

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E
DARÜLEYTAM UMUM MÜDÜRİYETİ 1914-1927**

DOKTORA TEZİ

Havanur ŞAHİN

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Tez Danışmanı: Prof. Dr. SERKAN YAZICI

MART-2021

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E
DARÜLEYTAM UMUM MÜDÜRİYETİ 1914-1927**

DOKTORA TEZİ

Havanur ŞAHİN

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

“Bu tez sınavı tez 26/01/2021 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
PROF.DR. SERKAN YAZICI	BAŞARILI
PROF.DR. SAFİYE KIRANLAR	BAŞARILI
PROF.DR. FATİH DEMİREL	BAŞARILI
DOÇ.DR.RAMAZAN ERHAN GÜLLÜ	BAŞARILI
DOÇ.DR. PINAR YAZGAN HEPGÜL	BAŞARILI

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C.		Sayfa : 1/1
	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ		
	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ		
	TEZ ORJİNALLİK BEYAN FORMU		
Öğrencinin			
Adı Soyadı	:	HAVANUR ŞAHİN	
Öğrenci Numarası	:	1160D12004	
Enstitü Anabilim Dalı	:	TARİH	
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS	☒ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	"OSMANLI'DAN CUMHURİYETE DARÜLEYTAM UMUM MÜDÜRLÜĞÜ 1914-1927"	
Benzerlik Oranı	:		
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,			
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.			
		26/01/2021 İmza HAVANUR ŞAHİN	
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.			
Bilgilerinize arz ederim.			
		/...../20..... İmza	
Uygundur			
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: PROF.DR. SERKAN YAZICI Tarih:26.01.2021 İmza:			
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:		Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

Büyük bir öğrenme merakıyla sürdürdüğüm bu çalışma Osmanlı döneminin son yıllarında yetim çocuklar için kurulan darüleytamların öyküsüdür. Bu çalışmaya, yerel bir tarih çalışmasında gördüğüm darüleytam talebelerine ait bir fotoğrafın bende uyandırdığı merak ile başladım. Çalışmaya başladıktan sonra o fotoğrafın ardında Anadolu'nun, beraber kimsesiz kalan, beraber çocukluklarını yaşayamayan, beraber ölen, Türk, Kürt, Ermeni, Rum, Ezidi, Keldani çocuklarının hikâyesini gördüm.

Birçok nedenden dolayı yarım kalan bu tez, değerli danışmanım SERKAN YAZICI' nın en umutsuz anımda bana verdiği destekle nihayete erdi. Kendisine çok teşekkür ediyorum.

Bu tezin birçok aşamasında hayatımın önemli dönüm noktalarından izler var. En önemlisi de 2020 Haziran ayında 10 yaşında kaybettiğim oğlum HARUN ESAT ŞAHİN'in... Bu tezi oğluma Haruşum'a armağan ediyorum.

Havanur ŞAHİN
26.01.2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLolar LİSTESİ	v
ÖZET.....	viii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I: DARÜLEYTAMLAR	13
1.1. Arşiv Belgelerinde Darüleytam Kavramı	13
1.2. Darüleytamların Kuruluşu ve Yapısı	17
1.3. Darüleytamların Muadili Kurumlarla İlişkisi	21
1.4. Darüleytamlara Kayıt ve Kabul	27
1.5. İdari Kadro ve İşleyiş (Merkez-Taşra Teşkilatları)	36
1.6. Darüleytam Öğretmenleri	41
1.7. Darüleytamların Hizmet ve Faaliyetleri	48
1.7.1. Eğitim Faaliyetleri	49
1.7.2. Sağlık Faaliyetleri.....	61
1.7.3. Güvenlik Faaliyetleri.....	63
1.7.4. Hüviyet-i Maneviyenin Korunmasına Yönelik Tedbirler.....	66
BÖLÜM II: SAVAŞ ve DARÜLEYTAMLAR.....	71
2.1. İttihat ve Terakki ile Darüleytamlar İlişkisi.....	71
2.1.1. Umum İaşe Müdürlüğü	73
2.1.2. Yabancı ve Azınlık Mallarına El Koyma Kararı	76
2.1.3. Türk-Alman İttifakı Çerçevesinde Darüleytamlar	81
2.2. Ermeni Yetimler ve Darüleytamlar.....	88
BÖLÜM III: SAVAŞ DÖNEMİ DARÜLEYTAM ŞUBELERİ (1914-1918)	99
3.1. İstanbul Darüleytam Şubeleri (1914-1918)	99
3.1.1. Yedikule Darüleytamı	102
3.1.2. Beyoğlu Darüleytamı	104
3.1.3. Kadıköy Darüleytamı.....	106
3.1.4. Bebek Darüleytamı	110
3.2. Kuruluşundan İstanbul'a Nakil Kararına Kadar Taşra Darüleytamları (1914-1918)	113
3.2.1. İzmit Sancağı Darüleytamları	115
3.2.2. Kastamonu Vilayeti Darüleytamları	121
3.2.3. Sivas Vilayeti Darüleytamları.....	124

3.2.4.	Edirne Vilayeti Darüleytamları.....	127
3.2.5.	Erzurum Vilayeti Darüleytamları	129
3.2.6.	Bitlis Vilayeti Darüleytamı	132
3.2.7.	Diyarbakır Vilayeti Darüleytamları	132
3.2.8.	Halep Vilayeti Darüleytamları.....	138
3.2.9.	Mamuretülaziz Vilayeti Darüleytamları	144
3.2.10.	Ankara Vilayeti Darüleytamları.....	145
3.2.11.	Hüdavendigâr Vilayeti Darüleytamları.....	154
3.2.12.	Trabzon Vilayeti Darüleytamları	157
3.2.13.	Van Vilayeti Darüleytamları.....	161
3.2.14.	Konya Vilayeti Darüleytamları.....	162
3.2.15.	Adana Vilayeti Darüleytamları	167
3.2.16.	Aydın Vilayeti Darüleytamları	173
3.3.	Merkezden Uzak Vilayetlerdeki Darüleytamlar	174
3.4.	Taşra Darüleytamlarının Kapanması ve Dersaadete Nakledilmesi	178
3.4.1.	Talebelerin Sevki	180
3.4.2.	Tasfiye Heyetleri ve Eşyaların Satışı	184
BÖLÜM IV: İŞGAL VE DARÜLEYTAMLAR		188
4.1.	Mondros Mütarekesi Sonrası Yaşanan Gelişmeler.....	188
4.1.1.	Siyasi Gelişmeler-İttihat ve Terakki'nin Tasfiyesi	190
4.1.2.	Yabancı ve Azınlık Mallarının İadesi	192
4.1.3.	İşgal Yıllarında Sosyal ve İdari Hayat ve Darüleytamlara Yansıması ...	194
4.1.4.	Darüleytamlarda Türk-Alman İttifakı'nın Sonu	198
4.1.5.	Ermeni Yetimlerin Teslimi	200
4.2.	İşgal Yılları Darüleytam Şubeleri ve Faaliyetleri	204
4.1.6.	Bebek Darüleytamı	209
4.1.7.	Çağlayan Darüleytamı	218
4.1.8.	Beykoz Darüleytamı	222
4.1.9.	Balmumcu Darüleytamı	224
4.1.10.	Ortaköy Darüleytamı	224
4.1.11.	Validebağ Darüleytamı	226
4.1.12.	Kâğıthane İmrahor (Emir-i Ahur) Darüleytamı	227
4.1.13.	Hardarpaşa Darüleytam Hastanesi	229
4.3.	Cumhuriyet Dönemi Darüleytamlar	238
SONUÇ.....		249
KAYNAKÇA		253

EKLER.....	263
ÖZGEÇMİŞ.....	280

KISALTMALAR

EYTAM	: Yetimhane
DERSAADET	: İstanbul
TAŞRA	: Başkent dışındaki veya İstanbul dışındaki yerler
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivleri
BEO	: Babıali Evrak Odası
DUİT	: Dosya Usulü İdareler Tasnifi
MF. MKT	: Maarif Vekâleti Mektubi Kalemi
MF.MKB	: Maarif Vekâleti
MF.EYT	: Maarif Vekâleti Darüleytam
DH. ŞFR	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
AYŞ.	: Asayiş
BEO	: Babıali Evrak Odası
ECB.	: Ecanib
UMVM	: Umur-ı Mahalliye Vilayet Müdürlüğü
İ. UM. EK.	: İdare-yi Umumiye Ekleri Kalemi
DH. EUM.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye
ŞD.	: Şura-yı Devlet
MV.	: Mütenevvia
KM.	: Kalem-i Mahsus
MBZC.	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MTV.	: Mütenevvia
UMVM.	: Umur-ı Mahalliye Vilayet Müdüriyeti

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz Çocuklara Yönelik Kuruluşlar	5
Tablo 2: Darülaceze'den Darüleytam'a Kaydedilen Talebeye Ait Tahkikat Varakası .	23
Tablo 3: Darüleytama Kabul Edilecek Etfâle Ait Tahkikat Varakası	24
Tablo 4: Darüleytama Kabul Edilecek Etfale Ait Tahkikat Varakası	28
Tablo 5: Darüleytam'a Kabul edilecek Etfale Ait Tahkikat Varakası.....	29
Tablo 6: Darüleytama Yerleştirilme Talebiyle Genel Müdürlüğe Yazılan	31
Tablo 7: Darüleytama Satın Alınan Eşya Bordrosu	37
Tablo 8: Darüleytama Satın Alınan Eşya Bordrosu	37
Tablo 9: Darüleytama Satın Alınan Eşya Bordrosu	37
Tablo 10: Darüleytam Sınıfları ve Yaş Aralıkları.....	49
Tablo 11: Ruhîyata Müsterid Ana Mektepleri İlm-i Terbiyesi Kitabı Bölümleri	52
Tablo 12: Darüleytam Kız Şubeleri Ders Programı	53
Tablo 13: Darüleytam Erkek Şubeleri Ders Müfredatı.....	55
Tablo 14: Darüleytam Erkek Şubeleri Sanat Mufredatı	58
Tablo 15: Beş Sınıflık Sanayi Mektebi Müfredatı	60
Tablo 16: Sağlık Personeli ve Maaşı	62
Tablo 17: Hüviyet- i Maneviyeye Yönelik Tedbirlere İlişkin Arşiv Belgesi	70
Tablo 18: Kronolojik Olarak Darüleytam'a Çevrilen Yabancı ve Azınlık Mülkleri.....	79
Tablo 19: Yedikule Darüleytamı 1917 Yılı Memur ve Müstahdem Sayısı.....	104
Tablo 20: Yedikule Personel ve Talebe Sayıları	104
Tablo 21: Hazine-i Hümayun İçin Seçilen Büyükdere Darüleytam Talebeleri.....	105
Tablo 22: Memur ve Müstahdem Sayısı.....	106
Tablo 23: Kadıköy (Moda-Feneryolu) Darüleytamı Talebesinin Tahkikat Varakası .	108
Tablo 24: Kadıköy Darüleytam Şubeleri.....	108
Tablo 25: Haydarpaşa Darüleytam Hastanesinde Tedavi Gören Kadıköy Darüleytam Öğrenci Sayıları.....	109
Tablo 26: Hazine-i Hümayun İçin Seçilen Kadıköy Darüleytam Talebeleri	109
Tablo 27: Darüleytam İnas (Kız) Sanat Şubeleri Ders Programı	112
Tablo 28: Bebek Kız Şubesinin Yıllara Göre Talebe Mevcudu	113
Tablo 29: İzmit Darüleytamları ve Sayısal Değerleri	116
Tablo 30: Talatiye Şubesinden Adana'ya Firar Eden Talebelerin Kaydı.....	118
Tablo 31: Darüleytama Kabul Edilecek Etfâle Ait Tahkikat Varakasıdır.....	122
Tablo 32: Kastamonu Vilayetleri Darüleytamları	123

Tablo 33: Edirne Vilayeti Darüleytamları	127
Tablo 34: 500 Kişilik Bir Darüleytam İçin Hazırlanan Tahmini Bütçe	131
Tablo 35: Bitlis Vilayeti Darüleytamları	132
Tablo 36: Mardin Vilayeti Darüleytamları	137
Tablo 37: Antep Vilayetleri Darüleytamları.....	140
Tablo 38: Maraş Vilayeti Darüleytamı	141
Tablo 39: Urfa Vilayeti Darüleytamı.....	143
Tablo 40: Ankara Vilayeti Darüleytamı	146
Tablo 41: Kayseri Vilayeti Darüleytamları	148
Tablo 42: Bebek Darüleytamına Gönderilen Talebelerin Hüviyetinin Tespitine Dair Belge.....	152
Tablo 43: Yozgat Kasabasında 1917 Yılında Erzak Fiyatları	154
Tablo 44: Bursa Vilayeti Darüleytamları	154
Tablo 45: Trabzon Vilayeti Darüleytamları	157
Tablo 46: Van Vilayeti Darüleytamları	161
Tablo 47: 1917-1918 Yılı Konya Vilayeti Darüleytamları	162
Tablo 48: 1917 Yılı Adana Darüleytamları	167
Tablo 49: Aydın Vilayeti Darüleytamları.....	173
Tablo 50: Kudüs Vilayeti Darüleytamları	177
Tablo 51: Velilerine Teslim Edilen Çocukların Defteri	180
Tablo 52: Darüleytama Kabul Cetveli	183
Tablo 53: Darüleytama Ait Müsvedde Varakası	185
Tablo 54: Darüleytama Ait Müsvedde Varakası	185
Tablo 55: İstanbul’da Darüleytam Olarak Hizmet Vermiş Olan Binalar	193
Tablo 56: İstanbul’a Çeşitli Sebeplerden Dolayı Gelen Milletler	195
Tablo 57: 1921 Yılında Müslüman ve Türk Mülteciler.....	195
Tablo 58: İstanbul’da Belli Başlı Ürünlerin Yıllara Göre Değişen Fiyatları.....	196
Tablo 59: 18 Şubat 1919 Tarihine Kadar Sevk Edilen Ermeni Talebeleri Gösterir Cetvel	202
Tablo 60: 1919 Yılı Şubat- Temmuz Ayları Arasında Darüleytama Kabul Edilen Çocukların Memleketi ve Yaşları.....	204
Tablo 61: Darüleytam Şubeleri Ders Gruplarının Tedkik ve İmtihan Günleri.....	207
Tablo 62: Darüleytam Şubeleri 3 ve 5. Sınıfların Ders Grupları.....	207
Tablo 63: 1921 Senesi Darüleytam 6. Sınıf Talebelerinin Yıl Sonu Sınav Tarihleri..	208
Tablo 64: Darüleytam Şubeleri Günlük Programı.....	209

Tablo 65: 16 Temmuz 1919 Yılında Bebek Darüleytamı'na Kaydedilen Sokak Çocukları	210
Tablo 66: Bebek Şubesine Ait Vukuat Raporu	211
Tablo 67: Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyesi, Çağlayan Darüleytamı'na Ait Muayene Cüzdanı	219
Tablo 68: Nakil Sırasında Taşıdığı Cüzdan	219
Tablo 69: Balmumcu Darüleytamı Yıllara Talebe Sayısı	224
Tablo 70: Ortaköy Darüleytamının Yıllara Göre Talebe Sayıları	225
Tablo 71: Haydarpaşa Darüleytam Hastanesinin Hasta Tablesi	225
Tablo 72: Haydarpaşa Darüleytamında Tedavi Gören Validebağ Darüleytam Talebeleri	226
Tablo 73: Kağıthane İmrahor (Emir-i Ahur) Darüleytamı Talebesinin 15 Ağustos 1336 Muayene-İ Sıhhiyeleri Neticesini Gösteren Defter	227
Tablo 74: Haydarpaşa Darüleytam Hastanesine Sevk Edilen Öğrenciler	231
Tablo 75: Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi Günlük Cetvel	233
Tablo 76: Diyarbakır ve Mardin Talebesinden Hastaneye Gönderilenler	234
Tablo 77: Bebek Darüleytamı'ndan Gönderilen Talebelerin Üzerlerindeki Elbise Miktarını Mübeyyin Defter	236
Tablo 78: Tıb Mevaddı 1338 senesi Temmuz Duhül ve Hurüc Cedvelidir	238
Tablo 79: 1925 Yılı Darüleytam Şubeleri ve Bağlı Oldukları İdari Yapılar	241
Tablo 80: Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi'nin Tıb Mevaddı 1338 senesi Ağustos Duhül ve Hurüc Cedveli	243
Tablo 81: Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye Tarafından Hazırlanan Cetvel	244
Tablo 82: Darüleytamlarla İlgili Çeşitli Muhakeme Bilgileri	247

ÖZET

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans		Doktora	*
Tezin Başlığı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Darüleytam Umum Müdüriyeti 1914-1927			
Tezin Yazarı:	Havanur ŞAHİN	Danışman:	Prof. Dr. Serkan YAZICI
Kabul Tarihi:	26.01.2021	Sayfa Sayısı:	x (ön kısım)+282 (tez)
Anabilim Dalı:	Tarih		
Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde cereyan eden 93 Harbi, Balkan Harbi ve I. Dünya Harbinin siyasi ve ekonomik sonuçları olduğu kadar toplum yapısını değiştiren sosyal sonuçları da vardır. Kaybedilen topraklar ve bir milyonu aşkın insan kaybı, bir yandan mülteci göçünü bir yandan da yetim kalan çocukların himayesi sorununu gündeme getirmiştir. Özellikle Balkan Savaşlarında; Avrupa topraklarının %83'ünün, nüfusunun %69'unun kaybedilmesi, daha sonra meydana gelecek önemli sosyal olayların habercisi niteliğindedir. Bu durum özellikle; Osmanlı Devleti'nin kontrol edemediği bir göç dalgası, göçmenlerin barındırılması, yetim ve öksüzlerin himaye edilmesi sorununu beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nde son dönemde karşımıza çıkan Darüleytamlar (Osmanlı yetimhanesi) işte bu ağır tablonun bir sonucu olarak doğmuştur. Darüleytamlar birinci etapta şehit çocuklarını, ikinci etapta Balkan Harbinden sonra göçen yetimleri, kimsesiz, mahrum, himayeniz çocukları barındırıp himaye etmek, eğitmek ve bir zanaat öğretmek gayesiyle kurulmuştur. Darüleytamların kuruluş süresinden kapanışına kadar geçen on yıllık süre, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve cumhuriyetin ilk yıllarını kapsamaktadır. Savaşın kaybedilmesiyle beraber imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ve beraberinde gerçekleşen Osmanlı topraklarının işgali, devletin her yerine yayılmış olan bu kurumları önemli ölçüde etkilemiştir. Uluslararası arenada Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı bir mesele olan Ermeni tehciri de mütareke sonrası kurumlara baskıyı arttırmış, öyle ki Osmanlı Devleti darüleytamlarda Ermeni çocuklarının zorla alıkonulduğu ve din değiştirmeye zorlandığı ithamıyla karşı karşıya kalmıştır. Tehcirden muaf tutulan Ermeni kadın ve çocukların Osmanlı topraklarında himayesiyle ilgili önemli bilgiler veren darüleytam arşivi bu yönüyle tarihi bir gerçekliğe de ışık tutmaktadır.			
Anahtar Kelimeler: Darüleytam, Darüleytam Umum Müdüriyeti, Maarif Nezareti, Ermeni Yetimler, Darülaceze.			

ABSTRACT

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree		Ph.D.		*
Title of Thesis: General Directorate of Orphanage from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey 1914-1927				
Author of Thesis: Havanur ŞAHİN		Supervisor: Prof.Dr. Serkan YAZICI		
Accepted Date: 26.01.2021		Number of Pages: 10 (front part) + 282 (thesis)		
Department: History				
The 93 War, the Balkan War, and World War I that took place in the last periods of the Ottoman, had political, economic, and social consequences that changed the social structure. The lands lost and the loss of more than a million people raised the issues of refugee migration and hence the protection of orphans. Especially in the Balkan Wars the land losses and the declined population was a harbinger of social events that was to occur. The wave of immigration that the Ottoman State could not control brought about the problem of sheltering immigrants and protecting the orphans. Orphanages, in the Ottoman, was born as a result of this heavy picture. Orphanages was established with the aim of sheltering, protecting, and educating the children of the martyrs in the first stage and the orphans and homeless children of the migrants after Balkan War in the second stage. The ten-year period from establishment of the Orphanages to its closing included the collapse of the Ottoman Empire and the first years of the republic. Armenian deportation, which is an issue faced by the Ottoman in the international arena, increased the pressure on the institutions after the armistice, so much that the Ottomans faced the accusation that Armenian children were forcibly detained convert to religion. The Orphanage archive, which provides information about the protection of Armenian women and children who were exempted from deportation in Ottoman lands, also sheds light on a historical reality in this respect.				
Keywords: Orphanage, General Directorate of Orphanage, Ministry of Education, Armenian Orphans, Darülaceze.				

Oğlum Harun Esat Şahin'e...

GİRİŞ

Sosyal devlet her ne kadar devletin sosyal adaleti ve sosyal barışı sağlamak amacıyla yürüttüğü siyasi, ekonomik ve sosyal müdahaleler olarak tanımlansa da, algısal olarak tanım daha çok devletin yoksul, zayıf ve güçsüz kişilerin koruyucu tedbirler alması olarak anlaşılmaktadır. Sosyal politikanın kapsamı içinde, kendi kendine yeterli olamayan gruplardan birisini oluşturan korunmaya muhtaç çocukların bakımı, sosyal politika tarihinde ilk kanuni düzenlemeler içinde yer almıştır. Modern anlamda “çocuk” kavramının ilk defa tanımlandığı 19. yüzyılda, çocukluğun ayrı özellikleri olan bir gelişim evresi olduğu ve fiziksel olduğu kadar ruhsal olarak da çocuğun farklı olduğu kabul edilmiştir. Bu tarihlere kadar her medeniyet için farklı olmakla beraber kimsesiz bir çocuğun korunması ile ilgili ilk tedbirler, çocuğun temel alındığı değil de genel anlamda sosyal yardım veya koruma tedbirleri içinde kendine yer bulmuştur. İlkçağlardan günümüze kadar devam eden sosyal güvenliğin tarihsel gelişimi savaş, kıtlık ve bulaşıcı hastalıklarla doğrudan ilgili olduğu gibi, devletin ihtiyaç sahiplerine yardımı bu kişilerin itaatini sağlama amacına da hizmet etmiştir. Özellikle sosyal hizmetin temelini teşkil eden yaşlı, çocuk ve yoksulların korunması ve himaye edilmesi meselesi her toplum için ortak bir öngörüyle temeli dini akaide dayandığı görülür. Modern devlet anlayışının temellerinin atıldığı XIX. yüzyıla kadar karşılaşılan sorunlara dünya devletlerinin ve toplumlarının kendine has karakterler arz eden yapısında daha çok dinin temel alındığı bir zeminde çare bulunmaya çalışıldığı görülür.

Çocuğun korunması adına yapılan faaliyetler her toplum ve medeniyet için farklı karakter eder. Putperest ve ateşperest İlkçağ medeniyetlerinde bile farklı amaçlar taşısa da sosyal hizmet ve sosyal yardımın izleri görülür. Örneğin Mısır’da M.Ö. 2200-1800 yılları arasında kalan dönemde devlet yönetimini elinde bulunduran varlıklı dindarlar sınıfınca dul ve yetimlerin bakılması sağlanmaktaydı.¹ İlk çağ Yunan coğrafyasında ise sosyal yardımın M.Ö. 500-449 yıllarına dayandığı görülmüştür. Bunun nedeni ise Perslerle yapılan savaşların sonuçlarından kaynaklanmaktadır. Buradan da daha çok hayırseverlik değil de siyasi nedenlerle açıklanabilecek muhtaç insanlara yapılan yardımlarla devlete karşı minnet duygusunun oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmıştır.

¹ Bülent Okumuş, “İlkçağ Uygarlıklarında Gelirin Yeniden Dağılımı”, *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Kasım 2020, Yıl: 2, Sayı: 4, 96-115. s. 105.

Mesela Roma’da sosyal yardım tedbirlerinin gelişimi daha çok siyasi bir karakter arz eder. M.Ö. 246-126 yılları arasındaki Kartaca ile yapılan savaşın sonunda başlayan kıtlık geniş halk kitlelerini hareketlendirmiş ve iktidarı kaygılandıran bu kitleler yapılan yardımlarla kontrol altında tutulmak istenmiştir. Dolayısıyla ilkçağlarda farklı çıkış noktalarıyla açıklanabilecek bu faaliyetler ne Mısır ne Roma ne de Yunanistan medeniyetleri için tam anlamıyla sosyal güvenlik, sosyal yardım veya sosyal hizmet tanımına karşılık gelebilecek bir anlayışa sahip değildi.²

Bu anlayış için dönüm noktası şüphesiz Hristiyanlığın ortaya çıkışı olmuştur. Bu yüzyıllardan sonra kilise ve manastırlar devlet desteği olsun ya da olmasın uzun yıllar sosyal yardım faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir. Buna kaynaklık eden bağışların toplanmasında ise günahların bağışlanması ve ölümlerin ruhlarının cehennem azabından kurtulması inancı vardı. Bu sayede ilk defa IV. yüzyıldan itibaren hastalar, dullar, küçük çocuklar ve yaşlıların bakım evlerinde bakılmaları sağlanmıştır. Hristiyanlığın devlet eliyle sosyal yardım faaliyetlerine kaynak olduğu önemli coğrafyalardan biri Orta Avrupa’dır. Büyük Şarl döneminde piskopos, kont ve vassallara ait giderler için sosyal yardımda harcanmak üzere fakirler vergisi alınmaya başlanmış, yetim ve dullara yardımlar yapılmıştır. Kilise ve din adamlarını güçlenmeye başladığı bu dönemden dinde reforma kadar kilise ve manastırların asıl çağı XII. yüzyıldır. XII. yüzyılda başlayan haclı seferleriyle kilise ve manastır merkezli bu sosyal yardımlar daha çok hastane birliklerinde varlık göstermiştir. Bu hastanelerde fakir hastaların ücretsiz tedavisi ve ilaçların sağlanmasına çalışılmıştır. Kaynak olarak da kilise ibadetlerinden toplanan paralar, vassallardan elde edilen gelirler ve bağışlar kullanılmıştır. Kiliselerce yürütülen sosyal yardım faaliyetlerinin gerilemesi XV. yüzyıldan sonra olmuştur. Bunu nedeni siyasi, ekonomik ve dinde reform hareketleridir.³ Bu tarihten sonra yardım faaliyetlerinde kilisenin kontrolü azalmış ve mesele daha kurumsal bir yapıda ele alınmıştır. Bunun nedeni ise batıda yaşanan siyasi gelişmelerdir.

Batıda birçok kavramın sanayileşme öncesi ve sonrası şeklinde ayrılmasının nedeni etkilerinin çeşitliliği ve ağırlığı ile ilgilidir. Sanayileşme bu anlamda temelinde ekonomik etki olmakla beraber siyasi, sosyal ve bilimsel anlamda da batıda her şeyi

² Sait Dilik; (1988). Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 43(01). s.43

³ Dilik; agm, s.48.

yeniden tanımlamıştır. Sosyal hizmet kurumlarının ortaya çıkmasına nedeni olan etkenler bu önemli eşikten sonra aynı yüzyılda Osmanlı Devleti'yle büyük farklılıklar göstermektedir.

Sanayileşme ile birlikte çocuk işçiler sorunu ortaya çıkmış çocukların düşük ücretlerle kötü koşullarda ve küçük yaşlarda çalıştırılması üzerine sosyal bir farkındalık oluşmaya başlamıştır. Sosyal sorunlar beraberinde kurumsal yapıları getirmiş, özellikle çocuk işçiler konusunda çocukların özellikle madenlerde çalıştırılmamasına yönelik tedbirler üzerinde yoğunlaşmıştır. Aslında bu süreç çocuğun çalışmaya mecbur olmasıyla yakından ilgilidir. Amerika'da konuyla ilgili olarak yapılmış bir araştırmada 1890'ların sonlarına kadar Amerikan Liselerinin 14-17 yaş arası çocuk nüfusunun sadece %7'sini kaydettikleri, kalan diğer %93'lük çocuk nüfusunun, yetişkin insan gücü olarak mal veya hizmet üretiminde çalıştırıldıkları saptanmıştır.⁴

Bu dönemde Fransa'da günde 15-16 saate kadar çıkan çalışma süreleri ile çalışan işçiler karşılığında ücret değil, fabrikaların yanına kurulu işveren kantinlerinde kullanabileceği fiş alabiliyordu. İşçilerin o fişlerle ancak kendi karınlarını doyuracak kadar yiyecek almaları kadınların ve çocukların da işyerlerinde mecburen çalışmaya başlamalarını beraberinde getirmiştir. Henüz “*Analık Sigortası*”⁵ kabul edilmediği için kadınların erken doğum ve düşük tehdidi yaşadığı bu dönemde 4-5 yaşındaki çocuklar tekstil fabrikalarında “bobin taşıma” işlerinde, 6-7 yaşındaki çocuklar iplik bağlama işlerinde ve madenlerde büyüklerin giremediği dehlizlerde “maden çıkarma” işlerinde çalışmaktaydılar.⁶ 1837 yılında Fransa'da 10 bölgeden askere çağrılan 10.000 gencin

⁴ Hüseyin Köksal, “Çocukluk, Değişen Dünya ve Tarih Öğretiminden Beklentiler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/4 (2008), s. 389.

⁵ Analık Sigortası: Analık siortası tarihi seyri bakımından diğer sigorta dalları içerisinde dünyada ilk sosyal içerikli yasaların ortaya çıkış nedenidir. Anne olma hali bir risk sayılmış ve Analık Sigortası ile koruma altına alınmıştır. Anne adayı eğer çalışan bir kadınsa hamileliğin son haftalarında ve doğumdan bir süre sonra çalışamayacak dolayısıyla gelirinde bir düşme olacaktır. Bu durum bu sigorta usulüyle bir takım kriterlere bağlanarak disipline edilmiştir. Türkiye’de ilk kez 1946 yılında 4772 sayılı İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu ile kurulmuş günümüze dek doğan çocuğun babasını da içine alacak şekilde birçok değişime uğramıştır.

bknz.<https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar>.

⁶ Fevzi Demir, “Çalışma Hayatında Çocukların Korunması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 Özel Sayı (2012) , s. 548.

8.980'ünün sakat ve hasta olduğu görülmüş, bu çocukların ortak özelliğinin sanayii ve maden bölgelerinden gelmiş oldukları tespit edilmiştir.⁷

Sanayi devriminin başlangıcı olan 18. yüzyılın ortalarında başlayan ekonomik değişim yeni siyasal gelişimleri ve Avrupa ülkelerinde büyük ekonomik ve toplumsal dönüşümlere yol açmıştır. Eş ve çocukların çalıştırılmasının da içinde bulunduğu birçok neden Sanayi devriminin oluşum yıllarında emek arzının talebin çok üstünde olmasına yol açmış, ağır sosyal şartlar işçi hareketlerine neden olmuştur. İşçilerin korunmasına ilişkin ilk tedbirlerin İngiltere'de alınmaya başlamasına rağmen, çocuğu da içine alan sosyal güvenlikle ilgili modern uygulamalar ilk kez Almanya'da başlatılmış ve sonra diğer ülkelere yayılmıştır.⁸ Dolayısıyla Avrupa'da modern anlamda sosyal güvenlik sistemlerinin oluşabilmesi, ancak sanayi devriminin gerçekleşmesi ve işçi sınıfının oluşmasıyla mümkün olabilmıştır.⁹

Osmanlı toplumunda yüzyıllar boyunca kendi kendini finanse eden ve devletin maddi katkısının olmadığı kurumlar olarak faaliyet gösteren vakıflardan toplum içerisinde özellikle kendi kendine yeterli olamayan bireyler faydalanırdı. Osmanlı Devleti'nde kervansaray kurulması, yolculara, hac yolunda parasız kalanlara, dul ve yetimlere, körlere, harp malulü ve gazilere yardım edilmesi, kimsesiz yaşlı ve çocukların barındırılması ve bakılması, şifa yurtları ile hastaneler açılması ve işletilmesi, fakirlere yakacak malzeme ve yemek verilmesi gibi çok geniş bir alanı kapsar.¹⁰ Bunlardan biri de kimsesiz çocuklardı. Bu konuda Osmanlı Devleti'nde tarihsel bir süreklilikle yetim çocukların korunmasına yönelik faaliyetleri anlamak için bu konudaki İslami akaid çok önemlidir. Kur'anda yetim çocuklara karşı yapılan ikaz ve emirler konunun ayrı değerlendirilmesine neden olmuş vakıflar için yetimler ayrı bir önem taşımıştır. İslam'da çocuğun yeri ve önemine dair en dikkat çekici unsur yetim meselesidir. Kur'anda yirmi iki ayette (Nisa; 2, 6, 10; İsra; 34; En'am; 162; Talak; 25; Bakara; 220 vb.) yetimlerden, onların haklarından söz edilmiştir.

⁷ Fevzi Demir, "Çalışma Hayatında Çocukların Korunması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 Özel Sayı (2012) , s. 548.

⁸ Dilik, agm. 72.

⁹ Vehbi Ünal, , "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36/ 2 (2012). s. 5.

¹⁰ Ünal,2012,s.5.

Osmanlı Devleti’nde meşrutiyet yıllarında devlet ve cemiyet eliyle açılan sosyal hizmet kurumlarının artışı ifade eden tüm çalışmalarda Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde vakıfların yetersiz kalmasına atıf yapılmaktadır. XIX. yüzyılın sonundan itibaren bizzat devlet teşebbüsüyle ve milli bütçeden beslenen kurumlar vakıfların işlevini tamamlamasıyla kurulmaya başlamıştır.

XIX. yüzyıldan itibaren de bu alanda daha kapsamlı tedbirler içine girmiştir. Osmanlının son dönemlerinde çocukları korumaya yönelik sosyal hizmet kuruluşların oluşumu yaşanan siyasi ve sosyal olaylarla yakından ilgilidir. Bunlar; savaşlar sonunda yetim kalan çocuklar, kaybedilen topraklardan yaşanan göç olayları, misyonerlik faaliyetlerinin artması nedeniyle koruma refleksi, teknik elemen ihtiyacını karşılama, modernleşme ile beraber başlayan kurumsallaşma gibi nedenlerdir.¹¹

XIX. yüzyılda bu temel nedenlere dayalı birçok sosyal kurum kurulmakla beraber, kuruluşunda çocuğun temel alındığı Osmanlı Devlet kurumları aşağıdaki tabloda kronolojik olarak gösterilmiştir.

Tablo 1: Osmanlı Devleti’nde Kimsesiz Çocuklara Yönelik Kuruluşlar

KURUMUN ADI	KURULUŞ YILI
ISLAH-HANE	1864
DARÜ’Ş-ŞAFAKA	1873
DARÜ’L-ACEZE	1895
DARÜ’L-HAYR-I ALİ	1903
DARÜ’L-EYTAM	1914
HİMAYE-İ ETFAL	1920

Bunlardan ilki olan “**İslahhane**”, Tanzimat döneminde Mithad Paşa tarafından öksüz ve yetimlerin eğitilmesi, korunması ve topluma kazandırılması düşüncesi ile açılan kurumlardır. Mithad Paşa Rumeli’de vali iken önce Niş’de (1863) 4–15 yaşları arasında Müslüman - Hıristiyan ayırımı yapılmaksızın 201 öğrenciye hizmet veren ilk İslahhanenin ardından Rusçuk’ta (1864) ve Sofya’da İslahhane adıyla okullar açmıştır. Daha sonra bu okullar İstanbul başta olmak üzere diğer yerlerde de açılmıştır. Kurulduğu ve faaliyet gösterdiği yıllara bakıldığında İslahhaneler döneme dair önemli

¹¹ Vehbi Ünal, a.g.m. s. 6.

bilgiler sunar.¹² Bu bilgilerden en önemlisi göçler ve ıslahhaneler arasındaki ilişkidir. Tuna Meclisi tarafından alınan talimatname ,“*Mart 1281 (Mart 1865) tarihinden itibaren Çerkes muhacirlerin sureti idaresi*” başlığını taşımaktadır. Dördüncü maddeye göre “...dördüncü sınıfa dâhil bulunan dul kadın ve ihtiyar ve sıbyan ve amelmande takımından dahi münasipleri İslamdan talip olanlara nikâh ile ve huccet ile verilip ve açıkta kalacak eytam Niş ve Rusçuk ıslahhanelerine alınup...” mağdurların bu şekilde topluma kazandırılması hedeflenmiştir. Bı çocuklar 1863 yılının ilk aylarında Niş’te kurulan Islahhanede koruma altına alınmıştır. Burada görülen başarı üzerine Rusçuk Tulca, Dobruca ve Köstence Köstence’de de ıslahhaneler açılmıştır.¹³

Göçmen çocuklarla Islahhane arasındaki ilişkinin görüldüğü ıslahhanelerden biri de İzmir Islahhanesidir. Valilikten Mabeyne yazılan bir arzda “*ilk aşamada Islahhanelere yerleştirilen yetim ve kimsesiz göçmen çocuk sayısının 212’yi bulduğu, henüz göçmen mahallelerindeki muhtaç çocuk sayısının tespitinin bitirilememesinden dolayı kaç çocuğun daha Islahhanelere yerleştirileceğinin kesin olmadığı*” dile getirilmektedir.¹⁴

Islahhanelerde yapılan üretimin en önemli özelliği bulunduğu bölgenin yapısına uygunluğu hammadde ve diğer üretim özelliklerine göre şekil almasıydı. Örneğin Adana’daki ıslahhane var olan pamuk üretimi temel alınarak dokumacılık veya yün ürünleri üzerinde yoğunlaşırken, Kastamonu Islahhanesi zengin orman kaynakları sayesinde ahşap ürünlerinde yoğunlaşan bir üretim modeli geliştirmiştir.¹⁵ Osmanlı Devleti’nde çocuğun korunmasına yönelik tedbirlerden biri olan ve neredeyse tüm çalışmalarda atıf yapılan Islahhaneler bu yönüyle sürdürülebilir kalkınma modelinin de ilk örnekleri olması bakımından kendisinden sonraki birçok faaliyete de ilham kaynağı olmuştur. Sanayi mektebi olmasının yanında kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların barındığı yer olarak kurulan ıslahhaneler bu yönüyle korunmaya muhtaç çocuklara yönelik daha sonra ortaya çıkacak kurumları da yapı ve işlev olarak etkilemiştir. Islahhanelerin özellikle mesleki eğitime yönelik zanaat dersleri darüleytamlarla büyük oranda benzerlik göstermektedir.

¹² Bekir Koç, Osmanlı Islahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2, 36-50, (2007) s.38.

¹³ Ömer Karataş, “Kafkas Göçünün Mağdurları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 11/42 (2014), s. 125.

¹⁴ Bekir Koç, agm, s.41

¹⁵ Bekir Koç, agm, s.44

Kimsesiz çocuklar, yaşlı ve muhtaçlar için XIX. yüzyılın sonlarında açılan kurumlardan biri de **Darü'l-aceze**'dir ve sadece İstanbul'da açılmıştır. 93 Harbi sonrası İstanbul'a başlayan göç dalgası İstanbul'un sosyal hayatında önemli sorunlara neden olmuştur. Göç eden kabileler içinde bulunan sakat, hasta, yaşlı ve kimsesiz çocuklar önemli bir sorun yaratmıştır.¹⁶ İstanbul'un kent yaşamına uyum sağlayamayan bu kesim, dilencilik ve suç olaylarının artmasına neden olmuş ve bu durum bazı tedbirleri de beraberinde getirmiştir.¹⁷ Darülaceze 1895 yılında büyük oranda tamamlanmış ve Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü olan 31 Ocak 1896 tarihinde açılmıştır. 1000 acezeyi barındırabilecek kapasiteye sahip olan Darülacezede, Müslüman gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın oluşturulan 18 yapıdan meydana gelmiştir. Daha sonra süt çocukları için ırzahane (emzirme evi), çamaşırhane ve marangozhane binaları yapılarak hizmete sunulmuştur.¹⁸

Düzenli aralıklarla sağlık kontrollerinden geçirilen çocukların boy, kilo ve vücut ısısı kayıt altına alınmış ve kendilerine ait dosyalarına işlenmiştir. Kurumda çocuklara ait gezinti arabaları ve yürüyemeyen çocuklar için mekanik sandalyeler de bulunmaktaydı.¹⁹

Süt çocukları için uygulamalar incelendiğinde sütnineler kiralanarak anne sütü temin edilmesi, yemeklerin çocukların bünyelerine göre özenle hazırlanması, ishalleri çocukların diğerlerinden ayrılarak ishaller odasında bakılması ve her hangi bir bulaşıcı hastalığa karşı alınan koruyucu önlemler önemlidir.²⁰

Pek çok Osmanlı paşası ve aydınının üyesi olduğu, Türkiye tarihinin eğitim alanındaki ilk sivil örgütlenme örneğini oluşturan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye adlı sivil yardımlaşma cemiyetince 29 Haziran 1873 yılında faaliyete geçirilen **Darü's-şafaka** başta şehit çocuklar olmak üzere çok fakir aile çocuklarına ve göçmen çocuklarına eğitim vermeye başlamıştır.²¹ Osmanlı devletinde parasız ilk özel okul olma özelliğine

¹⁶ Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul: Darülaceze Vakfı, 1996, s. 22.

¹⁷ Nuran Yıldırım, a.g.e, s. 22.

¹⁸ Servet Güngör, "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Bir Hayır Örgütü: İstanbul Darülaceze Müessesesi" *Türk İdare Dergisi*, 81/1300-3216 (2009), s. 463-464.

¹⁹ Nuran Yıldırım, A.g.e. s. 163.

²⁰ İmdat Özen, "II. Meşrutiyet'e Kadar Islahhaneler ve Dârulaceze", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001, s. 65.

²¹ Aylin Koç, "Öksüz ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ed.: E. Gürsoy Naskali ve A. Koç, İstanbul: Umut Yayıncılık, 2003.s.

sahip olan kurumun kurulduğu zamanki tam adı Darüşşafakatü'l-İslâmiyye'dir.²² Valide Mektebi binasında hizmete başlayan müessese bazı şartlarla talebe kabul etmiştir. Bunlar; Müslüman olmak, ana-babadan veya herhangi birinden mahrum olmak ve sağlıklı olmaktır.²³

Darüşşafaka ile ilgili arşiv belgeleri incelendiğinde özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra büyük bir göçmen sorunu ile karşılaştığı görülür. Hatta okul binası muhacirlere tahsis edilmek zorunda kalınmış ve eğitim faaliyetleri bir süre aksamıştır.²⁴

Darüşşafakalılarının büyük çoğunluğu devletkadrolarında görev almış özellikle gümrük reformu sonrasında bu yapı içinde kadrolaşmıştır.²⁵ Mezunların küçük bir kısmı kendi hesabına veya özel sektörde çalışmaktadır.²⁶ Bu yönüyle korunmaya muhtaç çocukların toplumsal yaşama uyum sağlamalarında önemli bir unsur olan iş ve statü sahibi olma imkânını sağlamış olan ilk kurumsal yapı olması bakımından Darüşşafaka; tarihte yerini almıştır.²⁷

Darü'lhayr-i Âli ilk olarak 13 Kasım 1898 tarihli irade-i hususiyede rastlanan bu kuruluş, daha sonra çeşitli resmi belgelerde farklı isimlerle (dârüleytâm, ıslahhâne, darülhayr) tekrar tekrar gündeme gelmiş ve nihayet 1903 yılında Darülhayr-i Âli ismiyle açılmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in kurdurduğu yetimhanelerin bir numunesi sayılabilecek Darü'l-hayr-ı Âli'nin kendi tarihi sürecinde önemli bir kurumsal misyon üstlendiği söylenebilir. 1890'lı yıllarda şiddetlenen Ermeni olayları sırasında yetim

184, Halis Ayhan ve Hakkı Maviş, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 1994, "Dârüşşafaka"

²² Darüşşafanın bu ilk isminin temelinde, Osmanlı döneminde Müslümanların kurduğu ilk eğitim-öğretim derneği olan "*Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye*" yatar. Bu dernek amaç olarak, Osmanlı toplumunda İslam unsurunun, modern yaşamın gerektirdiği bilgilerle donatılarak gelişmesini benimsemiştir.

²³ Âdem İnce, Bir Eğitim Kurumu Monografisi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, s. 17.

²⁴ Nuri Güçtekin, İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri (1873-1922), Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2013, s.100,101.

²⁵ Bununla ilgili belgelere örnek; İ.HUS. 14/43 "*Darüşşafakadan mezun olan ve isimleri belirtilen efendilerin devlet dairelerine yerleştirilmesi ve maaş tahsis edilmesi*" 21 Temmuz 1893. "*Darüşşafaka Mezununu Talebelerdenbir Kısmının Daire-i Kitabet Ve Hazine-i Hassada İstihdamı*" Y.Prk.Bşk. 23/61 (3 Eylül 1891), *Yeni Mezun Olan On Efendinin Dörderyüz Maaşla Rüsumat Emeneti İle Telgraf Posta Nezaretinde İstihdamı*, İ.HUS 45/77 (9 şubat,1896), darüşşafaka mektebinden bu sene mezun olan efendilerin emsali gibi telgraf ve posta nezareti ile rüsumat emenetinde istihdamları İ..HUS. 73/9 (17 Şubat 1899)

²⁶ Hakan Aytekin,"1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2006, s. 22.

²⁷ Zeki Karataş, "Sosyal Hizmet Tarihi; Osmanlı Devleti'nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2015), s. 11.

kalan ve uluslararası politika malzemesi haline gelen Ermeni çocuklarını himaye amacını da taşıyan bu kurum daha sonra gelişen siyasi olayların paralelinde aralarında göçmen çocukların da olduğu, Müslüman çocukların ağırlıklı olarak bulunduğu bir kuruluş haline gelmiştir.²⁸ II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra, 22 Ağustos 1909'da kapatılmıştır.

Savaş sırasında kimsesiz kalan çocukların korunması amacıyla kurulan "**Himaye-i Etfal Cemiyeti**" ilk olarak Kırklareli'de 1908 yılında kurulmuş ve Balkan Savaşı'na kadar çalışmalarını yürütmüştür. Birinci dünya savaşı sırasında asıl yapılanmasını tamamlayan cemiyetin ilk icraatı harp mıntıklarından hükümetçe toplanarak getirilmiş harbiye mekteplerinde bulunan birçok kimsesiz ve şehit çocuklarını koruma altına almaktır. Harbiye Nezareti ile yapılan görüşmeler sonunda bir miktar tahsisatla bu çocukların himayesi Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne verilmiştir. 8 Ekim 1917 tarihinden itibaren çocukların kaydı başlamış 27 Kasım 1917'de Firuz Ağa'daki bir çocuk misafirhanesinde kısa zamanda yüzden fazla çocuk koruma altına alınmıştır.²⁹ Cemiyet misafirhanedeki çocuklar için bir yandan eğitim faaliyetlerini sürdürürken diğer yandan mesleki eğitim imkânları için de birçok girişimde bulunmuştur.³⁰

6 Mart 1917'de kurulan ve 1923'e kadar hizmet veren Cemiyet, hizmet alanını İstanbul ile sınırlamamış, Anadolu'ya da açılmış, ayrıca kadınlar burada faal görev almışlardır. Kuruluş aşamasında hedef "cins, mezhep ve milliyet" ayırımı yapmaksızın bütün çocuklara hizmettir. Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1935 yılında "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu" adını almış ve 1937 yılından itibaren de kamu yararına çalışan bir dernek statüsünü kazanmıştır. 2828 sayılı "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu

²⁸ Nadir Özbek, "İkinci Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-i Ali", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 31.182 (1999), s. 11-20.

²⁹ Makbule Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, s. 25.

³⁰ "Bu girişimlere örnek olarak; misafirhanedeki çocukların bir kısmının Ticaret ve Ziraat Nezaretince Macaristan'a tarım eğitimi için gönderilmek istenmesi ancak Macaristan'daki şartlardan dolayı gönderilememeleri örnek verilebilir. Aynı şekilde Bahriye Nezareti ile irtibat kurularak çocukların çırak mektebine verilmesi, buraya yerleştirilememesi durumunda da aynı nitelikli başka bir kurumda eğitim almaları sağlanmıştır. Cemiyet, Maarif Nezareti'ne de müracaat ederek, bazı çocukların darüleytamlara yerleştirilmesini sağlamıştır" Bknz: ³⁰ Makbule Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, s. 25

Kanunu”nun yürürlüğe girdiği 27 Mayıs 1983 tarihine kadar, kamu yararına çalışan dernek statüsü içinde faaliyetlerini sürdürmüştür.³¹

Darüleytamların faaliyet gösterdiği yıllarda yetim çocukları faaliyet alanı içine alan kurumlardan biri de Leyli Meccani Mektepleridir. Lise kademesindeki yatılı okullara ücretsiz öğrenci alımını düzenleyen “Leyli Meccani Talebe Talimatnamesi”nin altıncı maddesine göre öğrenci alımı yapılmıştır. Bu şartlara bakıldığında şehit çocuklarının ve devlet memuru çocuklarının yanında velisi memur olmayan ancak ihtiyaç sahibi olduğunu belgeleyen öğrenciler lise kademesindeki yatılı okullara ücretsiz olarak kabul edilmişlerdir.³²

Çalışmanın Konusu; bu çalışma Osmanlı Devleti son döneminden Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar varlığını devam ettiren Darüleytam Umum Müdürlüğü’nün faaliyetlerinin incelenmesidir.

Çalışmanın Amacı; Osmanlı Devleti’nin son zamanlarına şahitlik eden bir sosyal yardım kurumuna, dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik şartlarının nasıl yansıdığı belirlenmeye çalışılmıştır. Müessesenin savaş ve işgal yıllarını içine alan bu faaliyet aralığı, ölüm, göç ve geride kalan kimsesiz çocuklar sorununa tüm Osmanlı coğrafyasında çareler arandığı bir zaman dilimiydi. Siyasi meselelerin daha fazla gündemi teşkil ettiği bu döneme; temelinde insanı ve toplumu alan bir kurum penceresinden savaşa ve işgale bakma, toplumun korunmaya muhtaç çocukları üzerinden döneme dair sosyal devlet anlayışına ait bilgilere ulaşmak hedeflenmiştir.

Çalışmanın Önemi; bu çalışma Osmanlı Devleti’nin son 9 yılına tanıklık etmiş bir kurumun faaliyet gösterdiği zamanı merkez ve taşrayı içine alan geniş bir coğrafya üzerinden ele almıştır. Osmanlı Devleti’nin İstanbul merkez olmak üzere 29 vilayeti ve 2 sancağıyla beraber merkezden uzak vilayetlerindeki darüleytamların faaliyetlerini de içine alan bu çalışma bu yönüyle önemlidir. Böylelikle her bölge için kuruluş ve

³¹ Vehbi Ünal, a.g.m. s. 24.

³² Özlem Yaktı, “1908-1913 Arası Dönemde Osmanlı Devleti’nde Kurulan Yatılı Okullar ve Özellikleri”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2008, s. 32.

faaliyetleri ayrı karakterler gösteren darüleytam şubelerinin farklı özellikleri de belirlenmeye çalışılmıştır.

Konu ile ilgili mevcut literatür; savaş döneminde sosyal yardım faaliyetleri alanında yoğunlaşmaktadır. Bu konu ile ilgili en önemli çalışmalar; iki yüksek lisans ve iki doktora çalışmasıdır. İlk çalışma Yasemin Okur tarafından 1996 yılında yapılmış olan “*Darüleytamlar*” isimli çalışmadır. İkincisi 2005 yılında Safiye Kıranlar tarafından “*Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*” isimli doktora çalışmasıdır. Darüleytamlarla ilgili diğer yüksek lisans çalışması Hakan Aytekin tarafından 2006 yılında “*1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*” ismiyle yapılmıştır. En son çalışma da 2020 yılında İzzettin As tarafından yapılan “*Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam*” isimli doktora çalışmasıdır. İlk üç çalışma Tarih Anabilim Dalında yapılmış olmakla beraber en son çalışma Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında yapılmıştır. Darüleytamlara dair çok önemli katkılar sunan bu eserlerin yanında bu çalışmanın alana katkı sağlayacak en önemli özelliği, toplumların kanayan bir yarası olmaya devam eden kimsesiz çocukların himayesi ve eğitimi konusunda yüzyılımızı geride bırakan, insanlık onurunu ayağa kaldıran, çocuğu abideleştiren darüleytamların, bugünün sosyal problemlerine kendi içinde cevaplar sunan sayısız örneklerini gün güzüne çıkarmasıdır.

Çalışmanın Yöntemi; çalışmanın temeli Osmanlı arşiv belgelerine dayanmaktadır. Darüleytam Umum Müdürlüğü kurumun teşkilinden sonra kurulduğu için ayrı bir müdüriyet teşkil edilmeden önceki belgeler arşivde dağınıktır. Bundan dolayı önce Darüleytamlarla ilgili arşivde bir kavram taraması yapılmıştır. Arşivde Darüleytamlarla ilgili yapılan aramada bu ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında konunun sadece Dâhiliye Nezareti’ni ilgilendiren bir konu olmadığı Hariciye Nezareti, Aşair ve Muhacir Müdüriyeti, Umum Sıhhiye Müdüriyeti, Maarif Nezareti’ne ait belgelerden anlaşılmaktadır. Darüleytamların; önce Dâhiliye Nezareti’ne bağlı bir müdürlük olmasından dolayı, bu başlık altındaki fonlarda alt fon olarak “Darüleytam MF. EYT” adıyla tasnif edilerek çalışmaya katkı sağlamıştır. Arşivin online web sitesinde fonlarla ve alt fonlarla ilgili verilen bilgilerde bu alt fona ait 1914-1922 yıllarına ait 6550 belgenin fona ait 20 dosya bulunduğu görülmüştür. Bunlar Darüleytam Müdürlüğü’nün ilgili yerlerle ve taşradaki kendisine bağlı darüleytamlarla yaptığı yazışma, telgraf gibi önemli

belgeleri içerdüğinden, bu belgelerin okunmaya başlanmasıyla çalışmaya önemli katkılar sağlanmıştır. Belgelerin çokluğu, her bir belgenin önemine binaen belirli sınırlılıklar koymak suretiyle özellikle darüleytamlarla ilgili önemli bilgilerin ön plana çıkarılması sağlanmıştır. Bu bilgiler darüleytamların kuruluşu, eğitim ve sağlık faaliyetleri gibi temel faaliyetler ile beraber nihayete ermesine kadarki mali ihtiyaçların karşılanması, karşılaşılan sorunlar ve kapanış sürecini kapsamaktadır. Kuruluşta daha çok aynı zamanda bir okul olan bu kurumların işleyişi, müfredatı ve öğrenci seçimiyle ilgili belgeler yoğunluktayken, işgalden sonra daha çok konular darüleytamların ayakta kalmaları adına maddi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Darüleytamlar için diğer önemli bir durum, taşradaki darüleytamların kapatılarak İstanbul’da toplanması ve taşrada kalan yetimlerin İstanbul’a nakledilmesidir. Çalışmanın nakilden sonraki kısmı İstanbul merkezlidir.

Çalışmanın Sınırlılıkları; çalışma Osmanlı Vilayetlerinde 1914-1926 yılları arasında faaliyet gösteren Darüleytam Umum Müdürlüğüne bağlı ‘*Darüleytam*’ adıyla anılan yetimhaneleri kapsamaktadır. Bu yönüyle aynı dönemde diğer devlet ve milletlerin açmış oldukları yetimhaneler ‘*Darüleytam*’ olarak isimlendirilseler de kuruluş, işleyiş ve yapı olarak birbirinden tamamen farklıdır.

BÖLÜM I: DARÜLEYTAMLAR

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda bir yandan yeniden yapılanmanın sancılarını yaşarken bir yandan da askeri-ekonomik buhranlar yaşamıştır. Bu süre zarfında girmiş olduğu savaşlardan yenilgiyle çıkması devleti ekonomik ve sosyal yönden etkilemiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin yaptığı savaşlarda çok sayıda kayıp verilmesi, açlık ve sefaletle maruz kalınması gibi sebeplerle öksüz ve yetim sayısının artması ve bu konularda hizmet veren kurumların yetersiz kalması, özellikle şehit eş ve çocuklarının barındırılması için yeni çarelerin aranmasına sebep olmuştur. XX. yüzyılda bu arayışlar darüleytamların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu kurum, Balkan savaşılarının bir sonucu olarak doğsa da kısa zamanda sayıları artarak tüm yurda yayılması mevcut siyasi ortamın daha kötüye gitmesiyle açıklanabilir. Balkan savaşılarının hemen ardından patlayan Birinci Dünya Savaşı var olan bu kurumların yönetmeliklerinde değişikliklere gidilmiş ve çağın koşulları içinde modern yetim ve öksüz evlerinin doğuşunun altyapısı oluşmuştur.

1.1. Arşiv Belgelerinde Darüleytam Kavramı

“Darüleytam” kelimesi arşiv belgelerinde bir kurum olarak teşekkül etmeden çok önce kullanılmaya başlanmıştır.³³ Daha çok 1903-1909 yıllarına ait olan bu belgeler darüleytam kurulması hakkında tavsiye, rapor gibi belgelerden oluşmaktadır. Aynı zamanda darüleytamın inşası, teşkilatı, idaresi, ders programı ve masraflarının karşılamasına dair takdim edilen lahiyalar, İstanbul'un çeşitli yerlerinde okul arsası olarak ayrılan yerlerin satılarak darüleytamların kuruluş masraflarının tesis edilmesine dair konuları içermektedir.³⁴ Bu yönüyle darüleytamların bir Sultan II. Abdülhamid projesi olduğu ancak tam anlamıyla hayata geçirilemediği söylenebilir. Sultan II. Abdülhamid'in kurduğu Darül Hayr-i Ali'yi Darüleytamlar gibi kurmak istediğine dair tespitler vardır. Bununla ilgili en önemli tespit 5 Temmuz 1899 tarihinde Maarif Nezareti tarafından bir Darüleytam Talimatnâmesi'nin hazırlanmasını takiben 15 Ağustos 1899 tarihinde Maarif ve Hâriciye nâzırları tarafından konuyla ilgili hazırlanan rapodur. Buna göre,

³³ BOA, MF. MKT. 449/6 (18 Mayıs 1899).

³⁴ BOA, MF. MKT. 465/18 (7 Ağustos 1899), BOA, MF. MKT, 520/27 (19 Temmuz 1900), BOA, MF. MKT. 649/52 (5 Temmuz 1902).

“Darüleytam Üsküdar civarında kurulacaktı ve bunun için geniş bir araziye ihtiyaç vardı. Acıbadem’de, Ahmed Eyyüb Paşa’nın vârislerine ait yer, münasip görüldü. Tahminen 125 dönüm bağ ve tarladan oluşan bu yerin pazarlık edilerek 2500 Osmanlı lirası bedelle istimlâki kararlaştırıldı. Bu Darüleytam erkek öğrencilere hizmet verecekti ve altı-on yaş arası erkek çocuklardan akrabasız ve kimsesiz olanlar taşradan buraya getirilecekti. Getirilecek çocukların sayısı 500’le sınırlandırılarak bir bütçe oluşturuldu. İnşaat masrafı olarak 90 bin ve eğitim-öğretim masrafları için yıllık 50 bin lira civarında paraya ihtiyaç vardı. Hâlbuki Maarif Nezareti bütçesinin açığı, maaşların ve masrafların fazlalığı sebebiyle gerekli meblağın nezaret tarafından karşılanması zor görünüyordu. Buna rağmen inşaat için hazineden her hafta verilmesi kararlaştırılmış olan 250 liranın 750 liraya çıkarılmasına ve söz konusu yerin hemen satın alınmasına karar verildi. Nitekim 1319/1901 tarihli Maarif Salnamesi’nde Darüleytamın yakında tedrisata geçeceği ifâde edilmektedir.”³⁵

Ancak siyasi olarak oldukça hareketli ve ekonomik olarak bunalımlı olan bu dönem koşulları buna imkân vermemiştir. Bu yüzden bu kurum İstanbul’la sınırlı kalmış ve istenilen şekilde kimsesiz çocuklara ulaşamamıştır. II. Abdülhamid dönemine ait, *“Müslüman çocuklarını gayrimüslim misyonerlerinin propagandalarından koruyabilmek, din ve mezheplerini muhafaza için yapımına başlanılan darüleytam”* ifadesinden darüleytamların kurulmasında bilinenin dışında Müslüman çocukların misyonerlik faaliyetlerinden korunması amacı da dikkat çekmektedir.³⁶ Sultan II. Abdülhamid döneminde kurulan darüleytamların yine Hamidiye mekteplerine dâhil bir teşekkül olmasıyla ilgili Edirne 'de 100 kız çocuğu için bir darüleytam sıbyan şubesi tesis edilmesinin yerine, Hamidiye Mektebine bir darüleytam sıbyan şubesi ilavesinin daha münasip olacağı ile ilgili belge darüleytamın teşekkülüyle ilgili maddi sıkıntıların bir göstergesidir. Ancak buna rağmen belgenin devamında halktan yardım toplanması için piyango tertibine izin verilmemiştir.³⁷

Sultan II. Abdülhamid dönemine ait belgelerde dikkat çeken bir diğer husus da ıslahhane ve darüleytam kavramlarının beraber kullanılmasıdır. Bu belgelerden tarihi

³⁵ Nurdan Şafak, “Darüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1. 2. (2013), s. 265.

³⁶ BOA, Y. PRK. UM. 46/63 (8 Haziran 1899).

³⁷ BOA, DH. MKT. 2380/1631 (26 Temmuz 1900)

en eski olan belge aynı zamanda ıslahhane ve darüleytam benzerliğini de açıklar.³⁸ 27 Ekim 1902 tarihli bu belge; darüleytamların kuruluş kararından sonra tesisiyle ve yapısıyla ilgili tavsiyeleri içeren ve “*Islahhane tarzında bir darüleytam tesisi açılması*” ifadesini içeren Maarif Nezaretine bunun faydalarının bildirildiği bir belgedir.³⁹ Bu belge Sultan II. Abdülhamid’in kurmak istediği darüleytamların yapısıyla ilgili de önemli bir belgedir.

Sultan II. Abdülhamid dönemine ait darüleytam kelimesiyle beraber karşımıza çıkan diğer kavramlar “*Darüleytam-ı Osmani*” ve “*Darüleytam-ı Şüheda Mektebi*” kavramlarıdır. Bunlara yine darüleytamlarla ilgili en eski belgelerde karşılaşılmıştır. “*Muhacirin-i Darüleytam*”, yine bunlardan biridir. Bu kavramlar yetim ve kimsesiz çocuk sorunun farklı cemiyet, devlet kurumu ve toplumun ileri gelenleri tarafından sahiplenildiğinin bir göstergesidir.

93 Harbi ile başlayan bu süreç Balkan Savaşları sonrası devam etmiş Muhacirin Komisyonu’nun koordinasyon görevi üstlendiği bu olağanüstü süreçte göçmenler cami, medrese, okul, tekke, han hatta saraylara, bunlar yetmeyince uygun konaklara, yalılara ve evlere, kimsesi ve geliri olmayan dul kadınlarla yetim ve öksüz çocukların bir kısmı, Gülhane’deki Kırmızı Kışla’da geçici olarak hizmete açılan Muhacirin Dul ve Eytamhanesi’ne yerleştirilmişlerdir.⁴⁰ Çocukların eğitimlerinin devam ettiği bu dönemde ortaya çıkan ve içinde darüleytam ismi geçen bu mektepler Darüleytam Müdüriyetine bağlı olmayıp tarih sınır, yapı ve işlev bakımından bu çalışmaya dâhil olan darüleytamların dışındadır.

Darüleytamlarla ilgili yapılması gereken diğer bir izah yabancı devletlerin açtığı yetimhanelere ve azınlığa mensup cemaatin yetimhanelerine de darüleytam denmesiyle ilgilidir. Bu kurumlara genelde “*eytamhane*”, “*yetimhane*” denmekle beraber aynı zamanda darüleytam da denmiştir.⁴¹ Bu sadece İttihat ve Terakki zamanındaki

³⁸ “*Dersaadette kimsesiz sokak çocuklarının eğitimi için ıslahhane tarzında bir darüleytam tesisi olunması çalışmaları bitinceye kadar kiralananak bir yerde başta Kur'an-ı Kerim ve akaid olmak üzere eğitimlerine başlanması*”

³⁹ BOA, MF. MKT. 657/25 (24 B 1320, 27 Ekim 1902)

⁴⁰ Koç, agm. s.41

⁴¹ “Adana Bahçe kazasının Haruniye karyesinde Almanlar tarafından yapılan Darüleytam’a bütçe ayrıldığı, Beyrut’ taki Fransız Darüleytamına birkaç İslam mürebbiyesi ilave edildiği, Şişli’de Ermeni mezarlığı bitişiğindeki hazineye ait arsanın Ermeni Darüleytamına bağışlandığı, Maraş Amerika İlane şirketi müdürünün Elbistan’da bir “darüleytam” açma teşebbüsü hakkındaki belge ve Kudüs’te bulunan

darüleytamlar için değil Abdülhamid dönemi darüleytamları için de aynıdır. Örneğin Üsküb Rum Despotu Fermilya'nın Sırp Mektepleri ve Sırp Darüleytamlarını teftiş bahanesiyle 9 Eylül 1316'da Belgrad'taki konsolosluğunu ziyaret etmesine binaen duyulan endişe üzerine ikaz şeklindeki birçok belge buna örnektir.⁴²

Arşiv belgelerinde darüleytam kavramı ile ilgili karşımıza çıkan önemli hususlardan biri de yabancı ve azınlığa mensup milletlerin darüleytam açma taşebbüslerini içine alan, başvuru, talep, izin, denetleme ve ruhsatle ilgili meseleleridir. Kimsesiz çocuk meselesi Osmanlı kurumlarının kaldırabileceğinin çok ötesi bir hal alınca devlet, 1914 yılında Osmanlı Devletiyle savaş halinde bulunmayan ülkelerin tebaalarına eytamhane açma izni vermiştir. Burada usul, tıpkı özel okul açmada olduğu gibi ruhsata bağlanmış. Yabancı uyruklu bir kimsenin vilayete yaptığı müracaatı bir üst yazıyla Dâhiliye Nezareti'ne bildirilir ve yabancı ve azınlığa mensup cemaatlerin darülaytam açma esaslarını belirleyen nizamnameye göre değerlendirme yapıldı.⁴³

Millet sistemi çerçevesinde kendi okullarını dini müesseselerini, hastane ve yardım kuruluşlarını kuran ve işleten azınlığa mensup vatandaşlar, kendi yetimhanelerini ise; yabancı devlet vatandaşları tarafından açılmış yetimhanelerden daha sonra açmışlardır. Sultan II. Abdülhamid döneminde yabancı darüleytamlarla ilgili en sık rastlanan konu açılmak istenen bu kurumlara ruhsat almayla ilgilidir. Kendi cemaatleri tarafından açılacak kurumlar desteklenirken, misyonerlik faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı bu dönem bir tedbir olarak yabancıların kurum açması zorlaştırılmış ve ruhsatsız kurumlar kapatılmıştı.⁴⁴ Bu da yasal olmayan yollarla varlıklarını devam ettirmenin yollarını

Protestan ve Katolik Darüleytamlarının beraber büyük bir haneye yerleştirilmeleri yüzünden dini ayin yapmakta zorlandıklarından bahisle bunların ayrı ayrı yerlerde dini ayırım icra etmelerinin temininin sağlanması hakkındaki belgelerde geçen darüleytam ifadeleri buna örnek verilebilir. BOA, DH. İD. 80/26, BOA, DH. EUM. 20/48, BOA, DH. UMVM. 86/7 (25 Aralık 1919). BOA, İ.UMİUK. 35/94, BOA, DH. MKT. 2273/63 (19 Kasım 1899).

⁴² Azınlık ve yabancıların açtığı yetimhanelere darüleytam denmesiyle ilgili diğer örnekler “Üsküb’e gelen Belgrad Darüleytam Müdürü ile Sırp konsolosunun Sırp mekteplerini ziyaret ederek...” BEO 1428/107098, “Üsküb’e Gelen Belgrad Darüleytam Müdürü Nikolayeviç’in Sırp mektebinin ziyareti” BEO. 1447/108494, “manastır’da inşasına başlanacka olan Bulgar darüleytamı menfaatine tertip edilecek olan müsamerereye izin verilmesi” HR.SFR. 04... 242/95 (1907), “Büyükada’daki Rum Darüleytamının Nizamiye’ye bırakılması” BEO 4428/332068 (5.11.1334). “Mübayaa, emlak; Ermeni Darüleytamı” İ... DUİT 14/3, Karagözyan Ermeni Darüleytamına Şişli’de emlakı hakaniyeden olan arazinin ferağı” DH. UMVM 86/7 (28.04.1338).

⁴³ Salih Özkan, “Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2.19 (2007), s. 221

⁴⁴ BOA, MF. MKT. 385/20(6 Subat 1898), 806/26 (27 Ekim 1904)

arayan yabancı devletleri Osmanlı Devletiyle karşı karşı getirmiştir. İttihat ve Terakki döneminde ise yabancı darüleytamları karşımıza çıkaran belgeler tamamen farklı bir nedene bağlıdır. Savaşın başlamasıyla beraber kapitülasyonları tek taraflı kaldıran ve imtiyazlara dayalı tüm anlaşmaları iptal eden Osmanlı Devleti bu imtiyazlar çerçevesinde teşekkül eden yetimhane, okul, hastane gibi binalara el koydu. Açılan ilk darüleytamların ilk binaları olan bu yabancı devlet binalarından yetimhane olanlar içindeki çocuklarla beraber darüleytam sicil defterlerine kaydedilmiştir. Buna örnek Ortaköy Darüleytamı verilebilir. İçindeki Ermeni yetimlerle birlikte İngilizlere ait Ortaköy Darüleytamı'na savaş döneminde el konulmuştur. Eğer el konulan bina darüleytama devredilmemişse içindeki yetimler vilayet darüleytamına nakledilmiştir.⁴⁵

Yabancı darüleytamlar savaş döneminde el koymaya dair belgelerle karşımıza çıkarken işgal döneminde asıl sahiplerine iade edilmesine dair belgeler de karşımıza çıkar. Darüleytamların en zor sayılan bu günlerinde birkaç saatte binaların boşaltılması ve 5 bin öğrencinin dışarıda kalması tehlikesiyle karşı karşıya kalınmıştır.

1.2. Darüleytamların Kuruluşu ve Yapısı

Bundan önce Osmanlı belgelerinde kullanılan eytamhane ve yetimhane kelimesiyle beraber daha çok yabancı azınlığa mensup cemaatlerin açtığı yetimhaneleri ifade eden darüleytam kelimesine rastlanmakla beraber Sultan II. Abdülhamid devrinde kurulması planlanan darüleytamlar da dâhil tam manasıyla Osmanlı yetimhaneleri olan darüleytamları içine almamaktadır. Buna göre çalışmanın temelini teşkil eden Osmanlı yetimhaneleri olan darüleytam kelimesinin geçtiği en eski arşiv belgesi 1913 yılına rast gelmektedir. Belgede kurumun açılış gerekçesi şu şekilde ifade edilmiştir.

“Savaşın başlaması münasebetiyle silahaltına alınıp vazifeyi ifşa ederken şehadet rütbesine vasıl olan ya da çeşitli marazalardan ölen ferdlerin merhamete muhtaç olan yetimlerin tahsil ve terbiyeleri niyetiyle il ve kaza merkezlerinde birer darüleytam meydana getirme ve tesisi ne gibi faydalar ve sevaplar doğuracağı...”

” 46

⁴⁵ Bknz: Ek:5 Saint Joseph Yetimhanesinde ve Bebek Yetimhanesinde Bulunan Talebelerin Darüleytam Defterlerine Tescili

⁴⁶ BOA, BEO. 4185 /313812 (18 Eylül 1913).

Tarihte sosyal yardım faaliyetleri ve tedbirler toplumlar için farklı karakterler gösterse de savaş, kıtlık ve bulaşıcı hastalıklarla paralellik arz eder. Darüleytamların kuruluş yıllarında çocuklara özgü faaliyet gösteren birçok sosyal kurum olmasına rağmen yeni bir yapıya ihtiyaç duyulması hem mevcut kurumların beklentiyi karşılayamaması hem de kendisinden beklenenin farklı olmasındandı. Balkan Savaşları (1912-1913) sonrasında İstanbul'a göç eden büyük göçmen kitlelerinin yerleştirilmesi, istihdamı, iâşesi ve çocuklarının eğitimi dönemin iktidarı için büyük bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan en acili olarak çocukların iâşesi eğitimi ve barınmasını sağlamaktı. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin faaliyet alanına dâhil olan bu konular bazı tedbirler ve kurumların desteğiyle çözümlenmeye çalışılmıştır. Ancak mevcut durum tek bir kurumun altından kalkamayacağı büyüklükteydi. Balkan Savaşları sonrasında yetim sayısında önemli bir artış olmuş, sadece Bulgaristan'da Balkan Savaşı neticesinde 26.523 aileye mensup 71.505 yetim kaldığı belirtilmiştir.⁴⁷ Bu savaşlar sonrasında, aileler Anadolu'nun تنها bölgelerinden araziler verilmek suretiyle iskân edilirken bakıma muhtaç ve yetimler Darülacezeye yerleştirilmişlerdir. Ancak devam eden göçler ve şehit yetimlerinin artması nedeniyle devlet yeni arayışlara girmiştir.⁴⁸

Meselenin birçok nezaretle bağlantısı olması ortak bir karar gerektirdiğinden Harbiye, Maarif ve Dâhiliye nezaretleri kuruluş sürecinde ortak bir hareket planı geliştirmişlerdir. Buna göre bunu tavsiye eden ve ilk defa cephe gerisi bir faaliyet olarak uygulayan kurum Harbiye Nezaretidir. Ancak kimsesiz çocuk meselesi bu kurumun altından kalkabileceğinin çok üzerinde bir hal almıştı. Cephe gerisinde güvenli bölgelerde ordunun istikakı olan ekmekle iâşe edilen ve seferberlik tahsisatından doyurulan yetimler her geçen gün artmış ve ordu tarafından ekmek verilemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Bundan dolayı meselenin yükünü kaldıramayan Harbiye Nezareti tarafından asker yetimlerinin tahsil ve terbiyelerin zımında vilayet ve kaza merkezlerinde birer darüleytam ihsas ve tesisinin ne gibi faydaları olacağına dair belgelerle meseleye dikkat çekilmiştir.⁴⁹

⁴⁷ S. Tunay Kamer, "Balkan Savaşları ve Darüleytamlar", *Türk Yurdu Dergisi*, 101.303 (2012), s. 3.

⁴⁸ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 33.

⁴⁹ BOA, BEO. 4185/313812 (18 Eylül 1913).

Harbiye Nezaretinin Leyli-i Rüştîye-i Askeriye adındaki cephe gerisinde yetim çocukların bakımından ve eğitmeden sorumlu olan yatılı mektebin kapanmasıyla açığa kalan çocukların hasta olanların Darülacezeye sıhhatli olanların darüleytam şeklinde kurulacak mekteplere alınması talebi kurumsal yapının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu tarihten sonra şehit çocukları veya hastalıktan ölen asker çocuklarının eğitimi için vilayetlerde ve kaza merkezlerinde birer darüleytam tesisi için tahsisat ayrılmasına dair birçok belge bulunmaktadır.⁵⁰

Nafi Atuf'un, 1918 yılında Türk Yurdu Dergisinde yayınlanan "Bizde Darüleytamlar" makalesinde darüleytamların kuruluş gerekçesi şöyle açıklanmaktadır:

*"Devlet seferberliği ve harbi ilan ettikten sonra bazı düvel-i muhasama müessesatını kapamak mecburiyetinde oldu. Bu düvel-i muhasama müessesatı meyanında birçok Osmanlı çocukları vardı. Bunların sefaletlerine sed etmek için onları sıyanet edecek darüleytamlar tesis etmek lazım geldi. Fakat darüleytamları açar açmaz karşımıza gayet büyük bir ihtiyaç göründü. O ihtiyaç da Balkan harbinden sonra bu tarafa hicret eden birçok ahali meyanında kimsesiz birçok çocukların da mevcut bulunması idi. Bu çocuklar şunun bunun himayesine sığınarak gelmişler, fakat bir tarafa melce bulamadıkları için birçoğu açlıktan sefaletten ölmeğe mahkûm bulunmuşlardı. İşte biz, düvel-i muhasama müessesatını kapattıktan sonra oradaki çocukları himaye etmek için müessesat açtığımız sırada bu çocuklara rast geldiğimizden bunları da kendi uzviyetinde tekevvün eden alillere bakmak cemiyetin menfaat ve hayatı uğrunda ölenlerin ahfadını da yetiştirmek cemiyetin mühim bir vazifesi oluyor ve insan kümesi ne kadar çok cemiyet haline girmiş ise yani orada bu vazife-i insaniye daha büyük bir ihtimamla ve daha büyük bir şevkle yapılır. Hemen harbsiz bir senesi bile geçmeyen Türk milletinin köylerde tahsilden, terbiyeden, yemekten, içmekten mahrum o kadar öksüzleri vardı ki. Biz yalnız hudutlarda değil dâhilde de ölümlerin envayıyla hal-i mübarezede bulunduğumuzu unutmayalım. Sari birçok hastalıklar ve maddi mahrumiyetler her sene bize binlerce öksüz bırakıyor. Yaşamak isteyen bir cemiyet bunları sefaletin ölümün ellerine bırakmayacaktı."*⁵¹

⁵⁰ BOA, MF MKT. 1186/40-133; DH. UMVM. 22/14 (17 Aralık 1915)

⁵¹ Nafi Atuf, "Bizde Darüleytamlar", *Türk Yurdu Dergisi*, 1/1(1918), s. 152.

Her ne kadar kuruluş amacı bu olsa da darüleytamların zaman içerisinde mevcut siyasi yapıya paralel olarak farklı bir yapıya dönüştüğü de bir gerçektir. Buna örnek olarak ilk darüleytamlara kaydedilen çocukların şehit çocukları olmalarına rağmen daha sonraki yıllarda anne ve babaları sağ olan birçok çocuğun da darüleytamlara kaydedilmesidir.⁵² Bu durum kurumun, amacını tam manasıyla yerine getirememekten ziyade kendi döneminin şartlarına uyum sağladığının bir göstergesidir. Bu dönüşüm, darüleytamların zaman içerisinde farklı özelliklere sahip ve kimsesiz mahzun çocukları bünyesinde toplamasıyla açıklanabildiği gibi her coğrafi bölgedeki darüleytamın kuruluş ve işleyiş sürecinin de birbirinden farklı olduğu ile ilgilidir. İstanbul'dan taşraya gönderilen ve darüleytam kurulmasının emredildiği belgeler bundaki en önemli dayanak noktasıdır. Örneğin Diyarbakır'da bir darüleytam kurulmasını gerekli gören ve bu konuda çalışma yapılmasını beyan eden belgeden; darüleytamın bir an önce kurulması gerektiğinin nedeninin, azınlığa mensup Osmanlı vatandaşı olan yetim çocukları misyonerlik faaliyetlerinden koruma olduğu anlaşılmaktadır.⁵³ Adana'da ise durum farklıdır. Buradaki ilk darüleytamın kurulmasının amacının; hadise-i zalilede yetim kalan çocukların talim ve terbiyeleri için darüleytamın vakit geçirilmeden tesis edilmesi ve ortada kalan yetim çocuklara sahip çıkma olduğu görülür.⁵⁴ Erzincan'da ise durum tam anlamıyla farklılık arz eder. Nitekim Adana'da ki darüleytamın kurulması ortada kalan Ermeni yetimlerine sahip çıkma amacı taşıırken; Erzincan'da Ermeni çetelerinin baskını sonucu ana-babasız yetimlere sahip çıkmak adına kurulan bir kurum olmuştur.⁵⁵ Bu bilgilere dayanarak darüleytamların kuruluş nedeni ve tarihinin her bölge için farklılık gösterdiği kesindir. Ancak darüleytamlarla ilgili bölgesel bu farklılıklar ancak yerel araştırmalarda yer almış kuruluşla ilgili genel kanaat İstanbul merkezli değerlendirilmiştir. Tabii darüleytamların önce İstanbul'da kurulması, sayılarının

⁵² “Kosova Vilâyetinin Priştine kasabasında Sırp mahallesinde şehid olan Şakir beyin kızı 12 yaşlarında Zümrüd hanımın vâlideşi vefât eylemiş olmasına mebni Dâru'l-Eytâma kayd ve kabûlü tavsiye olunur efendim” BOA, MF. MKT. 1204/83(14 Ocak 1915)

⁵³ BOA, DH. ŞFR. 505/10 (11 Ocak 1916).

⁵⁴ BOA, BEO. 3630-272207 (2 Eylül 1899).

⁵⁵ BOA, MF. MKT. 1234/107 (21 Temmuz 1918) “Devletlü efendim hazretleri Harp sebebiyle Ermeni çetelerinin tecavüzatının neticesi olarak Erzincan livası dâhilinde ebeveynini yahud bunlardan birini kaybetmiş ve öteden beri dağınık bir halde bulunmuş olan eytamın temin-i iane ve iaşeleri için livası-i mezkûr merkezinde 500 yataklı bir eytamhane tesisi lüzumuna dair Dâhiliye Nezaret-i Celilesinden varid olan tezkire meclis-i vükelada led-el mütalaa salifü'l beyan eytamhane masraflarının seferberlik tahsisatından tesviyesi bil-tensib nezaret-i müşarünileyhaya malumat ve Harbiye Nezaretine tebligat icra kılınmakla ifa-yı muktezası siyakında tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim”

İstanbul'da daha fazla olması ve son dönem taşrada tüm darüleytamların kapatılarak İstanbul'da toplanması, İstanbul'un; darüleytamlarla ilgili genel bilgilerin elde edilmesinde en önemli kaynak olmasına neden olmuştur. Bu yüzden Darüleytamlarla ilgili veriler, faaliyetler İstanbul merkezli değerlendirilmiş, taşra ve merkezden uzak vilayetlerdeki darüleytamlar yalnızca yerel tarih araştırmalarında sınırlı çalışmaya konu olmuştur.

1.3. Darüleytamların Muadili Kurumlarla İlişkisi

Darüleytamlar XX. yüzyılın ilkçeyreğinde İstanbul merkezli kurulan ve kısa sürede tüm Osmanlı ülkesinde yayılan yetim ve kimsesiz çocukların barındığı, eğitim aldığı bir kurumdur. Darüleytamlar her ne kadar XX yüzyılda ortaya çıkan kurumlar olsa da Osmanlı Devleti'nin önceki yüzyıllardaki sosyal politikalarına dair izler taşır. Kimsesiz çocukların devlet tarafından sahip çıkıldığı bu kurum 9 yıllık faaliyet aralığında binlerce çocuğu barındırdı, eğitti ve geleceğe hazırladı. Bu yönüyle aynı dönemde faaliyet gösteren kendinden önce ya da sonra kurulan diğer çocuklara dair olan hayır kurumlarıyla yapı ve işlevsel olarak benzerlikler gösterir. Darüleytamları daha iyi anlamak adına muadili ve çağdaşı kurumlarla olan münasebetini açıklamak yararlı olur.

Vakıflar; Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal, ekonomik ve kültürel hayattaki rolü geniş alanlara yayılmış ve fonksiyonları itibarıyla insan ve sosyal hayatın bütün cephelerini kuşatan bir yapıya sahipti.⁵⁶ Kuruluş ve yükselme dönemlerinde vakıf cenneti olarak anılan Osmanlı Devleti, dağınık vaziyet alan vakıfların idaresini 19. Yüzyılın başlarında merkezi denetim altına almıştır. 1826 yılında yolsuzlukların ortadan kaldırılması, devlet çatısının batı tarzı merkezî bir anlayışla yeniden organize edilmesi ve vakıf potansiyelinden devletin diğer sektörlerinde yararlanma fikri amacıyla Evkaf Hümayun Nezareti kurulmuştur.⁵⁷ Bu nezaret altında cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdüren vakıflar özellikle darüleytamların idaresi ve tahsisatlarının mahalli idarelere devredildiği zamanlarda bazı belgelerde beraber anılmaktadır. Darüleytamlara ek gelir bulmak adına çareler arayan yerel adareciler vilayet ve kaza bölgelerindeki vakıfların

⁵⁶ Şerif. Mardin, Makaleler, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İstanbul, 1991:126

⁵⁷ N. Öztürk, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara, 1995, s.69. N. Öztürk, "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri", İslami Araştırmalar, Cilt: 8-s.1 İstanbul, 1995, s.14.

gelirlerinden yararlanmayı teklif etmişler ancak buna izin verilmemiştir.⁵⁸ Vakıfların merkezileştirilmesi ve gelirlerinin hazineye aktarılması vakıfların işlevlerini sınırlamasına neden olduğu gibi bu durum, müessesenin artık ihtiyaca cevap veremediğini göstermektedir. Yeni kurumlarda model, şahıslardan ya da kurumlardan ziyade devletin yardım işini kendisinin üstlendiği, devleti görünür kılan bir modeldi.⁵⁹

Darülaceze daha çok özel bakıma muhtaç çocuklar için olsa da darüleytamlarla şüphesiz ilgili bir kurumdu. Bu ilginin en önemli nedeni küçük yaştaki şehit çocuklarının eğitim alma yaşına geldiklerinde darüleytama yerleştirilmeleriydi. Bunun en önemli göstergesi toplu olarak Darülaceze’den darüleytama yapılan kayıtlardır. Burada çocuklar için hazırlanan darüleytam tahkikat varakalarında bu çocukların babalarının askerde öldüğü veya silahaltında olduğu tespit edilmiştir.⁶⁰

Darülaceze daha çok özel bakıma muhtaç çocuklar için olsa da darüleytamlarla şüphesiz ilgili bir kurumdu. Bu ilginin en önemli nedeni küçük yaştaki şehit çocuklarının eğitim alma yaşına geldiklerinde darüleytama yerleştirilmeleriydi. Bunun en önemli göstergesi toplu olarak Darülaceze’den Darüleytam’a yapılan kayıtlardır. 1915-1916 yıllarına ait olan bu belgeler daha çok çocuklar için hazırlanan darüleytam tahkikat varakalarından oluşmaktadır. Kaydedilen çocukların babalarının askerde öldüğü veya silahaltında olduğu tespit edilmiştir.⁶¹ Aşağıda 6 yaşındaki Ali isimli Bartınlı çocuğun Darülacezeden darüleytama kaydedildiğini gösterir belge vardır.

⁵⁸ BOA, DH. MKT. 2221/140 (16 Temmuz 1899) , MV 34/54.

⁵⁹ Nadir Özbek, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 25. 92.(2002), 10.

⁶⁰ BOA, DH. UMVM. 119/2-12 (4 Haziran 1916) ; DH. U. MVM. 70/9 (12 Nisan 1916)

⁶¹ BOA, MF. EYT. 11/20. (8 Temmuz 1916) (Darülaceze’den Darüleytam’a Kaydedilen Talebeye Ait Başka Bir Örnek Tahkikat Varakası için ayrıca bkz: EK-1)

Tablo 2: Darülaceze’den Darüleytam’a Kaydedilen Talebeye Ait Tahkikat Varakası

Çocuğun ismi		Tevellüdü	Mahal-i Vilayeti	Pederinin ismi	Pederinin sanat ve şöhreti	Pederinin memleketi	Validesinin ismi	Validesinin memleketi
Ali		1325	Bartın	Mehmed	Tuğlacı	Bartın	Hafize	Bartın
	Çocuğun derece-i tahsili nedir hangi mekteplerde hangi sınıfa kadar tahsil görmüştür tasdikname ve şهادetnamesi var mıdır? Var ise nereden almıştır?							
	Çocuğun pederi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir. Vefât etmemiş ise nerede ve ne ile meşgul bulunur?				Hayatta olup silahaltındadır			
	Validesi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir? Vefât etmemiş ise nerede ve ne ile meşgul bulunur?				Altı sene mukaddem Bartın’da vefat etmiştir			
	Çocuk peder ve vâlidelerinden sonra kimin nezdinde kalmıştır ve ne sûretle vakit geçirmiştir?				Pederi asker olduktan sonra Darulacezeye verilmiştir			
	Çocuğun ana ve babasından veya diğer akrabâsından muhassıs ve müntakıl maâşısı veya emlak ve akârı varsa miktarları neden ibârettir?				Yoktur			
	Çocuğun başka kardaşları var mıdır her biri kaç yaşındadır ne işle meşguldürler?				Yoktur			
	Çocuğun büyük peder ve vâlideleri amcası dayısı hala ve teyzesi var mıdır var ise isimleri ve işleri nedir ve bunlardan çocuğun velisi kimdir?				Asker pederinden başka kimsesi yoktur			
					Bâlâdaki suallerin cevapları icrâ edilen tahkikât üzerine tarafımızdan yazılmış ve hakikate mukârin bulunmuş olduğunu tasdik eyleriz Heyet-i İhtiyâriye Kendi ifadesidir 8 Temmuz 1332			
	Matbâa-yı Âmire							
	Mevki’-i Polis memurun netice-i tahkikâtı mufassalen dercedilecektir.				İlmühaber mündericatının hakikat olduğu tasdik kılınır Efendim 1 Haziran 1331, Komiser Muavini			
	Belediye dâiresinin netice-i tahkikâtı derece-i serveti bildirilecektir				İşbu varaka mündericatı hakikat olduğu led-el havale idare memurluğunca tasdik edilmiştir. 2 Haziran 1331			
	Çocuğun gâyet vâzih adresi				Pederi kâğıthanede Tuğla harmanında işçi Mehmed ağa “asker”			

Kaynak: BOA, MF. EYT. 11/20.

Bu belge Darülaceze’den darüleytama kabul edilecek çocuklarla ilgili durumların tespiti bakımından net bilgiler vermese de bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Bunlardan en önemlisi çocuğun asker çocuğu olması, annesinin vefat etmiş olmasıdır. Hatta 6 sene önce vefat etmiş olmasından çocuğun doğumu sırasında veya doğumdan kaynaklı bir hastalık nedeniyle vefat etmiş olması muhtemeldir. Yine çocuğun eğitim göreceği bir yaşta bulunması da darüleytama kabulde önemli diğer bir unsurdur. Nitekim kayıt kabulü ile ilgili belgelerde kimsesizlikten ziyade okuyabilecek çocukların gönderilmeleri istenmiştir.⁶²

Tablo 3: Darüleytama Kabul Edilecek Etfâle Ait Tahkikat Varakası

Çocuğun ismi	Yaşı	Mahal-i Vilayeti	Pederinin ismi	Pederinin sanat ve şöhreti	Pederinin memleketi	Validesinin ismi	Validesinin memleketi
Bahaaddin	8	--	Osman ağa	Manav	Taşköprü	Fatma Hanım	Taşköprü
Çocuğun derece-i tahsili nedir hangi mekteplerde hangi sınıfa kadar tahsil görmüştür tasdikname ve şehadetnamesi var mıdır var ise nereden almıştır					Yoktur		
Çocuğun pederi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir. Vefât etmemiş ise nerede ve ne ile meşgul bulunur					Taşköprüde vefat etmiştir		
Validesi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir. Vefât etmemiş ise nerede ve ne ile meşgul bulunur					Dersaadette vefat etmiş		
Çocuk peder ve vâlidelerinden sonra kimin nezdinde kalmıştır ve ne sûretle vakit geçirmiştir					Darulacezeye verilmiş		
Çocuğun ana ve babasından veya diğer akrabâsından muhassıs ve müntakıl maâşı veya emlâk ve akârı varsa mikdarları neden ibârettir					Yoktur		
Çocuğun başka kardaşları var mıdır her biri kaç yaşındadır ne işle meşguldurler					Yoktur		
Çocuğun büyük peder ve vâlideleri amcası dayısı hala ve teyzesi var mıdır var ise isimleri ve işleri nedir ve bunlardan çocuğun velisi kimdir					Yoktur		

⁶² BOA, DH. UMVM. 119/23-8 (11 Ocak 1922).

	Bâlâdaki suallerin cevapları icrâ edilen tahkikât üzerine tarafımızdan yazılmış ve hakikate mukârin bulunmuş olduğunu tasdik eyleriz Heyet-i İhtiyâriye Kadıköyden hicreti esnasında iken dosyası ..a uğrayarak ifade müracaat edilip tertib edilmiştir. 4 Nisan 1335
Matbâa-yı Âmire	
Mevki’-i Polis memurnun netice-i tahkikâtı mufassalen dercedilecektir.	
Belediye dâiresinin netice-i tahkikâtı derece-i serveti bildirilecektir	
Çocuğun gâyet vâzıh adresi	

Kaynak: BOA. MF.EYT 11-105.

Taşkörüülü Bahaddin ise darüleytama kaydedildiğinde 8 yaşındadır ve daha önceleri hem anne hem babasız kalarak Darülaceze’ye verilmiştir. Darülaceze’ye dair bilgilerden kurumun bir de yetimhanesi bulunduğu anlaşılmaktadır. Çocuklar dört yaşına kadar Irzahanede bakılmış daha sonra yetimhaneye gönderilmişlerdir. 1911 yılında kurum yetimhanesinde 33 Müslüman çocuğa bakıldığı kaydedilmiştir. 1919 yılında darüleytama kaydedilen Taşköprülü bahaaddin bu tarihte 8 yaşında olduğundan darülaceze yetimhanesinden geldiği anlaşılmaktadır. Bu belgeden Darülaceze’ye ne zaman verildiği öğrenilmese de Darülaceze bünyesinde yer alan Irzahanede bulunmuş olması muhtemeldir. 0-4 yaş grubu sokağa terk edilen yeni doğmuş süt çocukların, ana babadan mahrum bebeklerin ve şehit çocuklarının bakıldığı Irzahaneler donanımları bakımından Viyana’dan özel olarak getirilmiştir.⁶³

Darülacezelerin önemli uygulamalarından biri anne sütünden mahrum kalmış yetim çocuklara anne sütü temin edilmesidir. Bunu için kurumda ücret karşılığında “dâye” denilen bakıcılar kiralanarak çocuklara baktırılmış, süttan kesilme yaşına kadar dâyenin sütüne tayin edilmiştir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla süt çağındakilere ayrı süttan

⁶³ “Irzahanede yatakhane, çamaşırhane, mutfak, depo, dört yataklı küçük bir hastane, küçük bir eczane, süt sterilizasyon odası, beş yataklı müşahede odası ve beş yataklı ishalliler odası bulunmaktadır.”nuran yıldırım,agm,s. 163.

kesilenlere ayrı bakıcılar bakmıştır. İki çocuğa bir sütnine taksim edilirken, süt emmeyen her 4 çocuğa bir dâye taksim edilmiştir.⁶⁴

Darülaceze'deki çocukların, darüleytamda himaye edilebilmeleri için Heybeliada'daki Ticaret mektebi binasının tahsis edilmesi lüzumunun Maarif Nezareti'ne bildirilerek üç yaşını bitirmiş kimsesiz çocukların darüleytama sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Irzahaneye alınacak çocukların da üç yaşını geçmiş olmamalarına ve bu durumun Darülaceze Müdüriyeti'ne bildirilmesi ile ilgili birçok belge vardır.⁶⁵ Darüleytam'ın Darülaceze'den kimsesiz çocukları almasının mümkün olmadığı ancak okuyabilecek durumda olanların mübadele ile alınabileceğinin Darülaceze Müdüriyeti'ne bildirilmesi, Darulaceze Irzahanesi'ne acilen bir doktor ve beş sütannesinin tayini zaruretinin yapılan teftiş neticesinde bildirilmesi istenmektedir.⁶⁶ Bursa'da Darülaceze'de bulunan on çocuktan şartlara uygun olanlarının darüleytama kabulü istenmiş darüleytamların ana mekteplerine kayıtları yapılmıştır. 21 Ocak 1922 tarihine ait belge bu geçişlerin Darülaceze Nizamnamesine atfen yapıldığını gösterir. Darülacezeden tahsil çağına gelmiş çocukların nizamname gereği darüleytama nakillerinin sağlanmasının Maarif Nezaretinden istendiği anlaşılmaktadır.⁶⁷

Darüleytamlardan 6 yıl önce kurulan Darülaceze'den, darüleytamlara geçişler olduğu gibi darüleytamdan 5 yıl sonra kurulan Himaye-i Etfal'den yine darüleytama geçişler gerçekleşmiştir. Bu geçişler aynı zamanda karşılıklı olmuştur.

Kurumların aynı amaca hizmet ediyor olmalarının yanında önemli farklarla birbirinden ayrılmıştı.⁶⁸ Darüşşafaka Müslüman yetim ve öksüzleri okutmak için kurulan ilk eğitim

⁶⁴ Yapılan bu taksim sonucu açıkta kalan 5 çocuk için bir dâye daha istihdam edilmek üzere başhekimlik tarafından yapılan tavsiye sonucu yeni bir süt annenin tayin edilmesi hakkında 3 Muharrem 1326-13 Kanunisani 1324 (6 Şubat 1908) tarihli karar “ *Darulacze irza'hanesindeki etfalden irza'-ı tabiiyye lüzum görülenlerin usulü vechile her ikisine bir süt nine ve irza'-ı ...ye muhtac olanların dahi her dördüne bir dâye tarafından baktırmakta bulunmuş ise de el-yevm irza'hane- mevcuduna nazaren 5 nefer etfalin açıkta kaldığı ve müstahdimin-i mevcude ile idare-i maslahat kabil olamayacağı cihetle mevcuda ilaveten bir dâye daha istihdamına ser-tababet vekaletince lüzum gösterilmiş ileride etfalin tenkis-i adedi halinde bit'tabi kaydı terkin kılınmak üzere salifü'larz dâyeliğe evsaf-ı lazimeyi hâiz olduğu anlaşılan Kütahyalı Vesile binti Ali'nin intihabı bil-tensib kendisi 7 Kanunisani 1324 tarihinden itibaren dâyelere mahsus olan 160 gurus ücret-i şehriye ile hizmete mübaşeret ettirilmiş olmakla ifa-yı muktezasına müsaade-i celile-i cenab-ı nezaret-penahileri buyrulması babında emr u ferman hazret-i men-lehü'l emrindir” DH.MKT 2725/60 (31 Ocak 1909).*

⁶⁵ BOA, DH. UMVM. 119/23-8 (11 Ocak 1922), BOA, DH. UMVM. 119/2 (4 Haziran 1916).

⁶⁶ BOA, DH. UMVM. 119/26-6 (9 Mart 1922).

⁶⁷ DH. UMVM. 114/47 (21 Ocak 1922)

⁶⁸ BOA, DH. UMVM. 119/13 (22 Şubat 1919).

alanındaki örgütlenme örneğiydi. Himaye-i Etfal daha çok kimsesiz çocuklara dair sağlık çalışmalarıyla adını duyurmuştu. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti yetimhanesi darüleytamlarla en fazla münasebeti olan kurumlardandı. Aynı zamanda faaliyet göstermiş olmaları ve benzer özellikleri bu müdüriyete bağlı yetimhanelerle darüleytamları birçok kez karşı karşıya getirmiştir. Muhacir ve mültecilerden oluşan bu yetimhaneler birçok yerde yetersiz kaldığından darüleytama kayıt için talebe gönderilmiş ve bu çocukların masrafları bu müdüriyet tarafından karşılanmıştır.⁶⁹ Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti ve darüleytam şubeleri arasında gerçekleşen birçok yazışmada kayıt kabul talebi ve masraflar konu edinmiştir.⁷⁰

1.4. Darüleytamlara Kayıt ve Kabul

Darüleytamlara öğrenci olarak kabul edilebilmek için öncelikle şehit çocuğu olmak gerekmektedir. Yine ana-babadan mahrum veya babası silahaltında olanlar öncelikli olmakla beraber ana-babadan herhangi birisinin olmaması diğerinin de çocuğa bakacak durumda olmamaları ileriki dönemlerde darüleytamlara kabul için yeterli sayılmıştır.⁷¹

Darüleytamlara kabulde öğrencilerin vasıfları ile ilgili özellikle Darülaceze gibi aynı dönemlerde hizmet vermiş kurumlarla ilgili yazışmalar önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi Darülaceze özel bakıma muhtaç çocuklar içindi. Dolayısıyla eğitim alamayacak durumda olanların, bir sakatlığı olanların ve bebeklerin Darülaceze'ye yönlendirildiği görülmüştür. Aynı zamanda Darülaceze'de mevcut tahsil yaşına gelmiş çocukların da darüleytama kabulleri sağlanmıştır. Bu bazen az sayıda çocuğun nakli şeklinde bazen de sayıca fazla olarak gerçekleşmiştir. 1335 tarihli bir belgede yetmiş yedi kimsesiz çocuğun darüleytam şubelerine kabul edilmeleri için gerekenin yapılmasına dair karar alındığı görülmüştür.⁷² Bu duruma örnek olarak babası Arıburnu muharebesinde şehit olan ve annesi fakir olan Mehmed b. Hasan, maluliyeti sebebiyle darüleytama

⁶⁹ "...4 Şubat 1919 tarihli Atı gazetesinden yapılan atıfa göre, "ülkenin her tarafında bulunan Müslim ve gayrimüslim yetimlerin hayatlarının muhafazası için, Muhacirin Müdüriyeti bünyesinde bir komisyon oluşturulması" hükümetçe uygun bulunmuştur. Bu komisyonun yaptığı çalışmalar sonucunda yirmi maddelik bir talimâtname ile iki maddelik bir kanun layihası hazırlanmıştır. Talimâtname, Maarif Nezareti darüleytamlarda gerekli düzenlemeleri yapıncaya kadar, çocukların Dâhiliyye Nezareti-AMMU bünyesindeki sığınaklarda bakılmasını ve korunmasını öngörmüştür."Bknz. Volkan Marttin, *Aşâir Ve Muhâcirîn Müdüriyyet-i Umûmiyyesi Teşkilât Tarihi (1914–1922)*, Doktora Tezi, Ankara, 2012,s.247.

⁷⁰ BOA, DH. ŞFR. 85/9 (19 Temmuz 19120); 85/75 (18 Şubat 1918) ; 86/80 (8 Nisan 1918) .

⁷¹ Hakan Aytekin, A.g.t, s. 70.

⁷² BOA, DH. UMVM. 76/50 (27 Şubat 1917).

alınmamış Darülaceze’de himayesinin sağlanmış olması gösterilebilir.⁷³ Darülaceze sadece İstanbul ve yakın illerde faaliyet gösteren bir kuruluştur. Bu yüzden sınırlı kapasitesi nedeniyle hedef kitle üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Özellikle tahsil yaşına gelenlerin darüleytamlara nakledilmesi kurumu rahatlatmış ve yeni muhtaç çocukların kabul edilmesi kolaylaşmıştır. Üç yaşını doldurmuş kimsesiz çocuklarla anne sütüne muhtaç çocukların Darülaceze ırzahanesinde (emzirme evi) bakıldığı görülmüştür. Buna rağmen darüleytamlarda 4,5 yaşındaki çocuklara nadir rastlanmıştır. 19 Eylül 1915’de şehit ve diğer kimsesiz çocukların yatılı olarak askeri idadilere alınmasına dair nizamname kabul edilmiş, şehit çocukların korunması meselesi sadece darüleytamların değil milletin meselesi olarak kabul görmüştür. Bu tarihler aynı zamanda Çanakkale savaşı sonrasına rastlamaktaydı.⁷⁴

Darüleytamlara çocukların kabulüne dair en önemli bilgiler veren kaynak darüleytam idaresince düzenlenen Tahkikat Varakası’dır. Heyet-i İhtiyariyye tarafından suallerin hazırlandığı, cevapların yazıldığı ve tasdik edildiği anlaşılan bu belge her öğrenciye özeldi. Aşağıda bir örneği verilen bu belge sayesinde darüleytama kaydedilen çocukla ilgili bilgi edinmek mümkündür.

Tablo 4: Darüleytama Kabul Edilecek Etfale Ait Tahkikat Varakası

Çocuğun ismi	Yaşı	Mahal-i Vilayeti	Pederinin ismi	Pederinin sanat ve şöhreti	Pederinin memleketi	Validesinin ismi	Validesinin memleketi
Şükrü Muharrem	9	Dersaadet	Hasan Sabri Ağa	Evvelce yorgancı, sonradan asker olup vefat ediyor.	Dersaadet	İkbal Celile	Dersaadet
Çocuğun pederi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir. Vefat etmemiş ise nerede ve ne ile meşgul bulunur					25 Kanunisani 1331 tarihinde vefat etmiştir.		
Validesi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir. Vefat etmemiş ise nerede ve ne ile meşgul bulunur					Validesi hayatta olup zat-ı zevci olmayıp öteden beri zaruriyetle tayin etmekte olduğu		
Çocuk peder ve validesinden sonra kimin nezdinde kalmıştır ve ne suretle vakit geçirmiştir					Peder vefatından sonra validesinin nezdinde olduğu		

⁷³ BOA, DH. UMVM. 70/9 (28 Mart 1916).

⁷⁴ BOA, DH. UMVM. 22/14 (27 Aralık 1915).

Çocuğun ana ve babasından veya diğer akrabasından muhassıs ve müntakıl maaşı veya emlak ve akarı varsa miktarları neden ibarettir	Çocuğun pederi ve annesinden ve akrabalarından mahsus ve ... maaş olmayıp kendileri barınacak kadar başlarında bir ... leri olmayıp diğer emlak ve akarı olmadığı
Çocuğun başka kardaşları var mıdır her biri kaç yaşındadır ne işle meşguldürler	9 yaşında biraderi ve 7 yaşında kerimesi Hayriye ve ... si Emine olduğu
Çocuğun büyük peder ve validesi amcası dayısı hala ve teyzesi var mıdır var ise isimleri ve işleri nedir ve bunlardan çocuğun velisi kimdir	Çocuğun büyük peder ve validesi olmayıp ve amcası da boşta olduğu ve halası dahi var ise de zevci askerde olduğu
	Baladaki suallerin cevapları icra edilen tahkikat Üzerine tarafımızdan yazılmış ve hakikate mukarin bulunmuş olduğunu tasdik eyleriz Heyet-i İhtiyariye 9 Kanunisanı 1332
Matbbaa-yı Amire	
Mevki'-i Polis memurunun netice-i tahkikatı mufassalen dercedilecektir.	
Belediye dairesinin netice-i tahkikatı derece-i serveti bildirilecektir	
Çocuğun gayet vazıh adresi	

Kaynak: BOA, MF, EYT. 10/11. (1 Şubat 1917).

Çocukla ilgili tüm bilgilerin öğrenilmesinin mümkün olduğu bu belge zaman içinde çok az değişiklik göstermiştir. Bu değişiklik de ilk haneye eklenen çocuğun tahsiliyle ilgili sualdir. Aşağıda bu sorunun de bulunduğu belge bulunmaktadır.

Tablo 5: Darüleytam'a Kabul edilecek Etfale Ait Tahkikat Varakası

Çocuğun ismi	Yaşı	Mahal-i Vilayeti	Pederinin ismi	Pederinin sanat ve şöhreti	Pederinin memleketi	Validesinin ismi	Validesinin memleketi
Mustafa	10	Van	Ahmed	Rençber	Van	Gülsüm	Van
Çocuğun derece-i tahsili hangi mekteplerde hangi sınıfa kadar tahsil görmüştür tasdikname ve şehdatnamesi var mıdır var ise nerede alınmıştır					Henüz tahsil görmemiştir		
Çocuğun pederi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir. Vefat etmemiş ise nerede ve ne ile meşgul bulunur					2 sene evvel şehiden vefat etmiştir		
Validesi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir. Vefat etmemiş ise nerede ve ne ile meşgul bulunur					Esna-yı hicretten bir sene evvel vefat etmiştir.		
Çocuk peder ve validesinden sonra kimin nezdinde kalmıştır ve ne suretle vakit geçirmiştir					Hiç kimse nezdinde değildir. Muhacirlerle birlikte Dersaadet gelmiştir.		
Çocuğun ana ve babasından veya diğer akrabasından muhassıs ve müntakıl maaşı veya emlak ve akarı varsa miktarları neden ibarettir					Yoktur		
Çocuğun başka kardaşları var mıdır her biri kaç yaşındadır ne işle meşguldürler					Yoktur		

Çocuğun büyük peder ve validesi amcası dayısı hala ve teyzesi var mıdır var ise isimleri ve işleri nedir ve bunlardan çocuğun velisi kimdir	Yoktur
	Baladaki suallerin cevapları icra edilen tahkikat Üzerine tarafımızdan yazılmış ve hakikate mukarin bulunmuş olduğunu tasdik eyleriz 5 Ağustos 1333 Heyet-i İhtiyariyye
Muayene-i tıbbiye neticesi	
Mevki'-i Polis memurunun netice-i tahkikatı mufassalen dercedilecektir.	Tasdik edildi. 5 Ağustos
Belediye dairesinin netice-i tahkikatı derece-i serveti bildirilecektir	
Çocuğun gayet vazih adresi	

Kaynak: BOA, MF. EYT. 12/53 (5 Ağustos 1917)

5 Ağustos 1917 tarihinde düzenlenen bu belgeden 10 yaşında Mustafa isimli çocuğun 1. Dünya Savaşı sonrası bölgenin işgal edilmesinden sonra Van'dan İstanbul'a muhacirlerle beraber hicret ettiği anlaşılmaktadır. Hicretten 2 yıl önce babası şehit olmuş, 1 yıl önce de annesini kaybetmiştir.

Tahkikat varakasının en belirgin özelliği, çocukla ilgili bilgi arttıkça içeriğinin genişlemesidir. Özellikle çocuğa ait varsa aşı tasdiknamesi, babasından kalan emlak, miras, çocuğun başka bir şubeye ya da hastaneye sevk edilmiş olması bu belgelerin sayfa sayısını da arttırmıştır. Özellikle ana-babasız ve yakını olmayan, polis nezaretinde ya da bir başka kişi tarafında darüleytamlara kaydedilen çocukların haklarındaki bilgiler çocuğun isminden ve tahmini yaşından öteye geçmemektedir. Bu bilgiler çocuğun ifadesiyle imla edilmiştir.

Tahkikat varakası içinde göze çarpan bir diğer husus matbu olan suallerin cevaplarının elle yazılması ve tahkikat varakasının arka boş kısımlarının elle ilaveler yapılarak doldurulmasıdır. Bu ilaveler bazen çocuğun milletinin ifade edildiği; Devlet-i Osmaniye Tezkiresi olduğu gibi, bazen de çocuğun kurumdan geri alındığına dair ifadelerdir. Bu belgeye örnek vereceğimiz en önemli tahkikat varakasından biri olan yukarıdaki tabloda görülen Ahmed bin Mustafa'ya ait olandır.⁷⁵

⁷⁵ BOA, MF. EYT. 12/53 (5 Ağustos 1917), (Tahkikat Varakasına İştirilen Talebeye Ait Tezkire İçin Ayrıca Bknz: Ek-2).

Matbu olan kısmın arkasına elle yazılan bu bilgiler diğerlerinden farklılık göstermektedir. Darüleytam talebesinin sıhhat cetveli ay ay kaydedilmiş, başında yara var mı, gözünün durumu, uyuz hastalığı, kulak iç ve dış hastalıkları var mı, zayıf mı, kilolu mu gibi sorulara cevap veren bir cetvel hazırlanmıştır. Diğer kısımda yine ay ay çocuğun boyunun uzunluğunu gösteren çizelge ile yıl içinde ne kadar uzadığını gösteren bilgiler mevcuttur. Ayrıca kilosunu gösteren sıklet cetveli hemen altında yer almaktadır.

Darüleytamlara kabullerde her şekilde hem çocuğun hem ailenin mağduriyetini gidermeye yönelik uygulamalar mevcuttur. Özellikle deprem, yangın, sel gibi karşılaşılan özel durumlar aileleri zor durumda bırakmıştır. Aynı zamanda görevi başında vefat eden memur, işçi, kamu görevlisi kimselerin çocukları da darüleytamlara yerleştirilmiştir. Aşağıda tabloda 1340 yılının farklı aylarına ait, Darüleytam Umum Müdürlüğüne yapılan darüleytama yerleştirilme talepleri ve gerekçelerini gösteren bir tablo hazırlanmıştır.

Tablo 6: Darüleytama Yerleştirilme Talebiyle Genel Müdürlüğe Yazılan Talepler ve Gerekçeleri

Darüleytam'a Kabulü İçin Talep Gerekçesi	Baba adı	Cinsiyeti	Adı
Evleri yanan Girit muhacirlerinden	-----	Kız	Fatma
Evleri yanan Girit muhacirlerinden	-----	Erkek	Mehmet Ali
Evleri yanan Girit muhacirlerinden Balkan Harbinde İstanbul'a hicret etmiş	Mehmet Efendi	Erkek	İbrahim
Babaları sahte belge hazırlamaktan suçlu bulunarak idam edilmiş	Bordumi İsmet oğlu Osman	Kız Erkek	Zehra Kemalettin
Tophane yangınından evi yanmış	Ahmed Efendi	Erkek	-----
Şehit Kolağası Cemal Bey'in yetim kalan çocuklarından ikisinin Darüleytam'a kabulü	Cemal Efendi		
Sokaklardaki kimsesiz çocukların toplanması ve Darüleytam'a kayıtları			
Vazife sırasında darp edilerek vefat eden Eyüp Sultan Orman cibayet memuru	Hüseyin Hüsnü Efendi	Kızı ve erkek kardeşler	

Kaynak: Tablo; BOA, MF. MKT 1210/71 (27 Temmuz 1915); MF. MKT. 1230/39 (4 Ekim 1917) ; MV. 223/72; DH. İ. UM. EK. 123/51 (21 Ekim 1921) numaralı belgeler kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablodan da anlaşılacağı üzere darüleytamlar her ne kadar şehit çocuğu, kimsesiz ve babaları silâh altında olanlara odaklanmışsa da mevcut durumlara göre şartların esnetildiği görülmüştür. Bunun en açık delillerinden biri sahte belge hazırlamaktan dolayı suçlu bulunarak idam edilen Bodrumi İsmet Oğlu Osman'ın eşinin vefat etmesi üzerine kızı

Zehra ile oğlu Kemalettin'in darüleytama kayıtlarıdır.⁷⁶ Bu durumu en iyi açıklayan izah yine o dönemde yayınlanan bir makaledir. Atuf (1918) makalesinde; darüleytamlara alınan çocuklarla ilgili şartları sağlayıp sağlayamadığıyla ilgili olarak yapılan eleştirilere şöyle açıklık getirmiştir:

“Yetimhaneler mutlaka anasız, babasızlar girmez ve esasen bu nevi müesseselerin yalnız bunlara da hasrı doğru değildir. Çocuklara bakacak iktidar-ı maliye yahut selahiyete malik olmayan ebeveynin çocukları da muhtac-ı himayedirler. Çünkü bu nevi ebeveyn de madum hükmündedir.”⁷⁷

Darüleytamlara kabulde şüphesiz en önemli konu mevcut imkânların asıl ihtiyaç sahiplerine ulaşmasıydı. Çok zor şartlar altında ve maddi imkânsızlıklarla açılan, küçük bütçelerle ayakta duran bu kurumlar hiç değilse asıl muhtaç olana bu imkânların seferber edilmesi adına bir eleme yapmaya mecbur olmuştur. Farklı zamanlarda özellikle darüleytamlara kabul edilecek talebelerin durumlarıyla ilgili hatırlatmalar yapılmış, şehit çocukları, babası silahaltında bulunan ve anasız-babasız olanların ancak kabul edilebileceklerine dair tembihatta bulunulmuştur.⁷⁸

Okullarda yığılmanın önlenmesi ve darüleytamın ıslahı için komisyonlar teşkil edilmiş, darüleytamlardaki çocukların uygun şartları taşımadığıyla ilgili raporlar düzenlenmiştir.⁷⁹ Özellikle savaş yıllarına rastlayan darüleytam faaliyetlerinin ana-babası bulunmayan çocuklar dışında kimsenin alınmaması üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.⁸⁰ Bunun en önemli nedeni şüphesiz savaşın maddi yükünün mevcut kurumlarda da hissedilmesidir. Çocukların bulundukları binalarda rahat edebilmeleri aynı zamanda bir eğitim müessesesi olan bu binaların belirli bir sayı kapasitesine göre tahsisat ödeneğine sahip olmaları okullarda yığılmanın önlenmesi ve asıl ihtiyaç sahiplerine ulaşılması adına tedbirleri de beraberinde getirdi. Buna göre bazı çocukların hayatta olan akrabaları tarafından darüleytamlardan geri alınması sağlanmıştır.

Darüleytamlara kabul edilme hususlarını anlamak için yaşanan bir olay dikkat çekicidir. Dilencilik yapan 15 çocuğun darüleytama kabul edilmeleri için yapılan başvuru kabul

⁷⁶ BOA, MF. MKT.1230/ 39 (4 Ekim 1917)

⁷⁷ Nafi Atuf, A.g.m. s. 158.

⁷⁸ BOA, MF. MKT. 1223/91 (15 Mart 1917).

⁷⁹ BOA, MF. MKT. 1242/21 (17 Şubat 1921).

⁸⁰ BOA, MF. MKT. 1205/99 (21 Ocak 1915).

edilmemiş, On beş çocuğun Beyme’l-minel Men-i Teseül Cemiyetinin Saadet Mektebine kabulleri istenmiştir. Daha sonra çocukların aynı cemiyete ait Serseri Islahhanesine kabul edildikleri anlaşılmıştır. Daha önceleri sokaklardaki kimsesiz çocukların toplanarak darüleytamlara kaydedikleri görülmüş olmakla beraber bu çocuklarla ilgili sıklıkla yaşanan firar olayları ile ilgili yaşanan bazı tecrübeler bu kabulü mümkün kılmamış olabilir.⁸¹ Bunu destekleyen en önemli hususlardan biri sokaklardan toplanan ve darüleytama kaydedilen bazı talebelerin kısa bir zaman sonra firar etmeleridir. Birçok önlem alınmasına rağmen firar olaylarının önüne geçilememiş en çok da sokaklardan getirilen bu çocuklarla darüleytamlar firarlarla anılır olmuştur. Daha sonra firar eden çocukların bir daha okula geri dönemeyeceği kararı alınmış hatta askerlik yaşına gelmiş olanların askere gitmesi sağlanmış, henüz yaşını doldurmamışsa bir yerde bekletilerek yaşını doldurur doldurmaz askere gitmesi sağlanmıştır.⁸²

Darüleytamlara kabul edilecek çocukların sağlıklı olmaları şarttı. Bunun nedeni darüleytamların sadece bakım ve barınma yeri değil aynı zamanda bir eğitim müessesesi şeklinde hizmet vermesindendi. Bu şekilde mektep tabibi tarafından; kaydı talep edilen çocuk muayene edilmiş bu şekilde “Darüleytamlara kabul edilmesinde bir mahzur yoktur” ya da “kaydı uygundur” ibaresinin yazılı olduğu raporla çocuğun kayıt olmada sağlık engelinin olmadığı belgelenmiştir.

Darüleytam’a kaydedilecek çocuğun sıhhatli olduğuna dair onayı şube doktorları vermekteydi. Darüleytamların aynı zamanda eğitim müessesesi olması kabul edilecek talebelerin yaşından beklenen özelliklere sahip olmasını gerektirmektedir. Bunların yanı sıra kayıt ve kabulde kızlara uygulanan bekâret kontrolünün yine şube doktorları tarafından yapıldığı anlaşılmıştır. 1331 yılına ait bir belgede tespit edilen bu muamele darüleytamlara kayıt konusunda dikkat çeken bir uygulamayı ortaya çıkarmıştır.

6 ve 7 yaşlarındaki Makbule ve Saniye isimindeki kızların darüleytamlara kabul edilmeleri için yapılan başvurularda kabul edilecekleri vaat ve emir buyrulmuş olduğu halde ilgili tarihte mektebe gidilmiş ve Saniye isimli kızın muayene neticesinde mektebe kabul edilemeyeceği bildirilmiştir. İlet ya da marazının açıkça bildirilmemesi üzerine hemen

⁸¹ BOA, MF. EYT. 19/108; 13/107; 13/77; 17/108.

⁸² BOA, MF. MKT. 1229 /29 (9 Eylül 1917)

çocukları oraya getiren ve babalarını ‘biraderzadem’ olarak ifade eden kişi tarafından dışarıdan bir tabibe muayene ettirilerek hiçbir illet, maraz ve hiçbir cihetle leke-dar bulunmadığına dair rapor alınmıştır. Devlet makamlarına raporun takdim kılınması ve çocukların her ikisinin de darüleytama kabul edilmesinde bir mani bulunmadığının raporla belirtilmesi üzerine tekrar muayene neticesinde, “kabul edilemez” cevabı alınmıştır.⁸³

Ortaya çıkan bu durum darüleytam doktoruyla dışarıdaki doktorun aynı mevzudaki farklı kararları darüleytama müracaat edenlerle idareyi karşı karşıya getirmiştir. Bu olayın yani; bekâretlerinden şüphe edilerek mektebe alınamayan çocukların velilerin ferdi olarak dışarıdan bir doktora müracaatta çocuklarının bakire oldukları hakkında rapor ibraz etmeleri olayı, belgeden anlaşıldığına göre daha önce de birkaç defa yaşanmıştır. Çocuğun mektebe kabulünde ya da kabul edilmemesinde mektep idaresini tereddüde düşüren bu durumun önünü almak için meselenin Dâhiliye nezaretine intikal ettiği görülmektedir. Dâhiliye nezaretinden Sıhhiye Müdürlüğüne bağlı Adli tıp şubesinin aldığı bir kararla bundan sonra bu gibi anlaşmazlıklara bağlı çocuğun zan altında ve şüphede kalmasına meydan vermemek adına daha önce darüleytam mekteplerinde ebeler

⁸³ “Maarif Nezaret-i Celilesine
Ma’ruz-ı âcizeleridir

Nezdimde bulunan 2 masum öksüz yetime biraderzadelerim ki biri 6 iğır 7 yaşlarında Makbule ve Saniye namlarında olup Makbule’nin peder ve validesinden mahrum olduğu gibi Saniye’nin dahi validesinden mahrum ve pederinin de silah altında bulunması sebebiyle bundan 6 ay evvel Daruleytama kabulleri hakkında müracaat edilerek lazım gelen muamelesi bil-icra 3 Teşrinisani 1331 tarihinde kabul edileceği vaad ve emr buyrulması üzerine yevm-i mezkurede mektebe gidilmiş ve her iki yetime muayene edilip ba’del-muayene birinin kabul edilerek diğerini ki Saniye’nin muayene neticesi olarak kabul edilemeyeceği bildirilmiş ve sebab-i hikmeti illet ve imrâzının ne olduğu da açıkça bildirilmemesi üzerine me’yûsen (ümitsiz) avdet edilerek hemen Üsküdar Belediye Dairesi Ser-Tabibi Doktor Şakir beye muayene edilerek hiçbir cihetce leke-dâr ve illet ve imraz ile malum bulunmadığına dair alınan resmi rapor ba-istid’a 7 Teşrinisani 1331 tarihinde makam-ı devletlerine takdim kılınmış ve icra-yı icabı ifa kılınacağı emr ve vaad-ı devletleri buyrularak kalem-i mahsus müdürü beyefendiye havale buyrulmuş, mükerreren vukubulan müracaatımızda mekteb müdürü İsmail beyefendi nezdinde bulunduğundan onun gelmesine intizar etmekteyiz lazım geldiği tavsiyesinde bulunulmuş muahharen kalem-i mahsus müdürü beyefendi nezdinde müdür İsmail Mahir efendi dahi bulunduğu halde müracaatımızda mekteb müdürü efendi tarafından bir pusula verilerek işimizin hall edileceğinden bahisle Kadıköy Mektebi müdür muavini İsmail Hakkı efendiye havale edilmiş ve muma-ileyhde müracaatımızda bugün yarın ile imrar-ı vakt eyledikten sonra bu kere de alınan emr üzerine merkez-in Galata’ya nakl edilildiğini beyan ile oraya müracaatımız bildirilmiş oraya da müracaatımızda Başkatib bey tarafından doktor bey ile görüşülerek işin halledileceği vaad edilmiş ise de ertesi gün müracaatımızda bu çocuk muayene neticesi olarak kabul edilemez cevabı alınmış, sebab-i hikmeti nedir sualine söylemeyiz, istid’amıza der-kenar ediniz edemeyiz demek afv buyrulsun bu da keyfi bir muamele olmakla beraber rapor ve istid’amız ortadan yok edilmiş olacağı tabiidir. Acaba mekteb-i mezkur tabib ve kabilesi midir? Padişah millet başı için olsun hukukumuzun muhafazasını ve namusumuzun ikmalini ve masum yetimenin mektebe kabûlünü lazım gelenlere emr u irade buyrulmasını istid’a ve istirham eylerim ol-babda emr u ferman hazret-i menlehü’l emrindir” MF. MKT 1213-71 (19 Ocak 1916)

tarafından yapılan kontrolün ebelerin yetki sahibi tanınmamaları hasebiyle mutlaka bizzat doktor tarafından yaptırılması lüzumu açıkça belirtilmiştir. Ayrıca bu konudaki tek karar merciin ilgili müdüriyetin doktor raporu olduğu belirtilmiştir.⁸⁴

Darüleytam'a başvurulmasından sonra, kabulden önce ale'l-usul darüleytam şubesi doktoru tarafından yapılan sağlık muayenesi ve bilhassa kız çocuklarının doktor nezaretinde diplomalı bir heyet marifetiyle bekâretlerinin muayenesi uygulaması o dönem yürürlükte olan yönetmeliğe dayandırılmaktadır. 1333 yılına ait kız çocuklarının darüleytama kayıtlarıyla ilgili belgelerde Adalet, Saniye, Neriman, Naciye, Ayşe hanımların uygun şartları taşımaları halinde darüleytamlara kabulü tavsiye edilmiştir.⁸⁵ Uygun şartların tam olarak belirtilmemesi hâlihazırda yürürlükte olan usul gereği bekâret kontrolünün bu tarihlerde de yapılmış olacağını göstermektedir.

Günümüzde çocukların cinsel istismarı mevzu söz konusu olduğunda adli makamlarca ancak izin verilebilen bu uygulama tamamen çocuğun ruh sağlığına olumsuz etkisi olabileceği düşünülerek pedagojik uzmanlar eşliğinde yürütülerek çocuğun, olumsuz etkilenmesi en aza indirilmeye çalışılmaktadır.

Kabulünde bu uygulamaya başvurulması ancak dönemin şartları itibariyle değerlendirilerek ancak açıklığa kavuşturulabilir. Savaşın, işgalin ve kimsesizliğin kendini savunmaktan aciz olan çocuğu en fazla etkilemiş olması muhakkaktır. Anadolu coğrafyasının savaş, işgal, göç ve insan kayıplarıyla nizam ve intizam adına büyük bir sarsıntının yaşadığı bu dönem; Osmanlı Devleti'nde yaşanan sosyal sorunların kaynağını oluşturur. Darüleytamlara kabulde kız çocuklarının bekâret kontrolüne tabii tutulmaları cinsel istismar meselesinin tarihi gerçekliğini de ortaya koyar.⁸⁶

⁸⁴ BOA, MF. MKT. 1213/71. (25 Ocak 1916) “Daruleytama kabul edilmek üzere müracaat eden eytam ile evlad-ı şühedadan mektebce icra edilen muayenelerinde... iştibah olanlarının hariçteki etibbaya müracaatla alacakları rapor dolayısıyla mekteb tıbbiyesi ile haric etibba arasında ihtilaf vukuuna meydan vermemek ve bu yüzden bir takım etfalın taht-ı zann ve şüphede kalmasına meydan bırakılmamak üzere daire-i senaveriye sevk olunarak icra edilecek muayenede verilecek raporun ma'mul... ittihazı hakkındaki iş'ar-ı devletleri icab edenlere emr ve tebliğ edildiği ve ba'dema mektebce bidayeten icra edilecek olan muayenatin da ebelerin bu gibi muayenatta sahib-i salahiyet tanınmamakta olmaları hasebiyle mutlaka bizzat tabib tarafından yaptırılması lüzumu tababet-i adliye şubesi ifadesiyle ma'ruzdur. Ol-babda emr u ferman hazret-i menlehü'l emrindir” 12 Kanunisanı 1331

⁸⁵ BOA, MF. EYT. 1207/55; 1207/52; 1205/69; 1210/60; 1212/80.

⁸⁶ Bu yaşta bir çocuğun (4-12) kendi rızasıyla açıklanamayacak bu durum, ya iğfal ya da tecavüz sonucu gerçekleşebilir. Çocuğun böyle bir olaya maruz kalması onun masum ve mağdur olduğu sonucunu değiştirmeyeceğinden devletin böyle bir durumda çocuğa sahip çıkmaması, barınma, eğitim ve geleceğini

1.5. İdari Kadro ve İşleyiş (Merkez-Taşra Teşkilatları)

Darüleytamların idari teşkilatlanması üç ayrı dönemde incelenebilir. İlk dönem; mahalli olarak dağınık halde ve geniş bir coğrafyaya yayılmış durumdaki darüleytamların henüz merkezi müdürlük kurulmadan önceki idari yapılanmalarıdır. Bu yapılanma daha çok yerel yönetime bağlı ve onun inisiyatifinde olmuştur. Burada Emval-i Eytam Nizamnamesi temel alınarak taşra darüleytam müdürlerinin mülki amirler tarafından atanmasının yapılacağı tebliğ edilmiştir.⁸⁷ Bu dönem faaliyet gösteren darüleytamlar incelendiğinde idari yapılanma ile ilgili net bir durum yoktur ve her bölge için farklılık gösterir. Örneğin Diyarbakır, Bitlis, Van gibi bölgelerde Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti darüleytamların kuruluş ve işleyişinde ön planda iken, merkezden uzak vilayetlerdeki darüleytamların bütçe ve idaresinin Harbiye Nezareti tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır.⁸⁸ Bu durum çoğu zaman darüleytamların özellikle bütçe taleplerinde uzun yazışmaların ortaya çıkmasına ve belirlenen tahsisatın hangi kurum tarafından ödeneceği ile ilgili sorunlara neden olmuştur.

Merkez ve taşra darüleytamları henüz bir müdürlük olarak teşkil etmeden önce varlıklarını eldeki imkanlar ölçüsünde oluşturmaya başlamışlardır. En önemli sorun şubenin talep ettiği maddi ihtiyaçların hangi kurum tarafından karşılanacağı idi. Maarif nezareti tarafından darüleytamlardan, erzak ve levazımların daha önceden temin edilmesini sağlamak amacıyla bir cetvel oluşturmaları istenmiş, bu da bu alana dâhil

tayin etmede kullandığı imkânlarla bu çocukları dâhil etmemesi sosyal devlet anlayışının henüz tam olarak gelişmediği ya da dönemin siyasi ve sosyal şartları gereği inkişaf ettiremediğiyle açıklanabilir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın ödül ve disiplin yönetmeliği çerçevesinde okul idaresi ve öğretmenleri tarafından şüphe üzerine talep edilen bu raporun uzun yıllar farklı kurum ve kuruluş tarafından ve kişisel talepler dâhilinde uygulandığı bilinmektedir. Bu kuruluşlardan biride Çocuk Esirgeme kurumuydu. 1998 Kasım'da önce yurtlara ilgili yönetmelikte düzenleme yapılarak 'iffete aykırı davranmak' yurttan atılma gerekçesi olmaktan çıkartılmış, 1999 Ocak'ta da ortaöğrenim kurullarında bekâret kontrolünü meşrulaştıran maddenin yönetmelikten kaldırılmasıyla 5 Ocak 1999 tarihinde yasaklanmıştır. Bugün adli makamlar dışındaki merciiler tarafından yapılan bu talep yasaklanmış ve suç sayılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası TCK'nın re'sen takibi gereken, 414., 415., 416., 417. ve 418. maddelerinde düzenlenen 'ırza geçme' suçları ile 435. 419. ve 436.md.'leri). Ancak henüz kuruma kaydı yapılmadan kimsesi olmayan 6-7 yaşlarındaki çocuklara bu uygulama bu örneklerden tamamıyla farklıdır. Neden uygulandığı, kabul edilmeyenlere karşı adli sürecin başlayıp başlamadığı, çocukları alternatif olabilecek bir koruma yönlendirme olup olmadığıyla ilgili sorular cevaplandırılarak mesele ancak netlik kazanabilir. Meselenin açıklanmasıyla ilgili yapılabilecek en iyi izah, savaşın ve işgalin nasıl mağduriyetler doğurduğu ve bozulan ahlaki yapının çocuk üzerindeki etkisidir.

⁸⁷ BOA, DH. İ.UM. EK. 67/47 (22 Aralık 1913)

⁸⁸ BOA, DH. ŞFR. 72/215 (2 Şubat 1917) . BOA, DH. ŞFR. 550/37 (1 Nisan 1917), BOA, DH. EUM. 3 Şb. 1336.

olan birçok arşiv belgesini meydana getirmiştir. Aşağıda darüleytam adına satın alınan eşyalar için hazırlanan evraklar bulunmaktadır.

Tablo 7: Darüleytama Satın Alınan Eşya Bordrosu

Mecidiye 20 hesabıyla Guruş	Mikdârı Aded	Fiyâtı	Cins-i Eşyâ
1247	58 top	21	Mermer şâhi (tülbent kumaşı)
10320	120 top	86	?
12600	4200 para	3	Patiska
15000	1500 aded	10	Fanila
7500	1500 çift	5	Havlu
540	60 metre	9	Düz havlu
47203			Yekûn
2360, 20			Para farkı
44846, 20			

Kaynak: MF. EYT 1/10 (4 Şubat 1915).

Yukarıdaki tablo incelendiğinde darüleytamların ilgili yıllarda yeni teşekkül ettirilmiş olduğu düşünülürse açılacak şubeler için bir hazırlık yapıldığı sonucu çıkmaktadır. Yukarıdaki eşyalara 200 adet somyanın da eklenmesiyle yeni açılacak 200 kapasiteli bir şube için hazırlık yapıldığı düşünülebilir. Tülbent kumaşı alımından yeni açılacak darüleytamın bir kız darüleytamı olduğu da bir ihtimaldir.

Tablo 8: Darüleytama Satın Alınan Eşya Bordrosu

Guruş	Mikdarı	Fiyâtı	Cinsi
15000	3000 aded	5	Çorab
13500	1500 çift	9	Beyaz havlu
2800	4000 pâra	65	Yatak çarşafılığı
56500			Yekûn
2825			Pâra farkı
53675			

Kaynak: BOA, MF. EYT.1/11(12 Şubat 1915).

Tablo 9: Darüleytama Satın Alınan Eşya Bordrosu

Guruş	Mikdârı	Fiyat	Cinsi
50400	1800	28	Gömlleklik ve gecelik patiska, 80
40300	6200	65	Patiska, 170
11050	1700	65	Patiska, 170
101750	Yekûn		
5087 ve 20 para	Pâra farkı		
96662 ve 20 para			

Kaynak: BOA, MF. EYT.1/11(12 Şubat 1915).

4 Şubat tarihinde yapılan satın almadan 1 hafta sonra yukarıdaki tablolarda görülen eşyaların içinde bulunduğu yeni bir alım yapılmıştır. Eşyaların miktarına bakıldığında talebe göre arttığı tahmin edilebilir. 1915 yılı özellikle Çanakkale savaşlarının etkisiyle darüleytamların sayılarının hızla arttığı bir zamandı. Tablodan, darüleytamların kurulma kararından sonra kuruma tahsis edilen ödeneğin büyük kısmının şubelerin tefrişatı için harcandığı görülmektedir.

Darüleytamların idari teşkilatlanmsındaki ikinci dönem Maarif Nezareti'ne bağlı bir müdürlük olarak kurulmasıyla başlamıştır. 2 Nisan 1917 tarihinde yürürlüğe giren “*Maarif Nezaretine Merbut Darüleytamlar Müdüriyet-İ Umumiyesi'nin Teşkili Hakkında Layiha-Yı Kanuniye*”⁸⁹ ile müdürlüğün ileyişi, bütçesi, öğrenci kabul şartları yönetmeliği belirlenmiştir. Bu kanunla ilgili ilk düzenleme Maarif Nezareti tarafından yayınlanan nizamnamedir. 7 Ekim 1917 tarihindeki bu nizamname darüleytam müdürlüklerinin ve müesseselerinin nasıl çalışması gerektiğini açıkça belirtmiştir.⁹⁰ Yayınlanan nizamnamelerde her ne kadar müdürlüğün görev ve sorumlulukları belirtilmiş olsa da yaşanan gelişmelerden bunları öğrenmek daha doğrudur. Çünkü müdürlük tarafından darüleytamlara bildirilen emir ve tebliğler; kâğıt üzerinde kalan mevzuatın dışında gerçek durumlar karşısında bir tedbir ya da yetki alanının pratikteki yansımasıdır. Darüleytamlarla ilgili yazışmalara bakıldığında nizamnamenin sınırlarını aşan birçok durumla karşılaşılır. Bunlardan biri de, firar eden talebelerle ilgili yazışmalardır. Talebelerden bazıları bulunup mekteplerine teslim edilmiş velilere nezdine iltica edenler velilerine iade edilmiş ancak bazı çocuklar hakkında hiçbir kayda rastlanamamıştır. Bunlar hakkında polis tezkiresinin alınması ve dosyalarına iştirilmesi işini bu müdüriyetin üstlendiği anlaşılmıştır.⁹¹

Darüleytam Umum Müdürlüğü'nün kurulmasından sonra, taşra teşkilatı da belirlenmiştir. Buna göre taşra darüleytamlarında, bir müdür, bir yardımcısı, idare, hesap, ambar ve depo

⁸⁹ “Maarif Nezaretine Merbut Darüleytamlar Müdüriyet-İ Umumiyesi'nin Teşkili Hakkında Layiha-Yı Kanuniye” Düstur, II. Tertip, c.9, İstanbul 1928, s.575-576.

⁹⁰ Bu nizamnameyi içeren belge sayısı 80 adet olmakla beraber, darüleytamların kuruluş gayesinden, kayıt kabul şartlarına, şubelerin işleyişinden memur ve müstahdemin maaşlarına kadar birçok ayrıntı bulmak mümkündür.

⁹¹ BOA, MF. EYT. 17/108.

memurları ile öğretmen ve hizmetliler görev yapmaktadır. Bazı darüleytamlarda kız yetimler için ayrıca bir müdür bulunmaktadır.⁹²

İdari teşkilatlanmada üçüncü dönem ise, taşradaki tüm darüleytamların kapatılarak talebelerin İstanbul'a taşınması kararından sonrayı kapsar. Darüleytamların bu yılları İstanbul'un işgal yılları zamanlarıdır. Bu yıllarda Darüleytam Umum Müdürlüğünün ilk merkezi olan Galata'da kale kapısında bulunan İngilizler'e ait bir binaydı. İşgal yıllarında İngilizlerin merkez binasını işgal etmeleri üzerine Said bin Cabbare'ye ait başka bir bina üç aylığına kiralanmış ve oraya taşınmıştır. Ancak ikinci sene de han sahiplerinin hanın tahliyesini talep etmeleri üzerine bina boşaltılarak Ortaköy'deki darüleytam şubesinin bahçesinde bulunan Kayıkhane tamir edilerek oraya nakline karar verilmiştir.⁹³ Merkezin en başında genel müdür ve müdür muavini bulunmaktaydı. Yine Darüleytam Genel Müdürlüğü bünyesinde Tahrirat, Teçhizat ve Levazım müdürlükleri olmak üzere üç müdürlük bulunmaktadır. Ayrıca Şubat 1918 tarihinden itibaren Darüleytam Genel Müdürünün dâhil olduğu bir de İdari Meclis vardır. Bu meclis darüleytam müdürlüğünün kararlarının incelendiği ve karara varıldığı son mercii idi. Darüleytam genel müdürü ile beraber 9 kişiden oluşan bu heyetin başkanı yine azalar arasından seçiliyordu.⁹⁴

Darüleytam Müdürlüğünün şubelerin ihtiyaçlarını karşılamının yanında arşiv kaynakları içinde müdüriyete ait farklı sorumlulukları da tespit etmek de mümkündür. Bunlardan en dikkat çekenleri Bebek Darüleytamı'nda hasta çocuklar için balıkyağı alımı, haftalık et tüketimi ile ilgili alınan kararlar, salgın hastalık zamalarında içme suyunun damacanalarla hastaneye taşınması kararlarıdır.⁹⁵

Darüleytam Müdürlüğü'nün dikkat çeken yetki sahalarından biri de çocukların kimsesiz olmasından dolayı yaşanan hak ihlalleridir. Burada özellikle bu hakkı korumak adına devletin kendi kamu görevlilerini karşısına aldığı, ihtar ettiği ve ceza verdiği görülmüştür. Bu özellikle darüleytamın; uygun koşullar oluşturup idari bir kadro meydana getirerek çocukların sorumlusunun tamamen devredildiği kurum şeklinde

⁹² Okur, agt, s.16

⁹³ BOA, MF. MKT. 1240/103 (5 Kasım 1922)

⁹⁴ Yasemin Okur, "Darüleytamlar", Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1996, s.23

⁹⁵ Bknz: BOA, MF. EYT 17/89. (19 Ocak 1921), BOA, MF. EYT. 14/02 (14 Ağustos 1919), BOA, MF. EYT. 11/37.

anlaşılmaması gerektiğini gösterir. Darüleytam Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulan teftiş heyeti ve komisyonlarca darüleytamların teftiş edilmesi sağlanmış faaliyet raporu diyebileceğimiz çeşitli raporlarla kurumların işleyişi denetlenmiştir. Heyetler bazen bir olayı soruşturmak bazen de kurumlar arası seviye farklılıklarını ölçmek amaçlı sınavların tertip edilmesi şeklinde görevler yürütmüşlerdir. Yapılan teftişlerde yine başarılı kurum ve kişiler tespit edilmiş ve taltif edilmiştir.

Heyet-i Teftişiyyenin aynı zamanda her bir kurumun vukuat cetvellerine yansıyan önemli olayları soruşturma hakkı da vardı. Darüleytam muallimleri ile ilgili mahkemelerin genellikle işten el çekirme ile sonuçlandığı görülür. ‘Kötü ahlakı nedeniyle’ şeklinde yer alan belgelerde bazılarında ayrıntıya yer verilmezken bazı belgelerde yolsuzluk, zimmetine para geçirme, hırsızlık, yüz kızartıcı suç şeklinde ifadeler yer verilmektedir.⁹⁶ Aynı zamanda resmi evrakta sahtekârlık görevli memura rüşvet teklifi gibi suçlamalarla kanuni işlem yapıldığı görülmektedir.⁹⁷

1335 yılına ait bir soruşturmada bu anlamda dikkat çekicidir. Bebek Darüleytamı’na ait vukuat cetvellerinde kırık-çıkık hadisesinden hastaneye başvuranların çok olması dikkat çekmiş ve meselenin aslı araştırılmıştır. Öğretmen ya da öğrencilerin tam olarak görüşlerine başvurup vurulmadığı anlaşılmamakla beraber öğrencilerin kesinlikle dövülmemesi kati bir şekilde ifade edilmiştir. Aynı zamanda darüleytamın fiziki şartlarının düzeltilmesinin tembih edilmesi bunun düşmeye bağlı kırılmaların da olabileceğini düşündürmektedir.⁹⁸

Heyet-i Teftişiye aynı zamanda bir olayın soruşturulmasıyla da ilgiliydi. Haydarpaşa Darüleytamında gerçekleşen üzücü bir olay da bu minvalde öğretmenlerin, hademelerin ve müdürün soruşturulmasına neden olmuştur. Olayın gerçekleştiği yer Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi’dir. Çağlayan Kız Darüleytamı talebesi Müzeyyen isimli kız çocuğunun hastanede tedavi altındayken elbisesinin tutuşup yanması sonucu vefat etmesine binanen, bir tahkikat komisyonu oluşturulmuştur. Oluşturulan komisyonca

⁹⁶ BOA, MF. MKT. 1149/56. (15 Mart 1910).

⁹⁷ BOA, DHİ. UMK. 42/74.

⁹⁸ BOA, MF. EYT. 17/44.

olaya tanık olan ve sebep olduğu düşünülen ve ihmali olanlar dinlenmiş, koğuş hemşiresi ve doktorlar vazifelerini hakkıyla ifa etmemekten ötürü ceza almışlardır.⁹⁹

Darüleytam idari kadrosu ile ilgili bilgi edinilebilecek kaynaklardan biri de kurum personeli ile ilgili muhakeme ve men-i muhakeme kayıtlarıdır. Her kurumda olduğu gibi darüleytamalarda da benzer durumlar yaşanmış bazen müdürler bazen müstahdemler bazen de öğretmenler çeşitli nedenlerle muhakeme edilmişlerdir.

1.6. Darüleytam Öğretmenleri

Darüleytam öğrencilerinin büyük çoğunluğu göç dalgaları sonucunda Osmanlı ülkesine gelenler olduğu gibi, darüleytam öğretmenlerinin de bir kısmı bu göçler sonucunda darüleytamalarda istihdam edildi.¹⁰⁰ Özellikle Balkan savaşlarından sonra göç eden eğitilmiş kişilerin darüleytamalarda öğretmen olarak istihdam edildiği görülmüştür.¹⁰¹ Ayrıca darüleytamalarda şehit çocukları sadece öğrenci olarak değil öğretmen olarak da istihdam edilmiştir. Şehitlerin eğitim görmüş çocukları bu şekilde darüleytamalara tayin edilerek sahip çıkmıştır.¹⁰²

Seferberlik kanununun yürürlükte olduğu bu zaman diliminde öğretmenlerin askerliklerinin tecil ettirildiği gibi bazı darüleytam öğretmenlerinin askerlikle ilgili belgelerinde “askerlikten affı” ifadesine de rastlanmıştır. Darüleytamaların sadece kimsesizlerin barındığı yer değil aynı zamanda eğitim müessesesi olması, bu haktan darüleytam muallimlerinin de yararlanması sağlanmış ve mühim memuriyetler statüsünde değerlendirilmiştir. Buna binaen, darüleytamdan bazı muallimlerin vazifelerinin mühimliliği nedeni ile askerlikten muaf edildikleri görülmektedir.¹⁰³ Mühim memuriyetten ve vazife memurlarının vazifelerinde asker olarak istihdamları

⁹⁹ BOA, MF. EYT. 17/38. (15 Ekim 1920). “Çağlayan İnas Daruleytamı talebelerinden olup hastanenede taht-ı tedavide iken muhteriken vefat eden Müzeyyen nam kız çocuğunun suret-i ihtirakına ve bu bada icra kılınan tahkikata dair müdüriyet-i umumiye Tahkikat Komisyonuundan âhiren verilmiş kararın bir sureti tarafınıza gönderilmiştir. Tahkikat-ı vakı'aya nazaren Dr. Celal ve Ali Fuad beylerin vazifelerini hakkıyla ifâ ve usûl-ı mer'îyye ahkamına uygun hareket etmedikleri anlaşıldığından muma-ileyhumanın ba'demâ vazifelerine daha ziyade hasr-ı ihtimam eylemelerinin kendilerine tebliğ ve ihtarı lüzumu beyan olunur efendim.” Yapılan soruşturmayla dair evrak için Bkz.Ek.16.

¹⁰⁰ BOA, DH. UMVM. 142/66 (20 Kasım 1916).

¹⁰¹ BOA, DH. EUM.5. Şb. 20/48 (17 Ocak 1916).

¹⁰² Bununla ilgili bir örnek Şehit Recep Efendinin oğlu Kâşif Efendi'nin 12 Ağustos 1916 tarihinde Ermiş Darüleytamı muallimliğine tayini verilebilir. Bknz: BOA, DH. KMS. 40/21.

¹⁰³ BOA, MF. MKT. 1232/57 (24 Aralık 1917); 1232/104 (4 Şubat,1918) ; 1232/108 (5 Şubat 1918; 1232/74 (6 Ocak 1918); 1233/70 (24 Mart 1918) ; 1230/34 (3 Ekim 1917).

sağlandığı gibi, vazifesi başından ayrıldığı takdirde işleri aksayacak olan memurların seferberlikten istisnası uygun görülmüştür. Bu uygulama darüleytamlar da dâhil birçok mektep için alınmış bir karar olmaktadır. Darüleytamların idari kadrolarıyla ilgili döneme dair en sık rastlanan durum muallimlerin askerliklerinin tecili, askerliklerinin görev addedilmesiyle ilgili talep ve cevaplardır.¹⁰⁴

Savaş döneminde eğitimin aksamaması ve ilgili kurumların faaliyetlerine devam etmesi adına ilgili kurum muallimlerinin seferberliğin yükümlüğünden muaf tutulduğu anlaşılmıştır. Öğretmen sayıları her şubenin sayısına göre değişmekle beraber darüleytamlarda mevcut rakamlar 50 öğrenciye 1 öğretmen şeklinde teşekkül ettirilmişti. Öğretmenler yalnızca talebenin eğitime nezaret eden kişiler olmayıp, nöbet sırası geldiğinde onlarla geceleyen, yıkanmaları için hamama götüren ve hastalandığında onu hastaneye teslim eden kişiydi. Bu durum aynı zamanda bazı hususlardan dolayı sorumlu tutulmalarına neden olmuştur. Bir şubede yaşanan firar olaylarından dolayı, muallimlerin dersi ve sanatı sevdiremedikleri sonucuna ulaşılarak şube ikaz edilmiştir. Muallimlerle ilgili yaşanan soruşturma, mahkeme talebi ve görevden azl gibi durumların diğer şube görevlilerine göre daha az olduğu görülmüştür. Memurlarla ilgili mahkemelerin muhatapları genelde hesap memuru, ambar memuru ve depo memurlarıdır. Bu mahkemelerle ilgili yaklaşık 50 örnekten 5'i muallimlerle ilgilidir. Bunlardan bir tanesi vazifede liyakatsizlik, biri de yüz kızartıcı suç olarak ifade edilmiş ve meslekten men edildiği görülmüştür.¹⁰⁵

Bebek Darüleytamı'na ait belgede Bebek Darüleytamı musiki muallimi Hafız Ömer Efendi ile ilgili mahkeme kayıtlarının tamamı incelendiğinde muallimlerle ilgili önemli bilgilere rastlanmaktadır. Bu kişi rahatsızlığından ötürü görevden izinli olduğu halde camii de dört vakit mukabele okumak suretiyle beyanına muhalif bir davranışı ortaya çıkmış, daha önce benzer durumların yaşanması ve mesleğinde başarı gösterememesine de dayanılarak görevden el çektirilmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ BOA, MF. MKT. 1230/34 (3 Ekim 1917); 1232/57(24 Aralık 1917; 1232/104; 1232/108 (5 Şubat 1918); 1232/74 (6 Ocak 1918); 1233/70 (24 Mart 1918).

¹⁰⁵ BOA, MF. MKT. 1149/56 (15 Mart 1910); DH. İ. UM. EK. 42/74 (29 Kasım 1917); MF. MKT. 1236/46 (16 Ekim 1918); 1234/95(18 Temmuz 1918) ; 1235/24 (4 Ağustos 1918).

¹⁰⁶ BOA, MF. EYT. 13/124.(27 Temmuz 1919).

Darüleytamlarla ilgili muhakeme kayıtları incelendiğinde, görev yaptıkları darüleytam müdürü hakkında verdikleri dilekçe ile soruşturmanın bizzat açılmasını sağlayan Kadıköy Darüleytamı öğretmenleri dikkat çekmektedir. Kendilerini “talim ve terbiye ile muvazzaf genç muallimlerdeniz” ve “müessese hadimleri” olarak tanımlayan bir grup öğretmen, Kadıköy Darüleytam müdürü hakkında şikâyetle bulunmuşlardır. Bütün milletin mukaddes varlığı uğruna can ve mallarını feda ederek kimsesiz bıraktığı yavrularını hükümetin büyük fedakârlıkla topladığı darüleytam müessesesinde çalışmayı mukaddes ve milli bir hizmet olarak gördüklerini beyan eden öğretmenler, yetimlerin menfaat ve faidesinden ziyade şahsi emellerin peşinde koşulduğunu görmüş ve bunun üzerine 20 maddelik bir layiha hazırlamışlardır. Ancak bu layiha ile ilgili resmi süreç başlatılmamış imza edenlerin ayrı ayrı çağırılmak ve bir nevi tehdit edilmek suretiyle bu davadan çekilmeleri tavsiye edilmiştir. Ancak öğretmenler şikâyetin Kānun-ı Esasi’nin millet fertlerine verdiği bir hak olduğunu beyan ederek Maarif Vekaleti müfettişleri tarafından tahkikat yapılmasını talep etmişlerdir.¹⁰⁷ Darüleytam öğretmenlerinin hal ve durumunu göstermesi bakımından döneme dair önemli bilgiler sunan bu dilekçe bizzat öğretmenlerin kaleme almasından dolayı aşağıda tamamına yer verilmiştir.

“Zirde vazi ‘u’l-imza daileri evlad-ı eytamın millet kucağında talim ve terbiye ile muvazzaf genç muallimlerdeniz. Bütün milletin mevcudiyet-i mukaddesemiz uğrunda isar-ı can ve mal ederek kimsesiz bıraktığı yavrularını hukümetin büyük fedakârlıkla topladığı darul eytam müessesesinde iki seneden beri çalışmak bizler için mukaddes ve milli bir hizmet olmuştur. Fakat bu hususda ki cansiparâne mesaimizle zevk-yab olur iken bilhassa bu sırada her türlü şaibeden ari bulunması elzem olan Kadıköy Zükûr-ı Daru’l-Eytamında mevzu’olan eytam-ı vatanın menfaat ve faidesinden ziyade şahsi emellerin peşinde koşulduğunu gören biz müessese hadimleri mesaimizin heder ve zavallı yavrularımızın mükedder olduğunu görmekle dilhun olmuş ve bu tessürümüze sebep olan bütün su-i istimalat ve müğayir-i ahlak hadisat ve vukuat meydana çıkarılır ve müsebbibleri tecziye edilerek müessesenin menfaat ve haysiyetini muhafaza edilir ümidiyle bütün delail serd edilerek riayet edilmek suretiyle bundan on gün mukaddem yigirmi maddeyi

havi dört beş muallim tarafından mahfî bir mahzar Daru'l-Eytam Müdiriyet-i Umumiyyesine takdim kılınmıştır.

Milletin bu müşkil zemanda kendisine vedia olan evlad-ı eytamı dışından tırnağından ayırmak suretiyle iâşe ve talim ve terbiyesine gösterdiği fedakârlık şubemiz müdirince nazar-ı takdire alınmayup pek çok su-i istimalata meydan verildiği ve mahall-i terbiye bu muhterem muessesede terbiye ile kâbil-i telif olmayan bir çok harekât dahi ahlaksızlıkların müdirimizce nazar-ı tesamuh ile mestur bırakıldığı her türlü garaz ve ıvazdan biri olarak mücerred menafî'-i müessese namına müdiriyet-i umumiyyeye ba istida arz ve iblağ olduğu ve müddeamızın meydan-ı sübûte için bî taraf bir müfettiş i'zamıyla tahkikat-ı lazimenin icrası istirham olunmuştur.

Ma'atteessüf şubemiz müdiri Nafi Beg için pek büyük ithamâtı mûcbi hâlâtıdan bahs olan yigirmi maddelik mezkur layihamız mevki-i resmiye konmayarak imza edenlerin ayrı ayrı çağırılmak ve bir nevi tehdid edilmek suretiyle bu davadan feragatimiz tavsiye edilmiştir ki Kānun-ı Esasi'nin efrad-ı millete temin ettiği hakk ve şikayeti ba husus evlad-ı vatanın terbiyesiyle muvazzaf olan biz muallimler hakkında nez' etmek, taleb ve iddiamızı meskûtün anı bırakmak ne hükumeti âdilemizin düstur-ı harekatı ve ne de zat-ı sami-i nezaretpenahilerinin vat-ı mefkureleriyle? kâbil-i te'lif etmek taleb ve iddiamızı vâreste bulunmağla hukukumuzun sıyaneti ve darüleytam müdiriyet-i umumiyyesine mütekaddim istidamız celbe direk nezaret-i celile müfettişleri marifetiyle tahkikat-ı lazimenin icra buyurulması istirham olunur ol babda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.”¹⁰⁸

Darüleytamlara talebe kabulü sırasında aranan bir takım önkoşullar eğitici kadronun teşkil edilmesi sırasında da geçerliydi. Maarif Nezaretine bağlı olan darüleytamların öğretmen tayinleri yine bu nezaret tarafından yapılmakla beraber özellikle “Seyyar Muallimi” adaylarının, darüleytamlar şubelerince ilan vermek suretiyle arandığı görülmüştür. Seyyar muallimler özellikle resim, müzik ya da diğer sanat dallarını ifade eden özel yetenek gerektiren alanların muallimleriydi.¹⁰⁹

¹⁰⁸ BOA, MF. MKT 1235/24 (4 Ağustos 1918)

¹⁰⁹ BOA, MF/EYT. 14/3.

Darüleytam öğrencilerinin büyük çoğunluğu göç dalgaları sonucunda Osmanlı ülkesine gelenler olduğu gibi Avusturya tebasından olan ancak Bosna, Üsküp, Köstence gibi bölgelerden Osmanlı'ya göç eden müslüman öğretmenler de darüleytamlarda istihdam edilmekteydiler.¹¹⁰ Bunun için kişinin öğretmenlik yaptığını bir Şehadetename ile ispat etmesi yeterliydi. Ancak görülüyor ki; öğretmen adaylarının belirli vasıflara haiz olması yeterli olmamış, sanatında ve istidatında kendini geliştirmesi ve daha iyi icra edebilmesi adına darüleytamlar öğretmenler içinde bir eğitim fırsatı doğurmuştur. Darüleytamlardan Avrupa'ya gönderilen öğrenciler farklı araştırma ve çalışmalara konu olmuş olmakla beraber, öğretmenlerin Avrupa'ya gönderilmeleri öğrencilerden tamamen farklılık göstermiştir. Belli bir eğitim seviyesine gelmiş ve meslek sahibi olmuş kişilerin bir üst kulvarda kendine yer bulmaya çalışması savaşa, işgale rağmen umudun devam ettiğinin göstergesidir. Özellikle I. Dünya Savaşı öncesindeki Almanya ve Avusturya ile siyasal yakınlaşmalar eğitim ve kültürel etkileşime de neden olmuştu. Bu etkileşimin bir sonucu olarak darüleytamlarda istihdam edilen çok sayıda Avusturyalı ve Almanyalı ustabaşı ve öğretmen olmuştur. Özellikle darüleytamların sanayi ve zirai şubelerinde görev yapan bu öğretmenler sayesinde ilmi takibat sağlanmıştır. Ayrıca Avrupa'dan getirilen zirai makinelerinin nasıl kullanılacağına dair staj da bu kişilerin nezaretinde gerçekleştirilmiştir.¹¹¹ Avrupalı öğretmenlerin özellikle istihdam edildiği bir alan olmamakla beraber Almanca muallimliği, Elektrik muallimliği, Marangozhane ustabaşılığı gibi çeşitli alanlardaydı.¹¹² Ayrıca Avrupa'ya gönderilen darüleytam öğretmenleri için her türlü kolaylık sağlanmış özellikle vize ve pasaport işlemlerinin hızlandırılması sağlanmıştır.¹¹³ Avrupa'ya gönderilen öğretmenlerin, Avrupa'ya gönderilen öğrencilerle bir ilgisinin olmadığı görülmüştür. Genelde terzilik, dokumacılık, resim ve el işleri gibi sanatsal alanlardan öğretmenler gönderilmekle beraber Almanya'ya gönderilen öğretmenlerin önemli bir kısmının eğitimi de zirai eğitim amacı taşımıştır.¹¹⁴ Bu eğitim özellikle Almanya'dan ithal edilecek zirai araçların kullanımıyla ilgili olduğu görülmüştür. Darüleytam şubelerinden olan; Zirai eğitim şubeleri, o dönem Osmanlı coğrafyasında ve ekonomisinde tarımın önemine binaen teşkil edilmişti. Özellikle bu alandaki yapılan çalışmalar, üretimin hızını artırma ve makineleşmeye yönelik

¹¹⁰ BOA, DH. UMVM. 142/66 (20 Kasım 1916).

¹¹¹ BOA, MF. MKT. 1230/55 (7 Ekim 1917).

¹¹² BOA, İ. MMS. 201/1334.

¹¹³ BOA, MF. MKT. 1234/70 (16 Haziran 1918); DH. EUM. MH. 73/56.

¹¹⁴ BOA, DH. EUM. SSM. 29/76 (10 Eylül 1918).

faaliyetlerdi. Darüleytamların kendi bahçesi ve tarlasında üretim yapmanın teşvik edildiği düşünüldüğünde bu alandaki eğitici kadronun da ihtisası için olanakların seferber edilmesi daha iyi anlaşılabilir. Avrupa’da öğretmenlerin görevlendirildiği tarihlere bakıldığında savaş yıllarında da uygulamanın devam ettiği görülür.¹¹⁵

Darüleytamlar; aynı zamanda eğitim görmüş ve sanat sahibi insanlar için de bir faaliyet alanı açmıştır. Üsküp sanayi şubesi oymacılık şubesinden mezun İbrahim Efendi’nin darüleytamda bu sanatın öğretilmesi için açılacak şubede istihdam edilmek üzere gönderilmesi buna örnek verilebilir.¹¹⁶ Bununla ilgili diğer bir örnek yabancı birinin darüleytamlarda istihdamıyla ilgilidir. General Vapuru tayfasından Bayelek olduğu ifade edilen bu kişinin uzmanlığından faydalanmak için Darülfünun Pedagoji müzesinde ve darüleytam sanayi şubesinde istihdamına izin verildiği görülmüştür.¹¹⁷

Darüleytam öğretmenlerine yönelik eğitim faaliyetleri içinde önemli hususlardan biri de Genç Dernekleri kurslarıdır. 17 Nisan 1916 tarihinde ‘Osmanlı Genç Dernekleri Hakkında Kanun-u Muvakkat’ kabul edilerek 22 Nisan tarihinde yürürlüğe girmiştir. Genç Dernekleri Harbiye nezaretine bağlı kurumlardı. I.Dünya Savaşı sırasında Almanya’dan esinlenilerek oluşturulan bu yapılanma henüz askerlik yaşına gelmemiş olan gençleri, bilgili, fiziken iyi gelişmiş, ruhen ve bedenen sıhhatli, gerekli askeri eğitimi almış bir milis kuvveti olarak hazırlamayı ülkesi için yararlı kişiler haline getirmeyi amaçlamıştır. Genç Dernekleri Müfettiş-i Umumiliğine getirilen Miralay Von Hof nezaretinde tüm Osmanlı ülkesinde yapılanan bu teşkilat rehberler yetiştirmek için İstanbul’da eğitici kurslar düzenlemiştir.¹¹⁸

Bu derneklerin hedef kitlesi 12 yaş üstü gençlerdi. Bunlara “Dinç Birlikleri” denmiştir. Darüleytam öğretmenlerinin genç dernekleriyle ilgili olan kısmı ise darüleytam zükur (erkek) şubelerinde görev yapanlardı. Genç Dernekleri Müfettiş-i Umumisi Miralay Van Hof, yurt gezilerinde yaptığı konferanslarda darüleytam zükur şubesi muallimlerine de derneğin faaliyet maksatlarıyla ilgili izahat vermiştir.¹¹⁹ 12 yaşından itibaren erkeklerin

¹¹⁵ BOA, DH. EUM. SSM. 29/76; 73/56.

¹¹⁶ BOA, MF. MKT. 1215/29 (5 Nisan 1916); DH. EUM. 1.ŞB. 11/7 (18 Nisan 1918).

¹¹⁷ Emre Dölen, , *İstanbul Darülfünunda Alman Müderrisler:1915-1918*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 25.

¹¹⁸ Sadık Sarısan, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 10.11(2000), s. 448.

¹¹⁹ BOA, MF. MKT. 1215/23 (2 Nisan 1916).

Genç Dernekleri'ne dâhil edilmesiyle başlayan süreç, öğretmenlerin de bu derneğin düzenlediği kurslara katılma sürecini başlatmıştır. İstanbul'da düzenlenen bu kurslara, Osmanlı'nın diğer vilayetlerindeki darüleytamların her bir şubesinden bir kişinin iştiraki sağlanmıştır. Dâhiliye Nezareti evrakında darüleytam şubelerinin kurs için görevlendirdiği kişinin adıyla bildirildiği görülmüştür.¹²⁰

Genç Dernekleri'nin amaç ve faaliyet alanlarının büyük oranda darüleytam zükur şubelerinin eğitim faaliyetlerini etkilemiş olması muhakkaktır. Genç Dernekleri talimatnamesi gereğince tüm nezaret, kurum ve müdürlüklerin Genç Dernekleri faaliyetlerine katkıda bulunacağı ve engel olmayacağı hususu daha çok askeri eğitim faaliyetlerine dayanan bu teşkilatın faaliyetlerinin eğitim kurumlarına da yansımaya neden oldu. Buna verilebilecek en önemli örnek darüleytam öğrencilerine talim ve tatbikat dersi çerçevesinde silahlı tatbikat yaptırılmasıdır. Bölge komutanlığı tarafından görevlendirilen subaylar nezaretinde tatbikatlar yapılmış, yine bölge komutanlığından alınan silahlar tatbikat sonrasında birliklere geri verilmiştir.¹²¹

Darüleytam öğretmenlerine yönelik eğitim faaliyetleri içerisinde dikkat çeken bir uygulama da öğretmenlerden üstün başarı gösterenlerin maarif nişanıyla ödüllendirilmeleridir.¹²² Bu konuda özellikle darüleytam öğretmenlerinin liyakatini göstermesi bakımından Bebek Darüleytamı 6. Sınıf muallimi Şevki Bey'in maarif nişanıyla ödüllendirilmesine neden olan başarı hikâyesi önemlidir. Şevki Efendi, 1921 yılında her sınıfın muhtelif şubeleri arasında gerçekleşen imtihan sonucunda birinciliği kazanmıştır. Edirne Dâru'lmuâllimliği mezunlarından olup Edirne Darüleytâm Müdürü olmaya hak kazanmış olmasına rağmen mesleğine duyduğu muhabbet ve tevâzu'uyla bir sınıf hocalığına tâyinini talep etmiştir. Yetiştirdiği talebeden bir kısmı kısa zaman önce İstanbul Mekâtib-i İbtidâiyesi mezunlarıyla sınava girmişler birinci ve ikinciliği kazanlar, parasız yatılı Galatasaray Sultânisi'ne kayd oldundığı gibi diğer üçü gündüz parasız olarak Robert Koleji'ne kabul edilmiş ve diğer üçü sanâyi mektebinin gece kısmına ikisi gündüz kısmına ve biri de Daru'lmuâllimin imtihanlarında başarı göstererek parasız yatılı sıfatıyla adı geçen okullara girmişlerdir. Şevki Bey'in mesleğindeki bu başarısı, gayret ve

¹²⁰ BOA, DH. UMVM. 142/66 (20 Kasım 1916).

¹²¹ BOA, MF. MKT. 1212/63 (11 Ekim 1915).

¹²² BOA, İ. DUİT. 68/74 (17 Ocak 1920; 62/67 (30 Ekim 1921); 63/22 (14 Haziran 1921); 66/17 (28 Mayıs 1916).

fedâkarlığının bütün muallimlere teşvik olması için kendisine bir aylık maaş miktarında bir nakdi mükâfat ve üçüncü rütbeden mâarif nişânı ile onurlandırılması uygun görülmüştür.¹²³

Darüleytam muallimlerinin ve idarecilerinin başarılı olanları da aynı zamanda kurumlar arası terfi ile ödüllendirilmiştir. Bu kurumlar arasında Mülkiye Mektebi ilk sıradadır.¹²⁴ Ayrıca darüleytam tayinlerinin yapılmadan önce darüleytam muallim ve muallimelerine sorulmasının istenmesi ve danışılmadan yapılmaması ile ilgili karar idari işleyiş bakımından önemli bir karardır.¹²⁵

Eğitim kurumu olarak özel bir yere sahip olan Mülkiye Mektepleri'nde öğretmenlik için darüleytamlar da öğretmenlik yapmak bir zorunluluk olmasa da bir geçiş yeri olarak görülmüştür. Darüleytamlarda öğretmenlik yapan birçok öğretmenin mesleki kariyerinin mülkiye mekteplerinde devam ettiği görülmüştür.¹²⁶ Taşradaki darüleytamların kapatılarak İstanbul'da toplanmasıyla başlayan süreçte burada görev yapan öğretmenlerden bir kısmının uygun memuriyetlere atanması sağlanmış, bir kısmı İstanbul'a gelmiş, bir kısmı da boşta kalmıştır.¹²⁷ Bu nakil sürecinde bu öğretmenler nezaretinde İstanbul'a talebelerin sevk edilmesi sağlanmış öğretmenlerden bir kısmı dönmüş, bir kısmı da İstanbul'da kalmıştır.

1.7. Darüleytamların Hizmet ve Faaliyetleri

Darüleytamlar harp mahsulü bir kurumdu. Bundan dolayı ne sosyal ortam ne de siyasi ortam şartları normal değildi. Zaten darüleytamların sayılarının bu kadar artması kimsesiz çocuk sayısı ile doğru orantılı olduğundan kimsesiz çocuklar meselesi savaşın eseri olarak görülmelidir. Savaş yıllarında küçücük bedenleri her zamankinden daha fazla korunmaya ihtiyacı olan çocuklar, Osmanlı Devleti'ni tüm zor şartlara rağmen tedbirlere ve faaliyetlere yönlendirdi. Darüleytamları daha iyi anlamak faaliyet alanlarını bilmekle mümkün olacaktır. Buna göre darüleytamların farklı zamanlarda farklı nezaretlere bağlı olmasından da anlaşılacağı gibi bu faaliyetler eğitim, sağlık, güvenlik ve sosyal olmak

¹²³ BOA, MF. MKT. 1243/51 (5 Ekim 1921).

¹²⁴ BOA, DH. İ. UM. 5/1 (17 Ağustos 1918).

¹²⁵ BOA, MF. MKT. 1232/113 (10 Mart 1918).

¹²⁶ BOA, DH. İ. UM. 5/1 (17 Ağustos 1918).

¹²⁷ BOA, MF. MKT. 1235/39 (8 Ağustos 1918).

üzere çok çeşitlidir. Bu faaliyetlere bakıldığı zaman bazı belgelerde savaş ortamından tamamen bağımsız uygulamalara şahit olmak mümkündür. Bebek Darüleytamı öğrencileri Temmuz 1921 tarihinde yaz kampına giderken aynı tarihlerde binaları Fransızlar tarafından bombalanan Adana Darüleytamı çocukları vefat etmiştir.¹²⁸ Çocukların savaş ve işgal ortamından korunması ve en az hasarla bu süreci atlatması adına eğitim, sağlık ve güvenlik faaliyetleri olarak değerlendirilecek bu faaliyetler yetimhanelerin penceresinden savaşa ve işgale bakma olanağı sağlamaktadır.

1.7.1. Eğitim Faaliyetleri

Tablo 10: Darüleytam Sınıfları ve Yaş Aralıkları

Ana Sınıfı	İbtidai Sınıfı	Sanayi Sınıfı
1. Şube 4 yaş altı	7-12 yaş	13-17 yaş
2. Şube 4, 5, 6 yaş		

Kaynak: Hakan Aytekin, a.g.t. 53’de bulunan bilgilerle hazırlanmıştır.

Darüleytamları yetimhaneden ayıran en önemli özellik aynı zamanda mektep özelliğine de sahip olmasıydı. Darüleytamlara kaydedilecek çocukların bir sağlık kontrolünden geçirilme amacı eğitim almaya müsait olup olmadıklarını tespit içindi. Darüleytamlar faaliyet hayatı boyunca Dâhiliye, Maarif, Harbiye Nezareti’ne bağlı olmakla beraber Maarif Nezareti’yle devamlı münasebeti bulunmuştur. Maarif Nezareti’ne bağlı olduğu 1917 den sonraki tarihlerde bir mektep statüsünde değerlendirilmiştir. Burada önemli husus darüleytamların eğitim işinin sonradan değil daha önce planlandığı ve öncelik verildiğidir. Buna öncülük eden nezaret de Harbiye Nezareti’dir. Harbiye Nezareti’nin eğitime bakan yönü; Harbiye Mektepleri olmakla beraber, darüleytamlar ilk açıldığında buna ön ayak olan bunu tavsiye eden kurumun Harbiye Nezareti olmasıdır. Darüleytamlar açılmadan yetim, öksüz ve muhtaç çocuklar Harbiye Mektepleri’ne alınmakla beraber bu nezaret tarafından 11 Haziran 1913 tarihinde Harbiye Nezareti’nden Maarif Nezareti’ne bir mütalaa verilmiştir. Bu mütalada;

“... Harp sebebiyle taht-ı silaha alınıp ifa-yı vazife esnasında nail-i rütbe-i şehadet olan yahut imraz-ı muhtelifeden irtihal eden efradın şayan-ı merhamet olan

¹²⁸ MF. MKT.1228/8 (29 Temmuz 1917).

eytaminin tahsil ve terbiyeleri zımmında vilayet ile kaza merkezlerinde birer darüleytam ihdas ve tesisi''

ifadesiyle darüleytam açılmasının asıl hedefinin şehit çocukları olduğu görülür.¹²⁹ Burada önemli detaylardan biri de darüleytamların açıldığı tarihe kadar bizzat şehit yetimlerinin ve kimsesizlerin bir eğitime tabii tutulduğu ilk kurum Harbiye Nezareti'ne bağlı Harbiye Mektepleri'ydi.¹³⁰ Darüleytamların açılma nedenlerine de bakıldığında eğitim ve öğretime sıklıkla vurgu yapıldığı görülür. Burada sıklıkla geçen ifade ise “ tahsil ve terbiye” ifadesidir.¹³¹

Eğitim davasını benimseyen ve bu yolda yıllarca mücadele veren Darüleytam Umum Müdürü İsmail Mahir Efendi'nin öğretmen olması kurumun eğitim amaçlarını önemli ölçüde etkilemiştir. İsmail Mahir Efendi mecliste şehit çocuklarının korunması adına verdiği takrirler sonucu Darüleytam Umum Müdürlüğü'nün kurulmasına vesile olmuş kendisi de bu teşkilatın başına geçmiştir.¹³²

Darüleytamlar yapılan birçok çalışmada; faaliyet gösterdiği yıllara dair sosyal güvenlik ve sosyal hizmet uygulamalarına dair çalışmalara konu olmakla beraber, aynı zamanda eğitim faaliyetleriyle daha çok Osmanlı Devleti'nde mesleki eğitim uygulamaları başlığında yer bulmaktadır. Mesleki eğitim faaliyetlerinin gelişmeye başladığı bir dönemde faaliyet göstermiş olmaları darüleytamların eğitim müfredatından kolaylıkla anlaşılabilir. Ancak darüleytamlarda 4 yaşından 16 yaşına kadar çocukların eğitim aldığı düşünüldüğünde, darüleytamlar bu yönüyle sadece mesleki eğitimin verildiği kurumlar değildir.

Darüleytamların eğitim politikalarına dönemin ittihatçı yönetiminin Türk-İslam sentezi anlayışı etki etmişti. Bu belirgin olarak eğitim müfredatına yansımıştı. Bazı muhalifler tarafından İttihatçıların İslami esasları ortadan kaldırmaya yönelik olduğu eleştirilerine rağmen darüleytam ders müfredatında açık bir dini eğitim görülmektedir. Bu mesele bazı İttihatçıların eleştirilerine bile neden olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Türkçülük fikir

¹²⁹ BOA, BEO. 4185/313812 (21 Haziran 1913).

¹³⁰ Tanin, 4 Kanun-ı Evvel 1915.

¹³¹ BOA, BEO. 4185 /313812 (18 Eylül 1913).BOA, DH. ŞFR. 58/34 (8 Mart 1918).

¹³² Necdet Sakaoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 50-51.

akımının icracısı olan İttihat ve Terakki'nin savaş sırasında yetimler için kurduğu darüleytamları bu yönüyle değerlendirmek doğrudur.

1.7.1.1 Ana Mektebi Eğitim Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde okul öncesi eğitim kurumları II. Meşrutiyetten sonra açılmaya başlanmış, asıl hızlandığı dönem ise Balkan Savaşlarından sonra olmuştur. Bu dönem aynı zamanda darüleytamların da açıldığı zamandır. Dolayısıyla sayıları Balkan savaşlarından sonra artan ana mekteplerinin, Darüleytamlara bağlı olan şubeler olması ihtimali büyüktür. Bununla ilgili bir belge olmamakla beraber, savaşlardan sonra başlayan göç ve ortada kalan kimsesiz küçük çocukların özellikle ana mekteplerinin artmasına neden olması kaçınılmazdır. Bu kuruma kabul edilen çocuklardan henüz 7 yaşında olmayanlar yalnızca inas darüleytamına bağlı ana sınıflarında eğitim almaktaydılar. 1915 yılında anaokulu mektepleri için darüleytam tarafından hazırlanan nizamnameye uygun olarak eğitim verilmekteydi. Bu nizamnameye göre ana sınıfları iki şube olup birinci şubeye dört yaşından küçük olan, ikinci şubeye de 4, 5, 6 yaşlarındaki çocuklar kabul olunurdu.¹³³

Ana mekteplerinde çocuklara nasıl bir eğitim verildiğine dair en önemli bilgi bu dönem anaokullarında görev yapan öğretmenler için hazırlanan kitaptır. Bu kitap 1917 yılında darüleytam zükur şubesi doktorlarından Doktor Saim Ali tarafından Almanca'dan Osmanlı Türkçesi'ne çevirilen bir kitaptır. Bu kitabın Osmanlı Türkçesi'ne çevrilme amacı, darüleytamın Ana mekteplerinde görev yapan öğretmenlerin görevleri esnasında çocuk eğitimi ve terbiyesi konusunda yararlanmaları için yararlı bir kaynak olabileceği düşüncesidir. Doktor Saim Ali tarafından "Ruhîyata Müsterid Ana Mektepleri İlm-i Terbiyesi" alt başlığı ile çevrilen bu kitap aynı zamanda çevirmen tarafından okul, öğrenci ve öğretmen yetiştiren kurumlar için ders programına dâhil edilmesi önerilmiştir.¹³⁴

¹³³ BOA, İ. MF. 1317/S-6.

¹³⁴ Faruk Öztürk ve Güler Öztürk, "Okul Öncesi Eğitimde Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi Dersine Yönelik İlk Çalışmalar: Ana Mektebi Öğretmenleri İçin Bir Kitap Örneği", *İlköğretim Dergisi*, 6. 1 (2007), s. 145–146.

O dönem Osmanlı toplumunda çocuğun bilişsel ve bedensel özelliklerinin dikkate alındığı böyle bir kitabın Osmanlı Türkçesi'ne çevrilmesi ileri bir düşüncedir.¹³⁵ Kitabın darüleytamlarda görev yapan bir öğretmen tarafından çevrilmesi, kitaptan yararlanacak hedef kitlenin darüleytam ana mektebi öğretmenleri olduğunu göstermiştir. Bu öğretmenlerin özellikle çocuk gelişimi ve psikolojisi konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları endişesiyle, adı geçen kitabın bu eksikliği bir derece de olsa gidereceği düşünülerek Osmanlı Türkçesi'ne kazandırılmış olduğu söylenebilir.

Almancadan çevrilen bu kitap aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin son dönem müttefikleriyle girdiği etkileşim ve işbirliğinin bir örneğidir. Yalnızca sanayi ve tarım eğitimi alanında değil çocuk eğitimi konusunda çağın önde gelen pedagoglarına da alan açılması önemlidir. Kitabın darüleytamların ana mekteplerinde nasıl bir etkisinin olduğu belirlemek zor olsa da, darüleytam ana mektebi öğretmenleri tarafından en azından bu doğrultuda bir yaklaşım sergilendiğini düşünmek kurum adına iyi bir gelişmedir. Bu doğrultuda kitabın içeriğiyle ilgili bir tablo aşağıdadır;

Tablo 11: Ruhiyata Müsterid Ana Mektepleri İlm-i Terbiyesi Kitabı Bölümleri ¹³⁶

Kitabın Bölümleri
1-Çocukların İlk Yaşlardaki Ahval-i Umumiyesi
2-Hayat-ı Maneviye ve Cümle-i Asabiye
3-Umumi İhdas
4-İhsasat-i Adaliyye
5-Hassa-i Lems
6-Haravet Hiss
7-Görme Duyusu
8-İşitme Duyusu
9-Temizliğe Alıştırmak
10-Konuşma Talimi
11-Hassaların Terbiyesi
12-İlk Hissiyatın ve Arzuların Oluşması
13-Hayata Alıştırmak
14-Sevk-i Tabii ve Temayülât
15-Çocuk ve Oyunlar
16-Fena Huylar ve Çare-i Tashihleri

Kaynak: Öztürk ve Öztürk, agm. s. 148

¹³⁵ “Kitabın yazarı Wendt; Saksonya doğumlu, Dresten öğretmen okulundan mezun olmuş ve bu okulda öğretmenlik yapmış olan bir eğitimcidir. Daha sonra Kuzey Almanya, Avusturya ve Macaristan’da bu alanda çalışmış, 20 adet pedagoji kitabı, 400 tane de felsefe ve pedagoji alanında makalesi olan, 1803 yılında da İmparator François Joseph tarafından mektepçiliğin en büyük unvanı olan Darülfünun Müşaviri Hassa-i İmparatoriçe ve Schulrat payesine alan büyük bir maarif adamıdır”. Öztürk ve Öztürk, a.g.m.s.148.

¹³⁶ Öztürk ve Öztürk, agm. s. 148.

1.7.1.2 Darüleytam (İnas) Kız Şubeleri

Bu şubeler 6-12 yaş aralığındaki kız talebelerin eğitim gördüğü yerler olup 1913 yılında yürürlüğe giren Mekatib-i İptidaiyye talimatnamesine uygun olarak ilkokul eğitimi verilmekteydi. İlkokullarda Türkçe, Fransızca, İngilizce, Aritmetik, Coğrafya, Geometri, Fen Bilgisi, Elîşi, Müzik, Resim, Din Bilgisi, Jimnastik ve Tarih dersleri okutulmaktadır. Aynı talimatnameye göre eğitim gören yetimler darüleytamlarda da aynı dersleri görmekteydiler. Ayrıca darüleytamlarda ilk tahsillerini tamamlayıp, derslerinde başarılı olup girdikleri sınavları kazanan kız ve erkek yetimlerin darülmuallimin, darülmuallimat, sanayi-i nefise, mektebi sultani, mekteb-i sanayi gibi okullara hazırlandıkları yerler de darüleytamın bu ilk şubeleriydi.

Tablo 12: Darüleytam Kız Şubeleri Ders Programı¹³⁷

Sınıf	Mufredat
İhtiyat Sınıfı	Eskat-i Huruf Terbiye-i Sıbyana Mûteallik, Şifahi Hikâye-i Basite Hesab-ı Zihni Tarif-i Eşya Resim Rıyazat-ı Bedeniyye
Birinci Sene	Elifba ve Yazı Kıraat Eza-ı Şerife İlmihal Hesap Takim-i Üslub-u Tekellüm Tarif-i Eşya Resim
İkinci Sene	Eczay-ı Şerife İlmihal Kıraat Hesap Hüsn-ü Hat Resim Rıyazat-ı Bedeniye
Üçüncü Sene	Kur'an-ı Kerim İlmihal Kıraat İmla Hitabat-ı Müntehabbe-i Ahlakiye Hesap İlm-i Eşya
Dördüncü Sene	Kur'an-ı Kerim ve Tecvid İlmihal Kıraat ve Ahlak Hesap İlm-i Eşya

¹³⁷ BOA, İ. MF. 1317/S-6.

Sınıf	Mufredat
	Muhtasar Tarih-İ Osmani Muhtasar Coğrafya-yı Osmani Hüsn-i Hat Resim İdare-i Bedeniye Pişano
Beşinci Sene	Kur'an-ı Kerim ve Tecvit İlmihal Ahlak Kavaid-i Lisani Osmani Usul-ü Tahrir Hesap, Mebadi-i Hendese İlm-i Eşya Tarih-i Osman Coğrafya-yı Osmani Muhtarasan Defter Tutmak Usulü Hüsn-ü Hat Resim İdareyi Beytiye Pişano
Altıncı Sene	Kur'an-ı Kerim Ve Tecvit İlmihal Ahlak Kavaid-i Lisani Osmani Usul-i Tahrir İlm- Eşya Mebadi-i Hendese Muhtasar Defter Tutmak Usulü Tarih-i Osmani Coğrafya-Yı Umumi Hüsn-ü Hat Resim İdare-yi Beytiye Pişano

1.7.1.3 Darüleytam Zükur (Erkek) Şubeleri

Darüleytam erkek şubeleri 7-12 yaş aralığındaki erkek çocuklarının bulunduğu şubelerdi. Kız şubeleriyle ders programlarında benzerlikler olmakla beraber farklılıklar da görülmüştür. Özellikle ileriki sınıflarda kız şubelerinde en belirgin farklılık pişano ve ev idaresi dersleridir.

Tablo 13: Darüleytam Erkek Şubeleri Ders Müfredatı¹³⁸

Sınıf	Mufredat
İhtiyat Sınıfı	Eşkâl-i huruf Terbiye-i sıbyana müteallik şifahlı bazı hikâye-i basite hesab-ı zihni Tarif-i eşya; dersane ve bahçede bulunan eşya gösterilerek şifahan malumat-ı lazıme verilecektir. Resim riyazat-ı bedeniye
Birinci Sene	Elifba ve yazı Kıraat Ecza-yı şerife İlmihal Hesap Talim-i Üslub-u tekellüm; şakirdan oldukça doğru söz söylemeye, düşündüklerini ve bildiklerini mümkün merteye sırasıyla lisanen ifade edebilmeye alıştırlacaktır Tarif-i eşya Resim Riyazat-ı bedeniye
İkinci Sene	Ecza-yı şerife İlmihal Kıraat; ahlaka dair bahisler atıyan ve şakirdanın bilmedikleri lügatin Türkçeleri beyan edilecektir. Hesap; amat-i erbaa Hüsn-ü hat Resim
Üçüncü Sene	Kur'an-ı Kerim İlmihal Kıraat İmla Hitabat-ı müntetabbe-i ablakiyye Hesap; amat-i erbaa'nın tekrarı İlm-i eşya Mebadi-i coğrafya; tayin-i cihat, kara ve sulara dair makumat-ı ibdidayye memalik-i mahruse-i şahanenin büyük nehirleri dağları, sanı, cezire ve beldeleri hakkında malumat-ı mülfiye riyazat-ı bedeniyye
Dördüncü Sene	Kur'an-ı Kerim ve tecvit İlmihal Kıraat ve ahlak Hesap İlm-i eşya Muhtasar tarih-i Osmani Muhtasar coğrafya-yı Osmani Hüsn-ü hat Resim Riyazat-ı bedeniye Müsnü
Beşinci Sene	Kur'an-ı Kerim ve tecvit İlmihal Ahlak Kavaid-i usan-ı Osmani Usul-i tahrir Hesap Mebadi-i hendese İlm-i eşya

¹³⁸ BOA, İ. M.F. 1317/S-6.

Sınıf	Mufredat
	Tarih-i Osmani; dördüncü seneden bir sehe daha uyade Coğrafya-yı Osmani; biraz daha tafrisat-ı lazıme Muhtasar defter tutmak usulü Hüsn-üi hat Resim Musiki
Altıncı Sene	Kur'an-ı kerim ve tecvit İlmihal Ahlak Kavaid-i usan-ı Osmani Usul-i tahrir İlm-i eşya Mebadir hendese Muhtasar defter tutmak usulü Tarih-i Osmani Coğrafya-yı umumi Hüsn-ü hat Resim Musiki

İlkokulu darüleytamlarda tamamlayan erkek çocukları için daha geniş bir eğitim alanı bulunmaktaydı. Mekteb-i sanayii, darümuallim, musiki mektebi yanında o dönemki ihtiyaca binaen açılan meslek mekteplerinde de darüleytam öğrencilerinin çeşitli eğitimlere dâhil edilmesi söz konusu olmuştur. Bunlardan biri de İstanbul'da açılan Şimendifer Mektebidir. 18 mart 1917 tarihine ait bir belgede İstanbul'da bir Şimendifer Mektebi kurulması kararlaştırılınca alınacak öğrenciler için maarif müdürlüklerine yapılan tebligatlarla şimendifer mektebi kayıt kabul şartları belirtilmiş; çeşitli okullardan ve darüleytamlardan talip olan öğrencilerin listeleri istenmiş, bu öğrencilerin sevkleri için gerekli masrafların karşılanması sağlanmıştır.¹³⁹ Yine darüleytam talebesinden kırk kişinin Avrupa'dan getirilen ve Lüleburgaz'da kullanılan ziraat makinelerinde staj görmeleri amacıyla 7 Ekim 1917 tarihinde İaşe İdaresi emrine verilmesi de öğrencilerin Umum İaşe Müdürlüğü'ne bağlı Ziraat Mekteplerinde eğitimlerine devam ettiklerini göstermektedir.¹⁴⁰

1.7.1.4 Darüleytam Sanayii Şubeleri

Darüleytamlarda sanayi eğitimi 13-16 yaş arasında gerçekleştirmiş ve tatbiki eğitim ön plana alınmıştır. Burda kalan yetimler darüleytam'a ait olan ya da olmayan fabrikalarda usta

¹³⁹ BOA, MF. MKT. 1223/98-59 (18 Mart 1917).

¹⁴⁰ BOA, MF. MKT. 1230/55-1. (7 Ekim 1917)

yanında çırak olarak eğitilmekte ve günde 2 saat teorik ders ile gece de 2 saat müzakere ile tatbiki eğitimlerini takviye etmektedirler. Bu öğrenciler gösterdikleri başarıya göre alt ve üst seviyede ayrılıp, bu ayrıma göre ders görmeye başlayarak ya darüleytamın kendi idaresindeki fabrikaya ya da darüleytam idaresi dışındaki fabrikalara devam ettirilerek usta yanında çıraklık eğitimi olarak zanaat öğrenmişlerdir. Bazı şehirlerde müstakil olarak bulunan sanayii mekteplerinin darüleytamla birleştirilmesine dair kararlar da vardır.¹⁴¹ Telgraf şirketine ait fabrikalardan, Matbaa-yı Amireye, Nişantaşı'ndaki ekmek fabrikasından demiryolları tamirhanesine kadar farklı iş kollarına gönderilmiştir. Darüleytamın sahip olduğu iplik, deri, ipek fabrikalarıyla, tamirhanelerine, marangozhanelerine, terzihanelerine vb. atölyelere gönderilerek sanayi eğitimi almaları sağlanmıştır.¹⁴²

1.7.1.4.1 Darüleytam Zükur (Erkek) Sanayii Şubeleri

13 yaşından 15 yaşına kadar olan çocuklar ise Sanayi şubelerine giderek eğitilmekteydi. Darüleytamlarda ilkokul tahsilini tamamlayan öğrencilerden herhangi bir okulu kazanamamış ya da sınava girmemiş olanlar sanayi bölümüne alınmaktaydı. Darüleytamlara her yaş grubundan öğrenci kabulü söz konusu olduğundan bu şubelerin başarısız ya da sınavları kazanamamış öğrencilerin oluşturduğunu söylemek yanlış olur. Tahkikat varakaları içerisinde 8-9 yaşlarında olup herhangi bir eğitime tabii olmamış bir eğitim geçmişi olmayan çok sayıda öğrenciyle karşılaşmıştır. Dolayısıyla bu çocukların kayıp zamanlarını telafi etmesi kolay değildi. Bu durum sanayii şubelerinin esnek bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Aşağıda darüleytam erkek sanayii şubelerinin müfredatı bulunmaktadır.

¹⁴¹ DH. İD.166/8 (14 Ocak 1914 tarihinde yetimlerin buradan çıktıktan sonra iş sahibi olabilmeleri için Adana Sanaayi Mektebi ile darüleytamın birleştirilmesi kararı)

¹⁴² Yasemin Okur, A.g.t. s. 49. Bununla ilgili belgelere örnek: (Darüleytam talebelerinden sanat öğrenmek için matbaa-i amireye gönderilenlerden devamsızlık yapanların gönderilmemeleri MF. MKT. 1229/44, 11 Eylül 1917)

Tablo 14: Darüleytam Erkek Şubeleri Sanat Müfredatı

Sınıf	Müfredat
İhtiyat Sınıfı	Kağıt bükme ve kağıtdan eşkal-i basita yapmak. Bazı rebatat ve eşcar sap ve kabuk dallarından muhtelif şeyler imal etmek. Kağıt üzerine iğne ile delerek eşkal-i huruf vs. yapmak
Birinci Sene	El işleri; şakirdanın ellerini imalatı sanayiye alıştıracak ve el işlerinden sürat-ı hareketi mucib olacak temrinat-ı ameliye yani mütesavviran-ı eşkati basita kesmek ve eşkal-i basita mücessime teşkil etmek ve renkli çöp ve saz vasaire gibi şeylerden ve tellerden örgü ve dokuma yapmak
İkinci Sene	Tel işleri; vantel yani sele örgüsü bazı mebatat ve eşcarın ıslah edilen dal ve kabuk ve saplarından ve uf ve ipten boyalı ve boyasız ve büyük ve küçük sepet ve çanta ve emsali şeyler imali Oyma işleri; Balmumu ve alçı işleri ve tel ile ağaç karışık işler Burgu , eçe ve emsali gibi edevat-ı sanayi hakkında malumat
Üçüncü Sene	İkinci senedeki sanayinin bir derece daha ilerisine devam edilecektir.
Dördüncü Sene	Marangozluk ve Oymacılık; ağaç işlerinde kullanılan başlıca edevatın tarifleri, ağaçları rendelemek, destelemek ve basit suretle çatmak ve çivili ve çivisiz tahta kutular imal etmek gibi ameliyat-ı muhtelif Demirerlikte müstavel olan edevattan başlıcalarının irae ve tarifi ve demir parçalarını eğlemek, delmek ve perdaht etmek ameliyatının iraeşi Sıvacılık ve kunduracılık envaina müteallik nazariyat-ı ibtidaiyye
Beşinci Sene	Marangozluk ve oymacılık; kaim çatmalar ve mesail-i çatmalar bunların başlıca nev'ileri ve çekmece resim tahtası emsali şeylerin imali Hakkaklık; şimşir düzeltmek ve Müettebilik; hurufatı kasalara tevzi etmek Oyuncakçılık; ağaç, alçı ve mukavvadan muhtelif oyuncaklar yapmak Mücellidlik; nazariyat-ı ibdidadiye Tabyilik; döşemecilik sanatına müteallik malumatı ibtidaiyye Sıvacılık ve kunduracılık ve envaina müteallik ameliyatı mütevassıta Frenk tenekeçiliği Alaturka ve alafranga aşacılık, tatlıcılık, şekerlemecilik, pastacılık sanatlarına müteallik ameliyatı ibdidaiye Bahçivanlık; nazariyat-ı ibdidaiyye
Altıncı Sene	Marangozluk ve oymacılık Şakirdanın hasıl ettikleri malumata göre en basit ve hakkacılık en küçük eşkalden başlanarak tedricen büyütülmek üzere muhtelif hüruf ve eşkal hak ettirilecektir Müettebilik, büyük küçük hurufat tertih etmek ve sahife bağlamak ve tashih etmek kavaidi Oyuncakçılık; sene-i sabıkada gösterilen ameliyat bir derece daha ileriye götürülecektir. Mücellilik; cilt bağlamak ve kayıtdan bezden ve meşinden muhtelif aitter imal ve mücellidatı tezyin ve tezhip etmek usulen gösterilecektir Tabyesirlik ve siracılık ve kunduracılık ve envainının terakkiyat hazırasına nazaran tatbikat ameliyesine devam olunacaktır Frenk tenekeçiliği, aşçılık, tatlıcılık, pastacılık, bahçivanlık sanatlarına kemal-i dikkatle devam olunacak şakirdanın mensub oldukları sanatlarda kesb-i meleke ve rüşuh etmelerine itina alınacaktır.

Kaynak: BOA, İ. MF. 1317/S-6.

Darüleytam öğrencilerinin özellikle sanayi şubelerinde eğitim gören öğrencileri şubenin kendi bünyesindeki atölyelerde ve fabrikalarda çalıştıkları ve eğitim gördükleri gibi devlet ya da farklı mekteplere ait yerlerde de eğitim görmüşlerdi. Bunların başında Matbaa-i Amire gelmekteydi. Darüleytam ders müfredatında yer alan ‘mücellidlik’

olarak geçen ‘ciltcilik’ daha çok darüleytam erkek şubelerinde öğretiliyordu. Bu yüzden matbaa-i amire ve darüleytam erkek şubeleri birebiriyle ilişkili iki kurumdu. Darüleytam talebelerinden sanat ve baskı eğitimi için sanat öğrenmek için Matbaa-i Amire'ye gönderilenlerden devamsızlık yapanların gönderilmemeleri ve yarım gün devam eden üç talebenin yevmiyelerinin de yarım ödenmesiyle¹⁴³ ve sadece aynı zamanda çalıştıkları süre karşılığında ücret aldıklarını göstermiştir. Özellikle devlet kadrolarında darüleytam talebelerinin istihdamıyla ilgili; matbaa-i Amire ve darüleytam ilişkisine rastlamak mümkündür. Darüleytam öğrencilerinin istihdamı ile ilgili kurumlardan biri de Hazine-i Hassa’dır.

Darüleytam sanayii şubeleri için bu esaslarda her sanat dalı için bir gelişim süreci belirlenmesine rağmen her şubede programdaki tüm sanat dallarını icra edildiğini söylemek zordur. Özellikle her şubenin elindeki imkânlar dâhildâhilinde faaliyet göstermiş olması muhtemeldir. Tarım arazileri olan şubeler o bölgenin mirası sayılabilecek ziraai faaliyetler yürütürken bazı şubeler yine bölgenin imkânlarına göre kunduracılık ve dericilik faaliyetleriyle adını duyurmuştu. Şubelerin faaliyetlerine etki eden diğer bir faktör ilk şubelerin açıldıkları binaların yabancı ve azınlığa mensup vatandaşların savaş sırasında terkettiği yerler olmasıydı. Dolayısıyla mevcut mesleki eğitim malzemeleriyle müfredat belirlenmişti. Dokuma tezgâhları, ekili tarım arazileri, ipekböcekçiliği, kunduracılık, ciltcilik konusunda faaliyet gösteren mektep ve fabrikaların bir kısmının darüleytamlara bırakılması şubelerin mesleki eğitim faaliyetlerini etkilemiştir. Bu verilecek en önemli örneklerden biri İzmit Darüleytamıdır.

¹⁴³ BOA, MF. MKT. 1229/44 (11 Eylül 1917).

Tablo 15: Beş Sınıflık Sanayi Mektebi Müfredatı

Ders Gördüğü Sınıf	İlim	Sanat
1. Sınıf	Türkçe okuma-yazma, dört işlem, teknik resim	İşe yarayacak derecede öğrencilik
2. Sınıf	Türkçe okuyup yazmak, hesap, sınıfı ile ilgili bilgileri tarif edebilme resim, coğrafya, geometrinin bazı konuları	Bazı işleri tarif ile başlı başına görececek derecede kalfalık
3. Sınıf	Türkçe yazmak ve defter tutmak usûlü, mükemmel resim ve geometri, kimya ilmine giriş ve makine ilminden bazı dersler	Bulunduğu sanatı tarifsiz icra edecek derecede kalfalık.
4. Sınıf	Düzgün imlâ ile yazmak, usûlü üzere defter tutmak, madenî ve ahşabî malzeme bilgisi, manivela, makara, sath-ı mail, kama, vida gibi basit aletler hakkında bilgi, makine bilgisine giriş,	Bulunduğu sanatta birinci derecede kalfalık
5. Sınıf	Meramını ifade edecek derecede düzgün imlâ ile Türkçe yazmak, her çeşit hesap ve kimyanın hükümlerini sanatında kullanabilmek, bulunduğu sanata ait olan mimarî ve makine bilgisini öğrenmiş olmak.	Bulunduğu sanat ile ilgili işleri yeteneği ve bilgisi ile görececek derecede ustalık etmektir.

Kaynak: BOA, MF-EYT. 6/57.

1.7.1.4.2 Darüleytam İnas (Kız) Sanat Şubesi

Darüleytamlarda ilk tahsilini tamamlayıp başka okulların sınavlana girmeyen ya da girip de kazanamayan öğrencilerin eğitimi ise kız ve erkek olarak ayrılıp, darüleytamlarda daha önce gösterdikleri performansa göre ziraat ve sanayi şubelerinde eğitimlerine devam etmekteydiler. 13 yaşından 15 yaşına kadar olan çocuklar ise sanayi şubelerine giderek eğitilmekteydi. Kız yetimler darüleytamların atölyelerinde ya da ziraat subelerinde tatbiki olarak eğitilmekteydiler. Tatbiki eğitim yanında gündüzleri 2 saat ders ve geceleri 2 saat müzakere yapmak suretiyle teorik yönden yetimlerin eğitimleri kuvvetlendirilmektedirler.¹⁴⁴ Darüleytamlar ise ilkokul tahsilini tamamlayan öğrencilere sanayi bölümüne almaktaydı. Kız sanayi mektebinde okutulan derslere bakıldığında

¹⁴⁴ Yasemin Okur, A.g.t. s. 45.

Ulum-i Diniye, Türkçe, Hesap, Coğrafya, İlm-i Eşya, Hıfzıssıhha, İdare-i Beytiye, Tarih, Usul-u Defter, Fransızca, Hatt, Musiki, Terbiye-i Bedeniye, Resim, Bıçkı, Dikiş, Tamir, Çamaşır yıkama olduğu görülür. Darüleytamlardaki ilk tahsilini tamamlayıp, müessesede eğitim gören yetim kızlar ise genellikle el becerileri, el işleri ve ziraatle uğraşan şubelerde de bahçivanlık, tavukçuluk, sütçülük konusunda eğitilmektedir.¹⁴⁵

1.7.2. Sağlık Faaliyetleri

Sosyal devlet faaliyetleri içerisinde önemli bir yeri olan sağlık hizmetleri her bakımdan ferde ve hayata verilen değeri göstermekle beraber devletle vatandaş arasında da duygusal bir bağ gösterir. Özellikle bu durum kimsesiz çocukların bulunduğu bir kurumdaki sağlık faaliyetleri olduğunda tamamıyla devletin merhameten imkânlarını seferber ettiği kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocukların savaş ortamından uzak tutulması ve geleceğe hazırlanması adına ağır şartlarda savaşıldığı bu dönem; en ağır imtihanı çocuk kayıplarıyla vermiştir. İstanbul'da 1914-1918 yılları arasında 24.270 çocuk hastalık, açlık ve sefaletten ölmüştür.¹⁴⁶ Bu rakam savaşın asıl mağdurunun çocuklar olduğunu açıkça göstermektedir. Böyle bir ortamda hayatta kalabilmiş farklı geçmişlere ve özelliklere sahip (anne sağ, baba ölü, anne-babasız, baba sağ anne ölü ya da her ikisi de sağ ancak bakacak durumda olmaması gibi), devlet himayesine alınan bu çocukları her bakımdan şanslı görmek mümkündür. Nitekim çocuklara yönelik sağlık uygulamaları bile bu gerçekliği kanıtlar niteliktedir.

Bilindiği gibi darüleytamlara kabul edilen çocukların sağlıklı olmaları gerekmektedir. Kayıt ve kabul süreci içerisinde bu husus özellikle üzerinde durulan bir şarttı. Darüleytamlar aynı zamanda çocukların eğitimde aldığı bir okul olduğu için sıhhatli olunması sürecin verimliliği açısından gereklidir. Eğitim alamayacak derecede olan çocuklar öncesinde darülacezeye yönlendirilmiştir. Kurumda kaldığı süre boyunca eğitimden sağlık hizmetlerine kadar imkânların yetimler için seferber edildiği bu dönemin, savaş ortamı olması eğitim faaliyetlerini şüphesiz engellemiştir. Salgın hastalıklar, beslenme yetersizliği, kimsesizliğe bağlı ruhsal çöküntü, ilaç kıtlığı savaşın sonucu olarak kendini göstermiştir. Darüleytam şubelerindeki çocukların korunması adına uygulanan birçok sağlık tedbiri ve faaliyetden çocukları hayatta tutmak adına

¹⁴⁵ Yasemin Okur, A.g.t. s. 46-47.

¹⁴⁶ Çandar, 1971, s.110

mücadele edildiği görülmüştür. Bu yüzden darüleytamlar daha teşekkül ettirilirken doktorlar idari kadroda yerini almıştır.

Tablo 16: Sağlık Personeli ve Maaşı

Memurun Ünvanı	Maaşı
Tabip	1.500-400 kuruş arasında
Eczacı	1.200-600 kuruş arasında

Darüleytam nizamnamesinde belirlenen, kurumla ilgili idari kadro, kurumun işleyişi, teftişi, yükümlülükleri, kayıt kabul şartları gibi esaslar doğrultusunda hizmet verdiği bilinmektedir. Buna göre her şubede bulunması gereken bir tabip, eczacı ve hemşire ile sağlık işleri yürütülmüştür. Bu faaliyetlerin başında belli aralıklarla talebelerin genel sağlık durumlarının izah edildiği çizelgelerin hazırlanması gelir. Çocukların boy, kilo, yaş, genel sağlık durumunun izlenebildiği bu çizelgeler zamanımız uygulamalarıyla benzerlik göstermektedir. Her çocuğa özel karnelere girilen veriler sayesinde çocukların gelişiminin de izlenmesi sağlanmıştır. Çocuklarla ilgili fiziksel özellikler, belirgin yara ya da izler, varsa sağlık problemi gene bu karnelere işlenmek suretiyle çocuğa özel bir durum arz eder.

Darüleytam talebeleriyle ilgili sağlık faaliyetlerini öğrenebileceğimiz bir diğer bölge de Aşı Tasdiknameleri'dir. Her öğrencinin aşı geçmişinin kaydedilmesiyle oluşturulan bir evrak özel bir önem taşımaktaydı. Kimliği niteliğindeki, soy, ana-baba adı, mesleği, memleketi, yaşı, kardeşleri, yakınlarının kaydedildiği özel bir öneme sahip olan Tahkikat Varakalarına iliştilen Aşı tasdiknameleri; tıpkı bu tahkikat varakaları gibi çocuğun olduğu her yerdeydi. Çocukla beraber onun gittiği her kurum ve mektebe taşınan bu evrakla ilgili kurum çocuk hakkında malumata sahip olmuş ve çocuğun geçirdiği hastalıklara ve uygulanan tedaviye kadar tüm sağlık geçmişini buradan öğrenebilmiştir.¹⁴⁷

Darüleytam Umum Müdürlüğüne darüleytam şubesi doktorları tarafından belirli aralıklarla gönderilmesi gereken şubelere ait Vukuat Raporları sağlık faaliyetlerinin öğrenilebildiği bir diğer belgedir. Çocuğa özel sağlık karnesi ya da aşı tasdiknamesinden ziyade kuruma özel bir durum arz eder.

¹⁴⁷ Aşı Tasdiknamesinin Bir Örneği İçin Bknz EK-4

Darüleytam şubeleri aylık ve yıllık olmak üzere öğrencilerin sağlık durumlarını belirtir. Hastane vukuat cetvellerini Müdüriyet-i Umumiyye göstermek zorundaydılar. Talebeye ait bu kayıtlar darüleytam şubelerinin tabibi tarafından tutulmaktaydı Her şube tarafından oluşturulan bu raporlar heyet tarafından gözden geçirilmekteydi.

Darüleytam şubeleri tabiplerin görevlerini çeşitli belgelerden anlamak mümkündür. Şubeye gelen et ve sebzelerin doktor nezdinde tasdik edilerek kabulü emredilmiştir. Özellikle etin niteliğiyle ilgili bir başka belgede parça et kabul etmeme dikkat çekmektedir.¹⁴⁸ Amerikan yağı (margarin), ihraç edilmeye karar verildikten sonra bunlar hakkındaki şüphenin de doktorlar vasıtasıyla giderilmeye çalışıldığı görülür.¹⁴⁹ Bazı meselelerde istişare etmek suretiyle oluşturulan Encümen-i Etibba' ya (tıp heyeti), darüleytam doktorları çağrılarak kolera salgınından mektep çocuklarının ve darüleytamların korunması hususundaki görüşleri alınmıştır.¹⁵⁰

Şube tabipleri tarafından haftada 4 defa 150 gramdan et verilmesi kararlaştırılmış ise de haftada 3 defa günlük istikakın 200 gram üzerinden tertip edilmesine dair derlenen karar şubelere iletilmiştir. Bu kararlar Encümen-i Etibba tarafından teyit edilmiştir.¹⁵¹

Her bir şube tarafından Darüleytam Umum Müdürlüğü'ne gönderilmiş olan muayene cetveli yine Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi baştabipliği tarafından değerlendirilmekteydi. 1919 yılında faaliyete başladığı anlaşılan bu hastane darüleytam tarihinde özel bir öneme sahiptir.¹⁵² Aşağıda hastanenin her ay hasta talebeler için oluşturduğu cetvelin bir örneği bulunmaktadır.

1.7.3. Güvenlik Faaliyetleri

Savaş yıllarının muhakkak en zor yanlarını kimsesiz çocuklar görmüştür. Validesinin şefkatinden, babasının korumasından mahrum bu çocuklar arasında sığınacak bir yer bulanlar şüphesiz şanslı olanlardı. Her vilayette darüleytam açılmasını tavsiye eden belgelere bakıldığında çocukların güvenliğinin sağlanmasına sıklıkla atıf yapıldığı görülür. Devlet savaş sırasında meydana gelebilecek olağanüstü durumların oluşturacağı

¹⁴⁸ BOA, MF. EYT. 11/115.

¹⁴⁹ BOA, DH. İ. UM. 19/1 (2 Ağustos 1922).

¹⁵⁰ BOA, MF. EYT. 14/20.

¹⁵¹ BOA, MF. EYT. 11/37.

¹⁵² Bu hastanenin ayrı bir başlık halinde bulunduğu sayfa için Bknz: Sayfa 245

sonuçları en aza indirmek adına gerekli tedbirleri almıştır. Bu kimi zaman harp sırasında meydana gelebilecek ve eğitime ara verilmesine neden olabilecek bir durum karşısında, mekteplerde kalmak zorunda olan talebe ve müstahdem adedine göre, gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamak olmuştur. Kimi zaman da siyasi ortamın olumsuzluğundan dolayı öğrencilerin çarşı izinlerinin ertelenmesi şeklinde olmuştur.¹⁵³

Faaliyet gösterdiği 9 yıl boyunca birçok savaş, işgal ve mücadeleye tanık olan darüleytamlar şüphesiz siyasi sayılabilecek bu olaylardan doğrudan etkilendi. İstanbul'un ve Anadolu'nun en zor sayılabilecek bu döneminde, binlerce çocuğu koruyup kollamak amacıyla yola çıkan bu kurum, bu ağır yükü ekonomik birçok imkânsızlığa rağmen kaldırmaya çalıştı. Anadolu da asayişin bozulduğu, İstanbul'da işgalin başladığı bu yıllarda elbette en zor olanı çocukların can güvenliğinin korunmasıydı. Darüleytamların İstanbul'a taşınmasına karar verilen Mayıs 1918 tarihinden sonra Taşrada kalmasına karar verilen çocukların özellikle bulunduğu bölge içinde sahip çıkılması adına tedbirler aldığı görülür. Özellikle hayatta bir yakını olanlar onlara teslim edilmeye çalışılmış, olmayanlar mahallinde bir miktar karşılığında baktırılmıştır. İstanbul'a sevk edilmesinde karar verilenlerin hemen hepsinin kimsesiz olmasına özen gösterilmiştir. Gönderileceklerin aralarında muhacir yetimler de vardı. Hazırlanan listeler halinde daha yola çıkılmadan hangi çocuğun İstanbul'da hangi şubede kalacağı önceden yapılan yazışmalarla belirlenmiş ve herhangi bir mağduriyetin önüne geçilmiştir. Yine hazır edilen kabileler memurlar nezaretiyle bu yolculuğu gerçekleştirmişlerdir.

Darüleytam öğrencilerinin şüphesiz güvenliklerinin en tehlikeye düştüğü meselelerden biri Ermeni yetimlerin iadesi sırasında yaşanan sıkıntılardı. Bilindiği gibi 1915'te tehcir kararının alınmasından sonra kadın ve çocuklar zorunlu göç edeceklerin dışında tutulmuş özellikle Aşair ve Muhacirin Müdüriyetinin faaliyetleri kapsamında çeşitli kurumların misafirhanelerine, dulhane ve darüleytamlara yerleştirilmişlerdi. Belgelerde özellikle "hadise-i zalile"olarak tanımlanan bu dönemde yaşanan olaylar sırasında yetim kalan çocuklar için yetimhane açılması şeklinde ifadeler müstakil olarak sadece Ermeni çocuklardan oluşan darüleytamların varlığını göstermektedir. Darüleytamların taşrada olanların lağvedilerek İstanbul'a toplandığı tarihlerde bu çocuklar ya ailelerine ya cemaatlerine teslim edilerek ya da İstanbul'a sevk edilerek güvenlikleri sağlanmıştır.

¹⁵³ BOA, MF. MKT. 1206/12 (25 Şubat 1915).

Yapılan bir takım düzenlemelerle çocuklar kurum içi personelin suistimallerinden korunmaya çalışıldığı gibi böyle durumlarda çocuklar adına davacı devlet olmuştur.¹⁵⁴

Darüleytam talebeleri başta bir şubeye, hastaneye sevk edildiklerinde muhakkak birinin nezaret etmesi sağlanmış özellikle güvenliği kurumlarda tesis etme adına darüleytamlara misafir kabul edilmemiş, gece nöbetini tutan muallim dışında kurumlara giriş-çıkış yasaklanmıştır. Aynı zamanda sıhhat ve terbiyeleri adına da talebelerin dışarı çıkmaları da mahzurlu görülmüştür. 14 Eylül 1921 tarihli Bebek Darüleytamı'na ait bir belgeden; bazı şubelerin hüviyetlerini ispat edecek belge talep etmeksizin müracaat eden kişilere çocukları teslim ettikleri ve bu durumun ileride büyük mesuliyetler doğuracağı uyarısı yapılmıştır. Belgenin devamından çocukların teslimi ifadesinin, çocuğu darüleytamdan alarak iâşe ve ianesini sağlamaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre çocuk ancak müracaat eden kişinin ikamet ettiği mahallerin imam ve heyet-i ihtiyariye tarafından gerek hüviyetlerini gerek darüleytamdan alacakları çocuğun iâne ve iâşesini sağlayacak durumda bulunduklarını bir belge ile isbat etmeleri istenmiştir. Bu gereklilik dışında hiçbir çocuğun katiyyen kimseye teslim edilmemesi emredilmiştir.¹⁵⁵

Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi'nin tedbire yönelik faaliyeti sadece diğer şubeleri ikaz etmek ya da yönlendirmek şeklinde değildi. Hastanede tedavi altındaki çocukların kaldıkları odalar için bir güvenlik tedbiri düşünülmüş; yaz mevsiminin gelmesiyle beraber açık olan pencerelerden çocukların sarkma ihtimaline karşı feci bir hadisenin yaşanmaması için pencerelerin tel bir kafesle emniyete alınması sağlanmıştır.¹⁵⁶

Güvenlik talebelerinin en önemli sorunu yaşanan firar olaylarıdır. Bu olayların önüne geçmede sebeplerin ortadan kaldırılmasına yönelik bir tavır alındığı hatta yaşanan firar olaylarından muallimler sorumlu tutulmak suretiyle sanatı ve dersleri sevdiremedikleri sonucuna varmıştır. Özellikle sokaklardan toplanan çocukların durumlarının nezaret altında tutulması istenerek şubelere, tekrar çocukların sokaklara dönmemesi adına özel ihtimam gösterilmesi tembih edilmiştir. Darüleytam mektebinden Valide Sultan

¹⁵⁴ BOA, MF. EYT. 17/93.

¹⁵⁵ BOA, MF. EYT. 19/41.

¹⁵⁶ BOA, MF. EYT. 11/ 98. “Baharın gelmesiyle üst kattaki pencerelerin korkulukları olmadığı için aciz olan küçük yaştaki çocukların pencere etrafına toplanarak dışarıya doğru sarmakta bulunduğundan feci bir hadisenin vukua gelmesi muhtemel olduğundan buna çare olarak bir telle pencerelere kafes oluşturulması ancak tel temin edilemediğinden şimdilik birer ikişer sıra tahta ile bertaraf edilmesi için hastaneye bir ücretle bir marangoz tedarik edilmesi...”

Hastahanesi'ne giden bir talebenin firarı üzerine talebelerin memur refakatinde gönderilmelerine karar verilmesi alınan önlemlerden biridir.¹⁵⁷

1915 yılında Ermeni tehcir kararından sonra Halep Darüleytamında bulunan 500 den fazla kimsesiz çocuğun Ermenilerin idarelerinde kalmaları münasip olmadığından vilayetlerdeki diğer darüleytamlara yerleştirilmeleri kararı alınmıştır.¹⁵⁸ Bu karar ve benzeri kararlar gerekçeleriyle açıklandığında kimsesiz çocukların Ermeni olmayan mahallere sevk edilerek güvenliklerinin sağlanmak istendiği anlaşılabılır. Nitekim aynı tarihlerde çocuklarla ilgili firar ve kaçırılma olaylarının yaşanması da bu karara neden olmuştur. Mütarekenin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti kurumlarındaki tüm Ermeni yetimleri teslim etme yükümlülüğüyle karşı karşıya gelince ilk etapta bunu başaramadı. Özellikle savaş sonrası Ermeni yetimlerin ilgili cemaatlere teslim edildiği görülmüştür. Bu durumda darüleytamlar için daha farklı bir alanda tedbir alınması lüzumu görülmüştür. Bu da hüviyet- i maneviye'nin korunmasına yönelik tedbirlerdir.

1.7.4. Hüviyet-i Maneviye'nin Korunmasına Yönelik Tedbirler

Şüphesiz bunlar çocuğun fiziki anlamda korunması adına başvuruları tedbirler olduğu gibi bu tedbirler sadece bundan ibaret değildi Misyonerlik faaliyetlerinden darüleytamların uzak tutulmasına dair tedbirler de bu alandaki faaliyetlere eklenebilir. Çünkü çocuğu koruma sadece onun hayatını devam ettirmekten ibaret değildir. Aynı zamanda ona ait dil, din ve değerlerin de korunmasını içine alır. Özellikle bu alana Osmanlı Devleti'nin kendi açtığı darüleytamlar dâhil olduğu gibi savaş sırasında devraldığı ya da faaliyetine izin verdiği devletlerin açtığı darüleytamlar girer. Dolayısıyla bu tedbirler sadece Müslüman yetimhaneleri değil yabancıların açmış olduğu darüleytamları da kapsamaktaydı. Osmanlı Devleti'nin buna özel ilgisi de kendi tebasında vatandaşların bu kurumlardaki varlığıydı.

Bazı bölgelerde yabancı devletlerin yürüttüğü bu faaliyetler Diyarbakır Darüleytamı'nın bir an önce açılması adına itici etken olduğu gibi, Beyrut'ta Fransız Darüleytamı'nda birkaç İslam mürebbiyesi ilave edilerek bu faaliyetlerin üstesinden gelinmeye

¹⁵⁷ BOA, MF.MKT. 1225 115 (5 Mayıs 1917)

¹⁵⁸ BOA, MF. MKT. 1221/81 (24 Aralık 1916)

çalışılmıştır.¹⁵⁹ Özellikle darüleytamların ilk açılış sürecinde misyonerlik faaliyetlerini önlemeye yönelik; bazı bölgelerde darüleytam açılma süreci başlamış ve hız kazanmıştır. Yine misyonerlik amacına hizmet edileceği kanaatiyle Almanların burada darüleytam açma talepleri reddedilmiştir.¹⁶⁰ Sultan II. Abdülhamid döneminde talepler reddedildiği gibi İttihat ve Terakki döneminde de benzer şekilde reddedilmiştir. Özellikle 1. Birinci Dünya Savaşından sonra yabancı devletlerin bıraktığı boşluğu doldurma niyetinde olan Almanya'nın talepleri artış göstermiştir. Almanya buna yönelik birçok girişimde bulunmuş ise de bu birçok kez olumsuz sonuçlanmıştır.¹⁶¹ 22 Ağustos 1917 tarihine ait belgede İngiltere ve Fransız gibi devletlerin binalarına ne şekilde el konulacağı bildirilmiş Amerika müesseselerine düvel-i muhasama gibi muamele yapılmayacağı belirtilmiştir. Savaş sırasında tarafsız devletlerin faaliyetlerine izin verilmiş olması bu kararlar Almanya ile beraber Amerika'yı da bu konuda (misyonerlik) baş aktör haline getirmiştir.¹⁶²

Almanların öncülük ettiği bu faaliyetlerin öncelikli hedefi kimsesiz çocuklar olmuştur. Alman misyonerler tarafından toplanan çocukların kaldığı ve ruhsatsız şekilde faaliyet gösteren bina, okul gibi yerler kapatılmıştır. Osmanlı Devleti ruhsatsız kurum açılmasına izin vermezken Adana Bahçe kazasının Haruniyye nahiyesinde Almanlar tarafından yapılan darüleytama bütçe ayırmıştır.¹⁶³ Haruniyye Darüleytamları'nın adı belgelerde sıklıkla geçmekle beraber Ermenilerden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Almanların ruhsat alma talepleri geri çevrilmesine rağmen, bu konuda ısrarlı olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi bu ruhsat yalnızca devletin faaliyet göstereceği bir nüfusu varsa verilebiliyordu. Ancak bunun dışında olan kurumlar yetimhanelerdi. Yetimhane açmak okul açmaktan daha kolay bir uygulama olduğundan Ermeni, Rum, Bulgar, Keldani, Süryani gibi Osmanlı'ya mensup milletler ve cemaatler büyük devletler için bir faaliyet alanı oluşturmuyordu. Bu faaliyetlerini yıllarca Osmanlı azınlıkları üzerinden yardım faaliyetleri şeklinde finanse eden İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya, Almanya gibi devletler özellikle mezhep farklılığını ön plana çıkartmak suretiyle bir mezhep misyonerliği yapmaya başlamışlardı. Hastane, kilise, aşevi, yetimhane, misafirhane, mektep, hastane ve ana mektebi gibi sosyal yardım kurumları vasıtasıyla bu milletlerle bağ kuran yabancı

¹⁵⁹ BOA, DH. E. UM. 20/48.

¹⁶⁰ BOA, Y. PRK. UM. 49/38 (6 Aralık 1899).

¹⁶¹ BOA, DH. ŞFR. 690/30.

¹⁶² MF. MKT. 1228/85 (22 Ağustos 1917).

¹⁶³ BOA, DH. İD. 80/26 (13 Temmuz 1914).

devletler zamanla kendi menfaatleri doğrultusunda ortak hareket etme zemini hazırlamıştır. Osmanlı Devleti tarafından baktığımızda ekonomik ve siyasi yönden yükün ağırlaştığı bir döneme rastlayan bu faaliyetler, önceleri devletin yükünü azaltacağı ve yabancı devletlerle ortak amaca hizmet düşüncesiyle bir hoşgörü atmosferinde kendine yer bulmuştur. Daha öncede bahsedildiği gibi yabancılara ait bu binalar I. Dünya Savaşı başlayınca ilgili devletler tarafından terk edilmiştir. Özellikle bazı yetimhanelerin içinde çocuklar bulunduğu halde terk edildiği görülmüştür.¹⁶⁴ Adana Kilikya Darüleytamı, Diyarbakır, Mardin, Beyazıt, Halep Darüleytamları gibi Osmanlı yetimhanelerinin Anadolu’da hızla sayılarının arttığı bu dönem; bu binaların darüleytama çevrildiği ve gerekirse yenilerinin inşa edildiği dönemdir. İçindeki kimsesizlerle devir alınan bu müesseselerde öncelikle her çocuğa ait hürriyet-i maneviyeye denilen bir kimlik tespiti yapılmıştır. Çocuğa ait tüm özelliklerin belirlendiği bu belgelerle çocuğa ait tüm özelliklerin korunması adına tedbirlerin alınması sağlanmıştır. Özellikle komitacılık faaliyetleri, misyonerlik faaliyetleri çocukların hüviyet-i maneviyyeleri adına tehlikeli görülmüştür. Daha önce bu kurumlarda muallimlik yapan ve sadakatinden şüphe olmayan Vahakın Efendiyle ilgili mesele burada örnek gösterilebilir. Daha önce Adana Ermeni Yetimhanesi olarak İngilizler tarafından finanse edildiği anlaşılan kurum savaşın başlamasıyla yaklaşık 570 çocuğun açlık ve sefaletle karşı karşıya kalması üzerine Osmanlı Devleti tarafından idaresi devralınmıştır. Ortada kalan başka kimsesiz çocukların da kurumlara yerleştirilmesiyle kuruma Aşair ve Muhacirin Müdüriyetinden tahsisat ayrılmıştır. Ermeni Vahakın Efendi kuruma müdür tayin edilerek, kurumda Ermeni çocukların sayıca fazla olması gözetilmiştir.¹⁶⁵ İlerleyen zamanlarda darüleytam mahallinden gelen şikâyet dilekçeleri üzerine Vahakın Efendi’nin soruşturulduğu anlaşılmaktadır. Muhacirin tahsisatının yetimhaneye harcanmadığı ve Vahakın Efendinin bizzat komitacılık faaliyetlerini kurum içinde kendisi yaydığıyla ilgili şikâyet dilekçeleri bizzat Ermeni olan kişiler tarafından verilmekteydi. Dilekçede yer alan bazı ifadeler özel önem arz etmekteydi. Bunlar; “*eytamhanenin “muhit-i ahlakiyesini ihlal”, “taşnakyan olmaktan başka bir meziyeti olmayan bu şahsın böyle mühim bir vaziyette bulunmasına ısrar hayret-engizdir ”* ifadelerinin altında imzaları bulunan; Cihanes Kardaşyan, Manukyan, İmas, Dunyan, Mazaret Karbaşyan, Karabet Elvanyan’ın bölgede bulunan

¹⁶⁴ BOA, DH. ŞFR. 58/23.

¹⁶⁵ BOA, DH. MTV. 7/69.(2 Ekim 1913)

patrik, muharras ve ahalinden olduğu anlaşılmıştır. Dilekçenin verilmesinden 15 gün sonra gerçekleşen olayda, 15 kadar yetimin yetimhaneden firar ettikleri ikisinin suda boğuldukları haber verilmiştir. Bu kişinin bu görevi ifa etmesinin mümkün olmadığı anlaşılarak ehil birinin müdür olarak gönderilmesi talep edilmiştir.¹⁶⁶ Daha sonraki tarihlerde divan-ı harbte yargılanan Vahakın Efendi komitacılığının hakikat olduğunun anlaşılması üzerine idam edilmiştir.¹⁶⁷

Bilhassa İstanbul'daki darüleytamların Mütareke Dönemine rastlayan hayatı, mali buhranlarla doludur. İstanbul'da savaş sırasında 9 darüleytam vardı ve 5 bin çocuk bulunuyordu. 1918 Mondros Mütarekesi akabinde İstanbul işgal edilince darüleytama dönüştürülen yabancı mektep binalarının 24 saat içinde boşaltılması emrini alan dönemin Darüleytam Genel Müdürü Selahaddin Bey (Öksüzcü) işgal komutanlığı tarafından verilen bu emri darüleytam bulunan tüm Osmanlı coğrafyasına ilettiler. Bu süreçten sonra İstanbul'da ve Anadolu'da darüleytamlar için bambaşka bir süreç başlamıştır. Mütarekenin sonuna darüleytam merkezi ile taşra arasında gerçekleşen yazışmalara bakıldığında sevk, nakil, mevcut demirbaşların devri, binaların eski sahiplerine teslimi gibi belgelerden ibaret olduğu görülür. Taşradaki darüleytamların kapanarak İstanbul'da toplanmasıyla devam eden bu süreçte en çok konu alan mesele darüleytam talebelerinin nasıl taşınacağı ve nereye kaydedileceğiyle ilgilidir. Meseleye bir de Ermeni yetimler eklendiğinde daha da karmaşılaştığı görülmüştür. Ermeni yetim ve çocukların ailelerine ve cemaatlerine teslim edilmesi kararı üzerine darüleytamlarda kalan Ermeni çocukların tespiti ve iadesi sorunu, ülke işgal altında olduğu için uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Bununla ilgili bir arşiv belgesinin aslı aşağıdadır:

¹⁶⁶ “Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi
22 Teşrinievvel 1328 (4 Kasım 1912).

Adana Vilayet-i Celilesine

Adana'daki Osmanlı eytamhanesi müdürü Vahakın Efendinin esasen nâ-ehil olmakla beraber nâ-revâ muamelatından dolayı 30 kadar eytamın firar ederek bunlarının ikisinin suda boğuldukları haber verilmiş ve muma-ileyhin devam-ı memuriyetine sâ-i muamelat ve idaresinden dolayı eytamhanenin bil-icra büsbütün ...sine mucceb olacağı anlaşıldığından vilayetce münasib görüldüğü halde haliyle yerine evsaf-ı lazıme hâiz ve ehil birinin tayini ve keyfiyatın bildirilmesi babında”

¹⁶⁷ DH. ŞFR. 470/85 (9 Mayıs 1915) BOA, İ. HB. 174/1334 (24 SAFER 1334). BOA, İ. HB. 174/ 37 (16 Ekim 1915) “...Buna göre okul müdürü Vahakın Efendi şehri bombalayan düşman uçaklarını telsizle yönlendirdiği için tutuklanmış ve yapılan mahkeme neticesinde idama mahkûm edilmiştir.” Bknz: Abdülğani Girici, 1920 Adana Ermeni Mezalimi Hatıraları, Der. Yusuf Turan Günaydın, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2001. s.85-93, Kasım Ener, Tarih Boyunca Adana Ovasına Genel Bir Bakış, Adana 1990, s.311.

Tablo 17: Hüviyet- i Maneviyeye Yönelik Tedbirlere İlişkin Arşiv Belgesi

Daruleytam Müdüriyet-i Umumiyesi
Tedrisat ve Teftişat Müdüriyeti
Bebek Daruleytamı Müdüriyet-i Behiyyesine
İzzetlü efendim

Bazı şubelerce müracaat eden zevattan hüviyetlerini isbata medar olabilecek evrak talep edilmeksizin çocukların ..tesyir alınan bir makbuz mukabelesinde kendilerine teslim edildiklere görülmekte ve şübhe halin ise ileride pek büyük mes’uliyetler doğurabilmesi imkan dahilinde bulunmaktadır. Binaenaleyh çocukları teslim edecek zevatın evvel-emirde ikamet etmekte bulundukları mahallerin imam ve heyet-i ihtiyariyeleri tarafından musaddak ilm u haberlerle gerek hüviyetlerini gerek Daruleytam müessesatından alacakları etfali iâne ve iaşeye muktedir bulunduklarını isbat etmeleri teslim-i makbuzun mukaddema tebliğ edildiği şekil muharrer vechile olması elzemdir. Keyfiyetin böyle kema-i dikkat ve ehemmiyetle nazar- itibarı olması ve mekteb-i idarelerince kanaat-ı kâmile husûlünden akdem çocukların suret-i kat’iyede kimseye teslim edilmemesi müdüriyet-i umumiyece matlub olup aksi halde mucib-i mes’uliyet olacağı beyan olunur efendim.

Kaynak: MF. EYT 19-41 (4 Eylül 1337).

Aralarında ihtida eden, kimliğiyle ilgili tam tespit yapılamayan firar etmiş veya daha önceden ailesine teslim edilmiş veya cemaatine bırakılmış olan çocuklar büyük bir sıkıntıyı da beraberinde getirdi. Kurumdaki tüm öğrencilerin kayıtları çok titizlikle tutulmasına rağmen Osmanlı Devleti o dönem; Müslüman ve Türk çocuklarına Ermeni olduğu iddialarının yapıldığı, baskıyla alındığı, kaçırıldığı, zorla İslamlaştırıldığı ve asimile edildiği suçlamalarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Çocukların kendi rızaları olmamasına rağmen bunun gözetilmeden aslen Ermeni olan tüm yetimlerin toplanmasının yanında tüm İstanbul halkı çocuğunu kaybetme korkusunu yaşadı. Fiziki benzerlik ya da şüphe bir çocuğun Ermeni sanılmasına yetiyordu. Güçlü olanın sesinin duyulduğu bu dönemde Türk ve Müslüman yetimlerin de teslim edilen çocuklar arasında olduğu bilinmektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Bülent Bakar, “Mondros Mütarekesi'nden Sonra Yaşanan Önemli Bir Problem: Türk ve Ermeni Yetimleri Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 21.62 2005, s. 3.

BÖLÜM II: SAVAŞ ve DARÜLEYTAMLAR

2.1. İttihat ve Terakki ile Darüleytamlar İlişkisi

Maarif vekâletine bağlanmayıp, ayrı bir müdüriyet olarak faaliyet gösteren darüleytamlar, bu yönüyle dönemin hükümeti İttihat ve Terakki'ye bağlı olarak algılanmıştır. Aynı zamanda darüleytamların faaliyet gösterdiği yılların İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarda olduğu yılları kapsamı, kurumun bir İttihat ve Terakki icraatı olduğu kanısını güçlendirmekteydi. Bir İttihat ve Terakki projesi olan darüleytamların ilk genel müdürü de partinin İstanbul Merkez başkanı Kara Kemal'dir. İttihat ve Terakki tarafından idare edilen darüleytamlara dair tüm uygulama ve faaliyetlerde partinin izlerini görmek mümkündür. Savaşın başlamasıyla beraber darüleytamların yönetimi parti idaresine verilmiştir. Kemal Bey ticaretle uğraştığı için de kendisine verilen yetkiyle istediği eşyaya el koyabilmiş ve darüleytamlarda kullanmıştır. Darüleytamların ilk tesis edildikleri bu yıllarda İttihat ve Terakki'nin aldığı kararla yabancılara ait binalar manastır ve okul gibi eğitim kurumları darüleytam olarak hizmet vermiştir. Bu döneme dair en belirgin husus ekonomik buhrandır. Ancak savaşın uzaması, mali sıkıntı, yiyecek ve eşya temini zorluğu yanında, kötü idare sebebiyle bu kurumlar 2 Nisan 1917 tarihli bir kararla devletin himayesine alınmıştır.

¹⁶⁹ Kurumun devlet himayesine alınması İttihat ve Terakki partisi güdümünden çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ancak partinin kurum üzerinde tamamen kontrolünün sonlandığı tarih Mondros sonrasıdır. Bu tarihten sonra kurumun aynı zamanda eğitim

¹⁶⁹ Birinci dünya savaşından sonra İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerine yapılan sorgulama ve muhakemelerde en fazla üzerinde durulan iddia yolsuzluk iddialarıdır. İttihat ve Terakki Partisi kontrolünde kurulan ve kısa zamanda tüm ekonomik faaliyetleri kontrol altına alan Heyet-i Mahsusa-i Ticariye resmi bir organ olmamasına rağmen partinin İstanbul Merkez başkanı Kara Kemal sayesinde hükümetin tüm siyasal ve ekonomik imkânlarını kullanmıştır. Kuruluşun amacı, İstanbul'da bulunması zor olan şeker, gaz, bulgur, arpa, yağ, sabun, pirinç, mercimek, zeytin gibi temel ihtiyaçların giderilmesini sağlamak olmakla beraber teşkilat Umum İaşe Müdürlüğü'nün kurulmasına kadar büyük karlar elde etmiştir. Müdürlüğün merkez ve taşra heyeti kurulmuş iâşenin nazırlık görevlerinde ilk olarak kendisi İttihat Terakki'nin İstanbul Murahhası olarak bilinen Kara Kemal yapmıştır. Göreve getirilmesinden itibaren milli şirketlerin idaresinde bulunması sebebiyle deneyimli olmasına rağmen bir buçuk ay gibi çok kısa süre görev yapmasına karşılık adı yolsuzluk, suistimaller üzerinde yoğunlaştı. Özellikle de ihale yolsuzluğu, denetimsizlik, kalitesiz ve sağlıksız ekmek dağıtımı gibi konularda eleştirildi. Bknz: Savaş Sertel, Şahin Yedek, "İttihat Ve Terakki'nin Küçük Efendisi: İaşe Naziri Kara Kemal Bey'in Hayati ve Faaliyetleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Aralık 2015 Yıl 8, Sayı XXIV, ss. 377-403., Cem Doğru, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti", Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Metinleri 2009, s.3-22, Büşra Karataşer, "1914-1923 Arası İstanbul'un İaşesi ve İhtikar Sorunu", Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2013,

kurumu olması sebebiyle de Darüleytam Umum Müdürlüğü Maarif Nezareti'ne bağlı hale getirilmiştir.

Her ne kadar öncelik siyasi başarılar, savaşın altından kalkmak ve iktidarını devam ettirmek olsa da her şeye rağmen insana ve geleceğe dönük plan ve projelerde bu dönemde de hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Darüleytamlar bu yönüyle İttihat ve Terakki Fırkası'nın sosyal ve toplumsal olaylara bir çare olarak hayata geçirdiği bir uygulamadır. Dönemin ileri gelen İttihat ve Terakki Fırkası yöneticileri Enver Paşa ve Talat Paşa kendileri finansal destekleri ile idame ettikleri Enveriye ve Talatiye Darüleytam şubeleriyle bu kurumları partinin en ileri gelen isimleri olarak desteklemişlerdir.

Darüleytamların eğitim faaliyetlerini içerisinde İttihat ve Terakki propagandası sayılabilecek unsurlar azdır. Ancak İttihat ve Terakki'nin fikir ve düşünce yapısına dair hedeflerin; müfredatın belirlenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Mesela İttihat ve Terakki'nin milliyetçilik anlayışının İslami unsurların da büyük oranda etkisi altında kalması dini eğitimin de kurumlarda önemli bir zaman dilimini kapsamasına etki etmiştir. Yine darüleytamların ilk açıldıklarında şehit çocuklarını hedef olarak seçmesi milliyetçilik anlayışının bir iz düşümü olarak görülebilir. Ancak zaman içinde İttihat ve Terakki Fırkası'nın milliyetçilik anlayışı başta olmak üzere düşünce yapısındaki değişimlerin varlığı düşünüldüğünde uygulamalarda farklılıklar görülür. Balkan savaşlarına kadar daha çok Osmanlılık fikir akımının öncülüğünü yapan teşkilat bu savaştan sonra Türk İslam sentezini uygulamaya çalışmıştır. 1908 İhtilali Osmanlılık fikir akımının zaferi olarak kabul edilmekle beraber Balkan Savaşlarından sonra Selanik ve Rumeli'nin kaybedilmesi Osmanlılık fikrini oldukça zayıflatan bir durum oldu. Kaybedilen topraklardan başlayan yüzbinlerce Türk ve Müslümanın yaşadıkları topraklardan ayrılmak zorunda kalması bu fikrin zayıflamasına neden oldu. Bu tarihten sonra İttihatçıların daha milliyetçi bir vaziyet aldıkları görülmektedir.¹⁷⁰

İttihat ve Terakki'nin zamanla değişen bu fikir akımlarının etkilerini iktidarda bulunduğu süre içerisinde, ekonomik uygulamalardan eğitime kadar tüm faaliyet

¹⁷⁰ Seyfi Yıldırım, "Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8.16(2012), s. 78.

alanlarına yansıdığı görülmüştür. Darüleytamlara bakan yönüyle değerlendirildiğinde; İttihat ve Terakki'nin savaş yıllarında uyguladığı ekonomik tedbir ve icraatları kurum belgelerinden görmek mümkündür. Özellikle Umum İaşe müdürlüğü'nün kurulmasıyla beraber darüleytamın tüm erzakı, iaşesi bu müdürlük tarafından karşılanmıştır.

2.1.1. Umum İaşe Müdürlüğü

18 Ağustos 1333'te İaşe Umum Müdürlüğü kurulmuş; görevleri ise ordu ve bilumum müesseselerin ve ihtiyacı olan mahaller halkının ekmeklik, yemeklik hububatının mubayaacısı, icap eden yerlere sevki, dış memleketlerden tedariki, ordu ve ahalinin iaşesini temin etmektir.

İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu dönemde mevcut sansürden dolayı çok fazla eleştirilen, ancak özellikle işgal yıllarında üzerinde en fazla konuşulan meselelerden biri yolsuzluk iddialarında dolayı bu müdürlük oluşturdu. Kurulan bu müdürlükle I. Dünya Savaşı sırasında devlet eliyle halkın iaşesinin temin edilmesi yoluna gidilmişti. Devletçilik temeline dayanan bu uygulamada icraatçılar İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin olmuştur. İstanbul'da Umum İaşe Müdürlüğü başına partinin İstanbul'daki yetkilisi olan Kara Kemal getirilirken, İstanbul dışında ise bu yetki partinin yine ileri gelenleri tarafından kullanılmıştır.¹⁷¹ Darüleytam Umum Müdürlüğü'ne bağlı darüleytam şubelerinin ekmek, tahıl, sabun, zeytinyağı gibi temel ihtiyaçları da bu müdürlük vasıtasıyla karşılanmıştır. 1919 yılına ait bir belgeye göre darüleytamların ihtiyaçlarının nasıl ve nereden temin edileceği ile ilgili bir genelleme yapmak mümkündür. Bebek Darüleytamı'na Umum İaşe Müdürlüğü tarafından gönderilen bu belgede; bu müdürlüğün talebinin ihtiyaçlarının kolaylıkla giderilmesi için şubelerden bazı hususlara dikkat edilmesi istenmiştir. Buna göre şubelerin müdüriyete tezkire ile müracaat etmeleri ve darüleytam namına şeker vesaire gibi erzak talep edilmekte olmasından dolayı bunun ihtiyaçların temin edilmesinde uygun bir usul olmadığı beyan edilmiştir. Önceden beri şubelerin talepname ile müdüriyete müracaat etmeleri usulü kabul edildiğinden, darüleytam namına ve talebinin ihtiyacını teminin için şube

¹⁷¹ Mehmet Aydın, "İttihat ve Terakki'ye Yönelik İstanbul Basınında Yer Alan Bazı Yolsuzluk İddiaları", *Turkish Studies*, 3. 7(2008), s. 3.

müdürü, memur, müstahdem ve muallime erzak verilmemesi ehemmiyetle tavsiye edilmiştir.¹⁷²

Kara Kemal'in başına getirildiği bu kurum Rumi takvimle Temmuz 1334'te İaşe Nezaretine dönüşmüş, görevleri daha genişletilmiştir. 1918 mali yılının son yedi ayına ait olmak üzere 913 bin lira ve alım satım işleri için 5 milyon lira tahsis edilmiştir.¹⁷³ İaşe hususunda bütün yetkileri şahsında toplamış bulunan Kara Kemal'in nazırlık icraatı kısa sürmüş ve semeresiz olmuştur. Yapılan işler kırtasiye muameleatı çoğaltmak, iltiması olağan hale getirmek eşe dosta memuriyet dağıtmaktan ibaret kalmıştır. Esasen durum ıslah olmaz bir hale gelmişti ve rejim yıkılmak üzere bulunuyordu. Harb müddetince iktidarı elinde tutmuş olan İttihat ve Terakki kabinesi, Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce çekilmek zorunda kalmıştı. Her türlü yolsuzluk, istifçilik, spekülasyon, irtikab ve ihtilasa rağmen, bu devrede bugünkü anlamda büyük servetler edinildiği iddia olunamaz. İktidar mevkiinde bulunanlardan zengin olmuş kimseyi zikretmek mümkün olmadığı gibi, ikinci üçüncü plandaki memurlardan da servete kavuşmuş olanlar nadirdir.¹⁷⁴ Stokların daha 1915'te tükenmiş olmasından sonra Aralık 1915'te Almanların Sırbistan'ı işgal etmesiyle bazı ihtiyaç maddeleri, harp malzemesi ve mühimmat Almanya'dan celp edilebilmişti. Bunlar kayıt altına alınmış uzun vadeli ve limitsiz bir kredi mahiyetindeydi ve (Alman hazine tahvilatı avans hesabına zimmet kaydedilmiş) harbden sonra altınla ödenmesi meşrut kılınmıştı. Savaş uzadıkça her geçen gün durum daha kötü bir hal almış, bunun hayata geçen en önemli kaydı da fiyatların %400 oranında artışı olmuştur.

Darüleytam şubelerinin Levazım Müdüriyeti'yle yaptığı yazışmalarda işgal yıllarındaki ve savaş yıllarındaki uygulamaları görmek mümkündür. Bu dönem uygulamalarına İttihat ve Terakki'nin Türkçülük fikrini temele alarak bakmak daha doğru olur. Özellikle savaş döneminde yabancılara karşı artan düşmanlığın izlerini görmek mümkündür. Azınlığa mensup tüccarlar ve yabancı esnafa baskı ve yıldırmaya yönelik hareketler gibi ekonomik yaptırımlar dikkat çekmektedir. Mesela darüleytam şubelerinin kışlık yakacağı için ve darüleytam öğrencileri için ayakkabı yardımı

¹⁷² BOA, MF. EYT. 11/33.

¹⁷³ Aydın, a.g.m s. 46.

¹⁷⁴ Vedat Eldem, *Harb ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 47.

hususunda Jakroh ve Sabur Sami şürekâsı şirketleri ile anlaşma sağlanmış, bu durum ticari bir karşılığının olmadığını göstermektedir. Bununla ilgili daha birçok örnek görmek mümkündür.¹⁷⁵

Belgeler tek başına değerlendirildiğinde; şahısların devlete olan bağlılığının kanıtı ya da tamamen insani bir yardım olarak anlamak mümkün olsa da özellikle işgal döneminde bu konuda bazı şahısların mahkemeye başvurdukları görülmüştür. Dokuma tezgâhını darüleytam şubesi hizmetine verdiği iddia edilen kişi daha sonra kurum yetkililerini şikâyet etmiş ve tezgâhını geri almıştır.¹⁷⁶

İşgal ortamının verdiği cesaretle birçok azınlığa mensup vatandaşın da aslı olmayan iddialarla menfaatleri peşine düştükleri de bir gerçektir. Nitekim bazı şikâyetlere yönelik yapılan tahkikatlarda meselenin iddia edilen gibi olmadığı görülmüştür. Özellikle darüleytam namına ve hizmetine ücret karşılığı alınan bazı mal ve eşyalarla ilgili ortaya atılan el koyma ve işgal etme iddiaları satışın belgelenmesiyle çürütülmüştür.¹⁷⁷ Yine bir Ermeni hanımın kendi ailesine ait 3 katlı binanın darüleytam tarafından işgal edildiğini iddia etmesine binaen yapılan tahkikatta binanın Ermeni Yetimhanesi olarak kullanıldığı ortaya çıkmıştır.¹⁷⁸

İttihat ve Terakki ve darüleytamlarla ilgili bugün yapılacak küçük bir araştırmada bile; İttihat ve Terakki'nin darüleytamları iyi yönetemediği ile ilgili bilgiler ve yolsuzluk iddiaları olduğu görülmektedir. Ancak savaş döneminde bile özveriyle çalışan bu kurum icraatları İttihat ve Terakki'nin yaygın kötü imajının arkasında kalmıştır. Ancak bu çalışmada bir başlık altında incelenen kurum personeliyle ilgili soruşturma görüldüğü üzere, yolsuzluk iddialarıyla ilgili verilen örnekler azdır ve büyük çaplı değildir. Zaten kurulan heyetlerin yaptığı tahkikat sonucu karara bağlanan bu soruşturmalar depo memuru, muhasebeci gibi kurum alt kademesindeki memur ve müstahdemlerden öteye geçmez. Yapılan araştırmada, kurumu dolandırdığı ve zimmetine para geçirdiği için suçlanan, mahkeme edilen ve ceza alan kurum yöneticisi yoktur. Anlaşılan o ki, İttihat ve Terakkiyle ilgili özellikle I. Dünya Savaşına girme ve mağlubiyete sebep olduğu ile

¹⁷⁵ BOA, MF. MKT. 1223/82 (14 Mart 1917).

¹⁷⁶ BOA, DH. İUM. 7/1 (27 Haziran 1921).

¹⁷⁷ BOA, DH. UMVM. 159/6 (3 Nisan 1919) ; DH. EUM. 3.Şb. 10/45 (12 Aralık 1915).

¹⁷⁸ BOA, DH. EUM. VRK. 23/109 (11 Temmuz 1920); DH. İ. UMEK. 122/72 (11 Temmuz 1920).

ilgili düşünce partinin iyi-kötü tüm icraatlarının bu düşünceyle karşılanmasına neden olmuştur. Darüleytamlar da bundan nasibini almış,. Ancak o dönemin şartları tartılarak düşünüldüğünde Türk, Kürt, Ermeni, Rum, Süryani, Keldani, Kıpti, Muhacir demeden yetimlerin bir arada barındırıldığı ve sahip çıkıldığı, ne kendi döneminde ne de bugün böyle bir kurum yoktur. Dolayısıyla kuruma; bir parti icraatı olarak değil, Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet anlayışının bir tezahürü olarak bakmak gerekir. Nitekim darüleytamlar son dönem ortaya çıkan bir kurum olsa da, gaye ve işleyiş bakımından, Osmanlı Devleti'nin farklı zamanlarında kurulan vakfiye, ıslahhane ve eytam sandığı gibi uygulama ve kurumlardan önemli izler taşımaktaydı. İttihat ve Terakki'nin kendini feshetmesi, parti ileri gelenlerinin ülkeyi terk etmeleri bazılarının mahkeme edilmesi mütarekenin imzalanmasından sonraki siyasi gelişmelerdi. Darüleytamların bu siyasi gelişmelerden hangi yönde etkilendikleri ise darüleytamların anıldığı yolsuzluk iddialarından anlaşılabilir. İttihat ve Terakki'ye bedel ödetme süreci, onun bir icraati olan kurumu da olumsuz etkilemiştir.

2.1.2. Yabancı ve Azınlık Mallarına El Koyma Kararı

Osmanlı Devleti'nin Ekim ayı sonunda I. Dünya Savaşı'na katılması üzerine 15 Kasım 1914'te düşman devletler tebaasına ve kurumlarına uygulanmak üzere bir zabıtname hazırlanmıştır. 25 maddeden oluşan bu zabıtnamenin 18. Maddesi Osmanlı Devleti'ne düşman devlete ait eğitim kurumlarına el koyma yetkisi vermektedir. Bu maddeyle Osmanlı devleti düşman devlerin tebaasına mensup tüm eğitim kurumlarını tahliye etme ve bu binaları gerekli görüldüğü takdirde kullanma yetkisine sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaşın başlamasıyla beraber aldığı en kritik kararlardan biri de kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırdığını ilan etmesidir. “Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra 10 Ekim'de yayınlanan “*Müessesât-ı Mezhebiyye ve Tedrisiyye ve Mekâtib ve Emâkin-i Sıhhiyye*” isimli bir talimatnamenin hükümlerine göre 1 Ekim 1914'te tarihinde bir fermanları olmadığı gibi fiilen mevcut da bulunmayan müesseseler özel anlaşmalar yoluyla kurulmuş olsalar dahi tanınmayacaklardı. Aynı şekilde fermanları mevcut olmasına rağmen 1 Ekim 1914'te fiilen mevcut bulunmayanlar da bu

hükme tabi tutulacaktı. Bu sınıfa dâhil olanlardan yalnızca inşaatı bitmek üzere olanlar istisna tutulacaktı”.¹⁷⁹

El koyma kararı ile ilgili birçok belge olmakal beraber darüleytamlarla ilgili olan en önemli durum savaşın başlamasıyla bizzat yabancı devletlere ait olan yetimhanelerdeki çocuklarla ilgili karardır. İdari ve eğitici kadronun Osmanlı topraklarını terk etmesiyle beraber, binalarda sahipsiz, aç ve muhtaç kalan bu çocukları Osmanlı Devleti seferberlik tahsisatından iâşe etmiştir.¹⁸⁰ 1914’te yabancı darüleytamlarda bulunan yetimlerin vilayet darüleytamlarına nakledilmesi bildirilmiştir.¹⁸¹ Örnek olarak 23 Nisan 1918 tarihinde Saint Joseph Yetimhanesinde ve Bebek Yetimhanesinde bulunan talebelerin darüleytam defterlerine tescil edilerek savaş yıllarında birçok bölgede devralınan binalardaki talebeler bu şekilde koruma altına alınmıştır.

“İstanbul Vilayeti Nüfus Müdiriyetinin 14 Nisan sene 334 tarihli ve 171 mumerolu tezkiresi suretidir.

Daru’l-Eytam Bebek Emanet Zayi Şubesi müdiriyetinden varid olub leffen mütekaddem defterinin tedkikinden etfalin ve bir kısmının memalik-i metruke ahalisinden ebeveynden mahrum ve bîkes oldukları ve bir kısmının da istilaya maruz araziden geldikleri ebeveynin şehid veyahud bilememeleri hasebiyle müessese tarafından esma-i mütesafe tesmiye oldukları cihetle evvelkilerinin 14 Mart sene 334 tarihli tamim mucibince doğrudan doğruya ve ikincilerin de nüfus memurlarının vezaifini mübeyyen nizamnamenin on dokuzuncu maddesine tevfikan icra-yı muamele teemmül edilmekde bunların müessese namına acılacak esas defterine müessese heyet idaresi tarafından verilen defter mucibince tesmiyeleri münasib olacağı mutalaa kılınmakda ise de icra-yı icabı istizan olunur olbabda”

182

Bunun yanında kadın ve çocukların tehcirin dışında tutulması suretiyle erkeklerden eli silah tutanlarının sevki, on binlerce çocuğun terk edilmesine neden olmuştur. 4 Temmuz 1915 tarihine ait bir belgeden Trabzon’da terk edilen bu çocuklar için darüleytam açıldığı bildirilmiştir.¹⁸³

¹⁷⁹ Burcu Kurt, (2013), Modernleşen Sanayiye Ayak Uydurmak: Osmanlı Irak’ında Kurulan Sanayi Mektepleri, *History Studies Volume 5 Issue 3 Haziran/June 2013*, 151-173, s. 166-167

¹⁸⁰ BOA, DH. ŞFR. 96/269 (23 Şubat 1919) . 561/84(6 Ağustos 1917).

¹⁸¹ BOA, DH. ŞFR. 58/23.

¹⁸² BOA, DH. TH (Belgenin Aslı İçin Bknz: Ek-5).

¹⁸³ BOA, DH. ŞFR. 478/89 (4 Temmuz 1915).

Muhasım devletlere ve vatandaşlarına ait mülklerin “*darüleytam adına ferağ edilmesi*”¹⁸⁴ resmi olarak belli usullere bağlanmıştır. Özellikle bu kararın Meclis-i Vükela kararıyla alındığı görülmektedir.¹⁸⁵

Her ne kadar savaş sırasında çıkarılan bu kararlar el koyma işlemi resmi usüllere bağlanmış olsa da darüleytamları ilgilendiren kısmi ile ilgili tahkikat gerektiren birçok duruma da rastlanmaktadır. Bunlardan biri Adapazarı’na darüleytam arsası aramak için giden devlet memurlarının burada bulunan bir kiliseyi camiye çevirmeleridir.¹⁸⁶ Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu ve benzeri uygulamalar ancak her kurum için özel olarak alınan el koyma kararıyla mümkün olabilmiştir. 1917 Kasım ayına gelindiğinde Yedikule Dominiken Mektebine ait binanın Yedikule Darüleytamı’na dönüştürülmesiyle, Samatya ve Yedikule’de oturan Alman ve Avusturya teb’asının civarda ibadet edebilecekleri yer kalmadığı anlaşılmış, meselenin çözümlenmesi için tahkikat yapılması istenmiştir.¹⁸⁷

Yine Diyarbakır, Van, Bitlis, Antep, Elazığ, Kayseri, Talas, Erzincan, Ermeni yetimler için darüleytam açılan şehirlerdir. Bu gerçekliğin görmezden gelinerek, el koyulan binaların, şahsi menfaatler ya da şahsi bir zimmete geçirme zannıyla geri alınması, mütareke sürecini zorlaştırarak ağır bir barış antlaşmasına mecbur kılmaktan başka bir şey değildir. İsnad edilen bu suçlama; tıpkı tehcir sırasında yapılan kötü muameleler gibi, yabancı ve azınlık mallarına el koyma işlemi de bazı şahsi insiyatifleri de beraberinde getirmiştir. Tıpkı Adapazarı’na darüleytam arsası aramak için giden devlet memurlarının burada bulunan bir kiliseyi camiye çevirmeleri gibi, merkezin meseleden haberi olunca müdahale ettiği görülür.¹⁸⁸ Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu ve benzeri uygulamalar ancak her kurum için alınan el koyma kararıyla mümkün olabilmiştir.

Aşağıda kronolojik olarak darüleytama çevrilen yabancı ve azınlık mülklerini gösteren tablo vardır.

¹⁸⁴ Bir mülkü resmi olarak başkasına verme, tapuda başkasının üstüne geçirme

¹⁸⁵ HR. UHM. 184/7 (8 Ağustos 1915).

¹⁸⁶ BOA, DH. EUM. KLU. 11/21 (1 Nisan 1916).

¹⁸⁷ BOA, DH. EUM. 5. Şb. 30/51 (21 Kasım 1916).

¹⁸⁸ BOA, DH. EUM. KLU. 11/21 (1 Nisan 1916).

Tablo 18: Kronolojik Olarak Darüleytam’a Çevrilen Yabancı ve Azınlık Mülkleri

İSMİ	TARİHİ
Van Fransız Darüleytamı	1333
Halep Ermeni Darüleytam	1332
Kudüs (Fransız, Amerikan)	
Yedikule Dominiken Rahipleri Mektebi	Kasım 1917
Beyoğlu Rus Mektebi	Şubat 1917
Fransız Cizvit Mektebi	Şubat 1917
Seur De Şatire Mektebi	Şubat 1917
Saint Benuva	1915
Sait George	1915
Talas Amerikan Yetimhanesi	1332
Harpur Amerikan Hastanesi	1334
Ekol Karatin Mektebi	1917
Ermeni Kulübü Samsun	1915
Yedikule İtalyan Dominiken Mektebi	1915
İtalyan Darüleytam	1916
Saint Louis Fransız Mektebi	Temmuz 1916
İzmit Armaş Manastırı	
<u>Notre Dame de Sion (Kadıköy)</u>	
Saint Joseph Galata İngiliz Mektebi	1918
Galata Rus Manastırı	
Saint Joseph Yetimhanesi Bebek	1918
Yedikule İtalyan Mektebi	
Halep Dominiken Mektebi	
Saint George	

Kaynak: BOA, DH. UMVM. 25/23 (25 Şubat 1915); 5. ŞB. 21/56; HR. SYS. 2425/57; DH. ŞFR. 519/3 (8 Mayıs 1916) ; 532/15 (13 Eylül 1916) ; 590/80 (27 Eylül 1918) ; 609/21 (2 Mart 1919) ; 49/184 (22 Ocak 1915) ; MF. MKT. 1203/30 (19 Kasım 1914); 1204/11 (21 Aralık 1914) ; 1209/93 (16 Haziran 1915); 1209/94 (16 Haziran 1915).

Yabancı mektep ve mülklere el koyma işleminde genel kaidelerin olduğunu belirtmek zordur. Her mektep, cemaat ve devlet için ayrı işlemler yapıldığı görülür. Bazı müesseselere eşyalarıyla birlikte el koyulurken, bazı müesseselerin eşyaları da yetkili kişiye teslim edilmiştir. İtalyan Dominiken Rahiplerine ait binanın darüleytama dönüşmesi sonucu eşyalarının Madam Henriyet de Salvador’a teslim edildiği ve İtalyan Hükümetinin mekteple ilgili bilgi alındığı görülmüştür.¹⁸⁹ İtalya için durum bu iken Rus ve Fransız mekteplerine eşyalarıyla birlikte el koyulduğu görülmüştür. Hatta Fransız papazların bu durum üzerine mekteplerden kaçırdıkları eşyaları Yunan Sefarethanesi yakınında bir hanede sakladıklarının haber alınması üzerine bir inceleme yapılmış ve eşyaların darüleytama devri gerçekleşmiştir.¹⁹⁰ Eşyalara el koyma işleminin de bir deftere kaydedilerek ve bu defterin maliye Nezaretine gönderilerek yapıldığı

¹⁸⁹ BOA, MF. MKT. 1207/70 (15 Nisan 1915).

¹⁹⁰ BOA, MF. MKT. 1203/30 (2 Aralık 1914); 1203/33 (2 Aralık 1914); 1204/13 (21 Aralık 1914).

anlaşılmıştır.¹⁹¹ Bina ve mekteplerden çıkarılan eşyalar da darüleytam anbarına nakledilmekteydi. I. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan bir durum olmayıp Osmanlı Devleti'nde daha önce kurulan ve komisyonlarca idare edilen bir mekanizmaydı. Ancak emval-i metruke ve emlak-ı metruke komisyonları terkedilen bu malların tespiti, korunması, gerekirse sahiplerine iadesi; iade edilmeyecekse hangi yönde kullanacağı ile görevliydi. Satış daha çok şahsi tasarruflar ve her bölge için ayrı kurulan komisyonlarca belirleniyordu. Hatta Sivas'ta darüleytamların Dersaadet'e nakli için gönderilen memur tarafından mekteplerdeki eşya ve emval-i metrukenin satışına teşebbüs edildiğinin Amasya Mutasarrıflığı'ndan bildirilmesi üzerine satış kararında vazgeçilmiştir.¹⁹² Özellikle Mondros Mütarekesinden sonra bu mesele birçok kez gündeme gelmiş ve malların iadesi gerektiğinden Osmanlı Devleti zor durumda kalmıştır. Özellikle bu konuda Ermeni iddialarını doğrulayan birçok araştırmada bu meseleye çokça atıf yapıldığı görülür.¹⁹³ Daha ılımlı bir bakış açısıyla bakıldığında terkedilen binaların ve malların savaş dönemindeki ekonomik kaynakların azlığı düşünüldüğünde birçok milletden yetimin barındığı ve iâşe edildiği darüleytamlar için kullanılmasına şahsi menfaat olarak bakılamaz. Bu karışıklık sırasında birçok mal ve eşyanın da sahiplerine iade edildiği ile ilgili arşivde sayısız belge vardır. Burada her vilayet için ayrı ayrı teşkil edilen komisyonlar içerisinde şahsi menfaat ve tasarruflar da bulunmakla beraber tespit edilenlerin mahkeme edildiği ile ilgili de belgeler bulunmaktadır.

Özellikle yabancılara ait darüleytam binalarının devralınmasından sonra bu kurumların bazılarının bütçeleri vilayet hususi bütçelerince karşılanması istenmiş bazılarının da bütçesi hükümet tarafından üstlenilmiştir.

Galatada bulunan Fransız devletine ait mektepten çıkarılan eşyalar bir deftere kaydedildikten sonra bu şekilde darüleytam anbarına gönderilmiştir. (aynı belge) Aynı tarihlerde dört Fransız uçağının Adana'da Enver Paşa Darüleytamı'nı bombalaması

¹⁹¹ BOA, MF. MKT. 1230/58 (7 Ekim 1917).

¹⁹² BOA, DH. ŞFR. 601/108 (9 Ocak 1918).

¹⁹³ Nevzat Onaran, a.g.e. s. 85.

nedeniyle muallim müstahdem ve talebeden beş kişinin vefat ettiği ve bazı kişilerin yaralanması da dikkat çekicidir.¹⁹⁴

Azınlık ve Yabancı mallarına el koyma işleminde dikkat çeken bir diğer hususta özellikle Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'yle ilgili olan kısımdır. Birçok metruk arazi ve binanın muhacirler ve yetimler için misafirhane ve darüleytama dönüştürülmesi bu müdüriyet kararıyla gerçekleşmiştir.¹⁹⁵

2.1.3. Türk-Alman İttifakı Çerçevesinde Darüleytamlar

Özellikle müttefik devletlerle darüleytamlardaki eğitimin tesisi konusunda işbirliği yapıldığı görülmektedir. Ecnebi tabiiyetine mensup Müslüman muallimlerin Osmanlı tebası gibi istihdam edilmesi beraberinde birçok memuriyet hakkını doğurmuş, daha önce Osmanlı toprağı olan özellikle Yunanistan ve Makedonya gibi bölgelerden Müslüman vatandaşlar istihdam edilmiştir.¹⁹⁶

Darüleytam öğretilerinin ayrıca yurt dışında eğitim almaları yönünde destek ve kolaylıklar görülmüştür. Özellikle müttefik devlet Almanya, bu konuda hem talebelerin hem öğretmenlerin eğitim amaçlı gittiği ilk yerdir. Bu eğitim teknik alanlarda olduğu kadar sanat dallarını da kapsamaktaydı. Buna örneklerden birisi ise Büyükdere şubesi Resim muallimi Hasan Hayreddin Efendi'ye Berlin'e gitmek için pasaport verilmesidir.¹⁹⁷

I. Dünya Savaşı sırasında birçok bölgede faaliyetlerini sona erdiren İngiltere ve Fransa gibi devletlerin yerine kültürel, siyasi ve sosyal alandaki boşluğu doldurmasına razı olduğumuz Almanya, topraklarımızda çok geniş bir hareket alanı buldu. Özellikle misyonerlik çalışmalarına da hız veren Almanya'yı bu yönde kontrol altında tutmak istense de askeri-siyasal ittifak koşulları buna engel olmuştur. Ermeni olayları sebep gösterilerek birçok yabancı devlet yetimhanesi kapatılmasına rağmen Almanlara ait

¹⁹⁴ BOA, MF. MKT 1228/8 (29 Temmuz 1917).

¹⁹⁵ BOA, DH. U. MVM. 70/5.

¹⁹⁶ BOA, DH. EUM. 1. Şb. 11/7 (18 Nisan 1918).

¹⁹⁷ BOA, DH. EUM. SSM. 29/76 (10 Eylül 1918).

Haruniye Yetimhanesine dokunulmamıştır.¹⁹⁸ Bu örneklerden biri de Amasya'daki Atabey Çiftliğidir.¹⁹⁹

Almanya ile darüleytam ilişkisi sadece eğitim yönüyle değil darüleytamların kuruluşlarında ve yapımındaki yardımları bakımından da önemlidir. Münih'ten 225 ton demirin İstanbul'da yapılacak darüleytamlar için gönderildiği ²⁰⁰ aynı zamanda yine darüleytamlarda kullanılmak üzere kömür de ithal edildiği belgelerden görülmektedir.²⁰¹

I. Dünya Savaşı öncesinde özellikle yabancı devletlerin misyonerlik faaliyetlerini önlemeye yönelik tedbirlerde Almanya'ya karşı bir iltimas, hoşgörü gösterilmezken Mr. Bafins'in Alman yetimhanesi açmaya yönelik ruhsat başvurusunun red edilmesi buna örnek verilebilir. Ancak özellikle İttihat ve Terakki döneminde müttefik devlet olması nedeniyle Almanlarla ilgili ayrıcalıklı uygulamalara rastlamak mümkündür.²⁰²

I. Dünya Savaşıyla birlikte siyasi, kültürel, sosyal alanda büyük bir etki alanına girdiğimiz Almanya'yla özellikle Bulgaristan'ın ateşkese razı olmasıyla beraber kabul ettiği yükümlülükler gereği bağlantı koptu. Almanya'dan Osmanlı'ya, Osmanlı'dan da Almanya'ya giden mal, yardım, silah, mühimmat, hububat, Bulgaristan üzerinden yapıldığından bu bölgedeki kontrolün kaybedilmesi sonrasındaki gelişmelere büyük bir etki oluşturdu.

¹⁹⁸ BOA, DH. İD. 110; 80/26 (11 Ağustos 1914).

¹⁹⁹ “Mektep ve yetimhane için ilk öğrenci grubu Osmanlı Devleti'nin güney topraklarından devşirildi. Bu ilk yetimler Brockes'in bir zamanlar vaaz verdiği Maraş'ın Zeytün Kazası'ndan seçilmişti.

Almanya tebaasından *Mister İpsibiker (Psieker)* tarafından, Amasya'ya “*çiftçilik sanatı talim olunmak üzere*” gönderilecek öğrenciler ile ilgili Maraş Mutasarrıflığına bir isim listesi sunmuştu. Aynı şekilde konuyla ilgili olarak Almanya sefarethanesinde de merkezi hükümet birimlerine bir dilekçe ulaşmıştı. Yazının içeriğinde Halep Eyaleti dâhilinde bulunan Maraş Sancağı'ndaki Alman Eytamhanesi'nde kalmakta olan,

“*Teba-i Devlet-i Aliyye'den seksen zükur çocuklardan yirmi altı neferin fenn-i ziraat tahsil için bu defa Maraş'tan Amasya şehrindeki Almanyalıların taht-ı idaresinde bulunan eytamhaneye irsalleri*” hususunda bir engel çıkartılmaması talep edilmekteydi.

Talebi değerlendirmek için merkezi hükümet makamları tarafından bir komisyon teşkil edilmiş, sonuçta polis tahkikatı yapıldıktan sonra, çocukların Amasya'ya gidebileceklerine dair onay çıkmıştı” Bknz. Dr. Hadi BELGE, Alman Kolonyal Politikaları ve Protestan Misyonerliği İçin Bir Örnek: Amasya Atabey Çiftliği (1879 - 1919).

²⁰⁰ BOA, MF. MKT. 1220/72 (17 Kasım 1916).

²⁰¹ BOA, DH. İ. UM. EK. 26/57 (6 Ocak 1917).

²⁰² BOA, DH. ŞFR. 55/43 (6 Aralık 1917).

Trakya ve İstanbul, Yunanistan üzerinden gelebilecek saldırılara açık kalmıştı. Dönemin hükümeti İttihat ve Terakki bu dönemde ateşkes için girişimlerde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. Aynı tarihlerde müttefik kuvvetlerin Batı cephesinde Alman siperlerine girmeleriyle zaten Amerika'nın savaşa girmesiyle lehlerine gelişen durum daha da ileri bir hal aldı. Savaşı sona erdiren ateşkeslerin devletler tarafından imzalanmasından sonra müttefik devletlerin birbirleriyle ilişkilerini kesen ateşkes maddelerine rastlanmaktadır. Özellikle Mondros Mütarekesinin imzalamasından sonra topraklarında hangi sebeple olursa olsun topraklarında bulunan Almanya vatandaşlarının bu bölgeyi terk etmesi istenmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi konunun darüleytamlara ilgili olan kısmı aşîkârdır.

Birçok konuda darüleytamlarda görev yapan Alman muallimler, ustabaşılar, mühendisler ve doktorlar çalıştıkları şubelerden ayrılmak ve darüleytamlardaki görevlerini bırakmak zorunda kaldığı düşünüldüğünde bu konu sadece İstanbul'daki darüleytamlar için geçerli değildir. Nitekim belgelerden takip edildiği üzere taşradaki darüleytamlarla ilgili yapılan yazışmalarda Alman muallimlerin konu edildiği görülmüştür.²⁰³ Özellikle Alman muallimlerle ilgili dikkat çeken uygulama; İstanbul'a güvenli bir şekilde gidebilmelerine dair verilecek seyahat izini veya pasaportuyla ilgili işlemlerde kolaylık sağlanmasıyla ilgili referanstır. İşgalci devletlerin bu sayede, savaş dönemi boyunca Osmanlı topraklarında etki alanını genişleten Almanya'yı saf dışı bırakmaya çalıştıkları söylenebilir. Bu yalnızca darüleytamları değil, Osmanlı topraklarındaki Alman misyoner grupları da etkiledi. Yine belgelerden topraklarımızda bulunan Alman misyonerlerin ülkelerine dönmeleri için bir mühlet tanındığı görülmüştür.²⁰⁴

İttihat ve Terakkinin Almanların savaşı kazanacağına dair inancı ve Almanlara duyulan güvenin izlerini darüleytamlardan da görmek mümkündür. Savaş öncesi ve savaş sırasında İttihat ve Terakki'ye bağlı olarak faaliyet gösteren darüleytamların eğitim faaliyetleri içinde önemli bir yer tutan kısım da Almanya'ya gönderilen darüleytam öğrencileriydi. Öğrencilerin yurt dışına gönderilmesinde Almanya alternatifsiz tek ülkeydi ve eğitim amaçlı başlayan bu süreç iki devlet arasında başlayan darüleytam

²⁰³ BOA, HR. SYS. 2705/6 (28 Ocak 1919); 2705/5 (18 Ocak 1919).

²⁰⁴ BOA, EUM. ECB. 27/14.

şubelerinden seçilen talebelerin Almanya'ya eğitim almaya gitmesi, eğitimi tamamlayanların dönerek uygun yerlerde eğitimine devam etmesi ve istihdam edilmesi tüm karamsar havaya rağmen tutunduğumuz bir umuttu. Özellikle zirai ve sanayi alanlarında yoğunlaşan bu eğitim süreçlerinde İttihat ve Terakkinin eğitim politikalarının izleri görülmekteydi.

1916'nın sonlarında Enver Paşa, Alman Askeri Ataşesi'ne hükümetin 12 ila 18 yaşlarında 5 ila 10 bin erkek yetimi Almanya'ya göndermeye istekli olduğunu bildirdi. Bu çocuklar, el sanatları, madencilik ve ormancılık ve sütçülük de dâhil olmak üzere ziraat alanlarında çırak olacaktı. Harbiye nazırını böyle bir planı hayata geçirmeye sevk eden, sayıları günden güne artmasına rağmen barındırdıkları 10 binin üstünde yetimin masraflarını karşılamakta zorlanan darüleytamların durumu ve ardı arkası kesilmeyen yeni kabul başvurularıydı. Barındırılması, bakımı, beslenmesi, eğitimi savaşın ağır şartlarında günden güne ağırlaşan yetimleri Almanya'ya göndermenin hükümeti rahatlatacağı düşünülmüştü.²⁰⁵

İlk etapta Almanya'ya gönderilen öğrencilerin İstanbul'daki darüleytam şubelerinden seçilmiş olmasını iki sebebi vardı. Bu sebeplerden ilki Yedikule, Büyükdere ve Çağlayan şubeleri sanayii eğitiminin ağırlıklı olduğu şubelerdi. İlk gönderilen öğrencilerin buralardan seçilmesi de Almanya'da sanayii ve madencilik eğitiminin hedeflenmesindendi. Bir diğer sebebi de Enver Paşanın 5-10 bin erkek yetimi Almanya'ya gönderebileceğini belirtmesi üzerine; Alman dışişlerinin, binlerce değil de birkaç yüz yetimle fikrin tutarlılığını tartmaya karar vermesiydi. Alman Ticaret ve Sanayi Odaları kendilerine bağlı ustalarla temasa geçerek zanaat çıraklarının hangi şehirlerde, kimin yanına yerleştirilebileceğine dair detaylı bir liste hazırladı. İlk olarak 300 civarında çırak gönderilmesi düşünülmüştü. Maarif Nezareti ve Darüleytam Umum Müdürlüğü, bu ilk grubu gönüllüler arasından, İstanbul yetimhanelerinden seçti.²⁰⁶ Almanya 'ya gönderilecek darüleytam öğrencileri ile ilgili bazı hazırlıklar yapılmaya başlamış ve şubelere Almanya'ya tahsile gönderilecek darüleytam talebelerine ait evrakların tamamlanarak gönderilmesi talep edilmiştir.²⁰⁷ Daha sonra mecliste birçok

²⁰⁵ Nazan Maksudyan, "Mavi Kep ve Pelerin: Cihan Harbi Yıllarında Almanya'da Osmanlı Yetimleri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 20.243(2014), s. 23.

²⁰⁶ Nazan Maksudyan, a.g.m., s. 23.

²⁰⁷ BOA, MF. MKT. 1231/7-1 (25 Ekim 1917).

tartışmaya sebep olacak olan öğrencilerin tespiti sırasında hiçbir kıstasın olmaması ile ilgili düşüncelerin altında, gidecek gençlerin belirlenmesinde hangi şartların göz önünde bulundurulduğunun açık olmaması vardır.²⁰⁸ Buna rağmen öğrencilerle ilgili bazı şartları tespit etmek mümkündür. Buna göre alt yaş sınırı 15 olarak belirlenmesine rağmen bazı şubeler kendilerine ayrılan kontejanı doldurmak amacıyla yaşımdan büyük gösterenleri de listelere dâhil etmişlerdir. Bunun yanında madencilik tahsili için gönderilecek olan Büyükdere Darüleytamı talebelerine ait bir listede yaşları tutmasına rağmen üç talebe de “teşkilat-ı bedeniyyeleri itibariyle sanata gayr-i müsaidirler” denilerek gönderilmekten vazgeçilmiştir.²⁰⁹ Bunun nedeni madencilik gibi tahsili yapılacak olan ağır bir iş kolunun fiziki şartlarının bu çocuklara uygun olmadığı olabilir.

İlk kafilenin 17 Nisan 1917 tarihinde başlayan tren yolculuğunda İstanbul şubelerindeki 292 darüleytam talebesi bulunmaktaydı.²¹⁰ 200 çocuktan oluşan yeni bir grup, ilk grubun aksine, Anadolu’daki yetimhanelerden toplanmıştı. Maraş, Antep, Kilis, Ankara, Söğüt, Niğde, Konya, Bursa, Manisa, Karahisar ve Edirne’den gelmişlerdir. Hatta aynı tarihlerde Taşradan gelip Almanya’ya ameli ziraat tahsiline gönderilecek darüleytam talebeleri yüzünden İstanbul şubelerinin tamamen dolu olduğu ve yeni talebe kaydedilemediği görülmüştür.²¹¹ Bu çocukların kimisinin yolculuğu, yirmi gün Anadolu katarında, on gün de Berlin treninde, toplam bir ayı bulmuş neticede Haziran 1917’de Berlin’e ulaşmışlardır.²¹²

1918 yılı itibarıyla Alman kaynaklarına göre 1500 öğrenci bulunmaktaydı. Bu tarihe kadar hem Almanya’da hem Osmanlı’da Almanya’daki darüleytam talebeleri önemli tartışmalara sebep olmuştu. Bunu en belirgin göstergesi hazırlanan raporlardı. 1918 Mayıs’ında kaleme alınan Talebe-i Osmaniye Müfettişliği’nin ilk raporuna göre çeşitli sebeplerle darüleytam öğrencilerinin firarları söz konusu olmuştur. Rapora göre bu kaçışlarda yanlış meslek seçimi, memleket özlemi, mizaç uyumsuzluğu, öğrenciler içerisinde kötü işlerde önayak olanların diğer sakin öğrencilere olumsuz etkisi,

²⁰⁸ Safiye Kırbaç, “Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya’ya Gönderilen Darüleytam Öğrencileri”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler* Ed.: E. Gürsoy Naskali ve A. Koç, İstanbul: Umut Yayıncılık, 2003, s. 90.

²⁰⁹ BOA, MF. EYT. 7/12.

²¹⁰ Safiye Kırbaç, A.g.e, s. 93.

²¹¹ BOA, MF. MKT. 1229/46-2 (11 Eylül 1917).

²¹² Nazan Maksudyan, A.g.m. s. 24.

sebatsızlık, kibir ve gurur gibi faktörler etkili olmuştur.²¹³ Bu raporun hazırlandığı yılın öncesine bakıldığında aslında sonuçların şaşırtıcı olmadığı anlaşılabilir. Bu sorunlar aynı zamanda Avrupa'ya teftiş için birçok kişinin de gönderilmesini gerekli kıldı. Avrupa'daki darüleytam talebesinin ahvalini teftişe memur Nesim Avikdor Efendi görevlendirilmiş pasaportunun vize işlemlerinin süratle yapılması Almanya Konsolosluğu'ndan istenmiştir. Savaşın sonuna doğru her iki taraf ta da mesele iyice tartışılır hale gelmiş ve her iki taraf için de savaşın mağlubiyetle sonuçlanmasından sonra neredeyse unutulmuştur. Bunun bir nedeni de Almanya'daki talebelerin idaresinin Harbiye Nezaretine devredilmesiydi.²¹⁴ Ancak daha önce bu idare başka bir nezaret tarafından yürütülmekteydi.

Avrupa'da okuyan darüleytam öğrencilerinin teftişinin Maarif Nezareti Heyet-i Teftişyesi'ne bırakılmıştır. Öğrencilerin devri için durumun Avrupa'daki Talebe-i Osmani Heyet-i Teftişyesi Başkanlığı'na bildirilmiştir.²¹⁵ Avrupa'da tahsilde bulunan darüleytam talebelerinin emir, idare ve teftişinin Harbiye Nezareti'ne bırakıldığı dolayısıyla Maarif Nezareti kendi sorumluluğundan çıkan bu talebelerle ilgili bir sürece dâhil olamadı. Hatta eğitimi tamamlayıp dönem talebeler dahi bu belirsizlikten nasibini almıştır. Almanya'ya tahsil için gönderildiklerinden bahisle İstanbul'a gelip kaydoldukları Darüleytam Terzi Mektebi'nin lağvıyla ortada kalan Mehmed Fikri ve İshak Namık isimli talebelerin memleketlerine geri gönderilmeleri için gerekli yol parasının Kayseri Mutasarrıflığı'ndan istenmesi üzerine bu çocuklara dair bir kayda rastlanmadığı ve talepleri üzerine Dersaadet Darüleytamı'na kabulleri lüzumunun Maarif Nezareti'ne bildirilmesi buna örnek verilebilir.²¹⁶

Daha ilk kafilenin Berlin'e varmasından kısa zaman sonra başlayan sorunlara savaşın getirdiği maddi sorunlar da eklenince sıkıntılar daha da artmıştı. Bunun en önemli göstergesi çeşitli sebeplerle talebe sayılarındaki azalmadır. 1918 sonunda yetimlerin sayısı % 40 oranında azalmıştı. Sağlık problemleri, yaşlarının küçüklüğü ve daha önceki çıraklık deneyimlerinin tutarsızlığı yüzünden ilk iki ay içinde yetimlerin yüzde 25'i geri gönderilmiştir. Böylece kaçanlar ve kaybolanlarla birlikte maden çıraklarından geriye

²¹³ Nazan Maksudyan, a.g.m. s. 25.

²¹⁴ BOA, MF. MKT. 1233/11 (20 Mart 1918).

²¹⁵ BOA, MF. MKT. 1235/41-1 (10 Ağustos 1918).

²¹⁶ BOA, DH. UMVM. 119/15-5 (15 Haziran 1919) ; DH. İ. UM. 19/1 ; 1/28.

140, zanaat çıraklarından ise 181 kişi kalmıştır. Savaşın sonunda Almayadan dışarı çıkamayan Osmanlı tebası için başlatılan girişimler buradaki daruleytam talebelerini de kapsamaktaydı. Osmanlı talebesi, için araya giren Hilal-i Ahmer cemiyeti öğrencilerden bir kısmını getirmeyi başarmış ancak Daruleytam Umum Müdürlüğü 490 kişinin gönderildiğini 139 kişinin daha var olduğunu bildirerek bu ocukların Almanya’da kaldığını bildirmiştir.²¹⁷

Görüldüğü zere Almanya’ya giden daruleytam ğrencilerinin Avrupa macerası sıkıntılarla geçmiştir. Özünde iyi olan ancak savaşın sonuçları nedeniyle iyi yönetilemeyen süreç hüsranla sonuçlanmış ve güzel hayallerle başlayan bu macera savaşın yıkıntıları arasında kaybolmuştur.²¹⁸ Tahsil için daruleytam tarafından Almanya’ya gönderilen, ancak orada perişan bir halde bulunan talebelerden çoğunun İstanbul’a geri geldiği kalanların sahipsiz bir şekilde sokaklarda dolaşmakta oldukları, bunları araştırmak için daruleytam tarafından görevlendirilen mlzım-ı evvel şükrü Efendi’nin tekrar Almanya’ya dönmesine Harbiye Nezareti’nce izin verilmediğine dair 1921 yılına ait belgeden meselenin uzun bir süre çözülemediği anlaşılmaktadır.²¹⁹

Almanya’ya gönderilen talebelerin diğer mühim vazifeler statüsünde değerlendirilerek, vazifesinden ayrıldığı takdirde işlerin aksayacağı gerekçesi ile askerliklerinin tecil ettirilmesinden bile açıkça meseleye önem verildiği görülebilir.²²⁰ Ancak aynı tarihlerde savaşın tüm ağırlığıyla devam ettiği ve alınan mağlubiyetler gerçeği bir hayali bambaşka bir tarafa sürüklemiştir. Okul sıralarında örgün eğitim alacaklarını düşünen bu gençler Almanya gibi dönemin en ciddi ve disiplinli eğitim sistemine sahip bir ülkede yine aynı disiplin ve ciddiyet içerisinde yapılan sanayii ziraat ve maden çıraklığı gibi zor bir eğitime tabii tutulmuşlardır. Bu hayal kırıklığına savaşın getirdiği mağlubiyetlerin de eklenmesi onların Almanya’daki hayatlarını tam bir muammaya dönüştürdü.²²¹

²¹⁷ Safiye Kırba, a.g.e., s. 101.

²¹⁸ BOA, DH. İ. UM. 19/1 (6 Mart 1921).

²¹⁹ BOA, DH. İ. UM. 19/1 (6 Mart 1921).

²²⁰ BOA, MF. MKT. 1227/81-70 (30 Haziran 1917).

²²¹ Safiye Kırba, a.g.e. s. 103.

2.2. Ermeni Yetimler ve Darüleytamlar

Ermeni yetimler meselesi darüleytamların güvenlik tedbirleri başlığında yer bulması gereken bir öneme sahiptir. Savaş, Tehcir Kararı ve Mondros Mütarekesi; Osmanlı Devleti'nin Ermeni yetimler meselesine farklı tarihlerde farklı yaklaşmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde azınlığa mensup diğer milletlerin yetimleri gibi Ermeni yetimler de uzun yıllar kendi cemaatleri tarafından kiliselerin yanına inşa edilen binalar ve manastırlarda himaye ediliyordu. Ancak Islahat ve Tanzimat fermanının yarattığı birçok imtiyaz birçok Avrupalı devleti ve Amerika'yı bölge coğrafyasına çekti. Osmanlı Devleti'nin daha önce bazı girişimleri olmasına rağmen Adana'da 1911 yılında darüleytam açtığı düşünüldüğünde, Amerika'nın bu bölgede bu tarihten 20 yıl öncesinde varlık göstermiş olması dikkat çekicidir. Bu sadece Anadolu coğrafyası için değil Halep, Bağdat, Musul, Şam için de aynıydı. Osmanlı Devleti'ni özellikle Amerika'nın ve Avrupa devletlerinin etkin olduğu bölgelerde darüleytam açmaya iten sebep ilgili devletlerin misyonerlik faaliyetlerini engellemek olmuştur. Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar özellikle merkezden uzak bölgelerde sosyal faaliyetleri maddi bir takım sebeplerden ihmal etmiş olduğu görülmektedir. Bu konuda özellikle bir belge dikkat çekicidir. Adana Eski Valisi ve Bağdat Valisi olan Cemal Bey 4 Temmuz 1911'de Adana'da ilk kez kurulacak olan Osmanlı Darüleytamı için kendisinin fakir bir teşebbüste bulunduğunu ve bunun tatbiki için yalnız kendisinin zaman ayırmasının yeterli olmadığını bildirdiği durum Şura-yı Devlete tevdi edilmesine rağmen aylarca cevap alınamadığı görülmüştür. Ancak 24 Aralık 1911 tarihli belgede darüleytam inşaatının devam ettiği anlaşılmıştır. 18 Mart 1912 tarihinde de inşaatın tamamlanması için değil paraya ihtiyaç olduğu bildirilmiş ve padişahın ihsanına başvurulmuştur. 20 Mart 1912 tarihli cevapta “*son günlerde birçok yardımda bulundukları cihetle*” padişahın darüleytam için yardımda bulunması münasip görülmemiştir.²²²

Bağdat Valisi Cemal Bey'in girişimleriyle inşaatına başlanılan darüleytam binasının 500 yetim çocuk için planlandığı ve bizzat kendisinin topladığı yardımlarla 9000 lira kıymetinde bir bina oluşturulduğu anlaşılmıştır. Bu belge aynı zamanda tarihli bir

²²² BOA, DH. İD. 166/8.

gerçekliği de göstermektedir. Cemal Bey'in belgede "*Adana vakı'a-yı zalilesinin bütünü âlem-i Osmaniye'nin ağuş-ı himayesine terk ettiği 500 yetim çocuk*" ifadesi aynı 1909'da gerçekleşen Adana'daki Ermeni İsyanı sonrasını işaret etmiştir. Bu 500 yetimin hangi milletten olduğu belirtilmese de Adana'nın mevcut demografik yapısı düşünüldüğünde Kürt, Türk ve Ermeni çocukların karışık olduğu muhtemeldir. Bu ihtimali güçlendiren en önemli gerçeklik yine belgelerden karşımıza çıkmaktadır. Nisan 1909'de vuku bulan Adana'daki Ermeni isyanı sonrasında bile Osmanlı Devleti'nin Ermeni Patrikhanesine yardıma devam ettiği Adana ve Halep'te 1000 kadar yetimin iâşe ve terbiyeleriyle meşgul olan eytamhanelerin tahsis edilen akçe idame ettirildiği anlaşılmıştır. Belgenin devamında yetimler için vaat edilen paranın hemen ödenmesi istirham edilmiştir. Ermeni Patrikhanesine bağlı Kilikya Eytamı Merkez İdaresinin yazdığı bu belge "*Dâhiliye, Harbiye ve Maliye Nezareti*" "*Zat-ı sami-i hazret-i sadaret perahiye*" ifadesiyle padişaha telgrafname olarak gönderilmiştir.²²³ Bu belgede dikkat çeken en önemli talep patrik tarafından ermeni yetimhanesinin kapanmaması ve yetimlerin dağıtmaktan alıkonulması talebidir. Buradan anlaşılabacağı gibi son çare olarak başvurulmuş ermeni yetimlerin yakın mahallerde islam aileleri yanına verilmesine patrikhane de razı değildir.²²⁴ Bu tarihler aynı zamanda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da misyonerlik faaliyetlerinin de yoğunlaştığı zamanlardı. Diyarbakır'da Vali Mehmed Halid Bey'in kişisel gayretleri gibi Adana'daki bu durum da Ermeni yetimlerde dâhil tüm kimsesiz çocukları bu misyonerlik faaliyetlerinden korumaya yönelikti. Korumaya yönelik

²²³ BOA, Ş. D. 3109/1685; 1684; 1687; 1688; 1689.

"Telgrafname

Fener Yolunda Zât-ı sâmî-i hazret-i sadâret-penâhiye

Nisan 1909 tarihinden sonra Adana ve Halep vilayetleri dâhilinden küşad olunup 1000 kadar eytamın iâşe ve terbiyelerine hasr-ı mesâî eden eytamhaneler taraf-ı hükümet-i seniyyeden tahsis ve i'ta buyrulan akçe ile idâme ettirilebilmiş fakat bu sene dahi eytam ve erâmil için tahsisi kararlaştırılan 10.000 liranın patrikhane tarafından vukubulan müracaatlara rağmen henüz tesviye buyrulmamış olduğu patrikhaneden idaremize bildirilmiştir. El-yevm borç altında bulunan mezkûr eytamhanelerin devam-ı hizmeti sarf-ı hükümet-i seniyyeden verilecek olan meblağın i'tasına bağlı olduğundan eytamhanelerimizin ser ve eytamın dağılmasının engellenmesi hakkında mezkûr-el miktar akçenin hemen Ermeni patrikhanesine i'tasına bil-cümle eytam namına istirhamıdır. Peder ve validelerinin şefkatinden baba ocağından mahrum kalmış ve hayr-ı hevâdan ecânib taraflarından küşad olunan eytamhanelerde yerleşmemiş aç ve çıplak kalmak tehlikesinde bulunan 1000 kadar evlad vatan-ı mülce'-i yegâne ve tabiiyeleri olan hükümet-i seniyye-i osmaniyemize müracaat ediyorlar emr u ferman

Ermeni Patrikhanesine Merbut Kilikya Eytamı

İdare-i Merkeziyesi"

²²⁴BOA, DH.İD 166/8 "...El-yevm borç altında bulunan mezkûr eytamhanelerin devam-ı hizmeti sarf-ı hükümet-i seniyyeden verilecek olan meblağın i'tasına menûd bulunduğu cihetle eytamhanelerimizin ve eytamların dağıtmaktan alıkonulması hakkında mezkûr-el miktar akçenin hemen Ermeni patrikhanesine i'tası bil-cümle eytam namına bildiririm..."

tedbirler darüleytamlar açmak olduğu gibi yabancı devletlerin faaliyetlerinin bir takım gerekçelerle engellenmeye çalışılmasıdır.²²⁵ Ancak devlet tüm engellenme ve tedbirlere rağmen bu faaliyetlerin amaçtan çok araç olmasına engel olamamıştır.

Yabancı devletlerin açtığı Ermeniler'e özgü yetimhaneler içerisinde en etkin olanlar; Haruniye Alman Yetimhanesi (Maraş), Diyarbakır Amerikan Yetimhanesi, Van Fransız Yetimhanesi, İtalyan Dominiken Yetimhanesi, Adana Amerikan Yetimhanesi Harput Amerikan Yetimhanesi'dir.

Ermeni yetimlerin misyonerlik faaliyetlerinden korunma çabaları Ermeni yetimlerin darüleytamlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Ermeni yetimler meselesi sosyal ve siyasi tarih alanında üzerinde birçok çalışmalar yapılan bir konudur. Özellikle Tehcir Kanunu'na dâhil olan bir mesele olduğu için hem o dönemde hem de günümüzde mesele çokça tartışılmıştır. Ermeni yetimler meselesinin darüleytamlarla ilgili olan kısmına ışık tutmak için Ermeni yetimlerin darüleytamlara ilk alındığı yer ve şartların açıklanması gerekmektedir. Darüleytamlar ilk açıldığında hedef kitle şehit çocukları, babası silahlı olanlar, ana-babadan mahrum olanlardı. Ermeni yetimlerin bu şartlara bakıldığında darüleytamlara kabulünde şartların zamanla değiştiği açıktır. Yıllarca kendi cemaatleri ve yabancı devletlerin açtıkları kurumlarda barındırılan ve eğitim alan Ermeni yetimler her ne kadar Osmanlı Devleti kurumlarında çoğunlukta olmasalar da devlet her zaman varlığını göstermiştir. Dolayısıyla Ermeni yetimlerin kaderinin yabancı devletlerin eline bırakıldığını iddia etmek yanlıştır. Ermeni isyanlarının Anadolu'da zirve yaptığı zamanlarda bile Osmanlı Devleti Ermeni yetimlerin iâşesiyle ilgilenmiş, hüviyetlerinin korunması adına çaba sarf etmiştir. Bu gerek bölgesel idarenin meseleyle yakından ilgilenmesiyle gerekse devletin Ermeni yetimler için tahsisat ayırmasıyla kendini gösterir. Bu yüzden Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde birçok darüleytam Ermeni yetimlerine sahip çıkmak amacıyla açılmıştır. Van, Erzincan, Diyarbakır'daki bazı darüleytamlar Ermeni yetimlere tahsis edilmiştir. Ermeni yetimlerin darüleytamlara alınması daha doğrusu Ermeni yetimhanelerine 'Darüleytam' denilmesi de bir anlam kargaşası yaratmıştır. Darüleytamın tanımı içerisinde yer alan ve yetimlerin sadece barındırıldığı yerler olmayıp eğitim gördükleri meslek sahibi oldukları okul da olması Ermeni yetimlerin bu eğitim süreci içerisinde nasıl dâhil olduklarıyla ilgili merak

²²⁵ Örneğin; Fransız misyonerlerin mesken yapmak bahanesiyle binaları okula dönüştürdükleri (HR.TH.. 140/13,1894, HR. HMŞ. İŞO. 183/52,1896), Van'da ruhsatsız okula açmak isteyen Amerikalı misyonerlerin engellenmesi (MF. MKT 722/22, Ağustos, 1903), Tarsus'ta ruhsatsız iki mektebin kapatılması kararı (DH. MKT 469769,5 Nisan 1902)

uyandırmıştır. Çünkü darüleytamların eğitim müfredatına bakıldığında İslami akaidin etkisi göze çarpar. Bu durumun misyonerlik faaliyetlerinden Ermeni yetimleri koruma amacından bu defa daha farklı bir etki alanına Ermeni yetimleri çekmesi muhtemeldi. Bu çerçevede bir araştırma yapıldığında “*Ermeni yetimlerden ihtida etmiş olanlar*” ibaresi karşımıza çıkmaktadır.²²⁶ Bu durum özellikle belli bir yaştan üzerindeki çocuklarda karşımıza çıkmaktadır. Bu çocuklar darüleytamlarda tıpkı diğer çocuklar gibi eğitim görmüştür. Burada dikkat çeken nokta Ermeni yetimlerinin darüleytamlara kaydedilirken Müslüman isimleri verilerek kaydedilmesi idi. Bu ihtida etsin, etmesin yapılan bir uygulamaydı. Ancak onlarla ilgi durumlarda belgelerde yeni verilen isim yanında nam-ı diğer ifadesi kullanılmıştır.²²⁷ Bu durum bile çocukların hüviyetlerinin korunduğunun, silinmek ve unutturulmak istenmediğinin bir göstergesidir. İhtida etmiş olmak darüleytamlara kaydedilmenin bir şartı olmayıp, yetimlerden ihtida etmiş olanların bir eğitim sürecine dâhil edildiği anlaşılmıştır.²²⁸

Ancak içinde sadece Ermeni yetimlerin barındığı darüleytamlar bunlardan farklıydı. Bu darüleytamlarda yalnızca Ermeni muallimler bulunduğu gibi müdürler de çoğu zaman Ermeni milletin önünde gelenlerinden seçilmiştir. Bu milletin bağlı olduğu patrikhanenin belirlediği ölçütlerle faaliyet gösteren bu kurumların teftişi, denetim Maarif Nezaretine bağlanmış, bütçesi de yine maliye nazırlığınca desteklenmiştir. Uzun yıllar ruhsatsız bir şekilde faaliyet gösteren yetimhaneler bu şekilde darüleytamlara dâhil edilerek kontrol altına alınmak istenmiş, yabancı etkisinden kurtarılmaya çalışılmıştır. Buna rağmen misyonerlerin kurumlarında kalan yetimler, Osmanlı Devleti’nin “*bizim darüleytamlar*”²²⁹ dediği kurumlarda kalanlardan hep daha fazla olmuştur. Teftiş ve denetimin; bu kurumları kontrol altında tutmanın ve yetimleri himaye etmenin tek yolu olmadığı zamanla bir takım sıkıntılarla anlaşılmıştır. Özellikle idareciler ve muallimler

²²⁶ 1 Haziran 1916 tarihinde Mardin mutaasarrıflığına gönderilen yazıda mardin darüleytamının ihtida eden Ermeniler için genişletildiği anlaşılmaktadır. Maarif Nezareti talebe kadrosu ve yapılan masrafla ilgili bilgi istemiştir. (BOA, DH. ŞFR. 64/184) Yine 1920 yılında sahte vesikayla Adana’ya firara teşebbüs eden Ermeni muhtedilerinden, İzmit İttihad ve Terakki Darüleytamı Tal’atiye Subesi talebesinden üç çocuğun yakalanarak zabıtaya teslim edildiğine dair belgede çocukların müslüman isimleri ve Ermeni isimleri birarada verilmiştir. (DH. EUM.2.Sb 48/56 10 Şubat 1918)

²²⁷ BOA, DH. EUM. 48/56. “...Hasan (nam-ı diğer Avadis), Ali (nam-ı diğer Kirkor), Osman (nam-ı diğer Arşak)...”

²²⁸ BOA, DH. ŞFR. 64/184 (1 Haziran 1916).

²²⁹ “*Velileri kabz edilmiş mühtedi ve gayrı-mühtedi Ermeni kız ve erkek çocuklarının kimsesiz olanlarının bizim Dârü’l-Eytâma alınması hâlinde bunlar için sarfı muktezi tahsisâtı ya siz veriniz veya harb bütçesinden ben vereyim*” Osmanlı Ordu-yı Humâyun Baş Kumandanlığı 26 Nisan 1332 (9 Mayıs 1916)

vasıtasıyla yapılan komitacılık faaliyetlerinin önüne geçilememiştir. Adana, Maraş, Van, Bitlis ve Diyarbakır Darüleytamları'nda meydana gelen olayların bölge coğrafyasında etkili olan Amerika ile yakından ilgisi vardı. Devlet, özellikle maddi destek ve yardım faaliyetlerinin yanında, Amerikalılar'ın etkili olduğu bölgelerdeki yerel idareciler tarafından Osmanlı aleyhine yazılan rapor ve şikâyetler nedeniyle Amerikan müesseselerinin olumsuz etkisi konusunda hem fikirdi.

Darüleytamlarla Ermeni çocukları kesiştiren diğer bir durum bazı bölgelerde aileleri olan Ermeni çocukların darüleytamların nehari (gündüz) kısmında eğitim görmeleri idi. Hatta Van'da bu şekilde eğitim gören çocukların aileleri muallimlerinin maaş ve masraflarını kendileri karşılamayı talep etmişler ve talep uygun görülmüştür.²³⁰ Özellikle misyonerlik faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgelerde yabancı devlet darüleytamlarında kalan Ermeni çocuklar Osmanlı devletinin bu bölgede darüleytam açmasından sonra bu kurumlardan alınarak Osmanlı Darüleytamları'na alınmıştır. Bu konudaki önemli örneklerden biri Kudüs'te yaşanmıştır. 20 Aralık 1916 tarihine ait belgede yabancı devlet darüleytamlarında mevcut bulunan kimsesiz çocukların Etfal-i İslamiyeye mahsus darüleytamlara alındığı ve kiliselere götürülerek dini eğitim almaları sağlanmıştır.²³¹

Darüleytamlar bir kurum olarak teşekkül ettirilmeden önce Ermeni yetim çocuklar kendi yetimhanelerinde iâşe edildiği gibi mülteciler için açılan Osmanlı yetimhanelerine de alınmışlardır. Van mültecilerinden kimsesiz çocuklar için Diyarbakır'da açılacak darüleytama Ermeni çocukların da kabul edilmesine ve yüz bin kuruşluk tahsisat gönderilmesine dair belgenin tarihi de dikkat çekicidir. 24 Aralık 1911 tarihi aynı zamanda Doğu'da Ermeni isyanlarının yoğunlaştığı tarihlerdi. Bu çatışmalarda kimsesiz kalan çocuklar trajik bir şekilde yine aynı kaderi paylaşarak darüleytamlarda da bir arada bulunmuşlardır.²³²

Bu tabii ki tehcirden önce Ermeni yetimlerine karşı Osmanlı Devleti'nin uygulamalarından sadece bir tanesidir. Van, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan gibi çatışmaların yoğun olduğu bölgelerde ortada kalan Müslüman yetimler nasıl devlet

²³⁰ BOA, MF. MKT. 1205/62 (12 Mart 1915).

²³¹ BOA, MF. MKT. 1221/70 (21 Aralık 1916).

²³² BOA, DH. ŞFR. 505/10 (11 Ocak 1916).

korumasına alınıyor ve iâşe ediliyorsa Ermeni yetimler de bunlardan ayrı tutulmamıştır.²³³

2.2.1. Savaş Sırasında Ermeni Yetimler

Savaşın ilk yılları Osmanlı topraklarında darüleytam sayısının en fazla olduğu zamanlardı. Birçok bölgede savaş yüzünü göstermiş, binlerce çocuk ailesiz kalmıştır. Savaşın asıl Ermenilerle ilgili en önemli yönü şüphesiz tehcir kararıdır. 29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden, tehcir kararının alındığı 27 Mayıs 1915 tarihine kadarki 7 aylık dönemde yaşanan olayların her iki millet için sonuçları ağır oldu. Savaş kararının alınmasında sonra seferberlik ilanı Osmanlı vatandaşı olan Ermeniler için de geçerliydi. Ancak Ermenilerin Rus birliklerine katılmaları, Muş'taki ayaklanmada 20.000 Müslüman-ı Türk'ün öldürülmesi, Zeytun İsyanı, Maraş, Kayseri, Van, Bitlis, Tolari ve Erzurum'daki ayaklanmalar, Erzincan'daki Ermenilerin çoğunun Rus saflarına katılmaları yine Elazığ vilayetindeki Ermenilerin Ruslar tarafından Van ve İran sınırına gönderilmeleri savaşların ve çatışmaların kaçınılmaz sonucu olarak çocukları kimsesiz bıraktı. Darüleytamların sayılarının hızla arttığı bu dönem darüleytam kayıtlarına bakıldığında ailesi Ermeniler tarafından katledilmiş yetim çocuklar olduğu gibi, ailesini çatışmada kaybeden Ermeni yetim çocuklar da vardı. Savaş sırasında ortada kalan yetim çocuklar için darüleytamlar kurulması kararlaştırılmış, Ermeni yetimlerin de darüleytamlara alınması istenmiştir.²³⁴

Mayıs 1915 Tehcir Kanunu'yla sevk işlemleri başladığında on yaştan altındaki çocuklar ve kadınlar sevkten muaf tutuldular. Aynı zamanda sadakatinden endişe duyulmayan bazı kimseler, öğretmenler bazı devlet memurları da bu sevkten dışında tutulmuştur.²³⁵

Çatışmaların sadece çocuklar üzerindeki etkisi incelendiğinde ortada aç, çıplak ve kimsesiz kalan çocuklar karşımıza çıkar. Bununla ilgili resmi rakamlara ulaşmak zor olsa da darüleytamların yetersiz kaldığı kapasitelerinin çok üzerinde kimsesizi barındırmak zorunda olduğu bir durumla karşılaşmıştır. Hatta sadece darüleytamlar değil, öksüz

²³³ BOA, BEO. 2737/205203; DH. ŞFR. 535/67 (19 Ekim 1916).

²³⁴ BOA, DH. KMS. 39/4.

²³⁵ BOA, DH. ŞFR. 54/411 (29 Ekim 1917) , 481/76 (28 Temmuz 1915), 55/49 (17 ağustos 1915) 57/270 (25 Ekim 1915) , 58/124 (25 Kasım 1915) , 64/162 (10 Mayıs 1916) , 74/86 (8 Mart 1917) 566/54 (2 Eylül 1917) , 608/60 (21 Şubat 1918) , 95/85 (9 Ocak 1919) 96/276 (22 Temmuz 1921).

yurtları²³⁶, Himaye-i Etfal, Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'ne ait misafirlikler bu kimsesiz çocuklarla dolup taşmıştı.²³⁷

Tehcir kararının alınmasından hemen sonra darüleytamlarla ilgili yapılan çalışmaların çoğu Ermeni yetimlerle ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmeden önce Ermeni yetimleri meselesini Ermeni Patrikhanesi üzerinden çözmeye çalışması bazı problemlerini de beraberinde getirmişti. Komitacılığın yönetim kadrosuna sığraması ve Amerikan müesseselerinin olumsuz etkisini zaman içinde anlayan Osmanlı Devleti harbin başlamasıyla beraber Ermeni yetimlerle ilgili düzenlemelere gitti. En önemli düzenlemelerden biri Amerikan müesseselerindeki Ermeni talebelerinin alınarak darüleytamlara yerleştirilmesidir. Bu kararın Amerika'nın resmi olarak Almanya'ya savaş ilan ettiği tarihten önce (2 Nisan 1917) alınması dikkat çekicidir. Kayseri'de yaşanan bu gelişmeyle boşaltılan Amerikan müessesatı muhacirin misafirhanesi olarak kullanılmıştır.²³⁸ El konulan Amerikan müesseseleri içinde Ermeni yetimhaneleri de vardı. El koyulan binalardan birisi olan Kayseri'ye bağlı Talas ve Zincir karyelerindeki Amerikan misyonerlerine ait yetimhaneler de boşaltılarak içindeki Ermeni ve mühtedi çocuklar vilayet darüleytamlarına nakledilmişlerdir. Yine boşaltılan bu binanın hastane olarak kullanılmasına karar verilmiştir.²³⁹

Bu olumsuzluklara neden olan en önemli uygulamalardan biri daha önce alınan bazı kararlardır. Özellikle misyoner yetimhanelerinde bakılmak üzere problemlili bazı bölgelerden Ermeni yetimlerin sevk edildikleri görülmüştür. Önceleri çatışma bölgelerinden yetimleri uzaklaştıracak için Osmanlı Devleti tarafından verilen bu iznin Ermeni yetimlerin yabancı memleketlere götürülmemesi şartına bağlanması da dikkat çekicidir.²⁴⁰ Bu şekilde Urfa'dan İzmir Alman Yetimhanesine yine Halep'ten Beyazıt'taki Alman yetimhanesine sevklerin yapıldığı görülür. Bitlis'teki Amerikalı misyonerler tarafından İzmir ve Bursa misyoner yetimhanelerine gönderilmek istenen Ermeni yetimleri vardır.²⁴¹ Görünen o ki bu uygulama misyonerler tarafından çokca

²³⁶ Öksüz Yurtları, Darüleytam Müdüriyeti'ne ait kurumlar olmayıp yönetimleri mahalli idarelere aittir. BOA, MF. MKT.1234/102 (20 Temmuz 1918).

²³⁷ MF.MKT. 1215/63 (7 Mayıs 1916).

²³⁸ BOA, DH. ŞFR. 519/58 (15 Nisan 1916).

²³⁹ BOA, DH. ŞFR. 518/23 (29 Nisan 1916).

²⁴⁰ BOA, DH. T. MK. M. 13/39; 25/76.

²⁴¹ BOA, DH. T. MK. M. 40/20.

suistimal edilmiş, izinsiz ve ruhsatsız sevkler gündeme gelmiştir. Özellikle Ermeni yetimlerin Alman ve Amerikan misyonerler tarafından taşınması ve çoğunluk teşkil ettirilerek Osmanlı Devleti'nden darüleytam için ruhsat başvuruları yapılmıştır.

Daha önce İslam aileleri yanına verilen Ermeni yetimler, uygun darüleytamlar bulunması üzerine bu ailelerin yanlarından alınarak darüleytamlara yerleştirilmişlerdir. Bu şekilde Liva merkezi ile Kuruçay, Refahiye, Canik, Fatsa gibi bölgelerde İslam aileleri nezdinde bulunan birçok çocuk darüleytama yerleştirilmiştir. Daha önce Ermeni yetimlerin İslam aileleri yanında baktırılması ikinci planda devreye sokulan bir çözüm olduğu üzere uygun müessesenin teşkiliyle çocukların bu kurumlara yerleştirildiği görülmüştür.²⁴²

Savaş döneminde Osmanlı Devleti'nin Ermeni tebaya karşı muamelesi daha çok tehcir kararıyla bilinmekle beraber, tehcir öncesi alınan birçok kararla Ermeni yetimlerin muhafaza edilmesi ve hüviyetlerini kaybetmemeleri adına faaliyetleri bu kararın gölgesinde kalmıştır. Yapılan birçok uygulamadan çıkan sonuç tüm zorluklara rağmen mevcut imkânların seferber edilirken bir ırk ayrımı yapılmadığı şeklindedir.

2.2.2. Tehcir Kanunu, Ermeni Yetimler ve Darüleytamlar

I. Dünya Savaşı sırasında, 27 Mayıs 1915 tarihinde alınan Ermenilerin zorunlu göçünü ifade eden Tehcir Kanununun darüleytamlarla ilgili olan kısmı Ermeni yetim çocuklarıdır. Zorunlu göçten muaf tutulan kadın ve çocuklar sevk sırasında ve sonrasında himaye altına alınmak istenmiş hak ve hüviyetleri korunmaya çalışılmıştır. Ermeni yetimlerin öncelikle patrikhaneye teslimi, kendi cemaatlerine emanet edilmesi sağlanmış buradaki imkânların sınırlı olmasından dolayı darüleytamlara Ermeni çocuklarının da alınmasına karar verilmiştir.²⁴³

Tehcir kararından hemen sonra Diyarbakır, Halep, Trabzon, Erzurum, Sivas, Bitlis, Mamüretül-aziz, Van vilayetiyle Maraş mutasarrıflığına gönderilen şifreli belgede; Ermenilerin on yaşının altındaki çocukların darüleytama yerleştirilmeleri, darüleytam yoksa tesis edilmesi istenmiştir. Ayrıca vilayet dâhilinde bu durumda kaç çocuk bulunduğu ve darüleytama dönüştürülecek munasib bir bina olup olmadığıyla ilgili de

²⁴² BOA, DH. ŞFR. 96/77 (5 Şubat 1919) ; 96/96 (10 Ocak 1919) ; 96/75 (5 Şubat 1919).

²⁴³ BOA, DH. ŞFR. 495/32 (19 Ekim 1915); 77/5 (11 Ekim 1919).

acil bilgi istenmiştir.²⁴⁴ Tehcir kararının uygulanmaya başlandığı tarihleri kanunun durdurulduğu tarihe kadar (27 Mayıs 1915- 24 Ekim 1916) Ermeni yetimlerin himayesi meselesine değişik uygulamalarla çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Tehcir kararı alındığında kimsesiz çocukların ilk olarak darüleytam ve öksüz yurtlarına yerleştirilmeleri istenmiştir.²⁴⁵ İkinci olarak yani darüleytamların yetersiz kalması durumunda Müslüman aileler nezdinde evlatlık verilmeleri, üçüncü olarak bunları kabul edecek Müslüman ailelerin bulunamaması durumunda da muhacirin tahsisatından ayda otuz kuruş iâşe masrafı verilmek şartıyla köylülere baktırılmasına gayret edilmesi istenmiştir.²⁴⁶ Bu uygulamalarda dikkat çeken husus ise, kimsesiz çocukların bulundukları bölgeden uzaklaştırılmaları bu yapılırken Ermeni ve yabancı olmayan mahallere sevk edilmelerine dikkat edilmesidir.²⁴⁷

Ermeni yetimler darüleytamlara yerleştirilirken de bazı hususlara dikkat edilmiştir. Çocuklar için darüleytama dâhil olan ancak muhacirlerin kalacağı bir misafirhanenin hazırlanması, ya da darüleytam binasının muhacirin için misafirhane olarak kullanılması sağlanmıştır.²⁴⁸ Darüleytama ayrılan tahsisatından başka kurum için artı bir yük getiren Ermeni yetimlerin darüleytamlara alınması bahsi, çocuk başına altışar kuruş Harbiye Nezareti'nden ödenen parayla çözülmeye çalışılmıştır.²⁴⁹

Sevkin ilk yıllarında öncelik Ermeni yetimlerin Müslüman yetimhanelere yerleştirilmesiydi. Bununla ilgili vali ve mutasarrıflıklara gönderilen telgraflarda Ermeni yetimlerin misyonerlere teslim edilmemesi tembih edilmiştir.²⁵⁰ Bu dönemde bu devletlerin ruhsatsız faaliyetlerini engelleme yönelik gibi görünse de Osmanlı Devleti bu konuda kontrolü elinde tutmak istemiştir. Katolik ve Protestan Ermeniler'in varlığı nedeniyle Protestanlık propagandası yapan Amerika'yla beraber ortak hareket etme alanı oluşmuştur. Çünkü Katolik ve Protestan Ermeniler tehcir kararının dışında tutulmuştur. Bu yüzden, Ermeni yetimlerinin alındığı diğer kurumlar; Osmanlı topraklarında

²⁴⁴ BOA, DH. ŞFR. 54/153.

²⁴⁵ BOA, DH. ŞFR. 478/89 (4 Temmuz 1915) ; 505/10 (11 Ocak 1916).

²⁴⁶ BOA, DH. ŞFR. 63/142 (26 Temmuz 1918).

²⁴⁷ BOA, DH. ŞFR. 64/162 (27 Eylül 1918) ; 586/42 (3 Ağustos 1918).

²⁴⁸ BOA, DH. ŞFR. 68/95(23 Eylül 1916).

²⁴⁹ BOA, DH. ŞFR. 76/206 (21 Mart 1917).

²⁵⁰ BOA, DH. ŞFR. 57/270 “ Emniyet-i Umumiyye Müdüriyetinden Kayseri Mutasarrıflığı'na 4 Kasım 1915 tarihinde Amerikan misyonerliği nezdindeki Ermeni çocukların sevk olunmamalarını bildiren şifreli telgraftır”

faaliyetlerini hala devam ettiren Amerikan müesseseleri ve Alman müesseseleri olmuştur. Özellikle savaş halinde olduğumuz Avrupa devletlerinin misyonerlik faaliyetlerine ara vermeleri, büyük oranda Amerika'yı bu bölgelerde ve Ermeniler üzerinde daha etkin hale getirdi. Amerikalı Protestan misyonerlerin yoğun çalışmaları sonucu savaş sonrası yetim kalan birçok Ermeni çocuğun kurumlara yerleştirildikleri görülür.²⁵¹ Hatta Emniyet Umum Müdürlüğün'den bildirilen bir kararla Amerikan misyonerleri nezdindeki Ermeni çocukların sevk olunmaması bazı vilayetlere bildirilmiştir. Savaş Almanya ve Amerika'yı bu bölgelerde önemli bir güç haline getirince Osmanlı Devleti bu bölgede üzerine binen bu ağır yükü mecburen beraber kaldırmayı kabullenmiştir. Buna delil olacak en önemli gerçekliklerden biri; Almanların Ermeni yetimler için açtığı yetimhanelere dokunulmaması, Amerikalı misyoner okullarının faaliyetlerine savaşa rağmen izin verilmesidir.²⁵² Özellikle cemaat ileri gelenleriyle Amerikalı misyonerlerin yakınlığı Osmanlı Devleti'ni bazı tedbirler almaya yönlendirmiştir. Bunlardan en önemlisi şüphesiz misyonerler tarafından yapılan nakit yardımlarla ilgiliydi. Devlet bu yardımlarda aracı olmak istemiş, yardımların ancak devlet eliyle ve aracılığıyla yapılması gerektiğini emretmiştir. Ancak buna engel olamamıştır. Amaç burada yardımlara engel olmak değil, devletin yok sayılmasına ve denetimsizliğe engel olmaktır.²⁵³

Ayrıca engel olunmak istenen diğer durum, Ermeni yetimlerin yabancı devletlerin menfaatleri doğrultusunda kullanılmasıydı. Tehcir sırasında kimsesiz çocuk sayısındaki artış misyoner devletleri okul açmaktan ziyade yetimhane açmaya yönlendirmişti. Sosyal bir dramı menfaate çevirme planı yapan devletler özellikle etkili olmak istedikleri bölgelerde yetimleri toplayarak ruhsatlı yetimhane açma başvuruları yapmışlardır.

Tehcir kararının Ermeni yetimlerle ilgili olan diğer kısmı Ermeni yetimlerin de güvenliğinin sağlanması için daha güvenli yerlere sevk edilmeleridir. Bu sevk yapılırken sevk edilen yerde darüleytam ya da darüleytama dönüştürülecek bina ya da ev olmasına dikkat edilmiştir. Burada önemli hususlardan biri merkezden uzak vilayetlerdeki darüleytamlar için bu kararın alınmasıdır. Lübnan, Beyrut, Şam, Halep, Kudüs vilayetlerindeki darüleytamlar için tehcir kararının alınmasından sonra Ermeni yetimlerin

²⁵¹ BOA, DH. ŞFR. 505/10 (11 Ocak 1916); 518/23 (29 Nisan 1916).

²⁵² BOA, MF. MKT. 1228/85 (22 Ağustos 1917).

²⁵³ DH. MTV. 35/5 (3 Mart 1914).

sevkiyle ilgili kararlara rastlanmıştır. Bunlardan biri 24 Aralık 1914 tarihinde Halep Darüleytamı'nda bulunan 1500'den fazla kimsesiz çocuğun Ermenilerin idarelerinde kalması münasip görülmediğinden diğler vilayetlerdeki darüleytamlara yerleştirilmeleri kararıdır.²⁵⁴ Burada şahsi bazı gayretlerin sevke gerek kalmadan yetimlere sahip çıkıldığıyla ilgili bilgiye de rastlamak mümkündür. Kudüs, Cebel-i Lübnan ve Yemen'de Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın gayretleriyle yetimhaneler inşa edilmiş ve yabancı yetimhanelerdeki yetimler buralara sevk edilmişlerdir.

²⁵⁴ BOA, MF. MKT. 1221/81 (24 Aralık 1916).

BÖLÜM III: SAVAŞ DÖNEMİ DARÜLEYTAM ŞUBELERİ (1914-1918)

3.1. İstanbul Darüleytam Şubeleri (1914-1918)

Darüleytamların ilk olarak kurulmasından tüm Osmanlı memleketlerine yayılmasına kadar İstanbul darüleytamların merkezi ve tüm şubelerin idare edildiği yerd. Bu bakımdan İstanbul darüleytamları kurumun açılmasından kapanmasına kadar faaliyet gösterdiği tüm yıllara dair önemli bir kaynaktır. 1916 yılı itibariyle İkdam gazetesinde yayınlanan bir makaleye göre İstanbul'daki darüleytamlar, Bebek, Gaziönü, Kadıköy, Haydarpaşa, Tophane, Beykoz ve Yedikule'den oluşmaktaydı. 1917 yılında da İstanbul'daki darüleytamların 9 şubeden oluşup bir darüleytam olarak kabul edildiği tespit edilmiştir.

Balkan savaşlarından sonra ilk defa İstanbul'da kurulmaya başlanan darüleytamlar, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda sayı olarak 85'e ulaştı. Hicaz'dan Yemen'e Şam'dan Bağdat'a kadar Osmanlı'nın henüz elinden çıkmayan bu topraklarda ve Anadolu'da faaliyet alanı bulan darüleytamların merkezi İstanbul'daki Umum Müdürlüktü. Belgelerden bu müdürlüğün İstanbul'daki darüleytam şubelerinden biri olmayıp, ayrı bir merkez şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Çocuklara ait hazırlanan tahkikat varakalarının birinde “*Galata'da Bank-ı Osmani karşısında Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyesi*” ifadesine rastlanmıştır.²⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle beraber yabancılara verilen kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik kararıyla, yabancı mallarına el koyma kararı aldı. Bu kararın darüleytamlarla ilgili olan kısmı el koyulan bazı yabancı ve azınlık binalarının darüleytama dönüştürülmesi veya devredilmesidir.²⁵⁶ Bu karar sadece İstanbul için alınan bir karar olmayıp, İstanbul'da kimsesiz çocuk sorununun çok ileri boyutta olması ve yabancı okul ve binalarının daha fazla olması İstanbul'u özel bir konuma taşımıştır. Dolayısıyla birçok yabancı mektep ve bina azınlığa mensup vatandaşlara ait okul, yurt,

²⁵⁵ BOA, MF. EYT. 10/91.

²⁵⁶ BOA, MF. MKT. 1203/30 (Kadıköy, Galata, Bebek, Yedikule, Beyoğlu ve Küçükçekmece'de Fransız, İngiliz ve İtalyanlar'a ait olup boşaltılan mektep binalarının darüleytama tahsis edildiği ile ilgili 2 Aralık 1914 tarihli belgedir)

arsa savaş döneminde darüleytam olarak hizmet vermiştir. Buraların yetimhaneye çevrilmesinde diğer önemli bir neden terk edilen bu binalarda sahipsiz kalan talebelereydi.

Savaşın başlamasıyla beraber zaman içinde değişikliğe uğramakla beraber, talebelerle ilgili ilk uygulamanın da Amerikan misyonerlerine ait eytamhanelerdeki Ermeni çocukları için yapıldığı görülmüştür.²⁵⁷ Bu uygulamanın mütarekeye kadar devam ettiği söylenebilir. 23 Nisan 1916 yılına ait bir belgede Bebek'te Saint Joseph Fransız Eytamhanesi'ndeki talebelerin aynı yerin darüleytama dönüştürülmesiyle darüleytam defterlerine kaydedildikleri görülür. Bu uygulama özellikle taşra darüleytamlarının İstanbul'a sevk edilmesinden sonra başvuru bir uygulamadır. Uygulamanın önemli nedenlerinden biri de aşırı yoğunluktan dolayı karşılaşılan yer sıkıntısıdır. Binalar bu şekilde devralınarak kapasiteleri arttırılmıştır. Darüleytamların ilk şubelerinin bu bakımdan yabancı mülkleri olması dikkat çekicidir. El koyulan bu binalarda hali hazırda bulunan eğitim malzemesi işleri daha kolaylaştırmış ve bir an önce talebelere eğitim vermeye başlanmıştır.²⁵⁸

İstanbul'da 50 Fransız, 6 İngiliz, 3 Rus, 8 İtalyan olmak üzere toplam 67 eğitim kurumuna el konulmuştur.²⁵⁹ Bu kurumlar içerisinde Darüleytam Umum Müdürlüğü'ne tahsis edilen birçok kurum vardı. Yabancı mektep ve mülklere el koyma işleminde genel kaidelerin olduğunu belirtmek zordur. Her mektep, cemaat ve devlet için ayrı işlemler yapıldığı görülmektedir. Bazı müesseselere eşyalarıyla birlikte el koyulurken, bazı müessese eşyaları da yetkili kişiye teslim edilmiştir.²⁶⁰ Fransız papazların bu durum üzerine mekteplerden kaçırdıkları eşyaları Yunan Sefarethanesi yakınında bir hanede sakladıklarının haber alınması üzerine bir inceleme yapılmış ve eşyaların Darüleytam Umum Müdürlüğü'ne devri gerçekleşmiştir.²⁶¹ Eşyalara el koyma işleminin de bir deftere kaydedilerek ve bu defterin Maliye Nezaretine gönderilerek yapıldığı anlaşılmıştır.²⁶² Bina ve mekteplerden çıkarılan eşyalar da darüleytam ambarına nakledilmekteydi.

²⁵⁷ BOA, DH. ŞFR. 505/10 (11 Ocak 1916).

²⁵⁸ BOA, MF. MKT. 1204/11 (21 Aralık 1914); 1205/99; DH. ŞFR. 590/86 (27 Eylül 1918)

²⁵⁹ BOA, MF. MKT. 1202/75.

²⁶⁰ BOA, MF. MKT. 1209/93.(Örnek olarak Beyoğlu'nda bulunan Moskof Mekteplerinin, Fransız Cizvit ve Sör de Şarite Kız Mekteplerinin eşyalarıyla birlikte Darüleytam'a devredilmesi kararı bunlardan biridir)

²⁶¹ BOA, MK. MKT. 1203/30 ((2 Aralık 1914); 1203/33 (22 Kasım 1914) ; 1204/13 (21 Aralık 1914).

²⁶² BOA, MF. MKT. 1230/58 (7 Ekim 1917)

Galata'da bulunan Fransız devletine ait mektepten çıkarılan eşyalar bir deftere kaydedildikten sonra bu şekilde Darüleytam ambarına gönderilmiştir.²⁶³ İstanbul'da bunlar olurken, dört Fransız teyyaresinin Adana'da Enver Paşa Darüleytamı'nı bombalaması nedeniyle muallim müstahdem ve talebeden beş kişinin vefat ettiği ve bazı kişilerin yaralanması da dikkat çekicidir.²⁶⁴

Düşman donanmasının İstanbul'a gelmesi ihtimali üzerine kimsesizlikleri hasebiyle Leyli Mekteplerde bakıma mecbur kalınacağı tahmin olunan kız ve erkek öğrenciler ile müstahdemlerin adedini gösterir cetvel gönderilmiştir. Şehir halkının iaşesi ve muhafazası için alınan tedbirler arasında adı geçen mekteplerin de dikkate alınması ve bunların mevkilerine göre tebligat yapılması istenmiştir.²⁶⁵ Bu mektepler içinde Darüleytam da bulunmaktaydı. ²⁶⁶ Mart 1915 itibariyle bu mekteplerde 740 kimsesi olmayan bakıma muhtaç öğrenci bulunmaktaydı. Buna göre alınan tedbirler öncelikle talebenin açlık çekmemesine yönelik binaların güvenliğine yönelik tedbirlerdir. Buna göre; 1907 Lahey Sulh Konferansı Mukedderatı çerçevesinde, bombalanmaması ve gerekli tedbirlerin alınmasını gerektiren bina ve yerler ile ilgi açıklama yapılmıştır.²⁶⁷ Tarihi eserlere, mektep binalarına tedbir amaçlı olarak binaların tanınması için tahta levhaların hazırlanması ve gerektiğinde açılmasını talep eden tedbirler açıklanmıştır. Yine demirbaşların kaydedilmesi, resmi evrak, diploma, muhasebe kayıtlarının muhafazası için tedbirlerin alınması tavsiye edilmiştir.²⁶⁸

Çanakkale'de kara savaşları başladığı andan itibaren İstanbul'a yaralı akını başlamış ve bunların tedavisi için yeni mektepler tahsis edilmiştir ve mevcutların da kapasiteleri arttırılmıştır.²⁶⁹ Çanakkale Cephesinden İstanbul'a yoğun yaralı nakli Harbiye Nezareti ile Maarif Nezareti'ni karşı karşıya getirmiş İstanbul Sultanisi'nin 200 şehit evladını barındıran okulu bir gecede boşaltılmıştır. Bu durum Maarif Nazırı Şükrü Bey'in itirazına neden olmuş, 30 Nisan 1915 tarihinde durumun ciddiyetine binaen açıkta kalan şehit

²⁶³ BOA, MF. MKT. 1230/58 (7 Ekim 1917)

²⁶⁴ BOA, MF. MKT. 1228/8 (29 Temmuz 1917)

²⁶⁵ BOA, MF. MKT. 1206/12 (25 Şubat 1915)

²⁶⁶ Diğer mektepler; Çamlıca İnas, Darümuallimin, Darümuallimat, Galatasaray, Kadıköy, Nişantaşı, Bezmialem.

²⁶⁷ BOA, HR. SYS. 2406/89.

²⁶⁸ BOA, HR. SYS. 2409/84.

²⁶⁹ İsmail Sabah, "Çanakkale Savaşlarının Eğitim Kurumuna Etkisi (1915-1916)", Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, 2013, s. 11.

çocukları için İslam mekteplerinin tahliye ve işgali yerine Beyoğlu'ndaki gayrimüslim ve ecnebi müesseselerini öncelikle işgal edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁷⁰

İstanbul darüleytamlarıyla ilgili daha işgal başlamadan önceki bir bilgi önemlidir. Taşra Darüleytamlarının İstanbul'a nakli sırasındaki bir belgede İstanbul'daki Darüleytamların olduğu, artık talebe kabulünün imkân kalmadığının Aşair ve Muhacirin Müdürlüğüne bildirildiği belgelerdir.²⁷¹ Daha nakil başlamadan İstanbul'daki bu doluluğun nedeni ise taşradan gelip Almanya'ya ameli ziraat tahsiline gönderilecek darüleytam talebeleri yüzünden İstanbul şubelerinin tamamen dolu olduğu ve yeni talebe kaydedilemediğine dair belgedir.²⁷²

3.1.1.Yedikule Darüleytamı

15 Nisan 1915 tarihine ait bir belgede tüm yabancı okulların mesul müdür atamalarının kanun gereği olduğuna atıf yapılarak Yedikule İtalyan Dominiken* rahiplerine ait mektebe el konulduğu ve darüleytam şubesi yapıldığı ifade edilmektedir.²⁷³ 21 Kasım 1916 yılına ait bir belgede aynı zamanda manastır olan bu binaya el koyma kararından sonra Samatya ve Yedikule çevresinde oturan Alman ve Avusturya tebasının ibadet edebilecekleri yer kalmadığı bildirilmiştir.²⁷⁴ Şimendifer fabrikasının Avusturya ve Alman personelinin ibadet yeri olarak kullanıldığını savunulduğu bina ile ilgili yapılan tahkikat sonucunda Yedikule'deki ne bu binanın ne de başka bir binanın ilgili teba tarafından ibadet yeri olarak kullanılmadığı ileri sürülmüştür. 1915 yılında amerikanın el koyma kararını protesto ettiği binanın önemli özelliklerinden biri savaş sonrasında geri iade edilmemesidir.

El koyma kararı İtalyanlar'ın savaşa katılmalarından sonra alınmıştır. İtalyanlara ait binalar el konulma kararı İtalya donanmasının Adana, Halep, Beyrut ve Suriye sevahiline taaruz şayiası ve buraların takviyesi ile Beyrut'un bombardıman edilmesi ve Suriye,

* Dominikenler sadece İstanbul'da değil özellikle doğu vilayetlerinde faaliyet gösteren bir tarikatı.

²⁷⁰ Mustafa Selçuk, "Harb-i Umumi, Eğitim ve Toplum: Bir Neslin Yok Oluşu", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi [Çanakkale Muharebeleri 100. Yıl Özel Sayısı]* (2015), 13.18, s. 475.(Ayrıca İstanbul'da Darüleytamın Kullandığı Yabancı ve Azınlıklara Ait Emlak İçin Bknz: EK-6)

²⁷¹ BOA, MF. EYT. 9/39.

²⁷² BOA, MF. MKT. 1229/46 (13 Ağustos 1917)

²⁷³ BOA, BOA, DH. EUM. 30/51 (21 Kasım 1916).

²⁷⁴ BOA, D.H.EUM.5.Şb. 30/51.

Helep ve Kudüs'ten İtalyanların ihracı (rahipler müstesna) istenmesiyle aynı zamana denk gelmiştir. İtalyanların savaşa sonradan katılması bu konudaki kararın onların müesseseleri için geç alınmasına neden olmuş hatta Fransızlar geride bıraktıkları Galata, İzmir ve Yedikule Makri köyündeki Fransızlara ait Dominiken müesseselerinin İtalya'ya ait olarak tanınmasını istemişlerdir.²⁷⁵ Aynı tarihlerde diğer vilayetlerdeki (Halep, Musul) mektep ve yetimhanelerine de el koyulmuştur. 1915 yılında Ermeni tehcir kararından sonra Halep Darüleytamı'nda bulunan 500 den fazla kimsesiz çocuğun Ermenilerin idarelerinde kalmaları münasip olmadığından vilayetlerdeki diğer darüleytam şubelerine yerleştirilmeleri kararı alınmıştır.²⁷⁶ Bu karar; kimsesiz çocukların Ermeni olmayan mahallere sevk edilerek güvenliklerinin sağlanmak istenmesi olarak anlaşılabilir. Nitekim aynı tarihlerde çocuklarla ilgili firar ve kaçırılma olaylarının yaşanması da bu karara neden olmuştur. Yedikule Darüleytamı da özellikle Ermeni yetimlerinin yerleştirildiği Darüleytam şubelerinden lardan biriydi.

Arşiv belgelerinde muhtemelen mektebin yakınında olduğu düşünülen yeni bir şubesinden bahsedilmektedir. Yedikule Darüleytamı Sanayii Şubesi olarak adı geçen bu şubenin inşa edildiği arsanın, bazı şahıslara ait olduğu anlaşılmış, ancak binaya yapılan masraf göz önüne alınarak istimlak edilmiştir.²⁷⁷ Bu tarihten itibaren düzenli olarak arsa sahiplerine kira ödenmiştir.²⁷⁸ Bu şubenin erkek sanayii şubesi olduğu ve yetişkin çocukların kaldığına dair belge mevcuttur. Belgede darüleytam şubesinden birkaç defa kaçan ve arkadaşlarına kötü örnek olan Ali Rıza ve Emin adındaki iki çocuğun askere celbleri uygun görülmüş ve 1316 (1898-1899) doğumlular davet edilinceye kadar askeri müessesenin bir yerinde istihdamlarının uygun olacağı tavsiye edilmiştir.²⁷⁹ Yedikule Darüleytamı talebelerinin bir kısmı şimendifer bir kısmı da deri fabrikalarında çalışmaktaydı.²⁸⁰ Yedikule Sanayi Zükur Darüleytamı talebesinden 97 numaralı Mustafa Efendi, eniştesi tarafından bakımı sağlanacağı ifade edilerek, başka şubeye çocuğu bırakmayacağını taahhüt etmiş ve çocuğu geri almıştır.²⁸¹

²⁷⁵ BOA, BEO. 4201/315601.

²⁷⁶ BOA, MF. MKT.1221/81 (24 Aralık 1916)

²⁷⁷ BOA, MF. MKT. 1240/109 (20 Mayıs 19120)

²⁷⁸ BOA, DH. İ. UM. 19/1 (28 Mayıs 1921) ; 1/25.

²⁷⁹ BOA, MF. MKT. 1229/29 (9 Eylül 1917).

²⁸⁰ Yasemin Okur, A.g.t., s. 53.

²⁸¹ BOA, MF. EYT. 19/116.

Aşağıda 1917 yılına ait Yedikule Darüleytamı'yla ilgili veriler bulunmaktadır.

Tablo 19: Yedikule Darüleytamı 1917 Yılı Memur ve Müstahdem Sayısı

Esâmi	Müstahdemin Aded	Memurîn ve Muallimîn Aded	Yekûn Aded
Yedikule Şubesi	21	11	32

Kaynak: BOA, MF. EYT. 7/51 (25 Temmuz 1917).

Tablo 20: Yedikule Personel ve Talebe Sayıları

Adı	Müstahdem	Memur	Muallim	Talebe
Yedikule Zükur	14	3	3	100
Yedikule Zükur (Sanayii)	-	5	8	160

Kaynak: BOA, MF. EYT. 7/51 (25 Temmuz 1917).

3.1.2.Beyoğlu Darüleytamı

Arşiv kaynaklarında Beyoğlu Darüleytamı'yla ilgili bazı tespitler yapmak mümkündür. Bunlardan en önemlisi özellikle yabancı devlet ve azınlık cemaate mensup vatandaşların mekteplerinin yoğunlukla bulunduğu semt olmasından dolayıdır. Savaşın başlamasıyla beraber burada faaliyet gösteren yabancı devlet müesseselerinin eşyaları ile birlikte Darüleytam Umum Müdürlüğü'ne devredilmesi istenmiştir.²⁸²

Beyoğlu şubesi, Kuledibi, Yedikule, Bank-ı Osmanî karşısındaki birim²⁸³, Dişçi Mektebi, Büyükdere, Armeşe'den müteşekkil 6 sanayi biriminin idaresini de yürütmekeydi. Bu darüleytam şubelerinin bazıları hakkında arşivde yeteri kadar bilgi olamamasından dolayı ilgili darüleytamlara bu başlık altında yer verilecektir. Bunlardan biri Büyükdere Darüleytamı'dır. 1916 yılı itibari ile darüleytam müessesesine ait toplam 6 sanayiiden biri de olan mektep, diğer sanayii şuberi gibi Beyoğlu'nda açılan merkezin idaresine bağlanmıştır. Ocak 1916 yılında tuğla ve kiremitçi yetiştirmek üzere tesis edilen kurumda, çocuklara bir yandan ibtidai mektepler müfredatı doğrultusunda temel eğitim verilirken bir yandan da hem tuğla imalatı mesleği öğretilmekte hem de tuğla üretimi yaptırılmaktaydı. Ancak 1918 yılına ait belgede Hazine-i Hümayun için seçilen

²⁸² BOA, MF. MKT. 1209/93 (15 Temmuz 1915), BOA, MF. MKT. 1203/30 (2 Aralık 1914).

²⁸³BOA, MF. EYT. 10/91. "Galata'da Bank-ı Osmani karşısında Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyesinden" İngilizlere ait bu binanın mütareke yıllarına kadar müdürlüğün merkezi olarak faaliyet gösterdiği bilinmektedir. İstanbul'un işgali sırasında cebren boşaltılmıştır.

Büyükdere Darüleytamı talebeleri yer almıştır. Bu belgede şube ile ilgili ayrıntılara ulaşmak mümkündür.

Tablo 21: Hazine-i Hümayun İçin Seçilen Büyükdere Darüleytam Talebeleri

Numerosu	İsmi	Tevellüdi senesi	Sınıfı	Pederi	Validesi	Kendisini arayan en yakın akrabası
66	Nuri Efendi	318	3	Yokdur	Yokdur	Yokdur
18	Cemal Efendi	322	2	Yokdur	Yokdur	Yokdur
13	Cevher Efendi	323	1	Yokdur	Yokdur	Tersanede amele bir ağa
36	Necati Efendi	323	3	Yokdur	Ber hayat: fakır	
24	Ömer Süleyman Efendi	322	3	Ber-hayat: Makinist	Ber-hayat: Köyde	Halası
2	Cavid Efendi	322	4	Ber-hayat: Rencber el-yevm askerde	Ber-hayat: Şubemizde terzidir	

Mulehazat: Sıhhat, terbiye ve kabiliyet-i fikriyyeleri müsaidir. Tahsilleri senelerine nazaran biraz geri ise de sınıflarına göre sa'y ve muvaffakiyetleri eyidir.

Kaynak: MF. EYT. 1235/24 (24 Nisan 1334/1918).

Belgenin 1918 yılında hazırlandığı düşünüldüğünde tabloda doğum tarihlerine yer verilen 6 çocuğun 1'i 16, 3'ü 12, 2'si 11 yaşlarındadır. Aynı yaşlardaki çocukların aynı sınıf seviyesinde olmaması da dikkat çekicidir. Cetvelin altına düşülen notta da çocukların tahsillerinin senelerine nazaran geri olduğu beyan edilmiştir. Diğer sanayii şubelerinde olduğu gibi belirli günler çocukların fabrikalarda çalıştıkları düşünülürse eğitimlerinde bu nedenle geri kalıkları düşünülebilir.

24 Nisan 1918 tarihinde Büyükdere Darüleytamı'yla ilgili bir belgeden derslerde kullanılan kitapları görmek mümkündür. Bu cetveldeki kitaplar darüleytamda matematik öğretmeni olduğu düşünülen İzzet Bey tarafından talep edilmiştir.

Tablo 22: Büyükdere Darüleytamında Takip Edilen Kitaplar ve Müellifleri

Kitaplar	Devre-i Ülâ Birinci Sınıf Müellifi	Devre-i Ülâ İkinci Sınıf Müellifi	Devre-i Mutavassıta Birinci Ya'ni Üçüncü Sınıf Müellifi	Devre-i Mutavassıta İkinci Ya'ni Dördüncü Sınıf Müellifi
Çocuklara Tarih Dersleri	İhsan Şerif Beg	İhsan Şerif Beg	İhsan Şerif Beg	İhsan Şerif Beg
Coğrafya	Safvet Beg	Safvet Beg	Safvet Beg	Safvet Beg
Ziraat Dersleri	Mustafa Fehmi	Mustafa Fehmi	Mustafa Fehmi	Mustafa Fehmi
Hisâb	Mehmed İzzet Beg	Mehmed İzzet Beg	Mehmed İzzet Beg	Salih Zeki
İlk Hendese	Mehmed İzzet Beg	Mehmed İzzet Beg	Salih Zeki	Salih Zeki

Tablo 22: Memur ve Müstahdem Sayısı

Adı	Müstahdem	Memur	Muallim	Talebe	Yekün
Beyoğlu Zükur	-	7	10	220	237

Kaynak: BOA, MF. EYT. 7/51.

Baskı işlemi öğrenmek amacıyla Matbaa-i Amire'ye devam eden darüleytam talebesinin kurallara riayet etmeleri hususunun Beyoğlu Sanayi Darüleytamı'na iletildiği ayrıca ibtidai mektebine devam eden üç talebeye yarım yevmiye verilmesinin uygun bulunduğu belirtilmiştir.²⁸⁴ Teftiş sırasında sıhhi ve temiz bulunmayan Beyoğlu Sanayi Darüleytamı'nın yemekhanesi için ilgili kişilere gerekli ikazların yapılması ve şartların iyileştirilmesi tavsiye edilmiştir.²⁸⁵

3.1.3. Kadıköy Darüleytamı

İlk Darüleytam Kadıköy Moda caddesindeki eski Notre Dame De Sion okulunda dört şube halinde açılmıştır.²⁸⁶ Birinci şube ana kucağı (kreş) 2-3 yaş kız ve erkek çocukları olacak şekilde ayarlanmıştır. 4-6 yaş arası kız ve erkek çocukların yer aldığı ikinci kısım ise anaokuluydu. Bu şubenin mevcudu ise 200'dü. Bu şubeden 6 yaşını tamamlayanlar sultanilere parasız olarak nakil ve kaydedilecekti. Okulun üçüncü şubesi 7 yaşından

²⁸⁴ BOA, MF. MKT.1230/36 (3 Ekim 1917).

²⁸⁵ BOA, MF. MKT.1227/12 (7 Haziran 1927).

²⁸⁶ “Fener’de iki ruhban okulunun Darüleytam yapıldığı ve binalardan bir tanesi 25 Ocak 1915’te açılan Darüleytam’ın İstanbul’daki ilk şubesidir” Kıranlar,2005:93

büyük kız çocuklarının alındığı kız ilkokuluydu ve öğretim süresi 6 yıldır. Dördüncü bölüm kız sanat okulu olup, öğretim süresi üç yıldır ve 100 öğrenci kabul edecekti.²⁸⁷. 1914'te açılmış bu şube için bu okulda okuyan ve mezun olan Fahrunnisa Hanım'ın izlenimleri Tasvir-i Efkâr'da yayımlanmıştır. Makalede ilgili kısım u şekildedir:

“Okulda 4-6 yaşındaki çocuklar vatan şarkıları okuyorlardı. İçeri girdiğimizde bizi askerce selamladılar ve tegannilerine devam ettiler. İntikam marşını söylerken o küçük yavruların gözleri bütün manasıyla parlıyor ve kalpleri intikam ateşiyle yanıyordu. Bu son manzara beni fevkalade memnun etti. Küçük yaşta iken hissiyat-ı milliye ve muhabbet-i vataniyesi tetimme edilen bir milletin atisi herhalde daha parlak olacaktır.”

“İki sene evvel o mektepte devam eylediğim zamanı derhatır ettim. İçeri girdiğim zaman siyahpuş (siyah giyen), matemnak (matem dolu), bir çehre beni karşıladı. Kapının üzerinde kırmızı güzel levhanın yerinde bir sene evvel siyah bir zemin üzerinde büyük Fransızca “Notre Dame de Sion “ yazılı levha vardı. Kasvet ve durağanlığın yerini neşeli intikam marşları almıştır.”²⁸⁸

Ancak Kadıköy'de Darüleytam Umum Müdürlüğü tarafından kullanılan bina ve arsa sadece Fransızlara ait bu mektep binası değildi. Bunun yanında bazı mahkeme evraklarında Yunan tebeasından Larenzos'un kiracı olduğu ve Darüleytam Umum Müdüriyeti'nin elinde bulunan Kadıköy Moda'daki tarlasıyla ilgili şikâyetinden buradaki arsaya bir şube yapıldığı anlaşılmıştır.²⁸⁹ Yine mütarekeden sonra yabancı malların iadesiyle ilgili davalarda karşılaşılan diğer örneklerden biri de Kadıköy'de Caferağa Mahallesi'nde Katolik Kilisesi yanında Papadopulo'ya ait evin darüleytam şubesine dönüştürülmesi ve mütareke yıllarında geri iadesi kararıdır.²⁹⁰

Kadıköy Darüleytamı'nda 1915 yılında 26 talebe bulunmaktaydı. Aşağıda Kadıköy (Moda-Feneryolu) Darüleytamı talebesine ait tahkikat varakası bulunmaktadır.

²⁸⁷ S.Tunay Kamer, “Balkan Savaşları ve Darüleytamlar”, *Türk Yurdu Dergisi*, 101.303(2012), s. 4.

²⁸⁸ Taylan Esin, (2015) Savaşta Darüleytamlar, Savaş, Tehcir, Ütopya: Darüleytamların Yükselişi Ve Çözülüşü, *Toplumsal Tarih*, 258, Haziran 2015, s.59.

²⁸⁹ BOA. HR. SYS. 2416/21.

²⁹⁰ BOA. DH. HMŞ. 7/3.

Tablo 23: Kadıköy (Moda-Feneryolu) Darüleytamı Talebesinin Tahkikat Varakası

Çocuğun ismi	Tevellüdü	Mahal-i Vilayeti	Pederinin ismi	Pederinin sanat ve şöhreti	Pederinin memleketi	Validesinin ismi	Validesinin memleketi
Yusuf	1321	Dersâadet	Adem ağa	-	--	Ayşe Hanım	--
Çocuğun tahsili nedir, hangi mekteplerde hangi sınıfa kadar tahsil görmüştür tasdikname ve şehadetnamesi var mıdır				Dârü'lâcezenin 1.sınıfından naklen gemiştir			
Çocuğun pederi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir. Vefât etmemiş ise nerede ve ne ile meşgul bulunur				Vefat etmiş			
Validesi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir. Vefât etmemiş ise nerede ve ne ile meşgul bulunur				Vefat etmiştir			
Çocuk peder ve vâlidelerinden sonra kimin nezdinde kalmıştır ve ne sûretle vakit geçirmiştir				Komşunun yanında kalıp... ile Darulâcezeeye girmiştir			
Çocuğun ana ve babasından veya diğer akrabâsından muhassıs ve müntakıl maâşısı veya emlak ve akârı varsa mikdarları neden ibârettir				Yoktur			
Çocuğun başka kardaşları var mıdır her biri kaç yaşındadır ne işle meşguldurler				Yoktur			
Çocuğun büyük peder ve vâlideleri amcası dayısı hala ve teyzesi var mıdır var ise isimleri ve işleri nedir ve bunlardan çocuğun velisi kimdir							
				Bâlâdaki suallerin cevapları icrâ edilen tahkikât üzerine tarafımızdan yazılmış ve hakikate mukârin bulunmuş olduğunu tasdik eyleriz Heyet-i İhtiyâriye 9 Kanunisani 1332			
Matbâa-yı Âmire							
Mevki'-i Polis memurnun netice-i tahkikâtı mufassalen dercedilecektir.				İfâdesine müracaatla imla edilmiştir. 22 Nisan 1333			
Belediye dâiresinin netice-i tahkikâtı derece-i serveti bildirilecektir							

Kaynak: BOA, MF. EYT. 11/4.

Arşiv belgelerinde 1917 yılına ait verilerde Kadıköy Darüleytamı'na ait bilgiler aşağıdaki gibidir.

Tablo 24: Kadıköy Darüleytam Şubeleri

Şube adı	Müstahdem	Memur	Muallim	Talebe
Kadıköy Zükur	109	11	26	1000
Kadıköy Ana	70	9	9	400
Kadıköy Kunduracı	10	3	1	50

Kaynak: BOA, MF. EYT. 7/51.

Tablo 25: Haydarpaşa Darüleytam Hastanesinde Tedavi Gören Kadıköy Darüleytam Öğrenci Sayıları

Tarih	Adet	Tarih	Adet
1 Temmuz 1334	3	1 Teşrinievvel 1334	1
15 Temmuz 1334	1	5 Teşrinievvel 1334	1
20 Temmuz 1334	2	9 Teşrinievvel 1334	2
13 Ağustos 1334	2	12 Teşrinievvel 1334	2
14 Ağustos 1334	2	14 Teşrinievvel 1334	2
25 Ağustos 1334	4	15 Teşrinievvel 1334	4
29 Ağustos 1334	2	20 Teşrinievvel 1334	2
29 Ağustos 1334	3	23 Teşrinievvel 1334	3
31 Ağustos 1334	2	28 Teşrinievvel 1334	2
4 Eylül 1334	2	31 Teşrinievvel 1334	2
8 Eylül 1334	2		
12 Eylül 1334	2		
14 Eylül 1334	1		
18 Eylül 1334	1		

Kaynak: BOA, MF. EYT. 11/4.

Kadıköy Darüleytamı savaş yıllarında faaliyet göstermiş bir şube olup mütarekeden sonra yabancılara binalarının iade edilmesinden sonra talebeleri başka darüleytam şubelerine sevk edilmiştir.

7 Nisan 1918 tarihli arşiv belgesinde Kadıköy Darüleytam şubesi talebelerinden mezun olan 7 talebenin Hazine-i Hümayun için seçildikleri anlaşılmaktadır. Haklarında hazırlanması istenilen evrakta talebelerin, isimlerine, durumlarına, tahsil derecelerine, hüviyetlerine yer verilmiş, bir cetvel şeklinde sunulmuştur. Evrak bir tablo şeklinde aşağıdadır:

Tablo 26: Hazine-i Hümayun İçin Seçilen Kadıköy Darüleytam Talebeleri

621 Ziyaeddin Efendi Sınıf: 5 Pederi vâlidisi yok. Büyük validesi var. İstanbul'dadır. Mardin'de teyzesi var. Adresi: Üsküdar'da Tavaşi Hasan Ağa Mahallesinde Bakkal Sokağında 125 numaralı hanede şimendüfer alayı yüzbaşılardan Süleyman Fehmi Efendi nezdindedir.
425 Mustafa Efendi Sınıf: 5 Pederi ve validesi merhûm. Hemşiresi Hadice Hanım nezdinde. Başka kimsesi yoktur. Adresi: Üsküdar'da Nayzanbaşı Mahallesi'nin Nuh Kapısı caddesinde kâin Mahmud Beg'in hanesinde mukîme Hadice Hanımın evlad-ı manevisi.
349 Hakkı Efendi Sınıf: 4 Pederi merhum. Validesi ber-hayat. İzmir'dedir. Veliyyesidir. Adresi yoktur.
104 Hayri Efendi Sınıf: 4 Pederi ve validesi merhum. Akrabasından Ali Efendi nezdinde mukim. Adresi: Hâce Üveys Mahallesinde Hâce İlyas Sokağında 68 numeroda akrabasından Ali Efendi nezdinde.
309 Muhyiddin Efendi Sınıf: 4 Pederi ve validesi merhum. Hemşiresinin nezdindedir. Adresi: İstanbul'da Samatya civarında Bayezid Ağa Mahallesinde Çavuşzade Sokağında 2 numaralı hanede.
583 Ali Efendi Sınıf: 3/3

Pederi merhum. Validesi hayatda. Edirne Mearif müdiriyyetinin tezkiresiyle gelmiştir. Adresi yoktur.
461 Ömer Efendi Sınıf: 3/3
Pederi ve validesi merhum. Hemşehrisi Zülfikar Ağa nezdinde. Adresi: Mahmud Paşa Veli Mahallesinde Sultan Sokağında 6 numaralı hanede müste'ciran Zülfikar Ağa

3.1.4. Bebek Darüleytamı

2 Aralık 1914 tarihinde yabancı yetimhanelerine ait olan mektep binalarının darüleytam şubelerine dönüştürülebileceği ile ilgili karardan sonra burada bulunan Saint Joseph Fransız Yetimhanesi içinde bulunan yetimlerle beraber Bebek Darüleytamı'na dönüştürülmüştür. 1918 yılına kadar bu binada faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Bebek Darüleytamı binasına mütareke döneminde 10 Fransız askeri tarafından el konulmuştur.²⁹¹

Darüleytam şubelerinde eğitim faaliyetleri şubelere göre farklılık gösterir. Şubelerin yaş farkına göre ve cinsiyet farkına göre düzenlenmesiyle 4 şube meydana getirilmiştir. Bu araştırmanın konusu olan Bebek İnas Darüleytamı, Kız Sanayi Şubesi ve Bebek Zekur Darüleytamı farklı müfredatlara sahiptir. Küçük yaştaki yetimler darüleytamlarda mürebbiye ve öğretmenler tarafından eğitilmekteydi. Anasınıfı olan darüleytam şubelerinde başta okul öncesi eğitim verilmekte, 6-12 yaş arasındaki yetimler ilkökul eğitimi almaktaydı. İlkokullarda Türkçe, Fransızca, İngilizce, Coğrafya, Geometri, Fen bilgisi, Müzik, Resim, Din bilgisi, Jimnastik ve Tarih dersleri okutulmaktaydı. İlkokuldan sonra sınavlara giren öğrenci, Darülfünun, Mekteb-i Sanayii ve Mekteb-i Sultani okullarına yerleştirildi. Sınavlara girmeyen veya kazanamayan kız ve erkek yetim çocuklar olarak ayrılarak ziraat ve sanayi mektebine, ilkökul tahsilini tamamlayan öğrencilerin gittiği 13-16 yaş arasındaki çocuklara hitap eden kız sanayi mektebine gönderilirdi. Okutulan derslere baktığımızda Ulum-i Diniye, Türkçe, Hesap, Coğrafya, İlmi eşya, Hıfzıssıhha, İdareyi hane, tarih, Usul-ü defter, Fransızca, Hat, Musiki, Terbiye-i bedeniye, Kesim, Biçki, Dikiş, Tamir ve çamaşır yıkamak gibi hem teorik hem de tatbiki derslerin bir arada olduğu görülür. Darüleytamın zekur şubesinde ilkökul müfredatı aynı olmakla beraber şahıslarına uygun mesleki ve tatbiki uygulamalar yapıldığı görülür. Bebek Zekur şubesi talebeleri 6-14 yaş arasındaki çocuklardan oluşmaktaydı.

²⁹¹ (Genelkurmay Başkanlığı, ATASE ve Denetleme Arşivi; Kutu No: 8, Belge No:16, Gömlek No: 16-2,3'den aktaran Hülya Toker, Mütareke Döneminde İstanbul Rumları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006; s. 28). İzzettin AS; Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2020,s.206

Bebek Darüleytamında ders saatine verilen öneme dair bir belge dikkat çekicidir. Buna göre; sabah yoklamalarının ders saatini zayi ettiği bu yüzden yoklamaların ders saati dışında yapılması beyan edilmiştir.²⁹² Ayrıca bu darüleytam şubesi için yapılan bir tavsiye de eğitim formasyonu adına önemli bir yere sahiptir. Buna göre; bir sınıfın bütün derslerinin bir öğretmen tarafından verilmesi terbiye ve eğitimde birlik için en uygun olduğu hatta bazı memleketlerde muallimlerin 1.sınıftan son sınıfa kadar kademeli olarak öğretmenlik yaptığı bildirilmekte ve yalnız el işleri, resim, musiki gibi kabiliyet gerektiren derslerin gezici öğretmenlere verilmesi böylece sınıf öğretmenliği usulünün tesis edilmesi tavsiye edilmiştir.²⁹³

1916 yılı itibariyle İkdâm gazetesinde yayınlanan bir makaleye göre İstanbul'daki darüleytam şubeleri, Bebek, Gazi önü, Moda, Haydarpaşa, Tophane, Beykoz ve Yedikule'de yer almaktadır. 1917 yılında İstanbul'daki darüleytamların 9 şubeden oluşup bir darüleytam olarak kabul edildiği tespit edilmiştir. Bu şube kız ve erkek olmak üzere iki kısımdan teşekkül etmekteydi.

Bebek'te 7 kısımdan oluşan ve mevcudu 800 öğrencili bir kız mektebi şeklinde olan Bebek İnas Şubesi Maarif Nezaretinin programına göre eğitim vermektedir. Yine Bebek'te 13 yaşından büyük yetim kızlar için 300 mevcutlu bir sanayi şubesi oluşturulmuştur. Burada eğitim-öğretim ile birlikte yetim kızlara zanaat da öğretilmektedir. Kız öğrencilere öğretilen zanaatlar da el ya da makine işlemesi, dokuma, dikiş, nakış, biçki, örgü, çeşitli dantela, resim, tığ ve dikiş iğneleriyle dantela ve benzeridir. Ayrıca öğrenciler günde 2 saat ders görmektedir.²⁹⁴ Aşağıda kız sanat şubelerine ait müfredat programı görülmektedir.

²⁹² MF.EYT 17/94 (27 Temmuz 1919).

²⁹³ MF. EYT.1 İmtihan “Bir sınıfın bütün derslerinin bir muallim uhdesine verilmesi terbiye ve tedrisde vahdet ve devam nokta-i nazarından en uygun usüldür. Hatta bazı memleketlerde muallimlik sıfatıyla birlikte ilerlemesi eası kabul edilmiştir ki bu suretle 1.sınıfı der-uhde eden bir muallim tedricen labesini son sınıfa kadar götürebilir. Yalnız el işleri, resim, musiki, ulûm-ı diniye gibi az çok ihtisasa mütevakkıf dersler vardır ki bunlar esasen seyyar muallimlere tevdi’ edilmiştir. Binaenaleyh mekteblerin kuran-ı kerim, ulûm-ı diniye, el işleri, resim, musiki derslerinden başka derslerin her sınıfta bir muallimin uhdesine verilmesiyle sınıf muallimliği usulünün tesis icab eder. Geçen sen tedrisiye nihayetinde tebliğ edilen vakt ve ders cetvellerine göre sınıfların bu esas dahilinde muallimler arasına şimdiden tevzi’iyle ...13.cumartesi gününden itibaren tedrisata başlanması tavsiye olunur efendim 31 Ağustos 1335”

²⁹⁴ Yasemin Okur, a.g.t. s.56.

Tablo 27: Darüleytam İnas (Kız) Sanat Şubeleri Ders Programı

Sınıf	Mufredat
İhtiyat Sınıfı	Kağıt bükme ve kağıtdan eşkal-i basita yapmak. Bazı rebatat ve eşcar sap ve kabuk dallarından muhtelif şeyler imal etmek. Kağıt üzerine iğne ile delerek eşkal-i huruf vs. yapmak
Birinci Sene	Dikiş; uygulama ve emsali Örgü; zincir Kağıt ve kanave üzerine muhtelif renkli yün vs naksiyat Kanaviçe;zemin doldurmak için istiyalat Talibatın el maharetini tezyin edecek temrinat-ı muhtelif, renkli çöp ve sazlardan ve kullardan mukavva ve kağıttan eşkal-i muhtelif imal ettirilecektir.
İkinci Sene	Dikiş;teyel Örgü; zincir örgülerinin rabtı Nakış Boncuk işleri Muhtelif işler
Üçüncü Sene	Dikiş;çamaşır dikmek Örgü; sarma ve fistonun enva ve çuha üzerine antika Nakış;her çeşit kabartma Boncuk işleri
Dördüncü Sene	Umur-ı beytiye;adaları tathir ve tanzim etmek Dikiş; süslü ve kırmalı ve işlemeli iç çamaşırları ve kırmalı ve fistolu gecelik elbisesi ve makine ile dikiş Örgü;her nevi örgü ve aya ve ayadan çiçek yapmak Nakış ve Destgah işleri Halı ve seccade nesci Muhtelif işler Boncuk işleri Çamaşırcılık, yıkamak, kurutmak, sökükleri dikmek Kalacılık Aşçılık
Beşinci Sene	Umur-ı Beytiye, Sene-i sabıka gibi devam edecektir. Dikiş ve biçki;çamaşır ve entari,elektrik,ceket dikmek Örgü; sene-i sabıka gibi devam olunacaktır Nakış;hernevi nakış Destgah;keten ve pamuk bezleriyle helali nesciyatı Halı ve seccade mesci her nevi halı ve seccade nesci Muhtelif işler; sene-i sabıka gibi devam olunacaktır Boncuk işleri; keزالik Çamaşırcılık; Kkزالik Kalacılık; keزالik Aşçılık; enva-ı etamme tabhı Tatlıcılık; enva-ı şurub ve murabba tabhı
Altıncı Sene	Dikiş ve biçki;modelden biçmek,ölçü almak ve prova etmek,pelerin,hırka ve ağır elbise dikmek Örgü ve nakış;talibat bu sınıfa gelinceye kadar örgü ve nakış işlerinde matlub olan muharet olan maharet ve metekeyi nasıl etmiş olacaklarından mektepçe münasip görülen amilat-ı mütenevvide sırasıyla götürülecektir. Destgah işleri;lükumu derecede ileri götürülecektir. Aşçılık ve tatlıcılık; Keزالik

Kaynak: BOA, İ. MF. 1317/S-6.

Tablo 28: Bebek Kız Şubesinin Yıllara Göre Talebe Mevcudu

Yıl	1915	1916	1917	1919
Talebe sayısı	700	933	200	510

Kaynak: BOA. MF. EYT.3.108; BOA. MF. EYT.3.110; BOA. MF. EYT.3.112; BOA. MF. EYT.3.114, BOA. MF. EYT.13.276. (MMEM, 1334: s. 3.'den Aktaran İzettin As, agt. , s.211, “Darüleytam Şubası”, s. 1.'den Aktaran; İzettin As, agt. , s.211.)

Boğaz'ın Avrupa yakasında Mısır'lı bir prenze ait olan Said Halim Paşa Yalısında yaşları, 6-14 arasında değişen ülkenin muhtelif yerlerinden gelmiş olan 500 erkek çocuğun barındırıldığı Bebek Zekur Şubesi'nde 30 çocuğa 1 öğretmen düşmektedir. Şubenin kapalı oyunlar için geniş kapalı salonu, açık oyunlar için de etrafı çevreli 2 büyük bahçesi vardır.²⁹⁵

3.2. Kuruluşundan İstanbul'a Nakil Kararına Kadar Taşra Darüleytamları (1914-1918)

Her ilde darüleytam şubelerinin açılması kararının vilayetlere bildirilmesinden sonra darüleytamların bir an önce açılması ve faaliyetlerine başlaması için çalışmalar başlatılmıştır. Darüleytamların açılması herşeyden önce her vilayet için özel durumlar gösterir. Burada özel duruma neden olan en önemli etken göçlere bağlı nüfus hareketleridir. Bu nüfus hareketleri İttihat ve Terakki hükümetinin başa gelmesinden sonra Müslüman Türklerin iskânı şeklinde 1911 yılından sonra uygulamaya konduğu gibi; asayişini sağlamak, vergi ve askere alma işlemlerini düzene sokmak gibi temel ihtiyaçlardan kaynaklanıyordu. Herhangi bir azınlığı hedef almadan kaybedilen savaşlar nedeniyle Osmanlı toprakları dışında kalan yerlerdeki Türk ve Müslümanlar'ın Anadolu'ya yerleştirilmesinin hedeflendiği bu iskânlarla zorunlu iç göç uygulanmıştır.²⁹⁶

Balkan Savaşları sonrasında sürgün, zorla tahliye, gönüllü göçler ya da anlaşmalar yoluyla yaklaşık olarak 2.300.000 ile 2.500.000 arasında Rum, Bulgar ve Türk göç etmiştir. Bu rakamlar içerisinde en dikkat çekici artış yetim sayısında görülmüş, sadece Bulgaristan'da Balkan Savaşı neticesinde 26.523 aileye mensup 71.505 çocuğun yetim

²⁹⁵ Yasemin Okur, Agt. s. 57.

²⁹⁶ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskân Politikası: 1913-1918*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 35.

kaldığı belirtilmiştir.²⁹⁷ Özellikle İstanbul; bu meselenin en görünür olduğu yerlerden biriydi. Diğer şehirler de özellikle Balkan muhacirlerinin yerleştirildiği Edirne, Bursa, Eskişehir şehirleridir. Bu şehirlerde darüleytamların kurulmasında Balkan muhacirlerine atıf yapılmış ve bir an önce darüleytamın tesis edilerek muhacirlerin buraya yerleştirilmesi istenmiştir.²⁹⁸ İskân işlemleri önceleri vilayetlere gönderilen talimatlarla yürütülürken daha sonra belediyeler tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Balkanlardan gelen göçmen sayısı arttıkça muhacirin komisyonu kurulmuş, Balkan savaşlarından sonra Dâhiliye nezaretine bağlı Aşair ve Muhacirin Müdürlüğü kurulmuştur.²⁹⁹

Taşrada darüleytamların kurulmasıyla ilgili en önemli kurum Aşair ve Muhacirin Müdürlüğü'dür. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti iskân meselesinin büyüyerek, Osmanlı'nın sınırlarının daralmasına bağlı olarak göçmenlerin dalga dalga geldiği bir dönemde göçmenlerin ihtiyaçları ile meşgul olacak ve onları uygun yerlere yerleştirecek bir teşkilatın ihtiyacından doğmuştur. Önce Şehremaneti üzerinden, bu işlerle meşgul olmak üzere 1860 yılında İstanbul'da İskân-ı Muhacirin Komisyonu oluşturulmuş, XIX. yüzyılın sonunda da her vilayette ayrı ayrı birer İskân-ı Muhacirin Müdürlüğü kurulmuş, hepsi İstanbul'da bulunan genel müdürlüğe bağlanmıştır. Bu birim 1914'de çıkan teşkilât kanununa göre yeniden yapılandırılmıştır. Bu müdüriyetin adı da "Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi" olmuştur. Önceleri tamamen göçmenlere ait gibi teşkil edilmiş olan "müdiriyyet resmen aşiretleri de faaliyet sahası içine almıştır" diyerek bu oluşumun genel mahiyetini açıklamıştır.³⁰⁰ Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti önce kendi bünyesinde misafirhaneler kurarak Darüleytamların henüz açılmadığı yerlerde muhacir ve muhtaçları buralarda iâşe etmiştir. Şehirlerde darüleytam açılmasını tavsiye eden kurumun da bu müdüriyet olduğu görülmüştür. Bünyesindeki muhacirin yetimhanelerinde tespit ettiği kimsesiz çocukları darüleytam'a kayıt için gönderen Müdüriyetin, darüleytamların

²⁹⁷ Yasemin Okur, A.g.t., s. 4. "1800-1912 arasındaki göçler sebebiyle Türkiye'deki Müslüman nüfusun oranı %70'den %80'e yükselirken, Hristiyanların oranı ise %21'den %17'ye gerilemiştir. Balkan savaşları sonundaki İstanbul Antlaşması'nın şartlarına göre 167.000 km'lik Osmanlı Avrupası toprağından geriye 26.000 kilometre kare kaldı. Bunların yanı sıra 12 Ada, Girit ve diğer Ege adaları da elden çıktı Balkan savaşlarından sonra yaşanan nüfus hareketliliğinin; hem Balkan coğrafyasının kendi içinde hem de Osmanlı Devleti ve özellikle Türkiye coğrafyası için son derece önemli sosyal, siyasî ekonomik ve demografik sonuçları vardır" Bknz. Seyfi Yıldırım, A.g.m. s. 85.

²⁹⁸ BOA, DH. ŞFR. 63/142 (30 Nisan 1916).

²⁹⁹ Mehmet Çanlı, "Balkanlardan Muğla'ya Göç ve Sosyo-Ekonomik Değişim", *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa İncelemeleri Dergisi*, 3.12(2007), s. 54.

³⁰⁰ Volkan Marttin, "Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 2. 5(2011), s. 20.

açılmasıyla ilgili diğer bir yönü yabancı ve azınlık mallarına el koyma kararından sonra bazı binaların Darüleytam Umum Müdürlüğü'ne devredilmesinde bu müdürlüğün onayının olmasıdır. Cumhuriyet döneminde; Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin Sağlık ve Sosyal Yardımlar Bakanlığı'na bağlanması, faaliyetleri göz önünde tutulduğunda daha isabetli bir eylem gibi görünmektedir.³⁰¹

Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'ne bağlı olan ve “Darüleytam” olarak isimlendirilen muhacir yetimhaneleri çoğu zaman belgelerde darüleytam Umum Müdürlüğü'ne bağlı olan darüleytam şubeleri ile karıştırılmıştır. Darüleytamlar harp mahsulü kurumlar olarak değerlendirildiğinde, I. Dünya Savaşı'nın etkileri Balkan savaşlarından daha büyüktür. Ortaya çıkardığı sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlardan bu çalışmaya dâhil olan kimsesiz çocukların Osmanlı coğrafyasındaki durumu ve darüleytam ilişkisi her vilayet için farklı bir durum gösterir. Her vilayette Darüleytam açılmasından İstanbul dışındaki tüm vilayetlerde darüleytamların kapanmasına kadar geçen süre I. Dünya Savaşı yılları olan 4 yıllık bir süredir ve bu durum taşra darüleytamları savaşa her vilayet için farklı bir pencereden bakma olanağı verdiği gibi savaşın asıl mağdurları olan çocuklar üzerinden de savaşın etkilerinin görmeye olanak sağlar. Örneğin Edirne'nin işgali birçok açıdan değerlendirilmiş ancak işgal sırasında masum çocukların kaldığı binaların yağma edildiğine ve çocukların ifade tutanaklarına geçen korku ve sefaletine değinilmemiştir.³⁰²

Taşradaki darüleytam şubeleri her vilayetin demografik yapısına göre özellikler gösterir. Örneğin Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Ermeni yetimler meselesi, Ermenilere ait bazı mülklerin istimlakı ve mütareke sonrasında malların geri iadesi taşradaki birçok darüleytam şubesinin asıl konusu olarak ağırlıklı yer tutmuştur.

3.2.1. İzmit Sancağı Darüleytamları

İzmit sancağı Osmanlı Devleti'nde müstakil bir sancak olup 1914 yılına ait toplam nüfus nüfus 325,153 olup toplamın 226,859'si Müslüman, 40,048'i Ortodoks Rum, 55,852'si Ermeni, 1.937'i Protestan, 457'si başka milletlere mensuptur.³⁰³

³⁰¹ Volkan Martin, A.g.m., s. 23.

³⁰² BOA, HR. İM. 61/33

³⁰³ Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, USA: University of Wisconsin Press, 2005, s. 184-185.

İzmit’te mevcut darüleytam şubeleri ve sayısal değerleri aşağıdaki tablodadır.

Tablo 29: İzmit Darüleytamları ve Sayısal Değerleri

İzmit	Müstahdem	Memur	Talebe
Reşadiye Şubesi	52	64	200
İzmit Talatiye Şubesi	34	43	100
İzmit Saidiye Şubesi	27	52	100
Çiftlik Şubesi	35	60	0
Bahçecik Şubesi	18	53	150
İtihat ve Ter. Baş. Müdürlüğü ³⁰⁴	20	6	-

Kaynak: BOA, MF. EYT. 7/51.

3.2.1.1. Akmeşe (Armaş) Darüleytamı

Darüleytamların kurulma kararından sonra yeni inşaatların yapılmasından ziyade dönemin şartları gereği boş ve terk edilmiş binaların kullanılması gündeme gelmişti. Hem durumun aciliyetinden hem de en düşük maliyetle halledilebilecek şekilde boş ve metruk binaları devralan ve bununla ilgili hüküm verebilen kurum Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti olmuştur. Bu şekilde İzmit Sancağı dâhilinde Emlak-i Metruken (terk edilmiş mülk), Darüleytam Umum Müdürlüğü için uygun bir binanın tedarik ve tahsisinin mümkün olup olmadığının Aşair Muhacirin Müdüriyetine sunulması sonucu; İzmit ile Kandıra arasında Armaşa ismindeki Ermeni köyündeki manastırın Darüleytam şubesine çevrilmesiyle 1915 yılında tesis edilmiştir.³⁰⁵ Ziraat eğitimi şeklinde teşekkül eden müesseseye hükümet tarafından binlerce dönüm arazi verilip tahıl ekilmiştir. İpek böcekçilikte büyük yeri olan dutluklara büyük önem verilmiştir.³⁰⁶ 1917 yılı itibariyle yapı olarak değişikliğe uğrayan bu darüleytam şubesine Akmeşe Darüleytamı olarak rastlanmaktadır. Buradaki Ermeni Ruhban Okulu ve Manastırı bölgenin en önemli yapılarındandı.³⁰⁷ Bazı kaynaklarda Armaş Ruhban Okulu’nun Osmanlı Ermenileri’nin milliyetçilik hareketlerinde önemli bir rol üstlendiği belirtilmiştir.³⁰⁸

³⁰⁴ Bu kurum İzmit Darüleytamlarının bağlı olduğu bir teşkilattı. Memur ve müstahdemleri darüleytama bağlı olarak faaliyet sürdürmüştür. Bazı bölgelerde darüleytamlar İtihat ve Terakki Partisinin yerel yapılanması içinde faaliyet göstermiştir.

³⁰⁵ BOA, DH. UMVM. 70/5 (11 Ekim 1915).

³⁰⁶ İkdam;1331:1.

³⁰⁷ Agop Minasyan, “Armaş Manastırı”,

Toplumsal Tarih, 13(78), 2000, s. 32-41. Nurdan İpek, Armaş Ermenileri, yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2004. Yakup Aygılve Özkan, Bithynia Tümlüğü İçinde Akmeşe.

³⁰⁸ Haluk Selvi, “Ermeşe Manastırı ve Ermeni Olaylarındaki Yeri”. *ASAM Ermeni Araştırmaları 2. 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*,1-10, (2003), s. 5.

Akmeşe Darüleytamı 1917 yılında İttihat ve Terakki Darüleytamı şeklinde teşekkül ettirilmiş ve İttihat ve Terakki liderlerinin isimleriyle faaliyet göstermiştir. Reşadiye, Talatiye, Saidiye şubelerinde eğitim gören talebelerin sadece ziraatle uğraşan 200 talebesi mevcuttu. Mart 1917 tarihinde de bu sayının 300 olduğu görülmüştür. Özellikle İttihat ve Terakki liderlerinin önde gelenleriyle bu darüleytam şubelerinin anılmasının nedeni bu şubeyi diğer şubelerden ayıran özellikler nedeniyledir. Burada bir projenin hayata geçirildiği ve bir örneklem teşkil ettiği savunulabilir. Bölgenin tarihi özelliklerine bakıldığında mevcut yapının zirai bir zenginliği yıllarca imar ettiği görülmektedir. Özellikle o dönemde çok önemli olan zirai eğitimin böyle bir bölgede eğitim yoluyla inkişaf ettirilmesinde bölgenin zenginliğinin önemli ölçüde kullanıldığını söylemek mümkündür.³⁰⁹

Armaşa Darüleytamı; haklarında fazla bilgi bulunmayan birçok bölge ile ilgili de önemli bilgiler vermektedir. Bunlardan biri Adapazarı'dır. Özellikle İzmit'le ilgili belgeler içerisinde İzmit'ten Adapazarı'na şube öğrencilerinin Marangoz fabrikasına çalışmaya gittikleri görülmektedir. Ancak ilerleyen zamanlarda yapılan denetimler sonucunda darüleytam talebelerinin ağır ve zor koşullarda kaldığı tespit edilmiş ve bunun çocuklar için sağlıklı bir karar olmadığı anlaşılmıştır.³¹⁰

3.2.1.2. İzmit İttihat ve Terakki Darüleytamı

1917 yılında İzmit Akmeşe beldesinde kurulan bu darüleytam şubesinin diğer şehirlerde bulunan darüleytamlardan farkı, savaşın mağdur ettiği köy kökenli kimsesiz ve çocukları çiftçi olarak yetiştirmektir. Kuruluş aşamasında Almanya'daki programlar örnek alınmış, bu çocukları oluşturulacak numune köylerde toplamak, eğitmek ve evlendirmek amaçlanmıştır. Osmanlı topraklarında yer alan her bir kasabadan onar çocuk Akmeşe'ye getirilecek ziraat eğitiminden sonra bir kısmı ait oldukları köye bir kısmı da bu köylere yerleşecekti.³¹¹ Özellikle uygulamalı ziraat eğitimi programları açısından Köy Enstitüleriyle benzerliği şubenin bu yöndeki faaliyetlerinin araştırma konusu olmasına

³⁰⁹ Bknz: Kıranlar, S., Erdemir, A. S. Köyün Modernleştirilmesine Dair Bir Uygulama ve Bir Proje: Kimsesiz Köy Çocuklarının Köyde Eğitimi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (8), 93-113., Demiryürek, H. İzmit'te Zirai Üretim (1909-1926). *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*.

³¹⁰ BOA, MF. MKT. 1227/14 (7 Haziran 1917).

³¹¹ Safiye Kıranlar ve Aynur Soydan Erdemir, "Köyün Modernleştirilmesine Dair Bir Uygulama ve Bir Proje: Kimsesiz Köy Çocuklarının Köyde Eğitimi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 4. 8(2005), s. 95.

sebepe olmuştur.³¹² Bu darüleytam şubesine bağlı faaliyet gösteren 4 şube olduğu görülmektedir. Sadiye, Talatiye, Reşadiye ve Enveriye şubelerinden başka bunların dışında darüleytamlar da vardır. Bu bir proje kapsamında İttihat ve Terakki kontrolünde bir uygulama olmakla beraber özellikle İzmit'te Ermeni yetimlerin sayıca fazlalığı başka darüleytam binalarına da ihtiyacı arttırdı. Özellikle bina sorununun yine başka illerde olduğu gibi Ermeni ve Rum vatandaşların savaş sırasında terk ettikleri binaların darüleytama dönüştürülmesiyle çözüldüğü görülmüştür.³¹³

Ermeni muhtedilerinden olup İzmit İttihat ve Terakki Darüleytamı Talatiye şubesi talebesinden olan sahte vesikayla Adana'ya firar teşebbüsünde bulundukları esnada Marşandiz treninde yakalanan talebeyle ilgili gelişme önemlidir. Savaşın devam ettiği bu yıllarda yaşanan bu olay bu çocukların siyasi gelişmelerden etkilenmiş olduklarını göstermiştir. Aşağıdaki belgede çocuklarla ilgili bilgileri görmek mümkündür.

Tablo 30: Talatiye Şubesinden Adana'ya Firar Eden Talebelerin Kaydı³¹⁴

Adı	Geldiği yer	Doğumu (yaşı)
Hasan	Avadis (nam-ı diğer) Haleb	1319 (15)
Ali	Kirkor (nam-ı diğer) Adana	1320 (16)
Osman	Arşak (nam-ı diğer) Erzurum	1319 (15)

Kaynak: BOA, DH. EUM. 48/56.

Belge birçok açıdan değerlendirilebilir. Özellikle çocukların yaşının büyük olması, çocukların kaçış nedenleriyle ilgili ihtimalleri arttırmaktadır. Mütarekeden hemen önce yaşanan bazı olaylar da buna benzer niteliktedir. Bunlar Ermeni yetimlerin dâhil olduğu kaçma ve kaçırılma olaylarıdır. Mardin Darüleytamı'nda bulunan Adanalı Zahori'nin Mardin istasyonunda görevli Edyan Lerelay tarafından kaçırıldığı ve kumpanyada görevli Ermeni memurların birçok Ermeni öğrenciyi kaçırdıkları iddiası bunlardan biridir.³¹⁵

İttihat ve Terakki Darüleytamı hakkındaki müfettişlik raporunda tedrisat ve terbiye hususunda görülen intizamsızlığın giderilmesi, kümes hayvanlarındaki zayıfatın soruşturulması ve noksanlıklar hakkında gerekli tedbirlerin alınması istenmektedir.³¹⁶

³¹² Safiye Kıranlar ve Aynur Soydan Erdemir, A.g.m., s. 97.

³¹³ BOA, DH. UMVM. 70/5 (11 Ekim 1915).

³¹⁴ Belgenin aslı için bkz EK-7

³¹⁵ BOA, DH. ŞFR. 561/5.

³¹⁶ BOA, MF. MKT. 1225/64 (25 Mart 1917) “Darul Eytam Müdiriyet-i Umumiyyesine İttihat ve Terakki Darul Eytamı hakkında müfettişlikden verilen rapor leffen irsal kılındı. Rapor metninde münderic nevakısın

21 Nisan 1917 tarihinde Saidiye şubesi müdürü ve hesap memurunun görevlerini kötüye kullanmaları dolayısıyla açılan soruşturma ayrıntılarını ilgili belgede görmek mümkündür. Belgede ilgili kişiler hakkındaki uç isnadı tahkikat sonucu anlaşılmasına rağmen muhakeme edilip edilmeyeceklerine karar verilmek üzere bir komisyon teşkil edilmesine karar verildiği anlaşılmaktadır. Tabib Ali Behzad Bey'in gördüğü hususu vaktinde ihbar etmemiş olması kendisin de Talatiye şubesine nakli istenmiştir. Belge aşağıdadır:

Mearif-i Umumiye Nezareti

Tesvid Tarihi 21 Nisan sene 1333

İttihad ve Terakki Darul Eytamı Saidiye Şubesinde Müdür Celal Beg ile hesap kâtibi Kemal ve Tabib Ali Behzad begler haklarında icra kılınmış olan tahkîkât ve teftişatı havi işbu dosya mutalaa –güzar- ı acizanem oldı. Celal ve hesap memuru Kemal beglerin civar kurada mukim bazı fukara-yı ahali ve muhacirinin hayvanlarını dondurup para ve hediye eşya mukabilinde salıverdiği netice-i tahkikatdan anlaşıldığı ve bu ise kanun-ı cezanın yüz yedinci maddesi mucebince nüfuz memuriyeti su-i istimal (silik) olduğu gibi anbarda zuhur etmiş olan ve mikdarı merbut masraf-ı cedvelde murakkam bulunan erzak ve eşyadan dahi kezalik kanun-ı cezanın doksanıncı maddesi hükmünce mesuliyetleri iktiza ettiği cihetle memurın muhakematına mahsus kanun mucebince hususat-ı mezburdan dolayı lüzum veya men'-i muhakemelerine karar verilmek üzere Darul Eytam müdür-i umumisi ile erkân-ı sairesinden mürekkeb bir komisyon teşkili lazım geldiği.

Müdür Celal ve hesap memuru Kemal beglerin Daru'l-Eytama mahus baz-ı eşyayı suret-i hususiyede istimal eyledikleri ve talabeyi (silik) cereyanlara karıştırdıkları ve talebeyi hususî işler için köylere gönderdikleri ve depoya idhal edilmeden ve sebt-i defter kaleminden tabak ve yorgan misillü bazı eşyayı tevzi eyledikleri evrak-ı tahkikiyye mündericatından anlaşılmakda olup ancak bu hususlarda görülen kusur ve ihmallerinden dolayı idareten tecziyeleri icab eder. Tabib Ali Behzad Begin müstelzim-i mücazat hâl u hareketde bulunuduğu tebeyyün etmiyor ise de müfettişliğin raporunda

ikmaliyle tedrisat ve terbiye hususunda görülen intizamsızlığın ref' ve izalesi ve her halde olbabdaki talimatnameye tevfik-i muameleye itina olunması muktezidir. Bir de bir müddet-i kalile zarfında kırk altı hayvan ile mevcudu kırk sekizden ibaret bulunan kümes hayvanatından otuz üçünün zayi olduğu merbut cedvellerden anlaşılması ve vuku bulan şu ziya '-ı stiksar olunacak birderecede görülmesine binaen esbab-ı ziyâ' hakkında mahallinde izahat istenilmesi ve verrilecek izahat mütesannî' ve makûl görülmediği takdirde ziya '-ı mezkûrun tazmin etdirilmesi ve hayevanat vukuatı hakkında günü gününe malumat verilmekle beraber her üç ayda bir hulasa cedvelleri irsali ve her dört şubede birer kümes yapıdırılması ve bir pilic makinesi tedariki esbabının istikmali ve beş bin dönüm lüzum-ı zeriyyat yapılması icab iderken ancak bin sekiz yüz otuz yedi dönüm arazinin zer' ve bin iki yüz yigirmi beş dönümünün nadas edildiği raporda münderic bulunmasına nazaran tedrisatdaki noksanın zeriyyatla da telafi edilmediği anlaşılmış olmakla bu cihetlerde nazar-ı dikkate alınarak lazım gelen tedabirin heman ifa ve neticesinin inbası ehemmiyetle tavsiye olunur Efendim"

muma ileyhin gördüğü mesâviyi vaktinda ihbar etmemiş olduğu münasebetiyle kendisinin Talatiye Şubesi'ne nakli arz ve işar kılınmış olmağla icra-yı icabı ra'y-i sami-i cenâb-ı nezaret-penâhilerindir ol babda.

Kaynak: MF. MKT.1225/51

İzmit İttihat ve Terakki Darüleytamı 21 Muharrem 1337' (27 Ekim 1918) de İstanbul'a nakledilmiştir.³¹⁷

3.2.1.3. Bahçecik Darüleytamı

İzmit'teki yetimhanelerden biri de Bahçecik Darüleytamı'dır. Buranın daha önce Ermenilere ait bir bina olduğuyula ilgili bazı belgeler mevcuttur. Özellikle Bahçecik kazasının Ermenilerin yoğun yaşadığı bir bölge olmasından dolayı tehcirden sonra birçok bina sahipsiz kalmıştı. Bu binalardan Darüleytam'a dönüştürülen ve belgelerde Bahçecik Darüleytamı olarak görülen bu şube çok sayıda Ermeni yetiminin de bulunduğu bir şubeydi. Binayla beraber bahçedeki Ermeni kilisesinin darüleytam idaresi tarafından camiye çevrildiği hakkındaki iddia bu açıdan bir tahkikatı gerektirmiştir.³¹⁸

Bahçecik Darüleytamı aynı zamanda tehcir kararının alınmasından sonra Halep'te bulunan Ermeni yetimlerinin yerleştirildiği darüleytamdan biridir. Hakkı Bey'in Halep darüleytamında bulunan yetimlerden bir kısmını İzmit ve Bahçecik'e gönderilmesinden sorumlu olduğu ve talebeleri yerleştirdikten sonra İstanbul'a döneceği ile ilgili belge önemli bir ayrıntıyı da göstermektedir.³¹⁹ Sevkedilen yalnızca erkek çocuklar olduğu düşünüldüğünde bu çocuklar Bahçecik Darüleytamı'na yerleştirilmişse yaşlarının küçük olması gerekmektedir. Bahçecik Darüleytamı'nın kız çocukları için olduğu düşünüldüğünde çocukların yaşlarının büyük olması durumunda Bahçecik'te bir de erkek şubesi olması muhtemeldir. Belgede geçen ifadenin İzmit ve Bahçecik olması küçük yaştakilerin Bahçecik kız şubesine büyüklerin de İzmit erkek şubesine yerleştirilmiş olması ihtimalini güçlendirmektedir.

³¹⁷ BOA, DH. İ. UM. 5/1 (27 Ekim 1918); 1/46.

³¹⁸ BOA, DH. ŞFR. 102/132 (29 Temmuz 1919).

³¹⁹ BOA, DH. ŞFR. 547/24 (4 Mart 1917).

Bu şubede Şubat 1917’de 240 öğrenci bulunmaktaydı.³²⁰ Kız çocuklarına mahsus ziraat şubesi olarak teşkil edilmiştir. İpekçilik, sütçülük, tavukçuluk, gül yetiştiriciliği, bahçıvanlık, ağaç yetiştiriciliği zanaatlarını öğrenmekteydiler. Bunun dışında el işleri biçki, dikiş, dokumacılık, çamaşırcılık, ütücülük, yamacılık, tamircilik, aşçılık zanaatlarında da yetiştirilmekteydiler. Bu darüleytamda ipek böcekçiliğine çok fazla önem verilmesi kız öğrencilerin tahsillerini ihmal etmesine neden olmuştur. 1920 yılından sonra Bahçecik Darüleytamı bir takım olaylardan ötürü başka yere nakledilmek istenmiştir.³²¹

3.2.1.4. Hereke Darüleytamı

Darüleytamların esasında bir Sultan II. Abdülhamid dönemi projesi olduğuna dair örnekler sunan önemli bir şubedir. 1898 yılında Kırım-Ukrayna-Romanya’dan gelen öksüz ve yetim çocuklar için kurulmuştur. 1914 yılında Doğu cephesinde öksüz kalan çocuklar da bunlara ilave edilince bu çalışmaya dâhil olan darüleytam olarak teşekkül etmiştir. Projesi İtalyan mimar tarafından “rococo” stilinde hazırlanan köşk güzelliğinden dolayı savaş sırasında önce İngiliz, daha sonra Yunan işgaline uğramıştır. Bu işgal sırasında darüleytam öğrencilerinin daha güvenli bir bölgeye sevk edilmiş olmaları muhtemeldir. Hereke Darüleytamı’nda dokumacılık tezgâhlarının bulunduğu ve bu yönde bir eğitim verildiği bilinmekle beraber, öğrenci ve öğretmen sayılarıyla ilgili bir bilgi yoktur.

4 Haziran 1916 tarihine ait belgede İzmit-Ermeşe yolu inşaat masrafına ait belgelerden darüleytam inşaatı için ayrılan tahsisattan bahsedilmektedir.³²²

3.2.2. Kastamonu Vilayeti Darüleytamları

Osmanlı Devleti’nde Kastamonu Vilayeti Kastamonu, Bolu, Çankırı ve Sinop sancaklarından müteşekkildi.

Darüleytamların kurulmasında ve idaresinde önemli bir yeri olan İsmail Mahir Efendi’nin Kastamonu Mebusu olması, Kastamonu’da inşa edilecek darüleytam bina ve levazım

³²⁰ BOA, DH. ŞFR. 549/144.

³²¹ Yasemin Okur, a.g.t., s. 57.

³²² DH. UMVM 26/15.

tesisi masrafları için vilayet fevkalade hususi bütçesine ek tahsisat verilmesinde etkili olmuştur.³²³

Tasvir-i Efkâr gazetesinin 1915-16'da Anadolu'da yeni yapılan ya da genişletilen binalar tesis edilen darüleytamlar haberleri içinde Kastamonu ile ilgili bilgiler de vardır. Haberde, Kastamonu kazalarından Çankırı, Boyabat, Daday, Tosya, Taşköprü ve Araç kazalarında birer darüleytam kurulması kararlaştırılmış, Kastamonu merkez darüleytam kapasitesinin yüzden beş yüze çıkarılmasına karar verilmiştir.³²⁴

Bolu Darüleytamı Kasım 1919 yılına ait bir belgeden Bolu Darüleytamı olarak kullanılan binanın Ermeni mahallesinde olduğu ve Bursalıoğlu İstefan'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Tehcir ve nakil sırasında kendisinin terk ettiği bu ev mütarekeden sonra kendisine geri iade edilmiştir.³²⁵

19 Nisan 1919 yılına ait belgede taşradaki darüleytamların kapanmasıyla İstanbul'a naklolan talebeden Kastamonu'lu bir çocuğa ait bilgiler vardır.

Tablo 31: Darüleytama Kabul Edilecek Etfâle Ait Tahkikat Varakasıdır

Çocuğun ismi	Yaşı	Mahal-i Vilayeti	Pederinin ismi	Pederinin sanat ve şöhreti	Pederinin memleketi	Validesinin ismi	Validesinin memleketi
Mustafa	13	Taşköprü	Abdullah ağa	Kunduracı	Taşköprü	Hadice Hanım	Taşköprü
Çocuğun derece-i tahsili hangi mekteplerde hangi sınıfa kadar tahsil görmüştür tasdikname ve şهادetnamesi var mıdır var ise nerede alınmıştır				Kastamonu Darüleytamı 2.sınıftan gelmiştir. Vesikası yoktur			
Çocuğun pederi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir. Vefât etmemiş ise nerede ve ne ile meşgul bulunur				Pederi mahallinde sağdır			
Validesi hangi tarihte ve nerede vefat etmiştir. Vefât etmemiş ise nerede ve ne ile meşgul bulunur				Her ne kadar babası var ise de validesini tatlik (boşamak) etmiştir. Şimdi İstanbul'da zat-ı zevcedir.			
Çocuk peder ve vâldesinden sonra kimin nezdinde kalmıştır ve ne sûretle vakit geçirmiştir				--			
Çocuğun ana ve babasından veya diğer akrabâsından muhassıs ve müntakıl maâşı veya emlâk ve akârı varsa mikdarları neden ibârettir				Asl babasından bir şeyi yoktur			

³²³ BOA, DH. UMVM. 133/51 (14 Ekim 1915).

³²⁴ Tasvir-i Efkâr, 28 Kasım 1331, 1 Haziran 1332, 30 Mayıs 1332, 17 Temmuz 1332.

³²⁵ BOA, MV. 216/127.

Çocuğun başka kardaşları var mıdır her biri kaç yaşındadır ne işle meşguldurler	Müessesemizde aynı sınıfta İbrahim Efendi namında bir kardaşı vardır.
Çocuğun büyük peder ve vâlidesi amcası dayısı hala ve teyzesi var mıdır var ise isimleri ve işleri nedir ve bunlardan çocuğun velisi kimdir	Amcası ile bir teyzesi ve halime namında bir kadın vardır
	Bâlâdaki suallerin cevapları icrâ edilen tahkikât üzerine tarafımızdan yazılmış ve hakikate mukârin bulunmuş olduğunu tasdik eyleriz Çocuğun ifadesiyle yazılmıştır Baş muallim 19 Nisan 1335 Heyet-i İhtiyâriye
Muayene-i Tıbbiye Neticesi	
Mevki'-i Polis memurnun netice-i tahkikâtı mufassalen dercedilecektir.	
belediye dâiresinin netice-i tahkikâtı derece-i serveti bildirilecektir	
Çocuğun gâyet vâzih adresi	

Kaynak: BOA. MF.EYT 11-141.

Belgede İstanbul'a naklolunduğu anlaşılan 13 yaşındaki Mustafa ve kardeşi İbrahim'in anne babasının boşandığı ve darüleytama yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. Ancak anne ve babası sağ olduğu halde dârüleytama kabul edilen İbrahim 1 Ağustos 1919 tarihinde Kâğıthane Erkek Darüleytamı Müdiriyeti'ne yazılan bir yazıyla; ailesinin çocuğun masraflarını karşılamaya gücünün yettiği beyan edilerek mektepten ihracı talep edilmiştir. Mahalle ihtiyar heyetinin de bu bilgiyi teyit eden yazısı üzerine İbrahim'in dârüleytamla ilişkisi kesilmiştir.³²⁶

Tablo 32: Kastamonu Vilayetleri Darüleytamları³²⁷

	Talebe	Muallim	Memur	Müstahdem	Toplam
Kastamonu İnas Darüleytamı	150	3	1	13	167
Kastamonu Zükur Darüleytamı	150	2	7	13	
Bolu Zükur Darüleytamı	100	3	3	11	117

Bolu Darüleytamı'nın genişletilmesi suretiyle ve muhacir eytamının kabulünün mali şartlar nedeniyle mümkün olmadığı ile ilgili belge Aşair ve Muhacirin Müdürlüğünden

³²⁶ BOA, MF. EYT, 13/138 (1 Ağustos 1919).

³²⁷ BOA, MF. EYT. 7/5

darüleytamlara mütemadiyen kayıt için öğrenci gönderildiğini ve darüleytamların bu talebi karşılayamadıklarını göstermektedir. Diğer darüleytamlarda olduğu gibi burada da gerekçe olarak mali şartlar gösterilmiştir. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti her gönderdiği öğrenciyi kendisi iâşe etmiş ve masraflarını karşılamış olmasına rağmen savaşın sonuna doğru seferberlik tahsisatından karşılanan bu iâşeler ihtiyaca cevap veremez hale gelmişlerdir.³²⁸

29 Ocak 1921 tarihine ait belgeden; Bolu'daki darüleytamın Ermeni vatandaşı Estepan'a ait olan bir hane olduğu ve darüleytam olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tehcir ve nakil sırasında darüleytama hibe edilen bu bina mütarekenin imzalanmasından sonra Estepan'a geri iade edilmiştir.³²⁹

3.2.3. Sivas Vilayeti Darüleytamları

Osmanlı Devleti'nde Sivas Vilayeti Darüleytamlar'ı; Sivas, Amasya, Karahisar-i Şarki ve Tokat illerini kapsamaktadır. 1.169.443 toplam nüfusun 939,735 Müslüman, 75,324 Ortodoks Rum, 143,406 Ermeni, 3,693 Katolik Ermeni, 4,575 Protestan, 2.363 diğer milletlere mensup kişilerden oluşuyordu.³³⁰

Sivas Darüleytamlar'ı; sayısal bakımdan fazlalı yönüyle özel önem taşımaktadır. Sivas'ta Darüleytam sayısı 20'ye kadar yükselmesi bölge ile ilgili özel durumla açıklanabilir.³³¹ Nüfus bilgilerinden anlaşılabileceği gibi Sivas Vilayeti Ermeni vatandaşların yoğun olarak yaşadığı bir yerdi. Bu bakımdan Ermeni olaylarından en fazla etkilenen yerlerden biriydi. 16 Mayıs 1916 yılına ait bir belgede Halep'te bulunan Ermeni yetimlerin terbiye ve temsil için Sivas'a getirilmesiyle, darüleytamlara dağıtılması şeklinde bir telgraf bulunmaktadır. Tehcir kanununun halen devam ettiği bu yıllarda Anadolu'dan Ermenilerin göçüne rağmen Halep gibi bu göçün duraklarından biri olan bir yerden Ermeni yetimlerinin Anadolu'ya getirilmesi özel önem taşımaktadır. Özellikle geride kalan Ermeni yetimler civar bölgelere yerleştirilip iâşeleri temin edilirken, bu çocukların Ermeni bulunmayan bölgelere yerleştirildikleri anlaşılmaktadır.³³² Erkekleri sevk edilen veya asker olan

³²⁸ BOA, MF. MKT. 1232/93 (24 Şubat 1918)

³²⁹ BEO. 4588/344074- MV.216/127, (29-30 Ocak 1921)

³³⁰ Kemal Karpat, A.g.e., s. 178-179.

³³¹ Yasemin Okur, A.g.t., s. 58.

³³² BOA, DH. ŞFR. 64/162 (30 Mayıs 1916).

kimsesiz ailelerin Ermeni ve ecnebi bulunmayan kazalara tevzii ile tehcirden sonra Halep'e yerleşen Ermenilerle; bu bölgede hâlihazırda bulunan Halep Darüleytamı'nın bir arada bulunmasını mahzurlu görmüş ve buradaki Ermeni yetimlerini Sivas'a göndermiştir. Halep'te 8 Şubat 1916 yılı itibarıyla 500.000 Ermeni kamplara gelmiştir. Tehcir sırasında Sivas'a gelen Ermeni göçmenlerin varlığı bu bölgeden göç edenlerden oldukça fazladır. Resmi kayıtlara göre Sivas'tan askeri sebeplerle sevk edilenlerin sayısı 141.592'dir.³³³ Bu rakamla beraber geride kalan ve zorunlu göçten muaf olan kadın ve çocukların sayılarıyla ilgili Sivas için net bir rakam yoktur. Ancak Sivas'ta bulunan Darüleytamların sayılarının diğer bölgelere göre daha fazla olması bununla ilgili bir fikir vermektedir.

Sivas'ta 1917 yılında 20 darüleytam binası bulunmakla beraber aynı yıla ait birçok belgede henüz darüleytam açılmayan birçok ilden Sivas'a yetimlerin gönderildiği görülmüştür. Ayrıca Aşair ve muhacir çocuklarından müteşekkil olan Sivas ile Amasya ve Merzifon zükur ve inas darüleytam talebelerine muavenette bulunmak üzere geçmiş borçlarının tesviyesi için kayıtlı mülteci ve muhacir talebe miktarının bildirilmesi istenmiştir.³³⁴ Bazı Amerikan kurumlarının yine bu müdüriyetin izniyle darüleytam tarafından kullanılmasına izin verilmiştir.³³⁵ Sivas'da darüleytama dönüştürülen yalnız Amerikan binaları ve kurumları değil Ermenilere ait mülklerdi. Tehcir sırasında terkedilen bu binalara Ermeni yetimler de dâhil olmak üzere alınarak iâşeleri sağlanmıştır. Bu hem merkez sancak için hem diğer sancaklar için geçerliydi. Hatta Merzifon'da bulunan zükur ve inas darüleytamlarının aşair ve muhacirin çocuklarından müteşekkil olduğu ifade edilmektedir.³³⁶

Taşradaki darüleytamların İstanbul'a nakledilme kararına rağmen Sivas'ta bulunan darüleytamlardan 4 tanesinin Darüleytam Müdüriyeti'ne bağlandığı bildirilmektedir.³³⁷

1919'da Sivas'ta içinde şehit çocuklarının da bulunduğu bakıma muhtaç yaklaşık bin kişi bir Ermeni manastırında koruma altına alınmış ancak mütarekeden sonra geri dönen Ermenilerin manastırlarını geri almaları ile beraber burada bulunan kimseler Harbiye

³³³ Ahmet Halaçoğlu, A.g.e. s. 45.

³³⁴ BOA, DH. UMVM. 70/16-12 (8 Ocak 1918).

³³⁵ BOA, DH. ŞFR. 518/100 (7 Mayıs 1916).

³³⁶ BOA, DH. UMVM. 70/16-12. (8 Ocak 1918).

³³⁷ BOA, MF. MKT 1228/54 (15 Ağustos 1917).

nezaretine ait ait boş binalara yerleştirilmiş ancak kış nedeniyle binalar yeniden eski sahiplerine bırakılmıştır. Açıkta kalan kimsesizlerden erkek çocukları Vali Raşit Paşa'nın girişimleri sonrası askeri rüşdiyelere verilmiş, ailesi olanlar ailelerine teslim edilirken olmayanlar da ailelere evlatlık olarak verilmiştir. Reşid Paşa, kalan çocuklar için Maarif Nezaretinden bir kız darüleytamı ile sanayi okulu açılmasını talep etmiş ancak yeni bir binanın yapılması mümkün olamadığından varolan Sivaf Mekteb-i Sultani binasının darüleytam olarak kullanılması için izin istedi. Sivas Mekteb-i Sultani binasının bir kısmının şehit ve muhacir çocuklarının eğitim için darüleytam yapılmıştır.³³⁸ Sivas kongresinin de gerçekleştirildiği yer alan Sivas Sultanisi kapasitesinin çok altında öğrenciye hizmet verdiğinden 300 çocuğu bu binaya yerleştirmiştir. İstanbul'dan müdire ve muallimler getirilerek dokuma ve baskı makineleri tedarik etmiştir. Sultani öğrencilerinin geçici konağa taşınmasına dair rahatsız olan ve bu yöndeki şikâyetlerini hükümete telgrafla ifade eden veliler sonunda Maarif nazırlığına okulun gerçek sahiplerine verilmesini içeren bir karar aldıldılar. Vali Reşid Paşa Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği uzun yazısında yaptığı işin gerekçelerini anlattı. İstanbul'da yetimlerin sokak ortasında kalmalarına rıza göstermeyen padişahın Validebağı ile Kâğıthane Kasrı'nı kimsesizlere tahsis ettiğini hatırlatan Reşid Paşa *"padişahımızın bu suretle saraylarda oturmaya layık gördüğü yetimleri Sivas'taki mektebi sultani binasına yerleştirerek hayatlarını kurtarmaya çalışmakla fena bir iş görmediğini zann ediyorum"* ifadesini kullanmıştır. Reşid Paşa sultani öğrencilerinin geçici konağa rahatlıkla sığıdıklarını fakat aynı binanın 500 kimsesizi kaldıramayacağını belirtmiş bu şekilde düzenlemeden başka çare bulunmadığını, fakat yine de padişahın iradesi okulun boşaltılması yönünde tecelli ederse, bu takdirde 500 yetim ve kimsesizin durumu hakkında bir çare tavsiye edilmesini istemiştir.³³⁹

Sivas Darüleytamları'nda Ermeniler sadece talebe olarak değil muallim olarak da bulunmuşlardır. Sivas darüleytamı musiki muallimi Sivaslı mühtedi Lütfi Efendi'nin Konya'ya tayini tehcirden sonra mevzubahis olmuş ve yeni görevine gidip gitmeyeceğiyle ilgili bilgi istenmiştir.³⁴⁰ Taşrada Darüleytamların lağvedilme kararında

³³⁸ BOA, DH. İ. UM. 7/1 (30 Ekim 1919).

³³⁹ Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Mimari ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler Bağlamında Sivas Kongresi Binasının Tarihçesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 10.37(2006), s. 37.

³⁴⁰ BOA, DH. ŞFR. 565/111 (7 Eylül 1917).

sonra iki sorun ortaya çıktı. Bunlardan bir tanesi kapatılma kararından sonra darüleytama dönüştürülen kurumların eşyalarının da satılması meselesidir. Bir karışıklıktan dolayı başkalarına ait malların ve mülklerin satılması özellikle mütarekenin imzalanmasından sonra gündeme gelmiş ve sorumlulardan tazmin edilme yoluna gidilmiştir. İkinci sorun da talebelerin sevki sırasında yaşanmıştır.³⁴¹

Taşradaki Darüleytamların kapanması ve öğrencilerin nakli kararından sonra bazı kurumların halen varlığını devam ettirdikleri bilinmektedir. Bunlardan biri de Sivas Darüleytamıdır. 1918 yılına ait Darüleytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi'ne ait bütçeden, idaresi vilayetlere bırakılan darüleytamlar için bir sey ayrılmadığı Sivas Maarif Müdüriyeti'ne bildirilmiştir.

3.2.4. Edirne Vilayeti Darüleytamları

Osmanlı Devleti'nde Edirne Vilayeti Darüleytamları'ı Kırk Kilise (Kırklareli), Tekfurdağ (Tekirdağ), Edirne illerini içermektedir. 631.094 olan toplam nüfusun 360.417'i Müslüman, 224.680'si Ortodoks Rum, 19.773'ü Ermeni, 22.5152'i Yahudi, 3.715'i başaka milletlere mensuptur.³⁴²

Tablo 33: Edirne Vilayeti Darüleytamları³⁴³

Darüleytam İsmi	Talebe	Muallim	Memur	Müstahdem	Toplam
Edirne Zükur Asım Bey Dar.	200	5	5	19	229
Edirne İnas Darüleytamı	50	5	4	7	66
Kırkkilise Ömer Naci Bey D.	150	4	4	13	171
Tekfurdağı Zükur Fazıl Bey D.	150	4	4	13	171
Tekfurdağı İnas Fazıl Bey D.	508	2	2	8	62
Edirne İttihat ve Terakki D.	200	6	5	17	228

Edirne Darüleytamı kuruluşundan cumhuriyet yıllarına kadar faaliyet gösteren önemli şubelerden biridir. Edirne'deki darüleytamların ilki İtalyan Okuluna, ikincisi Ermeni Kilisesine ait mülk üzerinde açılmıştır.³⁴⁴ Balkan coğrafyasına yakınlığı nedeniyle bu savaşın hemen sonrasında kurulan ilk darüleytamlardandır. Sultan II. Abdülhamid döneminde de açılan sanayii mekteplerine bir darüleytam eklenmesi şeklinde girişimlerde

³⁴¹ Bknz: s.168

³⁴² Kemal Karpat, A.g.e., s. 170-171.

³⁴³ BOA, MF. EYT. 3/81.

³⁴⁴ Oral Onur, *Edirne Hilal-i Ahmer ve Himaye-i Etfal Cemiyetleri: Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumları*, İstanbul: Dinç Matbaacılık, 2004, s. 20-22.

bulunulmuştur. Ancak Balkan savaşları burada bir dönem siyasi karışıklığa neden olduğundan Edirne'nin tekrar geri alındığı tarihten sonra ancak yaraların sarılması adına girişimlerde bulunulmuştur. Balkan harbinde Edirne'de öksüz kalan şüheda çocukları için açılan darüleytam bünyesinde kız öğrenciler için de bir bölüm açılacağına dair tamim yetim sorununun önemli boyutlara geldiğini gösterir.³⁴⁵

Edirne'de askeri kulüp olarak kurulan daha sonra Mısır Hilal-i Ahmer Hastahanesi olarak kullanılan ve devlete ait olan binanın barış zamanında darüleytam, savaş zamanında ise Hilal-i Ahmer Hastanesi olarak teşkil edilerek Halil-i Ahmer Cemiyeti'ne bırakılması sağlanmıştır.³⁴⁶ Edirnedeki darüleytam şubeleri dönemin iktidarı olan İttihat ve Terakki'nin Edirne'nin geri alınmasını kendi zaferleri olarak görmeleriyle açıklanabilir. Savaşın sonunda da ilk iş bu darüleytamların isimlerinin değiştirilmesi olmuştur.

Şehitlerin çocuklarını okutmak üzere savaş yıllarında Kıyık'taki Arif Paşa Konağında açılan İttihat ve Terakki Darüleytamı, bir yangınla şimdiki Ticaret Lisesi binasına taşınmış. 1918 Mondros Mütarekesi ile de Kalenderoğlu Asım Bey Darüleytamı ile birleştirilmiştir.³⁴⁷

1916 yılında Ermenilere ait olan kiliseye ait araziyle (şimdiki kız enstitüsü) yanındaki binadan müteşekkil Asım Bey Darüleytamı, mütarekeden sonra Ermenilere mallarının iade edilmesine binaen tahliye edilmiştir. Bu defa çocuklar Arpakervan Sanayi

³⁴⁵ HSDHADB. 5/16 (4 Ağustos 1915).

³⁴⁶ BOA, İ. MMS. 174/1332.

³⁴⁷ Rumi 1397 yılında Bulgaristan'ın Tırnova kasabasında dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimi ailesini göç etmiş olduğu manastır şehrinde yapmıştır. Buradaki öğreniminde sonra İstanbul'a gelerek Fatih Askeri Rüştiyesine girmiş, daha sonra harp okuluna (mühendishane-i berr-i hümayun) girerek 1419 tarihinde topçu subayı olarak mezun olmuştur. Meşrutiyet'in ilanından sonra yine birkaç defa Rumeli'de memur olarak önemli görevleri yerine getirmiş ve Eştîp Jandarma Komutanlığı'na tayin edilmiştir. İstanbul'a gelemeden Balkan Harbi ortaya çıkmış, genç subay bir batarya komutanlığı ile Cavit Bey Kolordusu'na katılmıştır. Asım bey, Balkan Harbi sırasında büyük kahramanlıklar sonucu Mustafa Paşa Kaymakamlığı'na atanmıştır. Biriktirdiği bin altın ile bir yatılı okul yaptırmak istediği sırada birinci dünya savaşı çıkınca doğuya gitmek zorunda kaldı. Giderken biriktirdiği parayı Edirne Valisi Zekeriya Bey'e verdi. Kendisi Ardahan'da şehit düşünce vasiyeti üzerine yapılan bina "Asım Bey Darüleytamı" olarak açıldı. Ayrıca Bknz: Taylan Esin; *Savaş, Tehcir, Ütopya: Darüleytamların Yükselişi ve Çözülüşü*, Toplumsal Tarih, Sayı 258 Haziran 2015, s. 50-61.

Mektebi'³⁴⁸ ne taşınmış bu defa da Yunanlıların işgaliyle karşılanarak sayıları azalan öğrenciler İstanbul'daki Darüleytamlara yerleştirilmişlerdir.³⁴⁹

Balkan savaşlarında olduğu gibi I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Edirne bölgesinin sınırda bulunması buradaki darüleytamın güvenlik sorunlarıyla karşılaşmasına neden oldu. Bununla ilgili en önemli olay Mondros Ateşkesi'nin imzalanmasından sonra yaşanmıştır. Yunan işgalinin her geçen gün artması ve İstanbul'un işgalinde de bu bölgenin karadan geçiş yolu üzerinde bulunması darüleytamlardaki yetimlerin daha güvenli bölgelere taşınmasını gündeme getirmiştir. Edirne Darüleytamı'nın soyulduğu ve eşyalarının çalınması olayından sonra Edirne Darüleytamı'ndan on iki kız ve onbir erkek çocuğun trenle İstanbul'a gönderildikleri, diğer yetimlerin sefaletine meydan verilmemesi için İstanbul'a sevkleri hususunda gerekli tedbirlerin alınması talebi ile Edirne Darüleytamı'ndan bazı çocukların ifade tutanaklarından da mezalimin her geçen gün arttığı ifade edilmiştir.³⁵⁰ Diğer yetimlerin sefaletine meydan vermemek adına gerçekleştirilen bu sevk bir devamlılık içinde olduğu görülür. Aynı zamanda Edirne'den İstanbul'a nakillerine zaruret hâsıl olan darüleytam talebeleri için Balmumcu Darüleytamı, bitişindeki ahşap köşkün mezkûr müesseseye verilmesi talebi üzerine yapılan tahkikatta, bu sevklerin sayı bakımından fazla olduğunu göstermiştir.³⁵¹

3.2.5. Erzurum Vilayeti Darüleytamları

Osmanlı Devleti'nde Erzurum Vilayeti ile Erzurum, Erzincan ve Bayezid illeri ifade edilmektedir. Toplam nüfus 815,432 olup, 673,297 Müslüman, 125,657 Katolik Ermeni, 2,241 Protestan, 4,859 Rum'dan oluşmaktadır.³⁵²

³⁴⁸ Osmanlı-Rus Savaşı'nda yetim kalan çocuklar için İslahane olarak yaptırılan bina, Vali Abdurrahman Paşa tarafından tekrar yaptırılarak okula dönüştürülmüştür. 1877 Osmanlı Rus Savaşı, sonrasında kimsesiz kalan kız ve erkek öğrencileri sefaletten kurtarmak amacıyla; 1878 yılı başlarında Horozlu Bayırı'nda, Hoca İvaz Medresesi'nde, Vali Rauf Paşa tarafından İslahane adı ile kurulmuştur. 1882 yılında, Vali Kadri Paşa döneminde, okul gelişmiş ve "Melesi Eytam" adını almıştır. 1894 yılında yenilenerek açılış töreni yapılmıştır. İki katlı olarak yaptırılır ve okula Sanayi Hamidiye adı verilir. Günümüzde Endüstri Meslek Lisesi olarak hizmet vermektedir. En ünlü müdürü ise 26 Mart 1913 'te Bulgarlar tarafından öldürülen Şehit Ressam Hasan Rıza Bey'dir. Bina savaş döneminde ve mütareke döneminde yetimlere tahsis edilmiştir.

³⁴⁹ BOA, HR. İM. 61/33.

³⁵⁰ BOA, HR. İM. 61/33.

³⁵¹ BOA, HR. İM. 68/47.

³⁵² Kemal Karpat, A.g.e. s. 170-171.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan Ermeni olaylarından en fazla etkilenen vilayetlerden biri de Erzurum'dur. Bu konuda birçok yerel tarih araştırması olmakla birlikte bu olaylar Ermeni yetimlerinin darüleytamla ilişkilerinde paralellik gösterir. 1.Dünya savaşı ve akabindeki tehcir kararından sonra kimsesiz ve himayesiz kalan çocukların darüleytam ve öksüz yurtlarına yerleştirilmesine dair, Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Ermenilerin yoğunluklu yaşadığı Adana, Erzurum, Konya, Trabzon, Canik, Urfa ve sair vilayetlerle İzmit, Canik, Eskişehir, Karahisar-ı Sahip, Kayseri gibi bölgelere telgraf gönderilmiştir.³⁵³

30 Ekim 1915 tarihinde Maarif-İ Umumiye Nezareti Kalem-i Mahsusundan Erzurum valiliğine *gönderilen telgraf önemlidir*. Telgraf şu şekildedir: “*Haçikvan ve Erzurum Müdüriye karyelerindeki manastırlarda Darüleytam tesis etmek istiyoruz. Maarif-i daimesini vereceğiz. Orada tesisatını ikmal etmek kabil midir?*”³⁵⁴

Bunun devamında da Erzurum vilayetinde gerek kiliselerde ve gerek sair mahallerde sahipsiz kalan eşyanın darüleytam ve mekteb-i sanayiye devri kararlaştırılarak daha önceden İslam aileleri yanınada yevmiye ile baktırılan yetim çocukların açılan darüleytamlara kaydı istenmiştir.³⁵⁵

3.2.5.1. Erzincan Darüleytamı

Erzincan Darüleytamı'yla ilgili en dikkat çeken nokta Ermeni çetelerinin tecavüzatından dolayı kimsesiz kalan çocuklar için darüleytam kurulmasının gerekliliğidir. Seferberlik tahsisatından giderlerin karşılanması ve 500 yataklı olarak tesis edilmesi ve gelişmelerden haberdar edilmesi bildirilmiştir.³⁵⁶ Bunun yanında birçok binanın savaş sırasında darüleytama dönüştürülmesiyle ilgili bir örnek de vardır. Boşaltılan askeri mektep darüleytama tahsis edilmiştir. Özellikle tehcir kararından sonra bu kararın alınmasının nedeni Ermeni yetimlerin de bu binalara yerleştirildiklerini göstermektedir. Erzincan Darüleytamı'nda Ermeni ve Müslüman yetimlerin birarada bulunduğu dair birçok arşiv belgesi vardır bunlardan biri:

³⁵³ BOA, DH. ŞFR. 63/142 (30 Nisan 1916).

³⁵⁴ BOA, DH. ŞFR. 57/194 (30 Ekim 1915).

³⁵⁵ BOA, DH. ŞFR. 590/86 (27 Eylül 1918)

³⁵⁶ BOA, MF. MKT. 1234/107 (21 Temmuz 1918).

“Anne babasını Erzincandaki Ermeni olaylarında kaybeden çocuklar hakkındaki tahkikat varakalarında harb ve Ermeni çetelerinin tecavüzü neticesi kimsesiz kalan çocuklar için Erzincan, Van, Sivas, Erzurum, Trabzon ve Bitlis'te darüleytamlar tesisinde kullanılmak üzere seferberlik tahsisatından para ayrıldığı ve Erzincan'da boşaltılan askeri mektebin binası Darüleytam'a tahsis edilmiştir.”³⁵⁷

Erzincan'da darüleytam kurulması ve inşa edilmesiyle alakalı belgeler incelendiğinde darüleytam inşaatının Mayıs 1918 yılına denk geldiği görülmüştür. Ancak burada önemli olan nokta bu tarihlerde Erzincan'da bir darüleytamın faaliyette olduğudur. Belgelerden anlaşıldığına göre özellikle yetim çocukların tasfiye edilen askeri mektebe yerleştirilmesi sorun teşkil etmiş. Harbiye nezaretinden bu tasfiyenin geçici olduğu ve Erzincan Askeri Mektebin tekrar açılacağı ifade edilmiştir. Bunun üzerine çocuklar için bir bina arayışına girilmiş ve yeniden bir inşaat yapmaktan ziyade boş ve metruk binalardan uygun görülenlerin onarılıp, yenilenmesi kararına varılmıştır.³⁵⁸

Tablo 34: 500 Kişilik Bir Darüleytam İçin Hazırlanan Tahmini Bütçe

İaşe	Tamir ve Tadilat	Karyola	Yatak-yorgan	Giyim	Mutfak	Isınma
50.000	14.800	800	2.500	15.000	1000	3.500

Günlük harcamalar esas alınarak yıllık masraflarının ne kadar olacağına dair tahmini bir bütçe hazırlanmıştır. Buna göre çocukların günlük masraflarına karşılık her birine 25 liradan 91.250 lira gibi bir harcama yapılacağı görülmüştür. Ancak burada darüleytamın yapım, tamir ve tadilatıyla, darüleytamlarda görev yapacak kişilerin ücretleri hariç tutulmuştur.³⁵⁹

Erzincan Darüleytamı'nın tamamlanması sonrasında, daha önce İslam aileleri nezdine verilen ve himaye edilen Ermeni yetim kızlarının toplanarak bu darüleytamda muhafaza altına alınması ve iaşelerinin temin edilmesi için Emniyet Umum Müdürlüğü'nden Erzincan Mutasarrıflığı'na telgraf çekilmiştir.³⁶⁰ Bu belgeden Mayıs 1918 de başlanan

³⁵⁷ BOA, MF. MKT. 1234/107 (21 Temmuz 1918).

³⁵⁸ BOA, DH. UMVM 70/23 (23 Haziran 1918)MF. MKT. 1234/107 (21 Temmuz 1918).

³⁵⁹ Galip Eken, “Erzincan Darüleytamına Dair Bazı Bilgiler”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14.1(2013), s. 127.

³⁶⁰ BOA, DH. ŞFR. 8.

Erzincan Darüleytamı'nın bitmesi için 7 Mart 1919'da süratle devam edildiği anlaşılmaktadır.

3.2.6. Bitlis Vilayeti Darüleytamı

Vilayetin merkezi Bitlis'tir. Bitlis, Muş, Siirt ve Genç sancakları vardır. 437.479 toplam nüfus 309.999 Müslüman, 117.492 Ermeni (Ermenilerden 2.788 Katolik Ermeni), 3.992 Süryani, 4.356 Keldani, 1.640 Protestandan meydana gelmektedir.³⁶¹

Tablo 35: Bitlis Vilayeti Darüleytamları

Sancak	Talebe	Muallim	Memur	Müstahdem	Toplam
Bitlis-Diyarbakır İnas	150	3	2	13	168
Bitlis-Diyarbakır Zükur	250	8	4	19	281

Kaynak: BOA, MF. EYT. 3/81.

Bitliste mukim Amerikalı misyonerler tarafından İzmir ve Bursa eytamhanelerine gönderilmek istenen Ermeni yetimleri hakkında belirli işlemler yapılmıştır.³⁶²

3.2.7. Diyarbakır Vilayeti Darüleytamları

Osmanlı Devleti'nde Diyarbakır Vilayeti Darüleytamları'ı Diyarbakır, Mardin, Ergani, Madeni ve Siverek illerini kapsamaktadır. Toplam nüfus; 619.825 olmakla beraber, 492.101 Müslüman, 55.890 Ermeni Katolik, 42.109 Sünyani, 7.376, Protestan, 5.994 Keldani oluşturur.³⁶³

Osmanlı Devleti'nde sosyal ve kültürel faaliyet gösteren devletlerin önemli bir merkezi olan Diyarbakır'da birçok yabancı devlet kurumu bulunuyordu. Özellikle I.Dünya savaşının başlamasıyla beraber buna müdahale etme yabancı devlet okullarına el koyma şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak savaşın öncesinde özellikle Sultan II. Abdülhamid zamanında misyonerlik faaliyetlerini önlemek ve azınlık unsurlarda yabancı etkisini azaltmak adına eğitim ve sosyal faaliyetlere hız verildiği görülmüştür.³⁶⁴

³⁶¹ Kemal Karpat, A.g.e., s. 174.

³⁶² BOA, DH. TM. K. M. 40/20.

³⁶³ Kemal Karpat, A.g.e., s. 176-177.

³⁶⁴ Hatip Yıldız, "II. Abdülhamid Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Açılan Yetimhaneler ve Vali Mehmed Halid Bey'in Vilayette Misyonerliği Önleme Çabaları", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6.14(2010), s. 112.

Diyarbakır Darüleytamı'yla ilgili belgeler incelendiğinde Aşair ve Muhacirin Müdüriyetiyle yapılan yazışmalar dikkat çekicidir. Savaş sırasında Ermeniler de dâhil olmak üzere aşiretlerin ve muhacirlerin sevklerini, iskânlarını ve iaşelerini sağlayan bu müdüriyet için Diyarbakır özel bir öneme sahipti. Doğu'da daha önceleri başlayan Rus işgali ve buna bağlı göçler daha güvenli sayılabilecek yerlere sevki gündeme getirmişti. Bu noktada Diyarbakır, nüfusu artan ve kimsesiz çocuk sorununun en fazla olduğu şehirlerden biri haline geldi. Bu yalnızca Osmanlı Devleti'nin bununla ilgili çözüm bulmak amacıyla olmadığını hatta bununla ilgili diğer devletlerden daha geç kaldığı söylemek gerekir. Diyarbakır'daki yabancı okullar, sadece okul olmayıp aynı zamanda bünyesinde yetimhanelerini de olduğu komplekslerdi. Bu bakımdan Diyarbakır'daki yabancı yetimhanelerini, yabancı mekteplerle değerlendirmek doğru olur. Hatta yabancı bir devlet için mektep açmaktan ziyade, yetimhane açmak daha kolay olup, yükümlülükleri daha azdı. Çünkü devletin kendi topraklarında kendi vatandaşlarına karşı bir koruma, besleme, eğitime durumu uzun yıllar bu faaliyetleri de bir misyonerlik kuşkusu yaratmadı.³⁶⁵

³⁶⁵ Bununla ilgili bir durum tespiti dönemin Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'e aittir. 1889 yılına ait şifreli olarak çekilen bu telgraf özellikle ruhsatsız eytamhanelerin geçmişten gelen bir sorun olduğunu göstermektedir. *"Almanyalı Mister Bafinsin bilâ-ruhsat hafıyyeten toplamış ve 15 Nisan 1315, 9 Nisan 1315, 6 Haziran 1315 tarihli 3 küt'a tegratname-i acizanemle arz olunduğu vechile icra kılınan vesaya üzerine dağıtmış olduğu etfali yine toplamak ve ol-babdaki emellerini resmiyet dairesinde istihsal etmek üzere geçende Diyarbakire gelip davet eden Doktor Lisbos imzasıyla verilen arzuhalde Diyarbakırda bir eytamhane açmak için ruhsat verilmesini istid'a ve çocukların isim ve şöhratlarını mahal-i veladet ve ikametlerini mübeyyin bir de defter i'ta kılınmaktan nâşi etfal-ı merkumenin hüviyet ve mahiyetleri ve ebeveyn ve müteallikalarının ...-i muvafakatleri ba'del-tahkik ale-l usül bab-ı aliden istizan muamale olunacağı kendisine tebliğ kılınması üzerine sefaretce takibat icrasıyla sitihsal-ı ruhsat edileceği cevabı alınmıştı. Bu kere tahkikat-ı mezkure hitam bularak keyfiyetin sadriazamiye iş'ar ve saye-i ihsanvâye-i hazret-i padişahide dahil-i vilayette aç ve ...ianesine muhtac eytam yok iken bu misyonerlerin eytamhane açmaya çalışmaları güya iğtişâş mahsulü olarak birçok Ermeni eytamı sokaklarda kalmışda hükümet bunların imdadına yetişemiyormuş ve kendileri Ermenilere müderris olamamış gibi bir intiba oluşturacağı ve devlete sermaye-i itiraz ve Ermenilerin ta 'mime hizmet ettirmek gibi mülken ve maslahaten mazarrat-ı adideyi müstelzem olan eşkar ve ...larını husule getirmek için olduğu ve bu eytamhanenin küşadına ruhsat verilecek olur ise emsali tekerrür ederek ve bunların refte refte mekteb haline ifrağ edilerek mazarratın bilahare önü alınamayacak derecelere varacağı açık bulunmuş ve tahkikat-ı vakı'a dahi defter-i mezkurda muharrer etfal gibi sahib olmadıklarını ve kısm-ı ekserisi eytamhaneye idhallerine müteallikatinin muvafakatleri olmadığı ve muvafakatleri olanlarında para ile ...edildiklerini meydana çıkarmış ve say-i muvafakatvâye-i hazret-i tall-el ...ide mekteb-i sinayi'in ikmalide kuvve-i karibeye gelmiş olduğundan bahisle mezkur eytamhanenin küşadına ruhsat verilmemesi ba-tahrirat izbar kılınmış olup ancak mukaddema ecnebiler tarafından ruhsatsız açılıpta etfalın yine kendilerine dağıtılması suretiyle kapatılan eytamhaneler için cereyan eden muhaberatı bab-ı alinin meşhud olan temayullerine göre bu defa ruhsat-ı resmiyesinin i'tasına müsaraa (teşebbüs, sürat) olunacağı mahsus bulunan mezkur eytamhanenin men'-i tesisi irade-i cenab-ı şehinşahiye muhtaç olduğunu arz eylerim efendim 16 Kanunievvel 1315 Vali Halid "*

Diyarbakır Darüleytamı'nın açılma nedenleri misyonerlik faaliyetlerini önlemenin yanında özellikle doğu bölgelerinde başlayan Rus işgali ve neden olduğu göçlerdir. Birçok şehirde metruk binaların Darüleytamlara çevrildiği bilgisine rağmen Diyarbakır'daki mevcut yabancı mektep ve binaları, darüleytam için her bakımdan çok uygunsuz bir binalardır. Manastır ve yanındaki iki bina şeklinde anlatılan bu darüleytam o günün koşullarında 500 yetimi barındırmış ancak bunun bedeli ağır olmuştur. Çoğunluğu Bitlis'ten gelen yetimlerin oluşturduğu bu darüleytamda Ermeni yetimler de bulunmaktaydı. Hatta bir belgede Diyarbakır'dan Urfa'ya sevkleri kararlaştırılan Haydaranlı Aşireti yetimleri için bir darüleytam teşkilinin gerektiği ancak Diyarbakır'da bunun mümkün olmadığı bildirilmiştir.³⁶⁶

Aynı tarihlerde Bitlis Darüleytamı'nın da Diyarbakır'a nakledilmiş olması, mevcut binalardaki doluluk yaşanan ölüm oranları da uygun bir binanın olmamasına eklenince bu durum daha iyi anlaşılabilir. Daha sonraki tarihli bir belge de Diyarbakır Darüleytamı'nda fazla yer kalmadığından seksen yetim ve kadının Mardin'e gönderilmesi uygun görülmüş,³⁶⁷ açıkta kalan mülteci çocuklarının kabulü için kadronun ikiyüz çocuk alacak şekilde genişletilmesi düşünülmüştür.³⁶⁸

Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından Diyarbakır Darüleytamı'na gönderilecek kadın ve çocukların iâşe ve iskânlarının temin edilmesine dair birçok yazı ve telgraf bu sevkî mütemadiyen olduğunu göstermektedir.³⁶⁹ Bu yoğunluğa binaen Diyarbakır'da Dördüncü Ordu Komutanlığı tarafından da 500 kişilik bir darüleytam açıldığı görülmektedir.³⁷⁰ Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti açılan 500 kişilik bu Darüleytam'a belirtilen sayıda yetimin gönderilmesinin münasib olup olmayacağına dair Diyarbakır Vilayetine bir telgraf göndermiştir. Ancak bu darüleytamın Diyarbakır merkezde değil sancaklardan birinde olduğu düşünülmektedir.

Van mültecilerinden kimsesiz çocuklar için açılacak darüleytama Ermeni çocukların da kabul edilmesine ve yüz bin kuruşluk tahsisat gönderilmesine dair yine Diyarbakır'a gönderilen şifreli telgrafta ki tarihin sevkî gerçekleştirildiği tarihler olması önemlidir.

³⁶⁶ BOA, DH. ŞFR. 69/165 (2 Kasım 1916); 536/63 (11 Kasım 1916).

³⁶⁷ BOA, DH. ŞFR. 529/ 96 (24 Ağustos 1916).

³⁶⁸ BOA, DH. ŞFR. 570/25 (1 Kasım 1917).

³⁶⁹ BOA, DH. ŞFR 67/40 (19 Ağustos 1916) ; 69/195 (5 Kasım 1916) ; 70/137 (29 Kasım 1916).

³⁷⁰ BOA, DH. ŞFR. 70/137(29 Kasım 1916).

Diyarbakır Darüleytam'larında yaşanan yoğunluk özellikle bu dönemde artmış ve talebi karşılamamıştır.³⁷¹ İlk etapta Van mültecilerinin kimsesiz çocuklarını sefaletten kurtarmak ve şimdilik yalnızca yaşlerini temin etmek ve sıhhatlerini muhafaza etmek amacıyla bir darüleytam teşekkül ettirmek kararlaştırılmıştır. Bunun için 100.000 kuruşluk bir ihtiyaç lüzumu karşılanmakla beraber, yeni bir bina yapmak yerine; uygun, boş, metruk binalardan darüleytama elverişli binaların araştırılması tavsiye edilmiştir. Darüleytam talebeleri için gerekli olan meblağın temin edilmesinde halkın yardımına başvurulmasıyla ilgili izin reddedilmiş ve halktan yardım toplanmaması istenmiştir. Sonuçta köhne bir manastırda ve ikişer odalı iki hanede tesis edilerek açılan Diyarbakır Darüleytam'ı kısa zamanda bir sefaletخانهye dönüşmüştür.³⁷² Bunun nedeni, binanın hıfzıssıhaya uygun olmamasından dolayı özellikle cilt hastalıklarına maruz kalan çocukların hastalığı, başka çocuklara bulaştırması sonucu yaşanan olaylardır. Bunu darüleytamlara ait olan aylık vukuat raporlarında görmek mümkündür. 421 talebeden Nisan 1916'da 10, 10 Mayıs'ta 9, Haziran'da 13, Temmuz'da 21, Ağustos'ta 35, 5 Eylül'de 29 olmak üzere toplam 117 kişinin vefat ettiği görülmüştür.³⁷³

Darüleytamlarda yalnızca Müslüman çocukların eğitime tabii olduğu bilinmekle beraber mühtedi Ermeni çocukları için genişletilen darüleytam talebe kadrosunun kaç çıkarılacağı sorulduğu telgraf ihtida eden Ermeni çocuklarının eğitim sürecine dâhil edildiği göstermiştir.³⁷⁴ Özellikle birçok Ermeni yetimin bulunduğu taşradaki darüleytamlarda nasıl ve ne yönde bir eğitim verildiğiyle ilgili yetersiz olan bilgiye rağmen bu belge bu yönde bir bilgi vermektedir. Taşradaki darüleytamların lağvedilmesinden sonra İstanbul'a gönderilen darüleytam talebelerinden hastaneye gönderilenlerin listesi içinde Diyarbakır ve Mardin Darüleytamı hasta talebe listesi dikkat çekmektedir.

Tablo 36: Diyarbakır ve Mardin Talebesinden Hastaneye Gönderilenler

Pederinin ismi	Numarası	İsmi	Mektebi	Yaşı
Mehmed	452	Muhyiddin	Malazgird	13
Hasan	399	Cemal	Bitlis	10
Hasan	397	Abdullatif	Bitlis	14
Ahmed	417	Davud	Mardin	14
Ahmed	417	Ferruh	Bitlis	13

³⁷¹ BOA, DH. ŞFR. 505/10 (11 Ocak 1916).

³⁷² Hatip Yıldız, Agm. s. 114.

³⁷³ BOA, DH. İ. UM. E. 25/92-9 (24 Aralık 1916).

³⁷⁴ BOA, DH. ŞFR. 64/184 (29 Eylül 1918).

Cebrail	96	Fahri	Diyarbakir	14
Şakir	17	Ömer	Van	14
Ahmed	283	...	Van	13
Ali	57	Osman	Van	12
Hurşid	107	İbrahim	Van	11
İbrahim	358	Abdullatif	Van	12
Nureddin	38	İhsan	Van	-
Abdullah	124	Mustafa	Van	11
...	463	Hüseyin	Van	11
Mustafa	381	Sıtkı	Diyarbakir	12
...	382	Cemil	Bitlis	12
Asakir	383	Kamil	Ardış	9
Abdullah	384	Mehmed	Diyarbakir	9
Ahmed	385	Nusret	Van	9
Raşid	386	Şefik	Van Diyarbakir	10
Celil	389	Üveys	Van	13
Şerif	390	İsmail	Van	14
Derviş	391	Mehmed Emin	Van	14
Mehmed	392	Halil	Ahlat	10
...	393	Cemil	Palo	12
Mustafa	394	Danyal	Erdiş	9
Yusuf	395	İsmail	Van, Mardin	10

Kaynak: BOA, MF. EYT. 10/12, 17/62.

3.2.7.1. Mardin Darüleytamu

Mardin’de bir darüleytamanın varlığıyla ilgili ilk belge 5 Şubat 1916 yılına ait olan ve Mardin’de bir darüleytam açıldığıyla ilgilidir.³⁷⁵ 11 Ağustos 1916 yılına ait bir belgede de Diyarbakır vilayetinde fazla yer olmadığından seksen yetim ve kadının Mardin’e gönderilmesi uygun görülmüştür.³⁷⁶ Mardin’in Diyarbakır’la birçok belgede ortak anılması Diyarbakır vilayetine bağlı sancak olmasındandı. Özellikle muhacirlerin sevk ve iskânı hususunda ve Ermeni yetimleriyle ilgili birçok meselede iki şehir ortak hareket etmiştir. Tehcir kararından sonra kimsesiz ve ortada kalan Ermenilerin yetimlerinin de darüleytama alınmasıyla ilgili karardan sonra birçok Ermeni yetimi Mardin Darüleytamu’na alındı. 1 Haziran 1916 tarihine ait belgeden mardin’deki darüleytamanın ermeni mühtedi çocuklar için genişletildiği ve sayının kaç çocuğu barındırabileceği ile ilgili bilgi istenmiştir. Ayrıca masrafların da bilgisi istenmiştir.³⁷⁷ Savaşın devam ettiği yıllarda darüleytama yansıyan en önemli sorunlar iâşe sıkıntısı ve talebelerin güvenliğin sağlanmasıyla ilgili sıkıntılardı. Uzun bir zaman ordunun desteği ve erzak takviyesiyle ayakta kaldığı anlaşılan darüleytamların Mart 1918’ den itibaren ordunun verdiği ekmek

³⁷⁵ BOA, DH. UMVM. 70/7(5 Şubat 1916)

³⁷⁶ BOA, DH. ŞFR. 529/96 (24 ağustos 1916).

³⁷⁷ BOA, DH. ŞFR. 64/184 (29 Eylül 1918).

ve erzaktan mahrum kaldığı anlaşılmaktadır.³⁷⁸ Aşağıda Mardin’de bulunan darüleytamların sayısal bilgileri bulunmaktadır.

Tablo 36: Mardin Vilayeti Darüleytamları³⁷⁹

	Talebe	Muallim	Memur	Müstahdem	Toplam
Mardin Zekur	250	8	4	19	281
Mardin İnas	200	4	2	15	221

Erzak sıkıntısının giderilmesiyle ilgili özellikle muhacirin tahsisatından ihtiyaçların gönderilmesiyle ilgili çözüm sunulmuştur.³⁸⁰ Savaş yıllarında kurulan Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti’ne ait bu ödenek, müdüriyet adına iâşesi sağlanan her bir kişi için ilgili kuruma ödeme yapılması şeklindeydi. Darüleytamlar içinde bulunan birçok muhacir, bu müdürlüğün muhacirin tahsisatı denilen nakit para ya da erzakıyla iâşe ettirilmiştir. 10 Mart 1918 tarihinde Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti’nden Diyarbakır Vilayetine gönderilen telgrafta Mardin’deki mültecilerin ve darüleytamdaki çocukların sefalet çektiği bildirildiğinden sefaletten kurtarılmalarına dair tahsisatın nereden sağlanacağı bildirilmiştir.³⁸¹

Mardin darüleytamıyla ilgili diğer bir husus bölgelere yansıyan birçok vukuattan anlaşıldığı üzere kurumda bulunan Ermeni yetimlerdi. Mardin Darüleytamı’nda bulunan Adanalı Zahorin’in Mardin istasyonunda görevli Edyan Lerolay tarafından kaçırıldığı ile ilgili durum o dönemle ilgili birçok ipucu vermektedir.³⁸² Olayın gerçekleştiği tarih olan Ekim 1917, tehcirden muaf tutulan Ermeni memurlar aracılığı ile problemlerin devam ettiğini göstermiştir.

Belgenin devamında kumpanyada görevli Ermeni memurların birçok Ermeni yetimi kaçırdıkları ve sakladıklarıyla ilgili bilgi bulunmaktadır. Bu durum Ermeni yetimlerinin güvenliklerinin sağlandığı ve himaye edildiğinin aksine zorla alındığı ve ailelerinden koparıldığı gibi darüleytamların işleyişine ters bir durumu akla getirmiştir. Nitekim

³⁷⁸ BOA, DH. ŞFR. 579/139 (11 Mayıs 1918).

³⁷⁹ BOA, MF. EYT. 3/81.

³⁸⁰ BOA, DH. İ. UM. EK. 110/3-2. (19 Mart 1918).

³⁸¹ BOA, DH. ŞFR. 85/75 (10 Mart 1918).

³⁸² BOA, DH. ŞFR. 561/5.

darüleytamlarla ilgili bu iddia bazı kaynaklarda sıkça ifade edilir.³⁸³ İddia; darüleytamlarda Ermeni yetimlerin bir asimilasyona tabii tutuldukları ve zorla İslamlaştırıldıkları ile ilgili iddiadır. Darüleytamlarda bu iddiayı destekleyen firar, kaçırılma, din değiştirme gibi durumlara rastlanmakla beraber bu iddianın tam tersi sayılabilecek durumlara da rastlamak mümkündür. Nitekim bununla ilgili en fazla örnekler mütarekeden sonra yaşanmış, İslam aileleri yanından ayrılmayan cemaatlerine teslim edildiği halde tekrar geri dönen, teslim edilmemek için hüviyetini saklayan Ermeni yetimlerle ilgili birçok durum söz konusudur.³⁸⁴

Ermeni yetimleri darüleytamlar açılmadan önce İslam aileleri nezdine verilmiş ve orada iâşe ettirilmişken, darüleytamın açılmasıyla, ilgili ailelerin yanından alınarak darüleytama yerleştirilmişlerdir. Mardin'deki darüleytamların genel müdürlük tarafından belirlenen bir eğitim faaliyeti içinde eğitim verdiğine dair hususi bir belge yoktur. Faaliyet gösterdiği zaman diliminin savaş dönemi olması ve birçok bölgeye göre askeri durumları öne ortaya çıkarmıştır. Bu da darüleytamın çocukların eğitim alma ve meslek sahibi olmalarından ziyade himaye etme, hayatlarını devam ettirme ve karnını doyurmaya odaklandığına dair kanıyı güçlendirmiştir.

3.2.8. Halep Vilayeti Darüleytamları

Osmanlı Devleti'nde Halep vilayeti darüleytamları Halep, Antep, Urfa, Maraş ve Kilis illerini kapsamaktadır. Halep bölgesi misyonerlerin uzun dönem hareket imkânı buldukları özel bir bölgeydi. Müslüman 302.029, Ermeni 47.556, Yahudi 1068, Protestan 7763, Başka 3582, Ortodox Rum 13 toplam nüfusu meydana getirir.³⁸⁵

Burda bulunan Ermeni nüfusunun yoğunluğu, bölgeyi misyonerler için cazibeli hale getirmiş ve Osmanlı Devleti'nin darüleytamları açtığı tarihten 100 yıl önce bu bölgede Ermeni halkıyla ortak bir hareket planı gerçekleştirilmiştir. İlk sırada Amerika olmakla beraber sırasıyla İngiltere, Fransa, Almanya, Danimarka ve İtalya açtıkları mektep, hastane, yetimhane, aşevi gibi ruhsatlı ruhsatsız faaliyetlerle Ermenilerle yakından ilgilenmişlerdir. Ermeni olaylarının arttığı tarihlerde dikkati üzerine çeken bu kurumlarla

³⁸³ Nevzat Onaran, *Osmanlı'da Ermeni ve Rum mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919): Emval-i Metrukenin Tasfiyesi*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013, s. 71.

³⁸⁴ BOA, MF. EYT.11/9.

³⁸⁵ Kemal Karpat, A.g.e., s. 178-186.

ilgili bazı tedbirler alınmasına rağmen başarılı olunamamış savaşın başlamasıyla da Amerika ve Almanya'nın daha etkin bir faaliyet alanı bulması söz konusu olmuştur. Bölgenin yaşanan bazı olaylardan dolayı güvensiz hale gelmesiyle Ermeni yetimlerinin daha güvenli bölgelere taşınması aslında çok önceleri yabancı devlet misyonerleri tarafından başvurulmuş bir uygulamaydı. Nitekim hem Amerika'ya hem Almanya'ya yabancı bir memlekete götürmemek şartıyla yetimlerin başka yerlere sevkine izin vermiştir.³⁸⁶

Halep'teki Ermeni yetimlerinin Osmanlı Devleti tarafından daha güvenli bölgelere sevkine ise farklı bir özelliğe sahiptir. Tehcir kararından önce Ermeni olaylarının arttığı dönemlerde de bu sevk yapılmakla beraber I. Dünya Savaşı yıllarında artmıştır. Ermeni yetimlerinin sevkinde dikkat çeken nokta tehcirin tam tersi yönünde yapılmış olmasıdır. Sivas'tan yoğun bir Ermeni vatandaşı sevk yapılırken Ermeni yetimleri de bu bölgeye sevk edilmiştir. 15 Şubat 1916 tarihinde İskân-ı Aşair Muhacirin Müdüriyeti'nden Halep'te bulunan Ermeni yetiminin terbiye ve tahsili için Sivas'a celbiyle darüleytamlara yerleştirilmesiiçin Sivas vilayetine çekilen telgraf bunun kanıtlarından biridir.³⁸⁷ Burada etkili olan düşüncenin Ermeni ve yabancı olmayan yerlere yetimlerin sevk edilmesinin onları ayrılıkçı eylemlerden korumak olduğuanlaşılabılır. Kadın ve çocukların zorunlu göç dışında bulunmalarına rağmen daha güvenli bölgelere sevk edilmeye çalışılırken de bu düşünce etkili olmuştur.³⁸⁸

Halep vilayetiyle ilgili önemli ayrıntılardan bir tanesi de Fransız Katolik tarikatı olan Dominiken rahipleriyle ilgili olan kısmıdır.³⁸⁹ Osmanlı devletinde misyonerlik faaliyetlerine ilk önce başlayan ülkelerden biri olan Fransa XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı devletinde bu faaliyetlerinin yapılandırmıştır. Katolik Cizvitleri, Katolikliğin

³⁸⁶ BOA, DH. TK. M. 13/397. “ Halep'te bir kısım Ermeni yetiminin yabancı memleketlere götürülememek şartıyla Beyrut'taki Alman yetimhanesine gönderilmesine ruhsat verilmesi” bununla ilgili bir başka örnek BOA, DH. TM. K.M. 13/39. “Urfa'dan İzmir Alman yetimhanesine gönderilecek yetim kızlar ve yetimhaneye gönderilecek Ermeni yetiminin engel olunmaması talebi”

³⁸⁷ BOA, DH. ŞFR. 61/2 (15 Şubat 1916).

³⁸⁸ BOA, DH. ŞFR. 586/42. (3 Temmuz 1918), (Ayrıca “Erkekleri olmayan Ermeni ailelerinin büyük şehirlere gönderilmeleri münasib olamaz. Ancak küçük yaşta kimsesiz kalan kız ve erkek çocukları müteferik suretle İslam karyelerine verilebilir” şeklindeki arşiv belgesi için Bknz: BOA, DH. ŞFR. 54/325 (9 Ağustos 1915)

³⁸⁹ Katolik Kilisesi içindeki önemli gruplardan olan Dominiken Tarikatı, 1215'te Fransa'nın Toulouse şehrinde kurulmuştur. Aynı zamanda “Vaizci Kesisler” ve İngiltere'de beyaz cübbe üzerine giydikleri siyah palto sebebiyle “Kara Rahipler” olarak da adlandırılırlar. Dominikenler olarak tanınan “Vaiz Kesisler Tarikatı”nın kurucusu, Aziz Dominik'tir.

diğer kolları olan Fransisken, Dominiken, Kapuçin ve Firer rahip ve rahibeleri takip etmiştir. Ermeniler, Rumlar, Süryaniler, Keldaniler, Marunîler, Yezidiler ve Yahudiler üzerinde çalışan Katolik gruplar bu faaliyetlerini kilise, okul, hastane pansiyon, yurt, yetimhane, sağlık ocakları, eczane, yabancı dil kursları, sanat öğreten atölyeler aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir.³⁹⁰ Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşına katılmasıyla birlikte 1 Ekim 1914 itibariyle kapitülasyonları kaldırdığını açıklaması Fransa’ya tabi olan Dominiken rahiplerine ait binanın darüleytama çevrildiği anlaşılmıştır. 1917 yılına ait bir belge darüleytama çevrilen Dominiken mektebinin durumuna ait önemli bilgiler sunar. Vaktiyle Dominiken rahiplerinin mekteplerinin ve kendilerinin sebze yetiştirdikleri aynı bahçede müdür Halil Efendi ve talebelerinin sebze yetiştirmek hususunda gayret göstermemesine binaen genel müdürlükten bir tenbihatda bulunulmuştur. “*İdare-i faaliyet cevherdir ve idareyi faaliyete malik olanlar vazifelerini hakkıyla ifa etmeyince istirahatlerinde bile rahat ve huzur bulamazlar*”³⁹¹ şeklindeki ikaz aslında ilgili hususta tüm imkânlar hazır olmasına rağmen kullanılmadığını gösterir.

3.2.8.1. Antep ve Kilis Darüleytamı

Tablo 37: Antep Vilayetleri Darüleytamları

	Talebe	Muallim	Memur	Müstahdem	Toplam
Ayntab Zükûr Darüleytamı	100	3	7	13	123
Kilis Zükûr Darüleytamı	100	4	3	12	119

17 Haziran 1917 tarihinde Kilis ve Ayntab Darüleytamları’nın dersaadete bağlandığından bundan sonra her husus için başvurulması bildirilmiştir.³⁹² 1917 tarihinden itibaren Antep ve Kilis Darüleytamları’na ait arşiv belgelerinden Almanya’ya gönderilecek darüleytam talebelerinden bahsedilmektedir.³⁹³ Bu belgelerde talebelerin vize işlemleri, harcırahları, refakat edecek muallimlerin

³⁹⁰ Burcu Kurt, “Modernleşen Sanayiye Ayak Uydurmak: Osmanlı Irak’ında Kurulan Sanayi Mektepleri”, *History Studies*, 5. 3(2013), s. 154; BOA, HR. HMŞ. İŞO. 9.

³⁹¹ BOA, MF. EYT. 9/26.

³⁹² BOA, MF. EYT.1225/21.

³⁹³ BOA, MF. MKT 1227/69 (25 Haziran 1917), 1229/11 (5 Eylül 1917), 1226/20 (12 Mayıs 1917), 1227/67 (23 Haziran 1917), 1228/74 (19 Ağustos 1917).

belirlenmesi, kaldıkları süre içinde şahsi masraflarının karşılanması gibi konular işlenmiştir.³⁹⁴

3.2.8.2. Maraş Darüleytamı

Osmanlı son döneminde Halep vilayetine bağlı bir sancak olan Maraş'ta darüleytamın kurulması şehirle ilgili özel durumlar taşımaktaydı. Osmanlı topraklarında yabancı devletlerin misyonerlik faaliyetleri özellikle azınlığa mensup vatandaşların mezheplerini değiştirmeye ve korumaya yönelik faaliyetler mensup vatandaşların mezheplerini değiştirmeye ve korumaya yönelik faaliyetler şeklinde gerçekleşmiştir. Bu da özellikle azınlığa mensub vatandaşların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde eğitim, sağlık ve kültürel faaliyetlerin daha yoğunlaşmasına neden oldu.³⁹⁵

Tablo 38: Maraş Vilayeti Darüleytamı

Maraş Zükur Darüleytamı	Talebe	Muallim	Memur	Müstahdem	Toplam
	200	7	5	15	227

Kaynak: BOA, MF. EYT. 3/81.

Maraş'taki Alman müesseselerinde müstahdem Ermenilerin başka bir yere nakli, Maraş'taki Alman Darüleytam Heyeti'nin sürülmesi hakkında bilgi verilmesi ve Maraş darüleytamı sanayi ve çiftlik memurluğuna Halil Efendi'nin tayinini de bu çerçevede değerlendirilebilir.

1914 yılına ait Maraş'ın nüfus yapısıyla ilgili bilgilere bakıldığında Ermeni nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yabancı okul, yetimhane gibi kurumların çokluğu daha iyi anlaşılabilir. Birçok akademik çalışmaya konu olan Maraş'taki yabancı okullarının darüleytamlarla ilişkisi çok yönlüdür. Özellikle Ermeni nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde onları misyonerlik faaliyetlerinin etkisinden kurtarmak adına darüleytamları bir çözüm olarak düşünülmüş ve öncelik vermiştir. Aynı zamanda okul ve yetimhane açılmasıyla ilgili bazı vergi yükümlülükleri koymuştur. Ancak başarılı olunduğu söylenemez çünkü bu defa da ruhsatsız faaliyet gösteren kurum sayıları artmıştır.³⁹⁶ I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Osmanlı Devleti sınırları içinde faaliyet gösteren cemiyet şirket ve hayır kurumlarının müessese açmaları zorlaştırılarak yalnızca şahıslarla sınırlı olarak okul açma yetkisi verilmiştir. Eylül 1915'te de kapitülasyonların ilgasıyla yeni bir düzenleme getirilerek savaş sırasında düvel-i muhasama (düşman devletler) ait

³⁹⁴ BOA, MF. MKT. 1227/16 (7 Haziran 1917).

³⁹⁵ BOA, MK. MFT. 1227/74 (7 Temmuz 1917).

³⁹⁶ BOA, DH. İD. 117/39; DH. MKT. 2302/58 (18 Şubat 1900).

birçok okul, yetimhane, hastaneye el koymanın önünü açan 46 maddedeki nizamnameyi yürürlüğe koymuştur. Bu nizamnamenin, kuşkusuz yabancı okul ve yetimhanelerin sayılarının fazla olduğu Halep vilayetinde (Maraş, Urfa vb.) etkisi büyüktü. Özellikle İngiltere'ye ait iki yetimhaneye el konularak buranın darüleytama dönüştürüldüğü görülmüştür. Ebenezer ve Beulah³⁹⁷ adlı bu yetimhanelerde 420 çocuğun bulunduğu bilinmekteydi. Maarif vekâletinin emriyle bu yetimhaneler 500 kişilik Osmanlı Darüleytamı olarak faaliyet göstermişlerdir. Buna rağmen resmi kayıtlarda bu darüleytama rastlanmamıştır. 1915 yılına ait taşra ve merkezde bulunan darüleytamları gösteren cetvelde tespit edilen birçok darüleytam bulunmadığı gibi 500 kapasiteli bu darüleytam da bulunmamaktadır.

Maraş mutasarrıfının 22 Eylül 1917 tarihinde liva ile ilgili yabancı kurumlarla ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre; Maraş'ta bir zükûr ve bir inâs Alman Darüleytamı ile Zombatanlı Mahallesinde Amerikanın Bord şirketine mensub bir ilm-i ilahî mektebi ve bir de kızlar koleji bulunmaktadır. Bu iki mektebe de İngiliz tebeasına mensup şirketin burada vekili bulunan Mistır Vodlı adlı şahıs nezaret etmekte ve ilm-i ilahi kısmında Amerika tebeasından Mistır Layeş adında bir muallimi vardır ancak iki senedir tedrisat yapılmamaktadır. Mekteb binası otuz dört erkek ve kırk yedi kız Ermeni etfalinin iskân ve it'amlarına tahsis kılınmış, koleje ise Ravza-i Sıbyan, Rüşdî, İ'dâdî sınıflarından oluşan üç kısımdan oluşmakla beraber bunlardan ravza-i sıbyanda on dokuz İslam, altısı Ermeni olarak toplam 25 çocuk gündüz, Rüşdî kısmında ise otuz biri Ermeni ve on beşi İslam olmak üzere kırk altı ve i'dâdî kısmında altmış dokuzu Ermeni ve üçü Rum, biri İslam olmak üzere yetmiş üç talebe bulunmaktaydı. Gerek idadi ve gerek Rüşdî kısmında bulunan 119 talebeden yirmi beşi yatılı ve doksan dördü neharidir. Bu mektebin Amerika tebeasından Selekli adında bir müdiresi ve on beş muallimesi olduğu ve muallimelerden on üçü Osmanlı ve Harvay adındaki bir muallim Amerikalı ve Kordon adındaki diğer muallime de İngiliz tabiiyetine mensuptur"³⁹⁸. İngiliz şirketi vekili olan

³⁹⁷ Kelimenin aslı Eben-Haezer'dır. Samuel Kitapları tarafından İsrailliler ve Filistinliler arasındaki savaşların sahnesi olarak bahsedilen bir yerdir. Bir tür anma ya da Tanrı'nın yardımının anısına, özellikle bir taş anıt ya da bir tür sunak olarak da kullanılmaktadır. Beulah ise incilde vadedilmiş topraklar olarak anılmaktadır. Yetimhaneler için bkz: Bengül Bolat Ratip Ayaz, İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecine Etkileri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 61, Güz 2017, s. 1-45. Doğan, Ayhan. "Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri (Xix. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında)." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11 (2004): 271-285.

³⁹⁸ BOA, MF. MKT. 1228/85 (22 Ağustos 1917).

Mistır Vodli'nin her ne kadar mektebin tedrisat ve idaresine müdahalesi yok ise de mensub bulunduğu şirketin vekili bulunması nedeniyle gereğinin yapılması için (yurt dışına çıkarılması) izin istenmiştir. Bu belge aynı zamanda Maraş'taki Amerikan kurumlarıyla ilgili durumun diğer devletlerden ayrı tutulduğunu gösterir. Alınan karara göre Amerikan kurumlarına düvel-i muhasıma gibi muamele edilmeyeceği bildirilmiştir. Yine aynı hususların yer aldığı bu belgede İngiltere'ye ait bulunan mektep ve müesseselerin ilga ve tahliyesiyle binalarının hükümetçe istimal edilecek görevlilerinin yurt dışına çıkarılacağı bilgisi de vardır.³⁹⁹

Yukarıda söz edilen 46 maddelik bu nizamname savaş döneminde uygulanan ancak mağlubiyet sonucu tam anlamıyla tatbik edilemeyen bir nizamnamedir.⁴⁰⁰

29 Nisan 1917 yılına ait bir belgede Maraş havalisinde hüküm süren şiddetli sıtmadan darüleytam talebesinin de etkilendiği ve kinin tedarikinin çok masraflı olmasından dolayı hükümetçe Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesine verilen kininden kâfi miktarın darüleytama verilmesi için Maarif Nezareti'nden müsaade istenmiştir.⁴⁰¹

3.2.8.3. Urfa Darüleytamı

Arşivde Urfa Darüleytamı'yla ilgili neredeyse tüm belgeler Ermeni yetimlerle ilgilidir. Ermeni yetimlerle ilgili uygulana yöntem Urfa'da da aynı olmakla beraber sevk, Darüleytamlara kayıt ve misyonerlerin elinden kurtarılmasını kapsar.

Tablo 39: Urfa Vilayeti Darüleytamı⁴⁰²

	Talebe	Muallim	Memur	Müstahdem	Toplam
Urfa Zükur Darüleytamı	200	4	2	15	221

Urfa Darüleytamı'yla ilgili en önemli olaylardan biri kürt aşiretlerinden haydaranlı aşiretiyle ilgili olandır. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından Diyarbakır'dan sevkleri kararlaştırılan Haydaranlı aşireti için teşkili icab eden darüleytamın Diyarbakır'da tesisi

³⁹⁹ BOA, MF. MKT. 1228/85 (22 Ağustos 1917).

⁴⁰⁰ Hüseyin Canyas ve F.Orkunt Canyas, Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlerin Kültürel Alandaki Faaliyetleri, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 17.31(2012), s. 66,

⁴⁰¹ BOA, MF. MKT.1225/97.

⁴⁰² BOA, MF. EYT. 3/81.

mümkün olmadığından Urfa Mutasarrıflığı'na gönderilen telgrafla darüleytaman Urfa'ya teşkil olunarak ihtiyacın karşılanması istemiştir.⁴⁰³ Başka bir belgeden bu sayının 1000'e yakın olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁴

3.2.9. Mamuretülaziz Vilayeti Darüleytamları

Harput ve Elazığ Bölgelerini Kapsar. 538.227 olan toplam nüfusun; 446.379'i Müslüman, 76.070'i Ermeni (3.751 Katolik Ermeni, 8.043 Protestan), 971'i Ortodoks Rum'dan meydana geliyordu.⁴⁰⁵

Harput bölgesi; özellikle Osmanlı Devleti'nde yabancı devletlerin misyonerlik faaliyetlerini konu edinen birçok araştırmaya konu olmuş bir bölgedir Harput bölgesinde I. Dünya Savaşı öncesindeki faaliyetler; savaşın başlamasıyla beraber bu bölgedeki yabancı nüfusun bölgeyi terk etmesiyle farklı bir döneme girdi. Bir taraftan yabancılara ait binaların askeri nedenlerle boşaltılmaları ve ihtiyaca binaen ilgili yerlere devredilmesi gündeme gelirken misyonerlik faaliyetlerinde mevcut boşluğu doldurma adına Almanların yoğun bir çaba içerisinde oldukları görülmüştür. Harput kazasında hastane ve şifahane olarak faaliyet gösteren Amerika tebaasına ait bulunan bina, askeri nedenlerle tahliye edilmekte olup, bu binayı Alman mektebi müdürü istemiş, onlara verilemeyerek darüleytamlardaki kız ve erkek çocukların buralara yerleştirilmesine ve ihtiyaçlarının giderilmesine dair karar alınmıştır.⁴⁰⁶ Bununla beraber işgal edilen Amerika müesseselerindeki menkul ve gayrimenkul emval ve emlakın listesinin gönderilmesine dair, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Sivas, Mamuretülaziz, Diyarbakır, Trabzon, Bitlis, Erzurum ve Van vilayetleriyle Canik ve Kayseri mutasarrıflıklarına çekilen telgraf bu sürecin resmi olarak kayıt altına alındığını göstermiştir. Bu belgenin tarihinden anlaşılacağı gibi savaş halinde olduğumuz devletlerin vatandaşları (İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya) Osmanlı topraklarını ilk terk edenler içerisindeyken Amerika'nın siyasi tarafsızlığı uzun süre faaliyetlerini sürdürmelerine neden olmuştur.⁴⁰⁷ Ancak savaşın

⁴⁰³ DH. ŞFR 69/165 (Kasım 1916)

⁴⁰⁴ BOA, DH. ŞFR. 536/63 (1 Kasım 1916).

⁴⁰⁵ Kemal Karpat, A.g.e., s. 182.

⁴⁰⁶ BOA, DH. ŞFR. 590/80 (7 Eylül 1918) ; 68/63 (19 Eylül 1916).

⁴⁰⁷ Bu durumun yalnızca savaş yıllarına ait bir uygulama olmadığı daha önceki yıllara ait belgelerden enlaşılmaktadır. Örnek BOA, ŞD. 2814/16. (İzmir'deki Amerika müessesatının vergiden istisnası, 1911) BOA, ŞD. 2793/27. (Amerika müessesat-ı diniyye ve tedrisiyesine mensup olup Trablusşam'da bulunan mebaniden vergi alınmaması, yine bu tarihlerde Osmanlı yönetiminin mevcut kargaşa ortamından

sonlarına doğru Amerika'nın Nisan 1917'de aldığı Almanlara karşı savaşa girme kararından sonra Osmanlı topraklarındaki Amerikan vatandaşları Almanların baskısı ve Osmanlı Devleti'nin daha önce Amerikalılara tanıdığı birçok hakkı geçersiz sayması üzerine Osmanlı topraklarını terk etmek durumunda kaldı. I. Dünya Savaşı başlarında Türk topraklarında bulunan Amerikan misyoner okullarının sayısı 426 olup bu okullar, resmen Amerikan hükümetine bağlı olmayıp American Board (ABCFM) adı verilen bir dinsel kuruluşa bağlıdır. Bu okullardan Harput bölgesinde faaliyet gösteren ve yoğunlukla Ermeni çocuklarının bulunduğu yerler olan bu kurumlarda Almanlarla ortak bir hareket planı gözlemlenmiştir. 9 Şubat 1919 tarihinde Ermeni yetimlerinin bulunduğu yetimhanede Alman rahip görevlendirilmesi bunun örneklerinden biridir.⁴⁰⁸ Bu vilayette darüleytam kurulmasıyla ilgili en önemli belge Mamuretülaziz vilayeti merkez sancağında mevcut mültecilerin miktarı, uygun gösterilen yerlere sevki ve iaşelerine ait zahirenin temini ile Malatya'da yetim ve dullar için darüleytam tesisine dairdir.⁴⁰⁹ Buradan da anlaşılabileceği gibi bölgede hem Amerikan müesseselerinin Ermeni yoğunluklu faaliyetlerinin savaş sırasında durma noktasına gelmesi hem de bölgenin Ermeni olaylarından fazlasıyla etkilenmiş olmasından mütemadiyen artan yetim çocuk sayısı mevcut binaların yetersiz kalmasına, kurum dışında da çocukların yevmiye ile baktırıldıklarını göstermiştir.⁴¹⁰

3.2.10. Ankara Vilayeti Darüleytamları

Osmanlı Devleti'nde Ankara vilayeti Darüleytam'ları Ankara, Kayseri, Kırşehir, Çankırı ve Yozgat illerini kapsamaktadır. Yozgat ve Çorum hariç Ankara Vilayeti İdare-i Hususiyesine ait 1332 (1916) senesi icraat raporlarının üçer nüsha olarak teslim edildiği, Ankara valiliğinin 1333 yılı bütçesinde darüleytamlar için ayrılan tahsisattan açılacak İnas Darüleytamı masraflarına da muavenet edilebileceği görülmektedir.⁴¹¹ Nisan 1917 tarihine at arşiv belgesinden şehirde çıkan genel bir yangında Ankara Darüleytamı'nın yangında zarar gördüğü görülmüştür. Dönem dair kaynaklar incelendiğinde 1916 yılında

uzaklaşmak için Osmanlı topraklarını terk etmek isteyen Amerikalı misyonerlere kolaylık sağlanması hususunda Halep vilayetine gönderilen emir, 1912)

⁴⁰⁸ BOA, DH. EUM. 5.Şb 77/27 (9 Şubat 1919).

⁴⁰⁹ BOA, DH. ŞFR. 531/44-3.

⁴¹⁰ BOA, DH. ŞFR. 562/341.

⁴¹¹ BOA, DH. UMVM. 148/52 (12 Haziran 1912) ; 17/10 (1 Mayıs 1917).

büyük ankara yangınında şehrin büyük bir zarar gördüğü bilgisi vardır.⁴¹² 13 Eylül 1916 yılında başlayan yangın sonucunda Ankara merkez kazasının 19 mahallesinden 8'i tamamen, 11'i ise kısmen yanmıştır. Tamamıyla yanan mahalleler; Hisar'ı Fukara, Hisar'ı Ağniya, Kurt, Çakırlar, Kethüda, Hacı Mansur, Yeğenbey, Mihriyar'dır. Bu mahallelerde 735 hane kül olmuştur. Kısmen yanan mahallerdeki hane kaybı ise 298'dir. Darüleytam binasının yanması sonrası mekteb kasaba haricinde bir köşke nakledilerek talebenin iâşesi sağlamaya çalışılmış, eğitim ise köşkün yanındaki harab bir tekkede icra edilmeye çalışılmıştır. Ancak her iki yer ihtiyaca cevap vermediğinden kadro iki yüz aldığı halde yalnız yüz on dört talebe alınabilmiştir. Açıkta kalan şehit çocuklarını barındırabilmesi için köşkün bitişiğindeki Mehmed Ağa köşkünün ve bunun kısımlarından olan iki hanenin de darüleytama ilavesi hususunda müsaade istenmiştir. Ancak her sancakta Darüleytam tesisine bütçenin elverişli olmadığı ve yangında zarar gören Ankara Darüleytamına tahsis edilen miktarın ulaşmaması durumunda aynı şekilde açılmasına müsaade edilmiştir.⁴¹³

23 Eylül 1916 tarihinde Kayseri Mutasarrıflığına gönderilen belgede Ermeni kızlarının ebeveyni bulunanların ebeveynlerine teslimi ve bulunmayanların da şimdilik Darüleytamın münasib bir mahallinde iskân edilerek darüleytam binasının mühacirler için kullanılması uygun görülmüştür.⁴¹⁴

Kayseri'deki Efkere Darüleytamı tarafından hazırlanan araziye ekilecek tohumluk arpanın ticaret ve ziraat nezareti tarafından temini ve darüleytamlar tarafından yetiştirilen tarım ürünlerinden öşür alınmaması talep edilmiştir.⁴¹⁵

Tablo 40: Ankara Vilayeti Darüleytamı⁴¹⁶

	Talebe	Muallim	Memur	Müstahdem	Toplam
Ankara Zükur	150	5	5	15	175
Yozgat Zükur	200	5	3	15	223
Kayseri Zükur	150	4	3	14	170
Kayseri İnas	150	4	1	13	168
Efkere Zükur	300	6	5	24	335
Niğde Zükur	100	3	3	11	117
Niğde İnas	50	2	2	7	61
Kırşehir	-	-	-	-	-

⁴¹² Taylan Esin - Zeliha Etöz 1916 Ankara Yangını, İletişim Yayınları Şubat 2015.

⁴¹³ BOA, MF. MKT 1225/111 (3 Mayıs 1917).

⁴¹⁴ BOA, DH. ŞFR. 68/95.

⁴¹⁵ BOA, MF. MKT. 1230/7 (26 Eylül 1917).

⁴¹⁶ BOA, MF. EYT 3/81; 7/51 (1915-1917).

Ankara’da Ermeni Darüleytamı’nda mevcut erkek ve kız 300 kadar çocuk için hükümet tarafından ya nakit yardımında bulunulması veyahut bedelsiz ekmek verilmesi istenmiştir.⁴¹⁷

3.2.9.1. Kayseri Darüleytamları

Kayseri’de darüleytamlarla ilgili en eski belge 1915 yılına aittir. Bu belge yeni açılacak darüleytamla ilgili vilayet bütçesinden ödeneğin kullanılmasına izin verildiği belgedir.⁴¹⁸ Bu tarihten sonra özellikle Kayseri Darüleytamı’yla ilgili belgeler Ermeni yetimlerin konu edildiği belgelerdi. Mayıs 1916’da Kayseri Mutasarrıflığına gönderilen şifreli belgede “Askeri sebeplerden dolayı tahliyesi icap edenlerin yetimlerinin “bizim yetimhanelere” dağıtılmasına dair Dâhiliye Nezareti çıkışlı belge önemlidir.⁴¹⁹

Özellikle Ermeni yetimlerinin darüleytamlara yerleştirilme kararıyla şehirde büyük bir sorun ortaya çıkmıştır. Mevcut binaların yetimleri barındırmada yetersiz kalmasına rağmen kimsesiz çocuk sayısının hızla arttığı görülmüştür. Müesseselerin yeterli olmadığı noktada çocukların İslam aileleri yanına verilmesi düşünülmüştür. Ancak Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti’nin Kayseri’ye gönderdiği şifreli telgrafta “Eytamın eşraf hanelerine tevzii uygun olmadığından bunların darüleytama dönüştürülecek bir evde barındırılmalarına” çalışılması cevabı verilmiştir.⁴²⁰ Ancak bununla ilgili sıkıntıların giderilemediği ve yetimlerin İstanbul’a gönderilmelerinin uygun olup olmadığıyla ilgili bilgi alındığı görülmüştür. Ancak 28 Mayıs’lı diğer bir şifreli telgraf da; bahsedilen çocukların İstanbul’a celbleri uygun olmadığından liva ve diğer vilayetlerdeki Darüleytamlara gönderilebileceğine izin verilmiştir.⁴²¹ Talas’taki darüleytam binasının Ermeni yetim çocukları için muhacirin misafirhanesine dönüştürülmesi de bundan dört ay sonra gerçekleştirilmiştir.⁴²² Talas’ta Ermeni çocukların yerleştirildiği bu darüleytam daha önce de Ermeni çocuklarının barındığı bir darüleytamdır. Kayseri’nin Talas ve Zincir karyelerindeki Amerikalı misyonerlerin eytamhanelerindeki Ermeni ve mühtedi

⁴¹⁷ BOA, DH. ŞFR. 629/86.

⁴¹⁸ BOA, DH. UMVM. 35/5 (14 Ekim 1915).

⁴¹⁹ BOA, DH. ŞFR. 63/178.

⁴²⁰ BOA, DH. ŞFR. 64/67.

⁴²¹ BOA, DH. ŞFR. 64/82.

⁴²² BOA, DH. ŞFR. 532/15.

çocuklarının vilayet darüleytamlarına nakliyle müessesatın hastane olarak kullanılması için yapılacak muamelenin istizasına sair Kayseri mutasarrıflığının telgrafı ⁴²³ Talas'taki Amerikan müesseselerinden alınan ve darüleytamlara yerleştirilen yetişmiş Ermeni kızları, aileleri nezdine verilerek bina yeni yetimler için hazır hale getirilmiştir. ⁴²⁴

1917 yılına ait merkez ve taşra darüleytamlarını gösterir cetvelde Kayseri sancağında bulunan darüleytamlar aşağıdadır:

Tablo 41: Kayseri Vilayeti Darüleytamları ⁴²⁵

Kayseri sancağı	Müstahdem	Memur	Muallim	Talebe	Toplam
Kayseri Zükur	14	3	4	150	170
Kayseri İnas	13	1	4	105	168
Efkere Zükur	24	5	6	300	335

Kayseri'deki bu darüleytamların dışında bir de askeri darüleytamdan bahsedilmektedir. Sivas ahalisinden oldukları bahisle bu çocukların sevkle buraya gelen Ermeni yetimleri oldukları düşünülmüştür. Çünkü daha sonra bu çocuklar Muhacirin müessesesi (Muhacirin Darüleytamı) himayesine verilmiştir. Bu çocukların sayıları 400'e yakındır. Taşradaki darüleytamların lağvedilmesinden sonra Kayseri'deki darüleytamlar da faaliyetlerini sona erdirmiş ve yetimlerini ya memleketlerine ya da İstanbul'a göndermiştir. Bu 400 çocuğun da geldikleri yer olan Sivas'a gönderilmesi hususu gündeme gelmiştir. Ancak süreç iyi yönetilemediği için bu sevkியatın sağlıklı yapılmadığı görülmüştür. Sevklerinin gerçekleşmeden önce yapılması gereken sevk edileceği yerin tespiti ve hazırlıkların yapılması, sevk gerçekleşene kadar iâşelerinin devamı gibi hayati meselelerdeki ihmalin sonucu 400'e yakın çocuğun öldüğünden bahsedilmiştir. Konuyla ilgili belgeler incelendiğinde bu sevkin uygun olmadığı ifade edilmiş, habersiz sevkiyat yapılmamasına dair özellikle Sivas Vilayeti bilgilendirilmiştir. ⁴²⁶ Ancak Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti izni ve onayı olmadan ve çocukların sevk edilmesiyle ilgili bilgi verilmeden bu sevkin yapıldığı anlaşılmıştır. Olaydan sonra Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, Sivas'a gönderilen çocukların telef

⁴²³ BOA, DH. ŞFR. 518/23 (29 Nisan 1916).

⁴²⁴ BOA, DH. ŞFR. 532/15.

⁴²⁵ BOA, MF. EYT. 7/51 (25 Temmuz 1917).

⁴²⁶ BOA, DH. ŞFR. 616/40 18 Şubat 1919 (*Daha önce Kayseri'ye nakledilip Askeri Darüleytamı'nda muhafaza edilmekte iken buranın lağvedilmesinden dolayı dörtüye yakın çocuğun, vilayete sevk edilmesinin uygun olmayacağından bila muhabere sevkiyat yapılmamasının ehemmiyetle mahalline tebliğ edilmesi*)

olduklarından bahisle, bu gibilerin mahalliyle muhabere edildikten sonra sevk edilmesine dair Kayseri'ye bir şifreli telgraf göndermiştir.⁴²⁷ Özellikle Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından yürütülen Ermenilerin sevk, iskânı, yetimlerinin iâşesi, güvenliği gibi meseleler bu müdüriyetin izni olmadan gerçekleşmezdi. Kayseri Mutasarrıflığına bununla ilgili müdürlüğe bilgi vermiş ancak onay vermeden bu sevk gerçekleştirilmeye çalışmıştır.⁴²⁸

Taşra darüleytamlarının kapanması ile ilgili karar, her ne kadar çok yönlü olsa da Kayseri'de görünen sebebin ekonomik nedenler olduğunu görülmüştür. Aralık 1918 yılına ait bir belgede “ Kayseri'deki muhacirlere ait müessesede bulunan şehid evladı veya anasız-babasız yüz muhacir çocuğun Dersaadet'teki darüleytam şubelerine nakledildiği takdirde senelik 3-4 bin lira tasarruf edilmiş olacağı bildirilmektedir.”⁴²⁹ Anlaşıldığı kadarıyla bu müessese Muhacirin Darüleytamı'dır. Ermeni yetimlerinin ve aralarında bulunduğu bu müessese bazı belgelerde “Muhacirin Darüleytamı” olarak adlandırılmıştır.⁴³⁰ Taşra'daki birçok Darüleytamın ekonomik nedenlerden ötürü kapandığı düşünüldüğünde, bu müessesedeki çocukların da İstanbul Darüleytamları'na nakledilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Darüleytam Umum Müdürlüğü'nün taşradaki darüleytamların idaresini, iâşesini mahalli idareye bıraktığından ve mevcut darüleytam şubelerinin ilgası kararlaştırıldığından, dersaadete, nakledilenlerin yalnız darüleytamlar değil, muhacirlerin müesseseleri de olduğu görülmüştür. Tehcir kararından sonra özellikle Sivas'tan Kayseri'ye sevklerin yapıldığı bilinmektedir.⁴³¹ Bu yüzden Kayseri'de mevcut Muhacir Darüleytamları Ermeni yetimlerinin sayısı olarak fazla olması nedeniyle birden fazlaydı. Mevcut darüleytamların yetimleri barındırmada yetersiz kalması misafirhane olarak adlandırılan bu müesseseleri meydana getirdiği gibi bunun yanında hali hazırda Ermeni Patrikhanesine bağlı olarak faaliyet gösteren Ermeni yetimlerini de dışarıdan iâşe etmiştir. Ancak belgelere yansıdığı kadarıyla bunun o kadar da kolay olmadığı görülmüştür. Ermeni ayrılıkçı hareketlerinin yoğun olduğu 1910-1911 yıllarında “hadise-i zalile” olarak belgelerde geçen ve birçok Ermeni ve Türk-Müslüman çocuğun yetim kaldığı olaylarda (Zeytun, Maraş) Adana'da bir darüleytamın vücuda

⁴²⁷ BOA, DH. ŞFR. 97/91; 616/40; 617/32.

⁴²⁸ BOA, DH. ŞFR. 97/91.

⁴²⁹ BOA, DH. ŞFR. 668/44.

⁴³⁰ BOA, DH. ŞFR. 617/32.

⁴³¹ BOA, DH. ŞFR. 59/107; 616/40.

getirildiği anlaşılmıştır. Çoğunluğu Ermeni yetimin bulunduğu bu darüleytam patrikhaneye bağlı ancak Osmanlı Devleti'nin masraflarını karşıladığı özel bir statüdeydi. 15 Ocak 1919 tarihinde Ermeni Darüleytamları Müfettişi olarak görev yapan Mıgırdıç Efendi ile eşinin komitacılık faaliyetlerinden şüphe edilmiş ciddi olarak takip edilmeleri için Ankara Valiliğinden Kayseri'ye şifreli bir telgraf gönderilmiştir.⁴³² Şüphe üzerine takibata başlanması uygun görülmüştür.⁴³³ 13 Eylül 1919 tarihinde hakkında takibat olmasına rağmen patrikhane tarafından eytamın iaşesine nezaret etmek üzere Ankara'dan Kayseri'ye gidecek olan Mıgırdıç Efendi'ye Kayseri mutasarrıflığınca kolaylık sağlanması için emniyet birimine bildiri yapılmıştır.⁴³⁴

Yılsonuna kadar takibatı devam eden Mıgırdıç Efendi'nin 8 Aralık 1919 tarihine ait belgede Ermeni Darüleytamı'nı teftiş bahanesiyle Anadolu'da dolaştığı Keskin'de Rum ve Ermeniler'i silahlandığı ve Kayseri'den silah alacağı bildirilmiş Kayseri'de takip edildiği ancak beraberinde silah zuhur etmediği görülmüştür.⁴³⁵

Daha çok siyasi olaylarda anılsa da Kayseri'deki darüleytamların eğitim yönüyle de ilgili bilgi bulmak mümkündür. Buna göre daha önce Ermeni yetimler için kurulan ve aynı zamanda “*müessesat-ı saire-i sinaiye*” olarak adlandırılan yetimhane binasının Darüleytam Umum Müdürlüğü'ne devriyle bu sanayi okulu yapısının devam ettiği anlaşılmıştır. Özellikle Efkere Darüleytamı'nın bir ziraat şubesi olduğu görülmüştür. Bu şubeye ait arazilerde üretilen ve yetiştirilen tarım ürünlerinden öşür alınmaması ile ilgili talep bunu göstermektedir.⁴³⁶ Ayrıca bu darüleytam şubesi tarafından hazırlanan araziye ekilecek tohumluk arpanın temini ve dokumacılıkta kullanılan makinelerin ziraat ve sanayi şubeleri adına satın alınmasında Ticaret ve Ziraat Nezaretiyle yakın bir ilişkide olduğu görülmüştür.⁴³⁷ Kayseri'deki darüleytam da dâhil olmak üzere taşradaki darüleytam şubelerinin kapatılma ve talebelerin sevk edilme tarihinden sonra bir kısım talebeler İstanbul'a nakledilmiş bazıları da varsa aile ve yakınlarına teslim edilmiştir.⁴³⁸

⁴³² BOA, DH. ŞFR.651/31, 653/96.

⁴³³ BOA, DH. ŞFR.104/246.

⁴³⁴ BOA, DH. EUM. AYŞ. 21/58.

⁴³⁵ BOA, DH. EUM. AYŞ. 27/92.

⁴³⁶ BOA, MF. MKT. 1230/7 (26 Eylül 1917)

⁴³⁷ BOA, DH. UMVM.76/50 (27 Şubat 1917), MF. MKT. 1230/7 (26 Eylül 1917).

⁴³⁸ BOA, DH. ŞFR. 96/76.

Özellikle mütarekeden önceki 6 ay içinde bu nakillerin mütemadiyen olduğu görülmüştür. Nakledilenler arasında Türk-Müslüman talebeler, Ermeni çocuklar ve hüviyeti tespit edilemeyenler de bulunmaktaydı. Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra Osmanlı yetimhanelerindeki Ermeni yetimlerinin cemaatlerine teslimi gündeme gelince Kayseri darüleytamları daha önce gerçekleştirdiği sevklerle dair zor bir dönem geçirdi. Çocukların kimlikleri, nereye teslim edildikleri ve gerçek hüviyetlerinin saklandığı yönündeki ithamlara maruz kalınan bu süreç İstanbul'daki yetimhanelerin en zor zamanlarıydı. Bununla ilgili belgelerde rastladığımız bir örnek Kayseri'den İstanbul'a sevk edilen 40 kadar çocukla ilgilidir. Kayseri'den nakledilen ve Haydarpaşa İstasyonunda Ermeniler tarafından alınarak Beyoğlu Balık Pazarı Kilisesine sevk olunan aralarında Ermeniler de bulunan çocuklara dair merkezdeki kayıtları tertip ve tanzim edilerek bir cetvel oluşturulmuştur. Amaç hepsine Ermeni yetimi muamelesi yapılan ve el konulan bu çocukların hepsinin Ermeni olmadığını aralarında Türk ve Müslüman yetimlerinde olduğunu ispat etmeye yöneliktir.⁴³⁹ Bu şekilde sevklerin en çok yapıldığı İstanbul'daki Bebek Darüleytâmı'na bir yazı gönderilerek çocukları tanıyanlarla ilgili bilgi istenmiştir. Belge aşağıdadır.⁴⁴⁰

⁴³⁹ BOA, MF. EYT. 19/98.

⁴⁴⁰ BOA, MF. EYT. 19/98.

Tablo 42: Bebek Darüleytamına Gönderilen Talebelerin Hüviyetinin Tespitine Dair Belge

Darüleytam Müdüriyet- i Umumiyesi Tedrisat ve Teftişat Müdüriyeti Bebek Daruleytamı Müdüriyet-i Behiyyesine İzzetlü efendim Kayseri’den nakledilen ve Haydarpaşa İstasyonunda Ermeniler tarafından alınarak Beyoğlu Balıkpazarı Kilisesine sevk olunan... Ermenilerde bulunan çocuklara ait olmak üzere merkezdeki kaydlarının tertib ve tanzim edilerek bir cetvei lef’ en gönderildi. Gerek Kayseri’den gelipte Daruleytama iade olunan arkadaşlarından gerek orali olupta bu çocukları tanıyanlardan ve hususta malumatı olan muallimlerin ve müstahdiminden tahkikat icrası suretiyle bu çocuklardan: 1. Fil-hakika İslam olanların kimlerden ibaret bulunduğunun ve hangi Ermeni Mektebinde ve nasıl bir isimle alıkonulduklarını 2. Nereli hangi köylü ve mahalleli olduğunun ve çocuğun ne suretle tanıdığının 3. Baba ve anası isimleriyle hayatta olup olmadıklarının 4. Tanıdıklarının kimler olduğu ve nerede ne işle meşgul olduklarının tesbit, ve İslam oldukları bu suretle tahkik olunan çocukların gönderilen cetvellerdeki sıra numarası gösterilmek suretiyle tanzim olunacak ayrı bir cetvele acilen müdüriyet-i umumiyeye irsali ve çocuğu tanıyanların ya a. Şube numaraları ile isimlerinin b. Bu babdaki malumatın: mesmu’at veya şubelere mi müstenid bulunduğunun c. Bizim çocukların taallukatından Ermenilerde çocuk olup olmadığının var ise ismi ve ailesi ve cihet-i karabetinin cetvele ilave ve zikr edilmesine itina olunması ve nihayet 4 gün zarfında cevap verilmesi ve bu hususla bizzat şube müdür ve muavinlerinin ve muallimlerinin iştigali lüzumu ehemmiyetle tavsiye olunur efendim Müdür-ı Umumi namına Nazır 8 Teşrinisani 1337
--

Bu meseleyle ilgili en önemli özellik cumhuriyetin ilk yıllarına kadar meselenin devam etmiş olmasıdır.⁴⁴¹ Mütarekeden sonra Darüleytam Umum Müdüriyeti’nin emriyle İstanbul’a gönderilen ve Haydarpaşa da Ermeniler tarafından zorla patrikhaneye teslim edilen Türk çocuklarının kurtarılması konusunda Kayseri Himaye-i Etfal Cemiyeti ve Muin-i Fukara Cemiyeti Ticaret Odası riyasetinin Refet Paşa’ya yaptıkları başvuru ile bu çocuklar tespit edilmiştir. Hüviyeti ispat edilerek teslim edilen çocuklar arasında Enderesli (Suşehri) Kadiroğlu Şerif adındaki çocuk bunlardan biridir. Kayseri’den

⁴⁴¹ BOA, ŞR. İM. 59/50.

İstanbul'a gönderilen yetimlerden olup, Ermeni olduğu iddiasıyla kilisede alıkonulan bu çocuk, sevkine gerçekleştiği tarih düşünüldüğünde bir yılı aşkın süre alıkonulmuştur.⁴⁴²

Mütarekeden sonraki süreçte Kayseri Darüleytamı sıklıkla gündeme gelmiştir. Özellikle Kayseri'deki darüleytam şubelerinin yeterli gelmediği noktada Ermeni yetimlerinin İslam ailelerinin yanına ve İslam köylerine yerleştirilmeleri kararı mütarekeden sonra geri dönen Ermeniler tarafından ve işgalci devletler tarafından suistimal edilmiştir. Bu iddialar özellikle hüviyetleri tespit edilemeyen çocuklara Ermeni yetimi muamelesi yapıldığı çocukların zorla İslamlaştırıldığıyla ilgili iddialardır.⁴⁴³ 27 Mayıs 1919 tarihinde Kayseri ve Talas'ta yetimhanelerde bulunan kız çocukları ve küçük yaştaki erkek çocuklarının İstanbul'a getirilerek buradaki darüleytamlara yerleştirilmişti. Ermeni çocuklarının ise patrikhaneye yani öncelikle kendi cemaatlerine teslim edilmesi sağlanmışken kimlikleri tespit edilemeyenlerin ise kimlik tespitlerinin yapılması kararı alınmıştı. Mondros Mütarekesi'nden sonra çocukların öncelikle cemaatlerine teslimi kararına rağmen yetimhanelerdeki tüm çocukların Ermeni olduğu iddiası bu süreci zorlaştırmıştır.⁴⁴⁴

3.2.9.2.Kırşehir Darüleytamları

1915 yılından daha önce bu bölgede darüleytam kurulması ve küçük bir bölge olmasına rağmen ikincisine duyulan ihtiyaç Kırşehir'in özellikle muhacir göçleriyle ilgisinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Çerkez muhacirlerin 1900'lü yıllarda mütemadiyen bu bölgeye yerleştirildikleri bilinmektedir.⁴⁴⁵ Kırşehir Darüleytam'larıyla ilgili en önemli gösterge Ağustos 1915 yılına ait Kırşehir'de ikinci bir darüleytam açılmasına dair izin verilen belgedir.⁴⁴⁶

3.2.9.3.Yozgat Darüleytamı

Yozgat Darüleytamı 1917 yılına ait Ankara'dan merkeze gönderilen vukuat raporlarında yer almamaktadır. Ancak 1916 yılına ait bir belge bu yılda Yozgat'ta bir darüleytam olduğunu göstermiştir. Yozgat Darüleytam Müdürü'nün; darüleytamın tahsisatının

⁴⁴² BOA, MF. EYT. 12/172; HR. İM. 47/1.

⁴⁴³ BOA, DH. ŞFR. 96/76.

⁴⁴⁴ BOA, MF. MKT. 1238/82 (27 Mayıs 1919).

⁴⁴⁵ BOA, İ. HUS. 42/1313; DH. MKT. 2216/19 (28 Haziran 1899).

⁴⁴⁶ BOA, DH. UMVM. 16/57 (24 ağustos 1915).

arttırılmasına yönelik yazdığı dilekçede kendilerine ayrılan bütçenin mevcut savaş şartlarında ve fiyatların artmasına binaen pahalılıkta yeterli gelmediğini ifade ederek Yozgat'ta o dönemde artan pahalılığa göstermek adına bir cetvel hazırlamış ve aynı bütçenin bu şartlara uymadığını ifade etmiştir. Ancak cevaben yazılan belgede; tahsisatın arttırılmasına bütçe müsait olmadığından tasarrufa dikkat etmeleri ve kendilerine verilen miktarda mümkün mertebe idare etmelerinin tavsiye edildiği görülmüştür.⁴⁴⁷ Aşağıdaki tabloda Yozgat Darüleytam Müdürlüğü tarafından merkeze gönderilen Yozgat'a dair bu bilgiler mevcuttur.

Tablo 43: Yozgat Kasabasında 1917 Yılında Erzak Fiyatları

Erzak	Şubat 1917'de Fiyat	Mayıs 1917'de Fiyat
Yağ	50 kuruş	120 kuruş
Et	9 kuruş	20 kuruş
Soğan	4 kuruş	12 kuruş
Nohut fasulye	5 kuruş	12 kuruş
Pekmez	8 kuruş	25 kuruş
Bulgur	3 kuruş	8 kuruş
Süt	4 kuruş	7 kuruş
Yoğurt	5 kuruş	12 kuruş
Yumurta	0.20 kuruş	0.25 kuruş
Bamya	30 kuruş	40 kuruş
Bulamaç (salça)	15 kuruş	40 kuruş

Kaynak: BOA, MF. MKT. 1227/20 (15 Aralık 1917).

3.2.11. Hüdavendigâr Vilayeti Darüleytamları

Osmanlı Devleti'nde Hüdavendigâr Vilayeti Darüleytam'ları; Bursa, Eskişehir, Mudanya, Bilecik, Söğüt, Afyon, Kütahya, Bandırma, Edremit ve Balıkesir illerini kapsamaktadır.

Tablo 44: Bursa Vilayeti Darüleytamları

	Talebe	Muallim	Memur	Müstahdem	Toplam
Bursa İdadi Zükur	150	10	5	18	183
Bursa Sanayi İnas	100	13	6	23	142
Söğüt Zükur Darüleytamı	200	4	5	15	224
Mudanya (Tirilye) İnas Darüleytamı	100	2	5	13	120
Karahisar-ı Sahip	50	3	3	8	64
Balıkesir Zükur Dar.	150	4	4	13	171

Kaynak: BOA, MF. EYT. 3/81.

⁴⁴⁷ BOA, MF. MKT. 1227/20 (10 Haziran 1917).

İlk açılan Darüleytam binaları diğer yerlerde olduğu gibi Bursa’da da terkedilen ve boş binalardı. Belgelerden Rum olduğu anlaşılan ve savaş sırasında Romanya’ya firar eden Akaraoğlu Ligos’a ait Bursa Erkek Darüleytam binasının bir hissesinin darüleytam idaresine bırakıldığı anlaşılmıştır.⁴⁴⁸

Bursa’da açılan Ticaret ve Sanayi Zükur Darüleytamı binasının genişletilmesi için emlak-ı metrukeden olan hanelerin bedellerinin tesviyesi için gerekenlere tebligat icrasına dair belgeden yabancı ve azınlığa mensup vatandaşlara ait mülklerin başkalarına satıldığı ve paraların yeni darüleytamların açılması ve genişletilmesi için kullanıldığı anlaşılmıştır⁴⁴⁹ aslında bu mesele

Bursa özellikle Balkan savaşlarından sonra muhacirlerin en fazla yerleştirildiği yerlerden biriydi. Bu yüzden emlak-ı metruke ve emval-i metruke sayılan kaynakların değerlendirilmesinde muhacirler ve muhtaçlar ilk sırada gelir. Muhacirlere dağıtılan zeytin ağaçlarından geriye kalanlarla zeytin fabrikası ve inşaatı tamamlanmamış dokuma fabrikasının darüleytama bırakılmasıyla ilgili belge bunlardan biridir⁴⁵⁰ yine Tirilye’de iskân edilen çocuklar için darüleytam açıldığı.⁴⁵¹ Mudanya Tirilye Kız Darüleytam Müdürlüğü’nden gönderilen belgeden anlaşıldığı üzere; bu mektep 1 Kanunievvel 1331 (14 Aralık 1915)’de açılmış ve o günün idari heyetinin himmetleriyle bir takım yatak, yorgan, yastık toplanarak demirbaş listesine kaydedilmiştir.⁴⁵²

Söğüt kasabasında bir darüleytam tesisi için İstanbul vilayetince lazım gelen malzemeler ikmal edilerek 1916’nın ilk aylarında açılmıştır.⁴⁵³ 1916 yılına ait bulunan “Söğüt Darüleytamı” alt yazılı bir fotoğraf yetimhaneyle ilgili önemli bilgiler verir. 1915 yılına ait cetvellerde öğrenci sayısı 200 görünmesine rağmen resimde daha az çocuğun görünmesi ikinci bir darüleytam bulunduğunu düşündürmektedir. Nitekim darüleytam inşası için daha önceden yapılan girişimler sırasında hâlihazırda 200 talebeli söğüt darüleytamı cetvellerde bulunmaktadır.⁴⁵⁴ Mevcut binanın yeterli olmadığı ya da

⁴⁴⁸ BOA, MF. MKT. 1231/20 (30 Ekim 1917); MF. MKT. 1208/46 (3 Mayıs 1915)

⁴⁴⁹ BOA, MF. MKT. 1208/46 (3 Mayıs 1915)

⁴⁵⁰ BOA, MF. MKT. 1226/26 (6 Nisan 1917).

⁴⁵¹ BOA, DH. UMVM. 70/6 (19 Ocak 1916).

⁴⁵² BOA, MF. EYT. 9/34.

⁴⁵³ Taylan Esin, “Savaş, Tehcir, Ütopya: Darüleytamların Yükselişi ve Çözülüşü”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 21, 258 (2015), s. 69.

⁴⁵⁴ BOA, MF. EYT. 3/81.

emaneten yerleşilen binalarla ilgili gelişmelerden bazı illerde darüleytam inşaatına izin verildiği bilinmektedir. Fotoğraf darüleytam binası önünde çekilmiş talebe olduğu düşünülen 6-15 yaş arasında çocuklarla idari kadro bulunmaktadır.⁴⁵⁵

İstanbul'daki darüleytamların talebi karşılayamadığı zamanlarda talebe sevkiyle gündeme gelen Bursa Darüleytamı aynı zamanda Darülaceze'den de talebe kabul etmiştir.⁴⁵⁶ Bu kabuller genelde toplu şekilde gerçekleştirilmiştir. Bursa Darüleytam'larının kapanma sürecinde önce yakın olan darüleytamların birleştirilmesi şeklinde bir uygulama yapılmış ve Balıkesir Darüleytamı eşyaları müzayedede satılarak diğer mekteplerin ihtiyaçları karşılanmıştır.⁴⁵⁷ Buradan da anlaşılacağı gibi birleştirme ve kapanmanın en önemli nedeninin mali sebepler olduğu görülür. Bunu destekleyen diğer bir darüleytam şubesi de Edremit Darüeytamı'dır. İhtiyaca binaen burada bir şube açılması lüzumu iletilmiş ancak; 12 Ocak 1918 tarihinde gönderilen belgeden *"Darüleytamların birleştirilmesi halledilmeden yeni bir Darüleytam açılmasının mümkün olmadığı ancak Edremit'te masrafları mahalli tarafından karşılanırsa ilmi cihetine yardımcı olunacağı"*⁴⁵⁸ şeklinde cevap alınmıştır. Tamamen bölge halkının gayretiyle açıldığı anlaşılan Edremit Darüleytamı için 21 Ocak 1918 tarihinde pedagoji eğitimi almış iyi bir müdür tayinini istemesi bu doğrultuda yapılan bir taleptir.⁴⁵⁹ Eskişehir'de de darüleytam için bütçeden para ayrılmasına rağmen darüleytam açılmasından vazgeçilmiş ve ayrılan paranın Sultani Mektebi'nin yatılıya çevrilmesinde harcanabileceği belirtilmiştir. Bursa'daki şubelerin hepsi birden kapatılmamış önce idadi kısımlarındaki öğrenci şubeleri lağvedilmiştir.⁴⁶⁰

Karahisar-ı Sahip (Afyon), askeri hastanesinin darüleytam yapılmak üzere mahalli maarif idaresine devri ile ilgili belge Afyon'daki darüleytamın daha önceden hastane olduğunu göstermiştir.⁴⁶¹ Her ne kadar 1331 (1915) yılı içerisinde kurulmamış görünse de bir başka belgede bu şubenin Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyesi'nin kurulduğu yıl olan 1333 (1917)'te tesis edildiği anlaşılmaktadır. Afyon Maarif Müdüriyeti idaresi altında erkek

⁴⁵⁵ Belgin, 2015:357.

⁴⁵⁶ BOA, MF. MKT. 1231/125 (8 Aralık 1917).

⁴⁵⁷ BOA, MF. MKT. 1235/81 (8 Eylül 1918).

⁴⁵⁸ BOA, MF. MKT. 1232/42 (12 Ocak 1918).

⁴⁵⁹ BOA, MF. MKT. 1232/52 (21 Ocak 1918).

⁴⁶⁰ BOA, MF. MKT. 1228/20 (6 Ağustos 1917).

⁴⁶¹ BOA, DH. UMVM. 70/9(12 Nisan 1916).

çocuklarına yönelik hizmet sunan Karahisar Sahib Zükûr Darüleytamı'nda 1333 (1917) yılı içerisinde toplam 50 yetimin bulunduğu, bununla birlikte şubenin toplam 14 çalışan ile faaliyette bulunduğu görülmektedir.⁴⁶²

3.2.12. Trabzon Vilayeti Darüleytamları

Osmanlı Devleti'nde Trabzon Vilayeti Darüleytam'ları; Trabzon, Canik, Rize, Gümüşhane illeri ile birlikte değerlendirilmiştir.

Tablo 45: Trabzon Vilayeti Darüleytamları

	Müstahdem	Memur	Muallim	Talebe	Toplam
Samsun Zükur	11	3	3	100	117
Merzifon Zükur	-	-	-	-	-
Merzifon İnas	-	--	-	-	-

Kaynak: BOA. MF. EYT. 3/81

Karadeniz de darüleytamların açılması ve darüleytamlardaki gelişmeler Ermeni olayları akabinde yaşanmıştır. Her bölgede darüleytamların açılmasıyla ilgili özel durumlar Trabzon'da farklı bir şekilde karşımıza çıkmıştır. Temmuz 1915 de yani Ermeniler'in zorunlu göç kararından 2 ay sonra Ermenilerin terk ettiği çocuklar için Trabzon'da bir darüleytam tesis olunduğu belirtilmiştir.⁴⁶³ Yine şifreli evrak içerisinde yer alan 10 Şubat 1916 yılına ait bir belge de Gümüşhane'de de bu şekilde bir darüleytamın tesis edildiği anlaşılmaktadır.⁴⁶⁴ Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından açıldığı anlaşılan bu darüleytama yerleştirilen Ermeni yetimlerin bir kısmının da diğer yerlerde olduğu gibi İslam aileleri yanına verildiği anlaşılmıştır. Trabzon ve bağlı sancaklarda özellikle Mondros Mütarekesi'nden sonra darüleytamlarla ilgili belgelerin birçoğu Ermeni yetimlerle ilgilidir. Özellikle; Samsun Darüleytamı Ermeni yetimlerin çoğunlukta olduğu yerlerden biri olmakla beraber İslam aileleri yanından alınan Ermeni yetimlerinin de toplandığı bir şubeydi. Fatsa kazasında Müslüman aileler yanında bulunan on üç Ermeni kız çocuğunun, Samsun Darüleytamına gönderilmesine dair Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünden Canik mutasarrıflığına gönderilen telgraf ile Muhacirin Darüleytamında bulunan Ermeni çocukları hakkında genel bilgi edinilmiştir.⁴⁶⁵ Burada önemli

⁴⁶² As, agt. s. 248

⁴⁶³ BOA, DH. ŞFR.478/89,501/191.

⁴⁶⁴ BOA, DH. ŞFR. 508/113

⁴⁶⁵ BOA, DH. ŞFR. 678/62.

hususlardan bir tanesi Ermeni yetimlerinin zorla alıkonulduğu iddiasına karşılık müslüman ailelerin yanından alınan Ermeni yetimlerinin tekrar geldikleri ailelerin yanına kaçtıkları ve hüviyetleri sakladıkları olaylardır. Darüleytam Müdürlüğü'nden Canik Mutasarraf'lığına gönderilen telgrafla çocukların; bu konuda kendi rızalarına bakılmaması uyarısı yapılmıştır. Bu çerçevede Muhacirin Darüleytamı'na⁴⁶⁶ yerleştirildikleri bildirilen sekiz Ermeni kızının, muhafazaları ve iâşe edilecek evvelce bulundukları İslam aileleri nezdine gitmelerine müsaade edilmemesi istenmiştir.⁴⁶⁷

Mondros Mütarekesi'nden önce yaşanan gelişmelerden biri bölgede mütareke öncesinde de bir çatışma durumunun yaşandığının göstergesidir. Fransız torpidosu kumandalarının Samsun Darüleytamı'na giderek eskiden Ermeni kulübü olan bu lojmanın içindeki eşyanın kendisine iadesini tebliğ ettiği ve binanın boşaltılmasıyla ilgili olaylar bu durumun darüleytamlara da yansıdığını gösterir.⁴⁶⁸

Her ne kadar savaş ve işgal gölgesinde kalsa da Samsun Darüleytamı'nda talebelerle ilgili bazı ayrıntılar bulmak mümkündür. Bunlardan biri arşivde bulunan Samsun Darüleytamı'na ait spor lisansıdır. Hamit Ağa (Hamit Serttaş)'ya ait bu lisans ve sahibinin kişisel arşivindeki fotoğraflar darüleytamların savaşın arkasındaki yaşamları hakkında az olan görsel bir malzemeyi bize sunmaktadır.⁴⁶⁹

Aşair ve Muhacirin Müdürlüğü'nün Samsun'daki hastaneler ve darüleytamda yaptığı teftişe dair malumat verdiği, belgeden bu darüleytamın muhacirlerden müteşekkil olduğunu göstermiştir.⁴⁷⁰

Trabzon Heyet-i İmdadiyesi 20 ve 25 Haziran 1919 tarihinde savaş sonrası memleketin durumuna ve çocuklar üzerinde yarattığı tahribata dair önemli deliller sunar.

⁴⁶⁶ Aşair Ve Muhacirin Müdüriyeti'ne bağlı olan bu kurumun Darüleytamlar Umum Müdürlüğü'ne bağlı olan kurumlardan farkı bir eğitim işlevi olamamasıdır.

⁴⁶⁷ BOA, DH. ŞFR.96/77.

⁴⁶⁸ BOA, DH. ŞFR. 609/21.

⁴⁶⁹ "Hamit Sertbaş doğum yeri olan Bayburt'tan; önce Amasya'ya, oradan Samsun'a ve daha sonra da İstanbul'a gönderildikten sonra nihayet tekrar Samsun'a döndüğünde 14 yaşındadır. Futbola çocuk yaşta (1924 yılında), Samsun Darüleytam'da başlanış olduğu ilk lisansından anlaşılmaktadır. Hamit Sertbaş'ın futbola başladığı tarihlerde, Osmanlı Başkenti'nin (İstanbul'un) birçok semtinde ve İzmir'de, cemiyetler kanununa göre kurulan spor kulüpleri yeni örgütlenmekte, şehir içi özel karşılaşmalar ve turnuvalar yapılmaktaydı" Bknz: Ek-8

⁴⁷⁰ BOA, DH. EUM. 3 Şb. 1336.

“Güzergâhında İnebolu, Giresun, Samsun şehirlerine uğrayarak ihtiyacı tahkik etmiş ve neticede İnebolu ve Samsun’un düşman istilasından masun kalması sayesinde mesaib-i harpten pek müteessir olmadığını ve fakat Giresun’un tahammülsüz bir fakr u sefaletle maruz ve Hilal-i Ahmer’in muavenetine bihakkın muhtaç bulunduğunu anlamıştır. Heyetimiz ilk raporundan bu şehirdeki şiddet-i ihtiyacı musavver [tasvir olunan] bazı fıkraları aynen iktibas eylemeyi –yapılan muavenetin kıymet ve ehemmiyetini tezyide medar [artırmaya dayanak] olur mütalaasıyla– faydalı addettik.

Trabzon heyet-i imdadiyesi; güzergâhında İnebolu, Giresun, Samsun şehirlerine uğrayarak ihtiyacı tahkik etmiş ve neticede İnebolu ve Samsun’un düşman istilasından masun kalması sayesinde mesaib-i harpten pek müteessir olmadığını ve fakat Giresun’un tahammülsüz bir fakr u sefaletle maruz ve Hilal-i Ahmer’in muavenetine bihakkın muhtaç bulunduğunu anlamıştır. Heyetimiz ilk raporundan bu şehirdeki şiddet-i ihtiyacı musavver [tasvir olunan] bazı fıkraları aynen iktibas eylemeyi –yapılan muavenetin kıymet ve ehemmiyetini tezyide medar [artırmaya dayanak] olur mütalaasıyla– faydalı addettik. Sokaklarda müteharrik [hareketli] iskeletler bize deri ve kemikten ibaret kollarını uzatıyor ve her tarafı derin inletileriyle dolduruyorlardı. Belediye reisi son zamanlarda açıktan sokaklarda ölenlerin cesetlerini naklettirmeye belediye varidatının kâfi gelmediğini ve her gün yüzlercesi belediyece kaldırılabilen bu cesetlerin miktar-ı hakikisinin ancak mezarcılardan öğrenilebileceğini söyledi. Bu kasabada agniyanın [zenginlerin] himmet ve teşebbüsüyle bir darüleytam tesis olunarak sokaklardan 350 kadar bikes çocuğu himayesine almış ve üç dört ay mezkûr darüleytam mahalli ianesiyle idame edilebilmiş ise de muavenet edenlerin her suretle maruz kaldıkları hasar ve zarardan dolayı çekilmeleri yüzünden bu çocuklardan birçokları yine sokaklara dökülmüştür. Amerika Muavenet Komitesi’nin bu şehirdeki Rum ve Ermeni eytamhanelerine yirmişer bin liralık muavenette bulunduğu halde Müslüman darüleytamını ziyaret etmek bile istemediklerini ahali söylüyor. Ahali arasında hüküm süren sefaletle bir de sıhhat-i umumiyenin duçar olduğu harabi inzımam etmiş [eklenmiş], birçok emraz –ve bilhassa frengi ve uyuz– pek salgın bir surette icra-yı ahkâm eylemiştir. Ahalinin yüzde yirmisinin frengili olduğu belediye tabibinin ifadesinden anlaşıldı.

Vaziyet-i elimesini telhisen [özetle] arz ettiğimiz Giresun ahalisine heyet-i imdadiyemiz, darüleytamın bir aylık iâşe ihtiyacatını defaten vermek ve bir hayli ecza-yı tıbbiye ihda eylemek suretiyle ilk muaveneti ifa ederek Trabzon’a azimet

etmiştir. Heyetimiz Trabzon'da Amerikalıların ve Yunan Salib-i Ahmeri'nin yardımlarıyla Hristiyan ahaliden bir kişinin bile yurtsuz ve sefil kaldığını görmemesine mukabil, Gümüşhane ve Bayburt cihetlerinden vilayet merkezine gelen binlerce muhacirin Müslümanın aç ve sefil sokaklarda yatıp kalktıklarını ve maiyetlerinin gümrükten nakledilen hububattan yerlere düşen tanelere ve gübrelerin içinden ayırdıkları arpalara ve (domuz lahanası) tesmiye ettikleri bir nevi nebata münhasır kaldığını müşahade etmiştir. Bunun üzerine evvele mirde her gün sıcak yemek ve ekmek tevzi etmek üzere beş yüz kişilik bir aşhane tesis ve hastagânın tedavisi ve ilaçlarının meccanen itası maksadıyla da bir muayenehane, bir de eczane gûşad etmiş ve bu muayenehaneye yirmi beş yataklı bir hastane vücuda getirilerek ilave edilmiştir. Mukaddema, Trabzon eşrafından Zühtü Efendi tarafından tesis edilip az çok temin-i fayda eylemiş olan İslam darüleytamının büyük bir mahrumiyet içinde sedd edilmek tehlikesine maruz bulunduğu görülmesi üzerine, bu müessesinin ihtiyacatının temini deruhte eylemiştir. Muhacirin idaresince yevmi birer parça mısır ekmeğiyle iâşe edilen beş yüzü mütecaviz kadın ve çocuğun sefil ve üryan dört tarafı açık bir çatı altında barındıkları görülerek büyük bir bina isticar olunmuş [kiralananmış] ve bunlar yıkandırıldıktan sonra üzerlerine yeni çamaşır giydirilerek o binaya yerleştirilmiş ve bir aylık yiyecekleri ita olunarak emr-i idaresi – heyet-i imdadiyahemizin kontrolü altında bulunmak üzere– memleketin muteberanından mürekkep teşekkül eden heyete tevzi edilmiştir.”⁴⁷¹

Trabzon'da Darüleytam Genel Müdürlüğü'ne bağlı olmayıp Kazım Karabekir Paşa'dan esinlenilerek Hasan Tahsin Bey'in kişisel gayretleriyle açılan Sürmene Leyli Darüleytamı da mahalli idareler tarafından idare edilen darüleytamlardan biriydi.⁴⁷² Özellikle

⁴⁷¹ Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914 – 1928 Murat Uluğtekin M. Gül Uluğtekin, 2013, Ankara, sh. 127, 128, 129

https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/35057555_hilal-i-ahmer-icraat-raporlari.pdf

⁴⁷² “Çocukluk yıllarında yetim kalan Hasan Tahsin Kırallı o tarihlerde Kazım Karabekir Paşa'nın Kars, Erzurum, Sarıkamış, Ağrı bölgelerinde, çoğu Ermeni katliamlarından dolayı yetim kalmış kız ve erkek çocukları için açmış olduğu okullardan esinlenerek Sürmene Leyli Darüleytam Mektebi'ni açmıştır. Bütün masraflarını kendi karşılamıştır. Öncelikle kendisine ait arazi ve evlerde, öğrenci sayısı artınca da kiraladığı yerleri sisteme uygun hale getirerek okulu aktif hale geçirmiştir. Okul bugünkü Çaykur fabrikalarının bulunduğu bölgedeydi. Yetimler okulunda okumak üzere Sürmene ve köylerinden 6'sı kız, 134'ü erkek öğrenci gelmiştir. Tüm bu çocukların temizlik ve bakımları yapıldıktan sonra, erkekler tek tip askeri elbise, kızlara ise önlük ve etek giydirilmiştir. Devletin ilkokullarda uyguladığı sisteme göre gündüzleri eğitim görüyorlardı. İlkokul eğitiminin verildiği darüleytamda akşamları açılan ayakkabıcılık, demircilik, bıçakçılık, el işleri gibi çeşitli sanat ve beceri dersleri görüyorlardı. Okulun müdürü Rasim Bey Türkçe dersi, Dağıstanlı İsa Bey Müzik ve Rus dili, Muhsin ve İsmail beyler (kulaç) okuma-yazma, matematik, tarih, coğrafya dersi, Abdullah Efendi ise din ve ahlak dersi veriyordu. Okula alınan 32 parçalık bando ve müzik aletleriyle beraber 32 kişiden oluşan bir grup kurulmuş, müzik öğretmeni İsa Bey tarafından hazırlanan grup Trabzon, Samsun, Ankara, İzmir gibi illerde konserler vermiştir. Ankara'ya gittiklerinde

darüleytamların mahalli ve merkezi olanlar arasındaki farkı görmek adına önemli bir örnektir. Anadolu'nun birçok bölgesinde varlıklı kişilerin kişisel gayretleriyle açılan bu yetimhanelerin yönetimi vali, kaymakam gibi mahalli amirler tarafından idare edilmekteydi. Bunun yanında kişisel gayretlerle açılarak tamamen darüleytam merkez müdürlüğüne hibe edilen yetimhaneler de vardır. Bunlara bir örnek de Edirne Asım Bey Darüleytami'dir.⁴⁷³

3.2.13. Van Vilayeti Darüleytamları

Osmanlı Devleti'nde Van Vilayeti Darüleytam'ları ele alınırken Van ve Hakkâri illeri birlikte yer almıştır.

Tablo 46: Van Vilayeti Darüleytamları

Van sancağı	Müstahdem	Memur	Muallim	Talebe	Toplam
Van zükur	100	3	3	11	117
Hakkâri Darüleytami	140	3			

Kaynak: BOA. MF. EYT. 3/81.

Van'da ilk darüleytam Fransız Darüleytam binasının devralınmasından sonra faaliyete başlamıştır.⁴⁷⁴ Bu tarihten (1915) daha önce burada gerçekleşen önemli Ermeni olaylarından sonra bölgedeki kimsesiz çocuk meselesi buradaki çocukların Diyarbakır'a sevk edilmesiyle çözümlenmişti. Sevk edilen çocuklar arasında Ermeni yetimlerin de olduğu bilinmektedir.⁴⁷⁵ Arşiv belgeleri Van mültecilerinden kimsesiz çocuklar için açılacak darüleytama Ermeni çocukların da kabul edilmesine dair birçok belgeye sahiptir.⁴⁷⁶

Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve eşi Latife Hanım'a da bir konser verirler. Daha sonra Çankaya köşkü tarafından diktirilen elbise ve ayakkabılar çocuklara armağan edilir. 3 yıl içerisinde 140 yetim çocuğu tamamen kendi olanaklarıyla eğiten ve yetiştiren Hasan Tahsin Kırali, okul amacına ulaştıktan sonra 1923 yılında verilen bir halk konseriyle kapanışını ilan eder" Ayrıca Bknz Ek- 9

⁴⁷³ Bknz: s.145-147

⁴⁷⁴ BOA, DH. UMVM. 25/23 (25 Şubat 1915).

⁴⁷⁵ BOA, ŞFR. 505/10.

⁴⁷⁶ (Van mültecilerinden kimsesiz çocuklar için Diyarbakır'da açılacak Darüleytama Ermeni çocukların da kabul edilmesine karar verilmiş ve yüzbin kuruşluk tahsisat gönderilmiştir. Yine Harb ve Ermeni çetelerinin tecavüzü neticesi kimsesiz kalan çocuklar için Erzincan, Van, Sivas, Erzurum, Trabzon ve Bitlis'te darüleytamlar tesisinde kullanılmak üzere seferberlik tahsisatından para ayrıldığı bildirilmiştir.)

BOA, DH. ŞFR. 505/10. BOA, MF. MKT. 107/53. BOA, DH. ŞFR. 505/10-2.

3.2.14. Konya Vilayeti Darüleytamları

Konya’da Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, muhacirin idaresinde bulunan başlangıçta 200 yetimin ve kimsesiz çocuk için 1917 yılı başında açılmıştır. Vali Muammer Bey, Şehit Muhtar Bey İnas Mektebi’nin binasını tahliye ederek burada 400 yataklı bir darüleytam meydana getirmeyi planlamaktaydı. Böylece gerek muhacir çocukları gerekse devam eden savaş nedeniyle kimsesiz kalan çocuklar burada barınabileceklerdi. Valinin her çocuk için öngördüğü masraf yıllık 10 liraydı. 21 Şubat 1917 tarihinde darüleytama kabul edilecek çocukların masrafları için ilk planda 200 bin kuruş gönderilmişti. Konya Darüleytami, Şehit Muhtar Bey İnas Mektebi binasında açılarak kısa bir süre bu binayı kullandı. Darüleytam daha sonra 1917 yılı Eylül ayında Islah-ı Medâris’in kapatılmasından sonra bu medresenin binasına taşındı.

Konya Darüleytami’nda 1917-1918 yıllarında erkek ve kız 250 çocuk barınmaktaydı. Kurumun beş öğretmeni, beş memuru ve 27 müstahdemi bulunmaktaydı.⁴⁷⁷

Tablo 47: 1917-1918 Yılı Konya Vilayeti Darüleytamları

Konya Vil. Darüleytamları	Talebe	Muallim	Memur	Müstahdem
Konya Zükur Darüleytami	250	5	5	27
Niğde Zükur Darüleytami	100	3	3	11
Niğde İnas Darüleytami	50	2	2	7
Antalya Erkek Darüleytami	85	3	3	14

Kaynak: BOA. DH. İUM. 72/47.

Arşiv belgeleri içinde Konya Darüleytam talebesi olan Tevfik Efendi’ye ait mektup özel bir öneme sahiptir. Hazine-i hassa kâtiplerinden Hacı Reşad Bey’e hitafen yazılan 2 adet mektuptur. Arşiv belgeleri içinde darüleytamlarla ilgili belge çok olmakla beraber bu belge bizzat bir darüleytam talebesi tarafından yazıldığından önem taşımaktadır.

“Sevgili bir Huzurda

Efendim,

Evvela bayram tebrik ederim. Ve hal-i hatırınızı sual ederim. Ve bütün beğefendilerin bayram tebrik ederiz. Ve hal-i hatırsızlıkları sual ederim. Fakat bir şey soracağım var ise ağabegimin mektubu size geliyor mı gelmiyor mı ve nerede bulunuyor? Beyan etmenizi çok reca iderim.

⁴⁷⁷ Kerim Sariçelik, Osmanlı Devri Konyası’nda Modern Eğitim-Öğretim (1869-1919) Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2009, ss. 225-227.

Ve sizlerin ve bütün beğefendilere çok selamlar ederiz. Kusura bakmayınız.

Yazım çok acemi yazı mıdır?

El-bakî du'a, Konya sene 1333

Fi 1 Bayram

Konya Darü'l-Eytam talabelerinden 38 numarolu terzi Tevfik tarafından.

*Dersaadetde Topkapu Serayında hazine-i Hümayun Kâtiblerinden el-Hâc Hacı Reşad Beg'e arz-ı takdim*⁴⁷⁸

"Huzur-ı Âlilerine

Faziletli Beg Efendi hazretleri,

*Bu defa zat-ı alileriniz arz-ı ihtiram ile mahsus-ı selam ederim ve ellerinizden öperim ve peder-i alilerinize mahsus-ı selam ile ellerinden ve eteklerinden öperim ve serayınızda bulunan bildiğim beğefendilerin cümlesine mahsus-ı selam ile ellerinden öperim ve Yıldız hastanesinde bulunan mecruh ağabegim Mehmed Hilmi Efendiden geçen haftadan berü almış olduğum mektublarda yazıyor. Zat-ı alileriniz birkaç defa ağabegimi ziyaret ve memnun etmişsiniz ve ağabegim de zatınıza müsafir olmuşdur. Ziyadesiyle memnun olduğunu yazıyor. Bizler de kendüsinden daha ziyade memnun olduk. Zatınıza daima dua etmekdeviz. Cenab-ı Hak zatınızı da memnun eylesün. Ve ağabegim geçen hafta bizlere posta ile elli gurus irsal etmişdür ve rahatım fevkalade ve mecruh olduğum yaralarımda hiçbir ziyanım yokdur diye yazıyor. Mademki öyledür neden bu kadar uzun müddet hastanelerde yatıyor birçok yerinden mecruh olmuş zannederim. Sakatlığı vardır fakat bizler merak etmesünler diye yazmıyor bunun için merak iderüm. Bizler de biraderim Yusuf ile beraber mümkün olduğu kadar mektebe devam ve gayret etmekdeviz ki başımızda mühacirlik vardır sonradan ne olacağımız malum degildir ancak Cenab-ı Hakk hayırlısını ihsan buyursun Amin. Bakî kusurumun afvını istirhamıyla sıhhat ve afiyetinizi cenab-ı Hakdan niyaz eylerüm. Fi 24 Teşrin-i Sani sene 333 Konya'da Daru'l-Eytam 3. Sınıf Talebesinden 38 Numarolu Tevfik tarafından*⁴⁷⁹

Belgede 3. Sınıf öğrencisi olduğunu beyan eden Tevfik Efendi tahminen 9-10 yaşlarındadır. Resmi ifadelerinden bu kişiyle bir akrabalık bağı olmadığı ancak Yıldız Hastanesinde hasta yatan abisini ziyaret ettiğinden ve onu ağırladığından

⁴⁷⁸ TS.MA.e. 1431/6 (21 Haziran 1917) (Mektupların aslı için bkz: EK-10, EK-11)

⁴⁷⁹ TS.MA.e. 1431/4 (4 Kasım 1917).

minnet duyduğu sonucu çıkmaktadır. Daha sonraki mektubunda kendisiyle beraber bir de Yusuf adında kardeşi olduğu, aynı darüleytamda kaldıklarını ve muhacir olduklarını öğrenmekteyiz. Büyük bir merak içinde ve samimiyetle abisi hakkında haber almaya çalışan Tefvik Efendi bu mektuplarla arşive çok değerli bir belge kazandırmıştır. Her satırından kimsesizliğin ve çocukların üzerinde bıraktığı ağır yükün hissedildiği bu mektup aynı zamanda bir ümitsizlik de taşımaktadır. “Başımızda mühacirlik vardır sonradan ne olacağımız malum degildir” sözleri, savaşın devam etmesinin bir çocuğun üzerinde bıraktığı güvensizliği de yansıtmaktadır. Ayrıca abisi olduğunu öğrendiğimiz yıldız hastanesinde yatan kişinin de savaş sırasında cepheye yaralanmış olması muhtemeldir. Döneme dair kaynaklar incelendiğinde Yıldız Hastanesinin askeri hastane olarak tahsis edildiği bilgisi mevcuttur.⁴⁸⁰

“Konya’da muhacirin idaresinin gözetiminde bulunan 200’ü aşkın yetim ve kimsesiz çocuğu barındırmak ve eğitimlerini sağlamak amacıyla bir darüleytam açılması 1917 yılı başında söz konusu olmuştu. Vali Muammer Bey, Şehit Muhtar Bey İnas Mektebi’nin binasını tahliye ederek burada 400 yataklı bir darüleytam meydana getirmeyi planlamaktaydı. Böylece gerek muhacir çocukları gerekse devam eden savaş nedeniyle kimsesiz kalan çocuklar burada barınabileceklerdi. Vali her çocuk için yıllık 10 lira masraf tuttuğunu ve gönderilecek tahsisatın da bunu karşılar miktarda olması gerektiğini bildirmekteydi. 8 Şubat 1332/21 Şubat 1917 tarihinde darüleytama kabul edilecek çocukların masrafları için ilk planda 200 bin kuruş gönderilmişti. Konya Darüleytamu, Şehit Muhtar Bey İnas Mektebi binasında açılarak kısa bir süre bu binayı kullandı. Okul, 1917 yılı eylülünde Islah-ı Medâris’in kapatılmasından sonra bu medresenin binasına taşındı. 1920 yılında erkek öğrenciler Köprübaşı Mahallesi’nde Hacı Hamdi-zâde Hacı Hayrullah Efendi’nin okul hâline getirilmiş evinde bulunmaktaydı. Kız öğrencilerde muhtemelen medrese binasında barınmaya devam etmekteydiler. Konya Darüleytamu’nda 1917-1918 yıllarında erkek ve kız 250 çocuk barınmaktaydı. Kurumun beş öğretmeni, beş memuru ve 27 müstahdemi bulunmaktaydı. Ancak

⁴⁸⁰ “Türkiye, Birinci Dünya Harbi’ne dahil olduğunda ordu, sağlık kurumlarının ağırlığı İstanbul’da bulunuyordu. Haydarpaşa, Gümüşsuyu, Maltepe, Yıldız ve Gülhane Hastaneleri’ne ilaveten Tuzla Hereke, İzmit, Eskişehir, Konya Hastaneleri de İstanbul’a bağlanmıştı.”Bknz: Rengin Dramur, Yıldız Sarayı Askeri Hastanesi ve Yıldız Sarayı Eczahanesi. IX. Sanat Tarihi Araştırma Semineri 29 Mayıs-2 Haziran 1989 Topkapı Sarayı Müzesi Tebliği, <https://core.ac.uk/download/pdf/38305994.pdf>

kurumun öğrenci sayısı sonraki yıllarda oldukça azaldı. Sakarya Muharebesi günlerinde 16'sı kız olmak üzere 48'e kadar düştü''⁴⁸¹

Konya Darüleytam'ları içinde en önemli olan ve bu bölgeye dair en geniş arşiv malzemesine sahip olan yer Niğde Darüleytamı'dır. Ermenilerin konu edinildiği tüm yazışmalarda demografik yapısı gereği adı geçen Niğde, darüleytamların açılması ve Ermeni yetimler konusunda da özel yere sahiptir. Kayseri'nin Zincidere mevkiindeki Amerikan misyonerlerine ait yetimhane tahliye edilerek hastaneye çevirilmiş, açıkta kalan yetimler de Niğde'ye yerleştirilmiştir.⁴⁸² Bu bölgedeki Ermeni yetim sayısının fazla olması nedeniyle, Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından yapılan darüleytama ve Ermeni yetimler yerleştirilmesine rağmen mevcut şubeler yeterli olmayarak çocuklardan bir kısmı İslam aileleri yanına verilmiştir.⁴⁸³ Bu daha önce açılması planlanan darüleytamın yeterli olmadığını göstermektedir.

Niğde Livası dâhilinde bulunan kimsesiz ve velisiz Ermeni ailelerin tehzii için çocukların liva merkezinde açılan yüz elli mevcutlu darüleytama alınacağı ve bu nedenle gerekli tahsisatın ödenmesi talebi ile ilgili belge ile durum tespit edilmiştir. 1917 yılına ait belgelerde bu sorunu halledilemediği ve darüleytama ait bir binanın yapılamadığı anlaşılmıştır. Terkedilmiş ve hazineye ait hanelerin darüleytam olarak faaliyet göstermesi sağlansa da bu binaların sağlık açısından çocuklara uygun olamaması nedeniyle çocuklarda "sarı hastalık" denilen rahatsızlığa neden olmuştur.⁴⁸⁴

Niğde Mutasarrıflığı'ndan 1917 Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; mevcut darüleytamın, sınırlı kapasitesinden dolayı kendisinden beklenen faydaya cevap veremediği belirtilmiştir. Umumi bütçeden talep edilen 1500 lira kadar para ile dul ve yetimlerin kayıtsız şartsız kabulünü sağlayacak bir binanın inşası ile sorunun çözüleceği belirtilmiş, Dâhiliye Nezareti'nden, Darüleytam Müdür-i Umumiyesi'ne gönderilen tezkerede durum izah edilip, muhacirin tahsisatından 1500 liranın gönderilmesi mütalaalarına sunulmuştur.⁴⁸⁵ Ancak, Niğde'de yeni bir darüleytam yapılamadığı mevcut sayıdan anlaşıldığından, aynı tarihlerde Alanya'da Teke Sancağı ve Antalya'da inşaatı

⁴⁸¹ Kerim Sariçelik,a.g.t., s.225.

⁴⁸² BOA, DH. ŞFR. 63/265 (Zincidere Darüleytamı için bkz EK- 12)

⁴⁸³ BOA, DH. ŞFR. 59/150.

⁴⁸⁴ BOA, DH. ŞFR 519/58.

⁴⁸⁵ Salih Özkan, agm. s.222.

devam eden ve tamamlanması için tahsisat bekleyen darüleytamların varlığı, bu miktarın gönderilemediğini göstermektedir.⁴⁸⁶

Talebe sayısı belgelerde 150 olarak görölse de şartlar zorlanarak bu sayının üstüne çıkmış olması da muhtemeldir. 50 yetimin yatak ve yorgan gibi levazım ihtiyaçları mahalli hükümet tarafından karşılanmış, eğitim- öğretim ve yiyecek masrafı için ise merkezi hükümetten havaleler gönderilmiştir. Genellikle genel bütçeden karşılanan darüleytam ihtiyaçlarının zaman zaman muhacir ve mültecilere ayrılan tahsisattan ödenek ayrılarak da karşılanmıştır. Bunun yanında darüleytama muhacir ve mülteci yetimleri de kabul edilmiştir. 11 Mayıs 1916'da Niğde Livası dâhilinde bulunan kimsesiz ve velisiz Ermeni ailelerin tevzii için çocukların liva merkezinde açılan yüz elli mevcutlu bir darüleytama alınacağı ve bu nedenle gerekli tahsisatın ödenmesi talebi yapılmıştır.⁴⁸⁷

Konya Darüleytamı'yla ilgili belgelerden bu şubenin daha çok bir sanayihane şeklinde faaliyet gösterdiği anlaşılmıştır. Darüleytama bağlı dokuma fabrikası, Konya Darüleytamı Sanayihaneleri ve Konya Yedikale Sanayi Darüleytamı arşiv belgelerinde Konya'daki darüleytamlar içinde bulunmamakla beraber ayrı birer şube olarak bulunduğu düşünülmüştür. Konya Darüleytamı dokuma fabrikası için alınan makine, kazan ve teferruatın Karahisar'dan nakli için vagon tahsis edilmesi, Konya Darüleytamı Sanayihaneleri, Konya Yedikule Sanayi Darüleytamı gibi belgelerden buranın müstakil bir Darüleytam olduğu görülmektedir.⁴⁸⁸ 12 Haziran 1917 yılına ait belgeden darüleytam için mektep binasının mevcut olmadığından bahsedilmektedir.⁴⁸⁹ Bu yüzden darüleytam talebeleri başka mekteplerde eğitim görmektedirler.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ BOA, MF. MKT. 1228/17 (4 Ağustos 1917).

⁴⁸⁷ Salih Özkan, "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2. 19(2007), s. 224.

⁴⁸⁸ BOA, MF. MKT. 1226/33 (16 Mayıs 1917); BOA, MF. MKT. 1228/54 (15 Ağustos 1917); BOA, DH. UMVM. 70/25 (13 Nisan 1919).

⁴⁸⁹ 272-0-0-14 Sevkiyat,74-11-24, 6.12 1917.

⁴⁹⁰ "İptidai sınıfları, 1921 yılında Rehber-i Hürriyet Mektebi'nde öğrenci olan Selçuk Es'in belirttiğine göre bu okulun binasında eğitim-öğretim görmektedir. Es yazısında, Rehber-i Hürriyet Mektebi mevcudunun 60-70 öğrenci olduğunu, buna 25-30 kadar darüleytam öğrencisi de ilave edilirse mevcudun 100'e yaklaşacağını ifade etmektedir. O halde darüleytam sadece okulun binasını kullanmakta, öğrencilerine kendi öğretmenleri vasıtasıyla eğitim-öğretim vermektedir. Nitekim darüleytamda öğretmen kadrolarının bulunması bunu doğrulamaktadır. Aynı şekilde ana sınıflarının da şehirde bulunan ana mekteplerinde eğitim-öğretim gördükleri sanılmaktadır" Bknz: Sarıçelik, 2009, s.225-227 Selçuk Es, "Darüleytam", *Büyük Konya Ansiklopedisi*, Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi Selçuk Es Arşivi (Demirbaş no: 3511).

Mondros Mütarekesi akabinde bazı mülklerin boşaltılması ve işgalci güçlere verilmesiyle ilgili olaylar Konya Yedikale’de de yaşanmış yabancı ya da azınlığa mensup kişilere ait olan ve darüleytama çevirilen binayı, İngilizlerin kendi ikametleri için tahliye ettirdikleri görülmüştür.⁴⁹¹

3.2.15. Adana Vilayeti Darüleytamları

Osmanlı Devleti’nde Adana Vilayeti Darüleytam’ları; Adana, Mersin, İçel, Kozan, Cebelibereket illeri ile birlikte değerlendirilmektedir.

Tablo 48: 1917 Yılı Adana Darüleytamları

Darüleytam	Talebe Sayısı	İdari Kadro Öğretmen ve Hizmetli
Adana Zükur	200	36
Adana Şeyhli	200	-
Adana İnas	60	35
Adana Enver Paşa	100	17
Akbez Zükur	50	12
Mersin Zükur	100	-
Kozan Zükur	150	20
Kars Zükur	50	11
Tarsus İnas	100	20
Dötyol Zükur	100	14
Reşhalı Zükur	150	38
Muş Zükur	100	18

Kaynak: BOA, MF-EYT.7/51’deki bilgiler kullanılarak hazırlanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde son dönem Ermeni olaylarının yoğun olarak yaşandığı yerlerden biri Adana ve çevresidir.⁴⁹² Bölgedeki çatışmalar sonucu ortaya çıkan sorunlar daha ilk

⁴⁹¹ BOA, DH. ŞFR. 620/22.

⁴⁹² BOA, 13/ S/ 1332-01/ Za/ 1336. “Kilikya bölgesinde mümkün olduğu kadar Ermeni toplayarak burada Ermeniler hesabına kuvvetli bir çoğunluk sağlamaya yönelik amaç doğrultusunda doğu illerinden Maraş, Zeytin, Van, Harput, Diyarbakır, Bitlis’ten birçok Ermeni getirilmiş ve bunlar için boş araziler işgal edilerek kasabalardaki Ermeni evlerine sıkışık bir halde yerleştirilmişti. Hükümetin resmi kayıtlarına göre Ermeni evlerine nüfusa kayıt ettirilmeden beş altı aile yerleştirildiği ve yalnız 1903’den 1909’a kadar olan zaman içindeki faaliyetler sonucu olarak Adana’da Ermeni nüfusunun % 40 oranında artmış olduğu anlaşılmaktadır.” Bknz. Feride Çavdar Uslu, “Adana Ermenileri (1914–1918)”, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2007, s. 36.

zamanlardan beri hem Müslüman ve Türk yetimleri hem de Ermeni yetimleri konusuna çözüm yollarını gündeme getirmiştir. Adana’da “*hadise-i zalilede yetim kalan çocukların talim ve terbiyeleri için darüleytamın vakit geçirilmeden tesis edilmesi*”⁴⁹³ şeklinde karar alınmıştır. 2 Ekim 1909 yılına ait bu belgenin tarihi Ermeni olayları içinde önemli bir yeri olan Zeytun ve Sason isyanlarının gerçekleştiği tarihtir. Bu olaylarda birçok Ermeni, Türk ve Kürt çocuk yetim kaldığı gibi Adana’da meydana gelen geçici karışıklık ortamından yararlanan çeşitli milletlerin delegeleri sokaklarda kalan yetimleri toplayarak siyasî maksatla kendi bünyelerine almışlardı. Adana’da bu kurumların fazlalığından olsa gerek yabancı darüleytamlarla karıştırılmaması adına diğer yerlerden farklı olarak Adana Darüleytamları’nın Darüleytam-ı Osmani şeklinde isimlendirilmesidir.

Adana’da meydana gelen karışıklıklardan sonra bizzat Ermeni Patrikliği tarafından yetim çocuklara sahip çıkmak için girişimde bulunulmuştur. O dönem patrikhane merkezli yazışmalara bakıldığında bu amaç için birçok girişimde bulunduğu ve maddi kaynak arandığı anlaşılmaktadır.⁴⁹⁴ Misyonerlerden çok çocukların kendi cemaatleri tarafından korunmasını destekleyen Osmanlı hükümetinin o dönem bu taleplere uzunca bir süre karşılık verdiği görülmektedir. Ancak patrikhaneye bağlı bu Ermeni Yetimhanesinin hem maddi hem de idareden kaynaklanan sorunlarına 1911 yılı itibarıyla bazı gerekçeler öne sürerek geri durulduğu görülmüştür. Bunlardan biri de Adana ve Halep vilayetlerinde Darüleytam ve Sanaii Mekteplerinin açılmasıdır. Bu oluşumlardan dolayı içinde Ermeni yetimlerinin barındırıldığı mevcut yetimhanenin masraflarının artık mahalli idare tarafından karşılanamayacağı bu hususta artık yetkili merciin Dâhiliye Nezareti olduğu bildirilmiştir.⁴⁹⁵

Diyarbakır Valisi Halid Bey gibi hem Müslüman hem Ermeni çocukları misyonerlerin elinden kurtarmak adına bulundukları şehirlerde darüleytamlar açılması ile ilgili girişimleri I. Dünya Savaşı’ndan daha öncedir. Savaşın başlamasıyla düşman devletlerin

⁴⁹³ BAO, BEO. 3630/272207. (2 Ekim 1909).

⁴⁹⁴ “15 Ağustos 1328 tarihli kanun-ı muvakkatla istihsal olunan tahsisattan nezaret-i celilerine ait bulunan 2 milyon 436 bin 510 guruşun meyanında Adana’da vücuda getirilen müessesat masrafı için 1 milyon guruş dahil bulunmuş ve bu hususa dair Ermeni patrikhanesine merbut Kilikya Eytamı İdare-i merkeziyesi tarafından keşide edilmiş olan 14 Eylül 1328 tarihli telgrafname lef’en irsal kılınmış olduğundan meblağ-ı mezburun tesviyesine ait muamelenin bir an evvel imza buyrulmasında emr u ferman hazret-i men-lehü’l emrindir” DH.İD 166/8-10

⁴⁹⁵ DH.İD 166/8-9.

Osmanlı Devleti'ni terk etmesiyle birlikte binalarda ve ruhsatsız faaliyet gösteren yerlerde sahipsiz kalan yetimler büyük bir sorun teşkil etmiş ve biran önce yeni darüleytam şubelerinin açılması sağlanmıştır.

Cemal Paşa'nın valiliği döneminde eğitim-öğretime başlayan Adana Darüleytamı'nın açılma sürecindeki gayretlerini bizzat Darüleytam Müdürü Vahakın Efendi padişaha yazdığı dilekçede şöyle ifade etmiştir:

“Adana’da meydana gelen geçici karışıklık ortamından yararlanan çeşitli milletlerin delegeleri sokaklarda kalan yetimleri toplayarak siyasi maksatla kendi bünyelerine aldılar. Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nin görevlendirdiği yeni vali Cemal Bey perişan durumda olan pek çok yetimi koruması altına alarak Osmanî Darüleytamı’nın aşağısında yer alan Dört Yol, Haçin ve Adana’da yetimhaneler açarak, sayıları dört yüzü aşan yetimi koruması altına aldı. Bu yetimhanelerin devamlı surette varlığını koruyabilmesi için Hazine-i Hassa’dan on kuruş almaksızın, 7500 lira toplayarak Adana Bağdat istasyonu civarında bir arsa alarak almış odalı bir bina inşa etmiş ve bunu Adana Osmanî Yetimhanesi ile birleştirmiştir. Böylece zor durumda kalan Müslüman, Hristiyan ve çeşitli mezheplere mensup yüzlerce yetimi koruması altına almıştır.”⁴⁹⁶

Adana Valisi Cemal Paşa 8 Eylül 1909 tarihinde Uluslararası Yardım Komitesi⁴⁹⁷ Başkanı Peet’e yazdığı bir mektupta, kuracağı yetimhane projesi için yüklü bir para talep etmiş eş zamanlı başlatılan bağış kampanyasında 40 000-50 000 lira toplamıştır. Cemal Paşa, Uluslararası Yardım Komisyonu Adana Bölge Başkanı Chambers’la yaptığı bir görüşmede tüm dini etkilerden uzak Osmanlı ve ahlâkçı eğitim sözü vererek; yetimhanenin devlet tarafından kurulmasını, çocukların herhangi bir cemaate ait değil Osmanlı olarak yetimhaneye kabul edilmesini, ne papaz ne de hoca olmadan çocukların kendi dinsel eğitimlerini almalarını planlamıştır. Ancak Cemal Paşa'nın kendi kadrosu

⁴⁹⁶ Hans Lukas Kieser, *İskalanmış Barış Doğu Vilâyetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 404.

⁴⁹⁷ “1909 Adana Olayları’nda zarar gören halka yardım amacıyla uluslar arası bir yardım komisyonu tesisi edildi. Bu komisyonun başkanlığına American Board of Commissioners for Foreign Missions’un İstanbul şefi William Peet getirildi. Uluslararası Yardım Komisyonu’nun Adana’daki bölge başkanı ise Amerikalı misyoner William Nesbitt Chambers oldu. Adana Valisi Cemal Paşa da yardım çalışmalarında bu komisyonla zaman zaman anlaşmazlığa düşse de işbirliği yaptı” Bknz: Nejla Günay; 1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları, Akademik Bakış Cilt 2, Sayı 4 Yaz 2009, Ayrıca, 1909 yetimleri için bkz. Nazan Maksudyan, “Cemal Bey’in Adana Valiliği ve Osmanlılık İdeali”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 174, Haziran 2008.

yeterli olmayınca Alman Hülfsbund misyoneri Paula Schafer'i danışman olarak davet etmesi bu planın eksikliklerini göstermektedir.⁴⁹⁸

Vali Cemal Bey Adana valiliğinden sonra Bağdat'a gitmeden önce Dâhiliye Nezareti, özel bir kanun çıkararak adı geçen yetimhaneye senelik 2.500 lira tahsis etmiştir. Üç sene boyunca idare edilen yetimhane, Ermeni delegelerinden Şahe Efendinin, yetimhanenin himayesinde bulunan yetimleri Türkleştirildiği iddiası nedeniyle ve darüleytam müdürü vahakın efendi'nin Hazine-i Hassa'dan Patrikhane'ye verilen on binlerce liranın maksada uygun harcanmadığı iddialarıyla gündeme gelmiştir.⁴⁹⁹

Savaş durumunda olan devletlerin vatandaşlarının Osmanlı Devleti'ni terketmesiyle Almanlar geniş bir faaliyet sahası fırsatı yakalamış ve siyasi yakınlığı misyonerlik faaliyetleri için bir araç olarak kullanmışlardır. Kurulan darüleytamlarda birçok Alman misyoner görev yaptığı gibi Almanlara ait Ermeni çocuklarının bulunduğu yetimhanelere dokunulmamıştır.⁵⁰⁰ Bunlardan biri Haruniyye Yetimhane'sidir. Alman misyonerler tarafından açılan bu yetimhane 1332 yılında faaliyete başlamış ve Osmanlı Devleti tarafından yapımı için tahsisat ayrılmıştır.⁵⁰¹ I. Dünya Savaşı yıllarında resmi ruhsat verilen bu yetimhanede görevli Ermeni milletinden muallim, müstahdem ve idareciler tehcirden muaf tutulmuştur.⁵⁰²

Ermeni yetimlerinin çoğunlukta olduğu şubelere sadakatinden şüphe olmayan Ermeni asıllı müdürler getirilmiş ve bu şekilde idare edilmiştir. Adana Darüleytamları'yla ilgili en önemli olaylardan biri Adana Darüleytam Müdürü Vahakın Efendi olayıdır. Müdürlükle başlayan ve idamla sonuçlanan bu süreç bu döneme dair çok önemli bilgiler vermektedir. Adana Darüleytamı'nda daha önce müdürlük yapan ve "erbab- fesaddan" olduğu anlaşılan bazı müdürlerle ilgili mahkemeler ilgili de mahkeme kayıtları vardır.⁵⁰³ Bu olayın en önemli tarafı bu kişiyle ilgili şikâyet ve mahkeme sürecinin uzunluğudur. Nitekim Patrikhane, Ermeni Murahhaslığı ve Sis Katolikosluğu tarafından şikâyet edilen

⁴⁹⁸ Hans Lukas Kieser, A.g.e. s. 404-406.

⁴⁹⁹ BOA, DH. İD. 166/8; 21/22.

⁵⁰⁰ BOA, DH. ŞFR. 484/72.

⁵⁰¹ BOA, DH. İD. 80/26.

⁵⁰² BOA, DH. ŞFR. 55/43.

⁵⁰³ BOA, ŞD. 2126/34 BOA, Y. MTV. 239/6 ("erbab-ı fesaddan eski Darüleytam müdürü Süleyman'ın mahkeme neticesi, Adana Defter-i Hakani memuru Osman, Darüleytam Müdürü İbrahim, Belediye Reisi Ali ve a'zadan Süleyman Efendilerin ahaliyi fesada teşvik etmelerinden dolayı uzaklaştırılmaları lüzumu"

Adana Osmanlı Eytamhaneler Müdürü bu zat hakkındaki şikâyetlerin 1912 yılından başlayarak iki yıl boyunca devam etmesidir.⁵⁰⁴ Defaatle daha ehil bir zatın idaresi için görüş bildirilmiş ancak sonuç alınamamıştır 1915 Mayısında Diran-ı Harb’de yargılanarak idam edilen Vahakın Efendiyi şikâyet edenlerin Ermeni ileri gelenleri ve patrikhane olması dikkat çekmiştir.⁵⁰⁵

Savaş öncesinde açılan darüleytamlar faaliyetlerine devam ederken harp halinin getirdiği meşakkatler ve Ermeni çetelelerinin katliamları sonucu Erzin’de sayıları çoğalan yetimler için yetimhane inşasına karar verilmiştir.⁵⁰⁶ Savaşın sonuna doğru kimsesiz çocukların sayılarının artarak devam ettiğinin göstermiştir. Bu bazı bölgelerde yeni bir darüleytam inşası şeklinde çözümlenmeye çalışılırken bazı bölgelerde de metruk ya da el koyulan binaların darüleytama çevrilmesiyle çözümlenmiştir. Bunlardan biri de Adana Sis Katagikosluğu’dur.⁵⁰⁷ Manastırın darüleytama devredilmeden önce hakkında bilgi

⁵⁰⁴ Belgeler dikkatle incelendiğinde şikâyetlerin tek taraflı olmadığı Vahakın Efendinin de patrikhane ileri gelenleri ile ilgili valiliğe şikâyet dilekçesi verdiği görülmektedir. “*Ta’dad-ı sû-i isti’mallerini zâhire çıkarmağa bâdi olmasından nâşi böylelikle bu müesseseyi dahi uhdelemize girilmek cihetiyle verilen hakiki Osmanlı tâlim ve terbiyesi sû-i...ederek istimâle-i reddiye? sevk ediyorsa... ahaliyi teftiş ve sabık vali Mustafa Nedim beyi 3 aydan beri tasdi’ ve tenfir eylemeleri üzerine daruleytamın suret-i idaresi hususat-ı sairesi hakkında nasb edilen komisyon-ı mahsus tarafından icra kılınan ariz ve amik (enine boyuna, derinlemesine) her gûna tahkikat ve tedkikat... efendinin tasni’ eylediği müftereyâtın (suçlama) hilafında olarak idarenin şâyan-ı takdir görüldüğü evvela komisyon-ı mezkur tarafından makam-ı vilayete verilen rapor neticesi sureti melfûfen takdim-i huzur-ı celileri kılınan âcizlerine ...müsbet bulunmasıyla beraber murahhas-ı mumailiye mütenebbih olunup Dersaadete azimette huzur-ı Samilerine dahi bu gibi mesnedte bulunacağı melhuz-ı âcizleri Adana ve vilaeyt-i sairede bulunan eytamhanelerin ahval-ı idaresini keşf eylemiş bulunduğundan hazine-i hassadan 3 senedenberi tahsis buyrulan ve patrikhane tarafından ahz olunan binlerce lira maksadına sarf olunmadığı ve bu gibi murahhasların yedinde menâfi’-i keyfiyeye hizmet ettiridiğinden lütfen ve merhamaeten menâfi’-i vatan namına icab-ı kontrolüne himmet buyrulmasını ve senelerden beri tesis olunup devam eden daruleytam-ı osmaninin bila-tebeddül istimrâr ve bekâsı binlerce Osmanlıların müceb-i saadeti olacağı müstağni-i iştibah bulunacaktır icab-ı adaletin bi-dirîğ (esirgememek) buyrulmasını huzur-ı cenab-ı nezaret-penahilerinden istirham ve niyaz ederim ol babda emr u ferman hazret-i menlehü’l emrindir*

28 Eylül 1912 Adana

Adana Daruleytam-ı Osmani Müdürü
Vahakın”

⁵⁰⁵ “Kabrîl (Gabriyel) efendi...Dönükyan Hazretlerine

Şikâyet-ı mütevâliye-i muhakkıkaya rağmen Osmanlı eytamhanesinin tahsil-i ibtidâiyeden mahrum ve ...-i ahlâkiyesiyle ma’ruf bulunan ve eytamhanenin muhit-i ahlakiyesinin ihlal edildiği mütevâtir olan Vahakın Efendinin idaresinde bırakılmaktaki ısrar hayret-engizdir. Yetimler harab ve...oldukları meydanda iken bunun hala azl edilmediği binlerce müstakbel Osmanlılardan müdür ve ahalinin tercih ve menfaatinin iltizam edilmesi ve Taşnak-yân olmakdan başka bir meziyeti olmayan bu şahsın böyle bir mühim vazîfede bulunmasına ısrar olunması kanun-ı esasi ahkamına menâfi’ bulunmadığından menfaat-ı istikbal namına isti’taf-ı muadelet eyleriz efendim

İmas Dunyan, Nazaret Kasbaryan, Karabet Elvanyan, ...Kumciyan, Ohanes Kardaşyan, Manukyan, Çiftciyan, Toperkiyan, Karatyan”

⁵⁰⁶ BOA, MV. 212/25.

⁵⁰⁷ Canan Seyfeli, “Ermeni Kilisesi’nde Katoğikosluk: Ahtamar Katoğikosluğu(1871-1894)”, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Ankara: ASAM-EREN, 2 (2007), s. 617.

istenmiş ve manastırın kasabadan ne kadar mesafede ve şimdi ne halde olduğunu ve Adana Katagikosu'nun şimdi nerede bulunduğunun belirtilmesine dair telgraf gönderilmiştir.⁵⁰⁸ Manastırın darüleytam yıllarıyla ilgili fazla bilgi bulunmamakla beraber tekrar Ermeni cemaatine teslimine dair belgeden Sis Katagikosluğu'na ait manastırın tahliye edilerek cemaate iade edildiği gibi darüleytamın eşyası içinde satılan bazı eşyanın da geri alınması için ilgili mahalle tebliğ yapılmıştır.⁵⁰⁹ Ancak yaklaşık 1 yıl darüleytam olarak faaliyet gösterdiği tahmin edilmektedir.

Savaşın tüm ağırlığıyla devam ettiği bu bölgede Dört Fransız teyyaresinin Adana Darülmualim ve Enver Paşa Darüleytamı'nı bombalaması muallim, müstahdem ve talebeden beş kişinin vefat etmesi ve bazı kişilerin yaralanmasıyla sonuçlanmıştır.⁵¹⁰ Kısa bir zaman sonra da; Adana Zükur Darüleytamı ile Enver Paşa Darüleytamı'nın "Enver Paşa Darüleytamı" adıyla birleştirildiği görülmüştür.⁵¹¹ Taşradaki darüleytamların kapatılarak talebelerin İstanbul'a taşınma sürecinde Adana Darüleytamı'nın istisna edilemeyeceğine dair karar 1 ağustos 1918 tarihine ait karar dikkat çekicidir. Belgeden daha önce böyle bir teklifte bulunulduğuna dair bilgi vardır.⁵¹² Bu karar Mondros Mütarekesi'nden önce alınan bir karar olduğundan Ermeni yetimlerin cemaatlerine teslimine kadar birçok Ermeni yetim çocuk diğer talebeler gibi İstanbul'a taşınmıştır. Bir kısmının İzmit'teki darüleytamlara yerleştirildiği ile ilgili belge olmakla beraber çocuklardan bazılarının Adana'ya trenle kaçtıkları esnada yakalandıklarına dair bilgiler bulunmaktadır.⁵¹³ Savaş dönemindeki karışıklık ve asayiş problemlerinin darüleytamlara da yansıdığı olaylardan biri de Tarsus İnas Darüleytamı personelinin polis, jandarma ve bekçilerce darp edilmesi olayıdır.⁵¹⁴ Personelin Ermeni milletine mensup vatandaşlar olması güçlü bir ihtimal olup Adana'daki bombalama sonrasında yaşanmış olması bölgenin hassas yapısı hakkında da şifreler vermektedir. Enver Paşa Darüleytamı'nın Darülmualimatın Tatbikat Mektebi ile aynı binada olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹⁵

⁵⁰⁸ BOA, DH. ŞFR. 54/282. "Sis Katagigosluğu'na ait manastırın darüleytama dönüştürüldüğü tahliye edilerek cemaate iade edildiği gibi darüleytamın eşyası meyanında satılan bazı eşyanın da geri alınmasının mahalline tebliğ olunduğu"

⁵⁰⁹ BOA, DH. ŞFR. 602/83.

⁵¹⁰ BOA, MF. MKT. 1228/8 (29 Temmuz 1917).

⁵¹¹ BOA, MF. MKT. 1228/32. (14 Ağustos 1917) Ayrıca bkz EK-13, EK-14

⁵¹² BOA, MF. MKT. 1235/24 (4 Ağustos 1918).

⁵¹³ BOA, DH. EUM. 2. Şb.48/56-6 (10 Şubat 1918).

⁵¹⁴ BOA, MF. MKT. 1228/92 (25 Ağustos 1917)

⁵¹⁵ BOA, MF. MKT.1231/128 (5 Kasım 1917)

3.2.16. Aydın Vilayeti Darüleytamları

Osmanlı Devleti'nde Aydın vilayeti, azınlık ve yabancı toplam nüfusunun müslüman nüfustan fazla olduğu vilayetlerden biridir. Sahil sınırı olması nedeniyle savaş zamanında en hareketli yerlerden biriydi. İtalyan işgali altındaki adalar bu bölgeyi açık bir hedef haline getirmiş ve o dönem emniyet raporlarına yansıyan birçok olay meydana gelmiştir. İzmir'de daha çok azınlığa mensup ve yabancı devletlere ait yetimhaneler olmakla beraber Almanya'nın da yetimhaneleri mevcuttu.⁵¹⁶

Tablo 49: Aydın Vilayeti Darüleytamları⁵¹⁷

	Talebe	Muallim	Memur	Müstahdem	Toplam
Aydın Zükur Darüleytamı	100	3	4	11	118
Aydın Zükur Darüleytamı	150	4	3	15	172
Alaçatı Zükur Darüleytamı	150	4	4	13	171
Manisa zükur		4	3	15	
İzmir	-	-	-	-	-
Bandırma Darüleytamı	-	-	-	-	-

Alaçatı Darüleytamı'nın tesis ve masrafları için gönderilen havalenameden⁵¹⁸ açıldığı anlaşılan Alaçatı Darüleytamı ile ilgili bilgileri on yaşında kaydolduğu bu kuruma kaydolan tarihçi Enver Ziya Karal'ın hayatından edinmek mümkündür.⁵¹⁹

⁵¹⁶ BOA, DH. TMIK. M. 13/39. (Belgeye göre; 1896 yılına ait bir belgeden doğuda Ermeni olaylarından sonra kimsesiz kalan Ermeni çocuklarının başka bir memlekete götürülmemek şartıyla Almanların İzmir'deki yetimhanelerine gönderilmesine izin verilmiştir.)

⁵¹⁷ BOA, MF. EYT. 7/51.

⁵¹⁸ BOA, MF. MKT. 1222/45 (20 Ocak 1917)

⁵¹⁹ “Enver Ziya; 1896 yılında Kosova'nın Osmaniye kasabasında doğdu. Annesinin adı Zeynep, babasının adı Ağalı Mehmed idi. Balkan savaşında babası, amcası Hüseyin ve dayısı Hüseyin şehit edilmiştir. Annesi ise koleradan ölmüştü. Savaştan önce Anadolu'ya göçmüş olan ikinci amcası Hoca İbrahim Efendi savaşa gönüllü katılmış o da Çanakkale'de şehit düşmüştü. Enver Ziya ağabeyleriyle (Kazım, Mustafa), İzmir'e göç etti. Ancak yolda Kazım'ı kaybettiler. Üçkardeş sekiz yıl sonra ancak buluştular. Enver Ziya büyük ağabeyiyle bir süre İzmir'de yaşamış, ağabeyi tarafından 1916 yılı başlarında İzmir'in Alaçatı kasabasındaki Darüleytam'a kaydedilmiştir. Mütarekenin imzalanmasından sonra Alaçatı'daki Darüleytam kapatılmış buradaki öğrenciler Bursa'daki Darüleytam'a nakledilmiştir. Yunan ordularının İzmir'den sonra Bursa'ya doğru ilerlemeleri üzerine Darüleytam öğrencileri bu defa İstanbul'daki Darüleytamlara yerleştirilmiştir. Enver Ziya'da Ortaköy Darüleytamına verilmiş daha sonra Balmumcu Darüleytamında eğitimini 1922'de tamamlanmıştır.

Enver Ziya Karal, 1960 yılında ordinaryüs profesör oldu. İstanbul Harp Akademisi, Ankara Harp Akademisi, Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde Türk İnkılap Tarihi; Amerika Birleşik Devletleri'nin çeşitli üniversitelerinde ve Manchester Üniversitesi'nde konuk profesör olarak yakınçağ Osmanlı tarihi dersleri verdi. Çeşitli devlet görevleri ile yurtiçi ve yurtdışı devlet temsilciliklerinin yanı sıra 1960-1961 yıllarında kurucu meclis üyesi, 1961 Anayasası'nı hazırlayan komisyonun başkanlığı ve Türk Eğitim Derneği Başkanlığı yaptı. UNESCO Milli Komisyonu, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu üyeliklerinde bulunan Karal, vefatına kadar on yıl (1972-1982). Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'nı yürüttü. Karal'ın beş ciltlik Osmanlı Tarihi başta olmak üzere Atatürk, Türk devrim tarihi ve Osmanlı tarihi

17 Haziran 1915 tarihine ait bir belgeden Manisa Darüleyamı'nın lağvedildiği ve eşyalarının naklinin deniz yoluyla gerçekleştiğine dair bilgi mevcuttur.⁵²⁰ Aydın Maarif Müdürü'nün 19 Mayıs 1919 tarihli yazısında, yetimhanenin kapanması üzerine velisi olmayanların yuvasız ve çaresiz kaldığı belirtilerek yardım istenmiştir.

3.3. Merkezden Uzak Vilayetlerdeki Darüleytamlar

Osmanlı Devleti'nin uzak vilayetleri olan Lübnan, Şam, Beyrut, Bağdat, Musul, Kudüs ve Hicaz bölgesi darüleytamları ele alınmıştır.

Merkezden uzak vilayetlerdeki kimsesiz çocukların himayesiyle ilgili en önemli isim 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa'dır. Adana valiliğinden sonra Bağdat'a giden Cemal Paşa savaşın başlamasıyla beraber Türk ordusu da dâhil Arapların ve Ermenilerin iâşesini, zor savaş şartları altında kendi kontrolündeki ordunun erzakından karşılamıştır. Cizvitler tarafından yapılmış olan Ayn Tura (Antoura) Manastırı'nı yetimhaneye çevirerek Türk, Ermeni ve Kürtlerden oluşan dört yüz kadar yetimin bakımını sağlamıştır.⁵²¹

İstanbul'dan getirttiği Halide Edip ve eğitimci arkadaşları ve Dr. Lütfü Kırdar sayesinde Ayn Tura Yetimhanesi'nde bulunan çocukların bakım ve ihtiyaçları düzenli bir şekilde karşılanmıştır.⁵²² Ayn Tura'da bulunan yetimlerin sayısı önce sekiz yüz, ardından bin iki yüze çıkmıştır. Beyrut, Şam ve Cebel-i Lübnan'da eğitim alanında ciddi bir faaliyet yürüten Cemal Paşa, 3000-4000 genç kız ve kadının devam ettiği Beyrut Sanayi Mekteplerini de hizmete sokmuştur. Aynı zamanda Beyrut ve Şam mektepleri ile Kudüs leyli mektepleri ve darüleytamin yağ vs ihtiyaçlarının askeri erzak ambarlarından temin eden Cemal Paşa tahsisat sıkıntısı çekmiş ve bu darüleytamların ihtiyaçlarının nereden

üzerine pek çok sayıda eseri vardır." Bknz: Seçil Karal Akgün, "Ord. Prof. Enver Ziya Karalın Yapıtları ve Yaşam Öyküsü", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5, 5(1994), s. 535.

⁵²⁰ DH.İ.U.M. 19/1. (17 Haziran 1915).

⁵²¹ Cizvit papazları tarafından kurulan "Antura Koleji"ne 1915'te Osmanlı hükümeti tarafından el konulamasından sonra Türk yetimhanesine dönüştürülen bina, 1915-1918 arasında büyük çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu binin üzerinde yetime "ev sahipliği" yapmıştır. Osmanlı arşiv kaynaklarında Aynur, Ayn tura, Ayn tura, Antura olarak geçmekle beraber Ermeniler'e ait güncel kaynaklarda ismi Ayn tura olarak geçmektedir. Bu yetimhane ile ilgili Türk ve Ermeni kaynakları iki ayrı iddiayı savunur. Türk kaynakları içinde bizzat yetimhane görevlilerinden Halide Edip Adıvar'a ait "Elveda Antura-Bir Ermeni Yetimin Anıları" kitabıdır. Bu kitaba cevap niteliğinde Ermeniler'e ait eser ise Aras Yayıncılık tarafından yayımlanan, Maral Fuchs'un Türkçeye kazandırdığı, Ermeni yetimlerinden Karnig Panyan'ın hatıralarından oluşan "Elveda Antura - Bir Ermeni Yetimin Anıları" kitabıdır.

⁵²² Halide Edip Adıvar'a ait "Mor Salkımlı Ev" kitabı başta olmak üzere bu konuda geniş bir literatür bulunmaktadır. Kendisinin de bulunduğu darüleytam fotoğrafı için bknz. EK-15

karşılanacağı sorunu sıklıkla yazışmalara neden olmuştur.⁵²³ Önceleri seferberlik tahsisatıyla karşılanan ihtiyaçlar savaşın ilerleyen zamanlarında Cemal Paşa'nın bu konuda sıkıntı çekmesine binaen belediye bütçesi, Muhacirin Müdüriyeti tahsisatı, vilayet hususi bütçesi dâhil olmak üzere birçok yola başvurulmuştur.⁵²⁴ Muhacirin Tahsisatı'ndan ödenmesine imkân bulunmayan Ayn Tura Darüleytamı'na ait masraflar bu yetimhane için sıklıkla gündemem gelmiştir.⁵²⁵ 23 Temmuz 1919 tarihine ait arşiv belgesinde Ayn Tura Yetimhanesi talebelerinin İstanbul'a nakledilmesi istenmiştir.⁵²⁶

Şam'da Müslüman çocuklarını gayrimüslim misyonerleri propagandalarından koruyabilmek ve din mezheplerini muhafaza için Sultan Abdülhamid döneminde bir darüleytam yapımına başlanmıştır.⁵²⁷ Ancak bu darüleytamın masraflarını karşılamak hususunda 1899-1900 yıllarında sıkıntıya düştüğü anlaşılmaktadır.⁵²⁸ Şam'daki Darüleytamın muhasım devletlere ait olup kapatılan darüleytamlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Hükümetçe el konulan Lazarist⁵²⁹ binasındaki masrafların ödenmesi için vilayetlerin hususi bütçelerine “*muavenet faslından tahsisat havalenameleri ilavesi*” kararlaştırılmış, daha sonra darüleytam masrafının vilayetçe değil de hükümetçe ödenmesi gerektiği bildirilmiştir.⁵³⁰ Suriye'de açılan bu darüleytama diğer

⁵²³ “Beyrut ve Şam mektepleri ile Kudüs leyli mektepleri ve darüleytamın yağ vs. ihtiyaçlarını askeri erzak ambarlarından temin eden Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Pasa'ya gerekli para gönderilerek yardımının talep edildiği” MF.MKT. 1219/ 30 (26 Eylül 1916).

⁵²⁴ BOA,DH.ŞFR.,76/69-1 (29 nisan 1917).

⁵²⁵ Bknz: Seferberlik veya Harbiye Tahsisat-ı Mesturesi'nden karşılanmasına dair Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na çekilen telgraf, Lübnan'da tesis olunan Ayn Tura Darüleytamı için muhacirin tahsisatından harcama yapılmasının uygun görüleceğine dair Suriye vilayetine çekilen telgraf (BOA, DH. ŞFR. 72/215), Yemen Tora Darüleytamı idaresi için gerekli tahsisatın ödenmesi talebiyle ilgili 4. Ordu Komutanlığının şifresi (BOA, DH. ŞFR. 550/87), Cebeli Lübnan'da yapılan Darüleytam için otuz bir bin lira tahsisi talebiyle ilgili Dördüncü Ordu Komutanının şifresi (BOA, DH. ŞFR. 549/44-4), Cebel-i Lübnan'ın Ayntura mevkiinde açılan Darüleytam ile ilgili Dördüncü Ordu komutanının şifresi (BOA, DH. ŞFR. 550/59-2), Cebel'i Lübnan Ayntura Darüleytamı'nın masraflarının karşılanmasıyla ilgili 4. Ordu komutanının şifresi (BOA, DH. ŞFR. 545/24), Muhacirlerle ilgili işlerde kullanılmak üzere Suriye vilayetine gönderilen havaleden Ayntura muhacirin Darüleytamı için de ödeme yapılacağı (BOA, DH. ŞFR. 72/214)

⁵²⁶ BCA 272-0-24 75/21/10.

⁵²⁷ Y.PRK. UM.46/63(8 Haziran 1899).

⁵²⁸ BOA, MF. MKT.470/50 (10 Ekim 1899), 2415/124, Ş.D. 2291/11, BEO. 1553/116458, 2415/124

⁵²⁹ Misyon Cemaati da olarak bilinen Lazarist cemaati, Roman Katolik Mezhebi anlayışındaki din adamları tarafından XVII. Yüzyılda kurulmuş. Aziz Vincent de Paul'un izinden giden cemaat adını Paris'te sahip oldukları ilk manastırdan, Aziz Lazar Manastırı'ndan almışlar. Misyonerler 1783 yılında Türkiye'ye gelmiş. Lazaristler özellikle Polonya'da başarılı olmuş, İstanbul'a gelen Polonyalıları Polonezköy'de yerleşme imkanı sağlamışlar.

⁵³⁰ BOA, DH. UMVM. 70/1 (20 Mayıs 1915).

vilayetlerde bulunan yetimlerin sevkinin münasib olacağına dair Diyarbakır Valiliği tarafından bir maruzatta bulunulmuştur.⁵³¹

Fransa ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan 24 Nisan 1914 tarihli itilafnameye eklenen bir madde ile Dominiken rahiplerine Musul'da bir Sanayi Mektebi kurma izni verilmişti. Sanayi Mektebi'nin kurulmasına yönelik ruhsat Nisan 1914 tarihinde çıkmış, ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkışı ve Osmanlı Hükümeti'nin 1 Ekim 1914 itibarıyla kapitülasyonları kaldırdığını açıklaması üzerine, ancak 3 odası tamamlanabilmiş bu mektebin tasarrufu Osmanlı Devleti'ne geçmiştir.⁵³²

11 Şubat 1916 tarihinde Beyrut'da Fransız Darüleytâmı'na birkaç İslam mürebbiyesi ilave edilmesinden ayrıca kilisesinin de kapatılamayacağı kararından bu eytamhanenin de darüleytâma dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu darüleytâmın Beyrut'da açılacak sanayi mektebinin bir şubesi olarak masraflarının hususi bütçeden karşılanması uygun görülmüştür.⁵³³ Kilisenin kapatılmaması da darüleytâm içindeki öğrencilere maddi ve manevi olarak sahip çıkıldığının göstergesidir. 11 Temmuz 1916 tarihinde darüleytâmı idare edemeyen Beyrut Umur-ı Ecnebiye Müdürü Kudret Bey'in görevine son verildiği kayıtlara geçmiştir.⁵³⁴ Bu azl aynı zamanda merkezden uzak vilayetlerin yönetiminde dışardan atananların değil mahalli yetkililerin olduğunu da göstermektedir.

Beyrut Darüleytâmı'nda daha sonraki yıllarda müdürlük yapan Akif Bey'e Avusturya Devleti tarafından "*courannae de merit nişanı*" verildiği kayıtlara geçmiştir.⁵³⁵ Muhtemelen bu nişan Beyrut Darüleytâmı'ndan Avusturya'ya giden darüleytâm öğrencileri için verilmiş olabilir.⁵³⁶

⁵³¹ BOA, DH. ŞFR. 539/50.

⁵³² Burcu Kurt, (2013), Modernleşen Sanayiye Ayak Uydurmak: Osmanlı Irak'ında Kurulan Sanayi Mektepleri, *History Studies Volume 5 Issue 3 Haziran/June 2013*, 151-173, s. 166-167, HR. İD.1803- 24-45, (1912-1916 tarihi aralığındaki belgeler sanayii mektebi için izin, inşa, tasarruf, yetki, ruhsat ve masrafları içermektedir)

⁵³³ BOA, DH. EUM.5.Şb. 20/48 (17 Ocak 1916).

⁵³⁴ BOA, DH. ŞFR. 531/86.

⁵³⁵ İ.DUİT 72/60, BEO 4496/337151.

⁵³⁶ BOA, DH. UMVM 79/10 (11 Haziran 1918 tarihinde Beyrut'tan Avusturya'ya tahsil için gönderilmekte olan ve pasaport vizesinden dolayı İstanbul'da bir ay darüleytamlarda kalacak kırk beş talebe için Harbiye Nezaretinden un istendiği ile ilgili belge)

Musul'da Dominiken rahipleri tarafından İnas Mektebi yapılan bina yıkılmaya meyilli olduğu için tamiratına özel bütçeden para ayrılması hususuna Musul valiliğinden izin istenmiş yine düşman işgali altında bulunan müessese ve binaların idare-i hususiyelere devri için Maarif Nezaretinden bilgi istenmiştir.⁵³⁷ İlerleyen zamanda dominiken rahipleri darüleytamın içinde bulunan 400 kız çocuğunu iâşe edemediği için Patrik Efendi rahibelerin eğitime dâhil olacağı ancak Osmanlı mekteplerinin kural ve usullerine tabi olmayı kabul ettiği bir sistem teklif edilmiştir. Daha sonraki yazışmalara bakıldığında bu talep kabuş edilmiş ancak yönetimim Domiken papazlarından alınarak Keldani papaza devredilmiştir.

Tablo 50: Kudüs Vilayeti Darüleytamları

Kudüs Vilayeti	Talebe	Muallim	Memur	Müstahdem	Toplam
Kudüs-1 Şerif Zükur	200	5	4	15	224
Kudüs-1 Şerif İnas	250	6	2	19	277

4 Şubat 1917 tarihinde Halep Darüleytamı'nda bulunan 180 çocuğun Adapazarı, 100 çocuğun İzmit-Bahçecik, 100 çocuğun Balıkesir ve 70 çocuğun Ayn Tura Darüleytamı'na gönderileceği bildirilmiştir.⁵³⁸ 25 Mart 1917 tarihine ait belgede de 113 erkek 30 kız çocuğu toplam 143 yetim çocuğun Adapazarı'na ulaştıkları ancak Adapazarı'nda darüleytam olmadığı için İzmit'e gönderilmek istendiği Halep Vilayeti'ne bildirilmiştir.⁵³⁹

28 Nisan 1919 yılına ait belgede Halep'te bulunan 1500 den fazla çocuğun Ermenilerin idarelerine bırakılmak istenmemesinden diğer darüleytamlara nakilleri uygun görülmüştür. Önce sayı olarak kız ve erkek mevcut belirlenmiş daha sonra Darüleytam Müdüriyeti'ne yazı yazılarak bu sayılar bildirilmiş ve talebelerin uygun kurumlara yerleştirilmesi sağlanmıştır. Vilayetlerin maarif müdürlükleriyle yapılan yazışmalara bakıldığında bu iller Konya, Adapazarı, İstanbul, Trabzon'dur.⁵⁴⁰ Bu yetimler daha önce adana olaylarından sonra yetim kalan çocuklar için patrikhane tarafından açılan ve Osmanlı devletinin iâşe ettiği kurumlar olabilir. Bu yetimlerin birçoğunun ermeni yetimler olduğu da belgelere yansımıştır. 25 Temmuz 1919 yılına

⁵³⁷ BOA, DH. UMVM. 1/30 (25 Mayıs 1916).

⁵³⁸ TŞR. HL.5/39 (4 Şubat 1917).

⁵³⁹ TŞR. HL. 5/10.

⁵⁴⁰ BOA, MF. MKT. 1221/81 (24 Aralık 1916).

ait bir belgede Adapazarında darüleytama çevrilen manastırda Halep ve Suriye’den gönderilmiş birçok Ermeni yetim olduğu ve mevcudun zamanla çoğaldığı istihbar edilmiştir. Şifreli telgrafta çocukların nereden ve ne zaman geldikleri ile ilgili bilgi istenmiştir.

3.4. Taşra Darüleytamlarının Kapanması ve Dersaadete Nakledilmesi

Savaşın mali yükünün darüleytamlar üzerindeki en önemli sonucu taşra darüleytamlarının kapatılması kararı oldu. Taşra darüleytamlarının lağvedilmesinden önce bu darüleytamlarla merkez arasındaki yazışmalar incelendiğinde süreçle ilgili en önemli çıkarım taşradaki darüleytamların tedrici olarak faaliyetlerinin sonlandırıldığıdır. Daha önce idaresi Merkez Müdürlüğü’nce yürütülen darüleytamlar idaresi vilayetlere yani mahalli idarelere bırakılma durumu söz konusudur.⁵⁴¹ Darüleytam Umum Müdüriyeti’nin 1918 yılına ait bütçesinde yeni darüleytamlar açılmasına tahsisat ayrılmadığı, ancak mahalli hususi bütçelerin ve belediyelerin darüleytam açabileceği tebliğ edilmişti. Bunu destekleyen nitelikte, taşradaki darüleytamlar hızla kapanırken bir taraftan yenilerinin de açıldığı görülmekteydi. Edremit’teki darüleytamlar buna bir örnektir. Masrafları mahalli olarak karşılanan bu darüleytam için merkezden iyi bir müdür tayini istenmiştir.⁵⁴² Maarif Vekâletinden ayrılan darüleytamların ilmi kadrosu ve teftişi yine maarif vekâleti tarafından yapılmaktaydı.⁵⁴³ Özellikle taşra darüleytamlarıyla merkez arasındaki yazışmalardan dikkati çeken bir noktada darüleytamların tahsisat taleplerinin reddedilmesiydi. Burada iki önemli örnek Yozgat ve Tekirdağ’a aittir. Tahsisatın arttırılmasına bütçe müsaide olmadığından tasarrufa dikkat etmeleri ve kendilerine verilen miktarla mümkün mertebe idare etmeleri tavsiye edilirken, Kilis Darüleytamı’na Antep Darüleytamı’na gerekli bütçenin mahallince halledilmesinin tavsiyesi yapılmıştır.⁵⁴⁴ Özellikle yukarıda değinilen masrafları mahallince karşılanmak kaydıyla yeni darüleytamların da açılabilmesi kararı; taşradaki darüleytamların maddi nedenlerden kapatıldığının göstergesidir.

⁵⁴¹ BOA, DH. ŞFR. 75/271.

⁵⁴² BOA, MF. MKT. 1232/52 (21 Ocak 1918).

⁵⁴³ BOA, MF. MKT. 1217/34 (18 Temmuz 1916).

⁵⁴⁴ BOA, MF. MKT. 1227/14 (7 Haziran 1917); 1227/16 (7 Haziran 1917).

Taşradaki darüleytamların kapanışı; her ne kadar ekonomik nedenlerden olduğu anlaşılrsa da bu kararın gerekçelendirildiği 19 Mayıs 1918 tarihli belge dikkat çekicidir. Bu belgede memleketin muhtelif mahallerinde ayrı ayrı müdüriyetler halinde bulunan darüleytam şubelerinin merkezden idaresinin ve teftişinin kabul olamayacağına ve bunun intizamsızlığa neden olduğuna dair vilayet şubelerinin birçoğunda vukubulan durumların olduğu (yolsuzluk iddialar olabilir) ifadelendirilmiştir. Mevcut durumun darüleytamlardan beklenen gayenin elde edilmesi hususunda imkânsız olduğuna binaen bu şubelerin bir veya birkaç mahalde toplanması uygun görülmüştür.⁵⁴⁵

Konuyla ilgili belgeler incelendiğinde taşra darüleytamlarının kapatılması önemli problemleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi şüphesiz, kapatılacak olan kurumlarda hâlihazırda kalan talebelerdi. Kimlerin, hangi koşullarla emanet veya teslim edileceği, kimlerin İstanbul'a sevk edileceği ve bu sevk nasıl suretle yapılacağı hususu büyük bir sorun teşkil ediyordu. Kurumların faaliyet de olduğu zaman dilimlerinde talebelerinin sıhhati ve terbiyesi için dışarı çıkmalarına müsaade edilmediği zamanlar düşünüldüğünde bu süreç darüleytamların şüphesiz en dramatik zamanlarıydı. Bu kararın yol açtığı diğer bir husus Ermeni yetimler meselesidir. Mütarekenin imzalanmasından önce alınan taşradaki darüleytamların kapatılma kararı; birçok Ermeni yetimin sevkine ve uygun görülen kişilere teslimine neden olmuştu. Dolayısıyla savaşın Osmanlı aleyhine sonuçlanması bu meseleden dolayı Osmanlı Devleti'nin uluslararası alanda zor durumda kalmasına neden olmuştur. Mütareke sürecinin her alanda Osmanlı Devleti aleyhine kullanıldığı düşünüldüğünde bu mesele de işgalci devletler tarafından fazlasıyla suistimal edilmiştir.

Taşradaki darüleytamların kapatılma kararından sonra darüleytamlara ait arsa, fabrika, bina ve eşyaların da satışı, devri ve taşınabilenlerin nakli gene önemli sorunlardan biriydi. Bunun için oluşturulan heyetler Anadolu'nun dört bir tarafına dağılmış olan bu milli kaynakları gene bu uğurda sarf edebilmek adına yoğun ve uzun bir çalışma yapmışlar ve suistimallerin önüne geçmek istemişlerdir.

⁵⁴⁵ BOA, MF. MKT. 9/54. (Belgenin devamında bu süreci şubeler adına yönelecek hususi memurların gönderilmesi, öğrencilerin tanzimi, Darüleytam eşyalarının nasıl ve ne surette satılacağı ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir.)

3.4.1. Talebelerin Sevki

Talebelerin bir yerden başka bir yere taşınması aslında darüleytamların var olduğu süreçte sık rastlanan bir durumdur. Bununla ilgili gerekçeler güvenlik, yoğunluk ve maddi sebepler olmakla beraber, sevk yapıldığı en önemli yerlerden biri İstanbul'du. Ancak Dersaadet Darüleytamı'nda açık yer kalmadığından babaları askerde ölen çocukların diğer vilayet ve elviyelerdeki darüleytamlara gönderilmesiyle ilgili taşra darüleytamlarına gönderilen belgeler bu konuda savaş zamanındaki durumu açıklıkla göstermektedir.⁵⁴⁶

Savaşın devam ettiği ve ülke kaynaklarının çoğunun harbe sarf edildiği bir zamanda hem güvenli hem de daha az maliyetle talebelerin sevk edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bunda en önemli husus, İstanbul'a gidecek olan talebelerin mümkün olduğu kadar az olmasına dair tedbirlerdir.⁵⁴⁷ Dolayısıyla darüleytam talebeleri bütünüyle İstanbul'a sevk edilememiş bazı hususlara öncelik tanınmıştır. Darüleytamlarda hali hazırda kalan talebelerin ne şekilde tasfiye edildiğiyle ilgili en önemli husus ailesi ve yakını olanlarının onlara teslim edilmesidir. Bu şekilde darüleytamlarda kalan birçok çocuk ailesi ve yakını olduğu tespit edilecek yazılı beyan ile teslim edilmiştir. Aşağıda bu şekilde oluşturulan bir defterden örnek bulunmaktadır.

Tablo 51: Velilerine Teslim Edilen Çocukların Defteri

1- Çocuğum bulunan Daru'leytâm talebesinden 3 numaralı Ali efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 2 ağustos 1334 Validesi ...Hüseyin mahallesinden Hali İbrahimin zevcesi Hayriye
2- Çocuğum bulunan Daru'leytâm talebesinden 9 numaralı Remzi efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 2 ağustos 1334, Camii-i kebir mahallesinde Katırcı Süleymanın "...İbrahim validesi" bugün validesi Dersaadetteditir
3- Çocuğum bulunan Daru'leytâm talebesinden 21 numaralı Ali efendiy iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 2 ağustos 1334, ...bey mahallesinden Doğalakçıoğlu Hasan validesi
4- Mahdumum Daru'leytâm talebesinden 54 numaralı Ahmed efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 2 ağustos 1334, Validesi, Çimenlik mahallesinden Sadık beyin torunu Hilminiz zevcesi
5- Mahdumum Daru'leytâm talebesinden 108 numaralı Abdi efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 2 ağustos 1334, Validesi, ..Hüseyin mahallesinden Abdioğlu Ali zevcesi

⁵⁴⁶ BOA, MF. MKT. 1215/63 (7 Mayıs 1916)

⁵⁴⁷ BOA, DH. EUM. 6. ŞB. 18/60.

- 6- Hafidim bulunan Daru'leytâm talebesinden 4 numaralı Mehmed efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 2 ağustos 1334,
Dedesi, Hafız Hüseyin mahallesinden Halil İbrahim
- 7- Hafidim bulunan Daru'leytâm talebesinden 32 numaralı Halil efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 2 ağustos 1334,
Dedesi, Hafız Hüseyin mahallesinden Osman Berat
- 8- Mahdumum bulunan Daru'leytâm talebesinden 72 numaralı Hasan efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 3 ağustos 1334,
Validesi, Bozokoğlu Ali ağa zevcesi
- 9- Hafidim bulunan Daru'leytâm talebesinden 75 numaralı Hasan Hüseyin efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 3 ağustos 1334,
Dedesi, Kör Mehmedin İbrahim
- 10- Hafidim bulunan Daru'leytâm talebesinden 31 numaralı Mehmed efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 3 ağustos 1334,
Ninesi, Hacıların Ahmed Çavuşun zevcesi
- 11- Hafidim bulunan Daru'leytâm talebesinden 54 numaralı Cafer efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 3 ağustos 1334,
Büyük validesi, Çoban Alinin mahdumu Mehmedin zevcesi
- 12- Hafidim bulunan Daru'leytâm talebesinden 61 numaralı Mehmed efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 3 ağustos 1334,
Büyük validesi, ağa Mehmedin ...oğlu Ahmedin validesi
- 13- Hafidim bulunan Daru'leytâm talebesinden 38 numaralı Mehmed efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 3 ağustos 1334,
Dedesi, ...mahallesinden
- 14- Mahdumum bulunan Daru'leytâm talebesinden 71 numaralı Rasim efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 4 ağustos 1334,
validesi, Hasan beşeoğlu Arifin zevcesi
- 15- Hafidim bulunan Daru'leytâm talebesinden 38 numaralı Mustafa efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 4 ağustos 1334,
Dayısı, Tahzinzade? Hafız Mustafa
- 16- Mahdumum bulunan Daru'leytâm talebesinden 81 numaralı Mustafa efendiyi iâşeye kudretim olduğundan kendisini teslim aldım 6 ağustos 1334,
validesi, ...li karyesinden Edhem'in zevcesi.

Kaynak: BOA, MF. EYT. 10/4-8.

Taşra Darüleytam'larının dersaadete nakilleriyle ilgili belgede sevk edilecek talebeler şu şekilde ifade edilmektedir:

“Darüleytamlardaki çocuklardan ailesi olup da arada kalmak isteyenlerin bermüceb-i usul ailelerine teslimi ve ailesi bulunmayan veya mahallinde kalmak

istemeyen talebelerin tayin olunarak mahalle getirilmesi ve emval-i menkuleden vesait-i mevcidiyeye nazaren kabil-i nakil olanların talebe ile beraber nakli’’

Bu belge ve daha sonra ki birçok belgede nakledilecek çocukların kimsesinin olmamasına dikkat edilmiştir. İstanbul’daki mevcut imkânlar da düşünüldüğünde önceliğin bu olmasının nedeni anlaşılabilir. Nakledilecek talebelerin Darüleytam Umum Müdürlüğü’ne bildirilmesinden sonra bu talebelerin İstanbul’daki darüleytamlara kabul edilmesine dair yazışmalar yaptığı görülmüştür. Bunlar içinde İstanbul’a gönderilen darüleytam talebelerinden hastaneye sevk edilenler de vardır.⁵⁴⁸

Darüleytamların ilgasıyla asıl problem olan husus, aileleri olmayan yetim çocukların nasıl ve nereye teslim edileceğiyle ilgili problemdi. Taşra darüleytamlarının kapatılmasıyla ilgili kararda *“müessesedeki kızların erbab-ı namus ve iffetten olan ailelere evlatlık ve erkeklerin esnaf nezdlerine çırak olarak verilmesi ve bu tevziat kemal-ı suratle reside ettirildikten sonra dârüleytamın ilgası umunında”* ifadesi belirleyici olmuştur.⁵⁴⁹ Özellikle talebelerin durumları netleşmeden dârüleytamın kapatılamayacağı hususu dikkat çekicidir. Bu da; taşradaki darüleytamların lağvedilme kararından sonra sürecin uzamasına neden olan bir durum olmuştur. İstanbul’daki darüleytamlarla yapılan ve talebelerin kayıtlarını isteyen talepler ve bu taleplerin onaylanması, talebelerin sevki ve şubelere yerleşmesi uzun bir süreç gerektirmiştir.

Artık İstanbul’daki darüleytamların etkin ve faaliyette olduğu bu dönemde taşradan yapılan talepler ve sevk sürecine dair yazışmalar incelendiğinde sevk edilen talebelerle ilgili bir değerlendirme yapmak mümkündür. Buna göre darüleytamların kapatılma kararından yaklaşık 1 sene sonra talebeler İstanbul’a ancak sevk edilmeye başlanmıştır. Samsun Darüleytam’ı talebesinden 10 erkek çocuğun Bebek Zekur Darüleytamı’na kayıtlarının kabulüne dair Darüleytam Umum Müdürü tarafından gönderilen yazı neticenin bildirilmesini de istemiştir.⁵⁵⁰ Neticede çocukların darüleytama kabul edildikleri bildirilmiştir. Aşağıda bu kabulden sonra hazırlanan bir cetvel bulunmaktadır.

⁵⁴⁸ Taşradaki darüleytamların lağvedilmesinden sonra İstanbul’a gönderilen darüleytam talebelerinden hastaneye sevk edilenlerin listesi için Bknz: Sayfa 252, Tablo: 73.

⁵⁴⁹ BAO, BEO. 4652/34886.

⁵⁵⁰ BOA, MF. EYT. 11/23.

Tablo 52: Darüleytama Kabul Cetveli ⁵⁵¹

Mektep Numarası	Sınıfı	İsmi	Pederinin İsmi
70	1	Osman	Rüstem
72	1	Ethem	Ömer
76	2	Ömer Osman	Halil
73	1	Hasan	Ömer
60	1	Ahmed	Mehmed
75	1	Mehmed	Dursun
294	1	Şuayb	Halil İbrahim
93	1	Vehbi	Hasan
94	1	Avni	Hasan
20	1	Remzi	Hacı Ömer

Kaynak: BOA, MF. EYT. 11/23.

Özellikle taşra darüleytamlarının kapatılmasından sonra merkezle taşra arasında gerçekleşen yazışmalar talebelerin kabulü ve sevki ile ilgiliydi. Daha sevk kararı alınır alınmaz Aşair ve Muhacirin Umum Müdürlüğü'ne bu konuda İstanbul'un talebi karşılamakta yetersiz kalmasına dair aşağıdaki belge önemlidir. Taşra'da darüleytamların kapatılması ve öğrencilerin Dersaadet'e sevki, İstanbul'daki darüleytamlarda çok ciddi bir yoğunluğa neden oldu. Bu yüzden İstanbul'da artık öğrenci kabulüne imkân kalmadığı gerekçesiyle birçok talep reddedilmek zorunda kalmıştır.⁵⁵²

Sevk sonrasında yaşanan bu yoğunluk kimi zaman sevk edilen talebelerin takibi hususunda kayıtsız kalınmasına neden olmuştur. Burada önemli örneklerden biri Ayıntab Darüleytamının kapanarak İstanbul'a sevk edilen 9 talebe ile ilgilidir. Antep Mıntıka Müfettişi Maarif Nezareti'ne yaptığı 22 Nisan 1919 tarihli ihbarıyla, yetimhane kapandıktan sonra İstanbul'a götürülen ancak firar ederek Antep'e dönen bu çocukların serseri ve sefil halde bulunması nedeniyle yardım istemiştir. Gelen cevapta firar eden çocukların bu kadar uzun bir yolu katedebilecek yaşta ve yapıda olduktan sonra nerede olsalar ekmeklerini kazanabilecekleri anlaşıldığından tekrar darüleytama kabullerinin hiç bir fayda sağlamayacağı bildirilmiştir.⁵⁵³ Alınan bu kararda daha önce yaşanan firar olaylarının da etkisi olabilir.⁵⁵⁴ İstanbul; taşradaki darüleytamların sevkinden önce de

⁵⁵¹ Samsun Darüleytamından Bebek Darüleytamına kabul edilen 10 erkek çocuğun kabul cetvelidir.

⁵⁵² BOA, MF. EYT. 9/39.

⁵⁵³ BOA, MF. MKT. 1238/71 (14 Mayıs 1919).

⁵⁵⁴ BOA, MF. EYT. 19/108; 13/107; 13/77; 17/108 belgeleri için Bknz: sh.49, 141.

sıklıkla yoğunluğa sahne olmuş ve bunu farklı şekillerde çözmüştür. Bunlardan biri de İstanbul'a farklı nedenlerle gelen çocukların yakın illere gönderilmesi⁵⁵⁵

Taşradaki Darüleytamların kapatılarak merkezde toplanması kararından sonra İstanbul'a sevk edilen talebelerde bir milliyet ayrımına gidilmemiştir. Ailesi ve yakını olanların ailelerine tevzii ilk öncelik olmakla beraber birçok Ermeni yetim müslüman köylerine dağıtılmış kalanlar da İstanbul'a sevk edilmiştir. Sevk edilenler arasında hüviyeti hakkında bilgi sahibi olunamayan çocuklar olduğu gibi ihtida eden Ermeni yetim çocukları da vardır. Şubeler tarafından hazırlanan cetvellere kaydedilen çocukların sevk sırasında kaçma ve kaçırılma olayları da yaşanmıştır.⁵⁵⁶ İstanbul'da bulunan şubelere yerleştirilen bu çocukların darüleytamlardaki hayatı uzun sürmemiş kısa zaman sonra mütarekenin imzalanmasıyla savaş esiri olarak değerlendirilerek cemaatlerine ve muhatab devletlere teslim süreci başlamıştır. Bu teslime dâhil edilenler sadece Darüleytamlara yerleştirilenler değil aynı zamanda Müslüman aileler yanına verilen çocuklardı.

3.4.2. Tasfiye Heyetleri ve Eşyaların Satışı

Kapatılan darüleytamlardaki eşyaların talebelerle İstanbul'a sevk, taşınmayanların ise ihtiyaçların temini için satılmasına karar verilmiş ise de daha sonra yaşanan bazı olaylarla bunu tatbik etmenin mümkün olmadığı anlaşılmıştır.⁵⁵⁷ Burada karışıklığa neden olan durum ise darüleytam mallarının niteliğine göre tasfiye edilecek olmasıdır. Bunları sıralayacak olursak: Nakledilebilecek olanların talebe ile beraber nakli

- Nakledilemeyecek olanların alel usül mahallerinde satılması
- Darüleytama hibe edilen, bağışlanan veya satın alınan doğrudan dârüleytamın malı olanların satılması

Aşağıda taşra darüleytamlarının dersaadele nakliyle görevlendirilen heyetler ve görev yerleriyle ilgili bir cetvel bulunmaktadır.⁵⁵⁸

⁵⁵⁵ BOA, MF. MKT. 1215/63 (7 Mayıs 1916).

⁵⁵⁶ BOA, DH. ŞFR. 561/5.

⁵⁵⁷ BOA, MF. MKT. 1234/101 (20 Temmuz 1918); BOA, MF. MKT. 1234/116 (10 Temmuz 1918).

⁵⁵⁸ BOA, MF. EYT. 9/65.

Tablo 53: Darüleytama Ait Müsvedde Varakası

Sayı	Subeler	
24	Kastamonu Zekur ve İnas	Müfettiş Mevlüt Bey ile Hesap Memuru Hakkı Bey
35	Sivas	
17	Bolu	
19	Samsun	
27	Merzifon Zekur ve İnas	
24	Amasya	
30	Kayseri Zekur ve İnas	
28	Ankara	
<i>Mekteplerin İstanbul'a naklini takarrur eylemiş ve emr-i naklin icrasına beyler memuren gönderilmiş ve bu babda ifa edilecek muamelatı mübeyyin tanzim kılınan talimatname muma-ileyhaya i'ta ve memurin-i mülkiye ile maariflerine de tebliğ-i keyfiyet kılınmış olmakla muma-ileyhaya teslihat ve mezhur talimatname ye tevfikân ifa-yı mumaleye itina olunması tavsiye olunur efendim</i>		

Kaynak: BOA. MF. EYT. 9/65.

Tablo 54: Darüleytama Ait Müsvedde Varakası

Sayı	Vilayet	
2445 mutasarrıflığına	Yozgat	İttihad ve Terakki Cemiyet-i muhteremesi katib-i mes'ullerinden Edhem Beyefendi ile Müdüriyet-i Umumiye muhasebe ketebesinden İbrahim Bey
2438 vilayete	Ankara	
2446 mutasarrıflığına	Karahisar	
2439 Adana vilayetine	Adana Zekur ve İnas	İttihad ve Terakki Cemiyet-i muhteremesi katib-i mes'ullerinden Ferid Bey ile Nafia Nezareti muhasebe kaleminden Cemil Bey
	İkbar	
	Kars	
	Dört Yol	
	Tarsus	
	Kozan	
	Mersin	
	Konya	
	Niğde Zekur ve İnas	

Kaynak: BOA. MF. EYT. 9/65.

Tablo incelendiğinde ilgili darüleytamların bulundukları mutasarrıflık ve vilayetin görevlendirilen memurlardan haberdar edildiği anlaşılmıştır. Oluşturulan heyetlerin İstanbul'dan yola çıktıkları düşünüldüğünde ayrı ayrı bölgelerde vazifelendirildikleri görülmüştür. Daha sonra hala vazifede bulunan beş heyetten başka daha beş heyetin gönderilmesine lüzum görülmüş ve yine heyetlerin reislerine 1000 lira avans verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁵⁹ Tayin ve nakilleri yapılacak olan taşra darüleytamları memur ve

⁵⁵⁹ BOA, MF. EYT. 9/79.

müstahdemlerine verilecek harcırah miktarlarının belirlenmesi için dersaadete uzaklıklarının belirtildiği bir cetvelin gönderilmesi.⁵⁶⁰

Heyetler daha oluşturulmadan önce mevcut durumla ilgili bir çalışma yapılmasına rağmen gönderilen memurların yeterli gelmemesi başka sorunlarında varlığıyla açıklanabilir. Maarif Nezareti'nden Darüleytam Müdüriyetine gönderilen bir belgede Osmanlı şehirlerinde mevcut darüleytamlar hakkında acilen malumat alınması söz konusudur. Oluşturulan cetvelin bir nüshasının Maarif Nezareti'ne gönderilmesi diğerinin de arada saklanması istenmiştir.⁵⁶¹ Tasfiye sürecini gerçekleştirecek kadronun bu bilgiler çerçevesinde oluşturulduğu söylenebilir. Ancak heyetler çalışmaya başladığında birçok sorun yaşanmış bu da yeni heyetlerin görevlendirilmesini gündeme getirmiştir. Bu da her darüleytam için belirlenen kuralların uygulanamayacağıyla ilgilidir. Darüleytam eşyalarının belirlenen kurallar dâhilinde satışı kararlaştırılmışken, bazı darüleytam eşyalarının satışından vazgeçilmesini gerektiren özel durumlarla karşılaşmıştır. Sivas Darüleytamı'nda bunlardan biridir. Özellikle darüleytam arsalarının kime ait olduğuyla ilgili ve darüleytama dönüştürülen binalarla ilgili sorunlar yaşanmıştır. Bu yalnızca Sivas için değil nerdeyse tüm vilayetler için geçerlidir. Öyle ki darüleytam eşyalarının satışı yaşanan sorunlardan dolayı vazgeçilmiştir.

Darüleytamlar'ın Dersaadet'e nakilleri sırasında en önemli sorunlardan biri şüphesiz daha önce darüleytama dönüştürülen mekteplerle ilgili olarak yaşandı. Bilindiği gibi birçok yabancı devlete ve cemaate ait bina savaş sırasında darüleytam binası olarak devralınmıştır. Darüleytamların taşradaki faaliyetleri son bulunca ilgili yerlere tasfiye sürecini takip etmeleri için merkezden gönderilen tasfiye memurları darüleytamların mallarını satmakla da görevlendirilmişlerdir. Bu memurlar tarafından tekrar sahiplerine devredilecek olan mekteplerin ve eşyalarının satılması durumu en önemli sorun olarak görülmüştür. Satılan eşyanın geri alınması ve iadesi gerektiğinden bu hatayı yapan müfettişten bedelinin alınması kararlaştırılmıştır.⁵⁶² Darüleytam eşyalarının satışı meselesi sadece taşra darüleytamlarının tasfiye sürecinde yaşanan bir sıkıntı değildi. Bu mesele Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybedip mütarekeyi imzalamasından sonra da

⁵⁶⁰ BOA, MF. MKT. 1226/97 (31 Mayıs 1917)

⁵⁶¹ BOA, MF. EYT. 9/57.

⁵⁶² BOA, DH. ŞFR. 603/64.

sıklıkla gündeme gelmiştir. Satıldığı anlaşılan bazı darüleytam mallarının bedeli talep edilmiştir. Darüleytamların lağvedilmesi süresinde kendi isteği ve iadesiyle binaları eski sahiplerine devretmeye karar veren ancak bunu iyi yönetemeyen Osmanlı Devleti, mütareke döneminde bu zararı ödemek adına işgalci devletlerin baskılarına maruz kalmıştır. Tıpkı Ermeni yetim çocukların darüleytamların kapatılmasıyla Müslüman ailelerin nezdinde bırakılmaları gibi, bu süreç özünde iyi olan ancak uygulamada sorunlar yaratan bir durum haline gelmiştir.

BÖLÜM IV: İŞGAL VE DARÜLEYTAMLAR

4.1. Mondros Mütarekesi Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Resmi tarihler dikkate alındığında taşra darüleytamlarının lağvedilme kararı Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihten 5 ay öncesinde alınmıştı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından 5 ay önce alınan bu kararlar taşra darüleytamlarının kapanması ve İstanbul'da toplanması birkaç darüleytam şubesi dışında (Edirne, Sivas vb.) taşradaki şubelerin faaliyetlerini sonlandırdı. Varlığını devam ettirenler de yapı değişikliğine uğradı. Anadolu'da işgalin başladığı ve Milli Mücadele'nin ortaya çıktığı bu zaman dilimlerinde taşradaki darüleytamlar Müdafaa-yı Millîye Cemiyetleri'nin desteğiyle varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. İstanbul'da ise durum tamamen farklıydı. İmkânların daha geniş olması ve daha güvenli olduğu gerekçesiyle Osmanlı topraklarının dört bir tarafından getirilen darüleytam talebeleri için yeni bir dönem başladı. O dönem koşulları düşünüldüğünde talebelerin tespiti, sevk edilmeyecek olanların aile ya da yakınlarına iadesi, sevk edilecek olanların yola çıkması ve İstanbul'a intikali uzun bir zaman almış ve işlemler sürerken Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mütareke dönemi koşulları, taşra darüleytamlarının nakil işlemlerinde karşılaşılan güçlüklerin yanı sıra sevk sırasındaki tüm uygulamaların işgalci devletlerin müdahale ve suistimallerine neden olmuştur. Mütareke süreci taşra darüleytamlarının sağlıklı bir şekilde lağvedilme ve talebelerin sevkini bütünüyle değiştiren, zorlaştıran bir engeldi. Bunun en önemli nedeni savaş yıllarında İstanbul'da darüleytama dönüştürülen onlarca binanın işgalci devletler tarafından bir gece içinde boşaltılmasını istemeleridir. İstanbul'da ki mevcut kapasitesinin daha önce tespit edilmesi suretiyle taşradan İstanbul'a yüzlerce talebenin sevk edilmiş olması; İstanbul'da işgalin ağır yükünü daha da arttırdı. Mütareke döneminin darüleytamlarla ilgili kısmı, darüleytam binalarının boşaltılma kararı ve darüleytamlardaki Ermeni yetimlerin teslim edilmesi kararında yoğunlaşırken, işgal dönemindeki siyasi, sosyal ve ekonomik durum işgal döneminde darüleytamları daha iyi anlamak adına önemlidir.

Taşra darüleytamlarının dersaadete nakli Mondros Mütarekesi'nden 5 ay önce alınan bir karar olmasına rağmen tüm darüleytamların mütarekeye kadar devredildiğini söylemek zordur. Bu sürecin her il için farklı olduğunu söylemek gerekir. Bazı iller öncelik sırasında iken, özellikle mahali olarak tahsisatı henüz karşılaşılabilen illere

dokunulmamıştır (Edirne, Tirilye vb.). Gerek talebelerin sevk işlemleri gerek darüleytam eşyalarının ve binalarının devredilmesi meselesi dönemin şartları itibariyle düşünüldüğünde oldukça zor bir süreçti. Mondros şartları da bu zor süreci ağırlaştıran en önemli etkenlerden birini oluşturdu. Mütarekenin imzalanmasından hemen sonra İstanbul da dâhil Anadolu ve merkezden uzak bölgelerin işgal edilmesi kamu binalarının güvenliğini tehlikeye soktu. Ulaşımdan haberleşmeye kadar mütarekenin birçok maddesinin Darüleytamlara bakan yönüyle değerlendirildiğinde bu sürecin nasıl ağırlaştığını görmek daha doğru olur. Bunu her ne kadar farklı başlıklar altında değerlendirmek mümkün olsa da mütareke yıllarının darüleytamlarla ilgili kısmı Ermeni yetimler meselesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Diğer bir mesele de Azınlık ve Yabancı binalarının boşaltılması meselesidir.

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması ile başlayan mütareke ve işgal dönemi yaklaşık dört yıl sürmüştür. İlk iş olarak şehrin siyasî, idarî ve iktisadî açıdan önemli mevkilerini kontrol altına almaya başlayan işgal devletleri, askerî binalar, özel mülk ve apartmanlar, oteller, fakülte binaları, han, yetimhane, okul, hastane gibi yerler işgal edilmiştir. İstanbul'da suç oranlarının arttığı bu tarihlerde birçok tedbire rağmen asayiş olayları uzun süre devam etmiştir.⁵⁶³

İtilaf Devletleri, İstanbul'a tam anlamıyla hâkim olmak için kamu binaları ve belirlenen özel mekânların boşaltılması için tanındıkları 24 saatin sonunda karakollara el koymuş, büyük cadde ve şehir merkezleri işgal edilmiştir.⁵⁶⁴ Savaş ve işgal yıllarının en önemli etkisi temel ihtiyaç maddelerine ulaşmada yaşanan sıkıntılardır. Su, elektrik, tramvay ve vapur hizmetlerinin durma noktasına geldiği İstanbul'da deniz ve demiryolu trafiği aksamış, iç ve dış ticaret yollarının tıkanması nedeniyle kumanya temininde yaşanan zorluklar, iaşe problemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve halk zaman zaman açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.⁵⁶⁵

⁵⁶³ Bknz: Ulu, Cafer. (2013). I. Dünya Savaşı Ve İşgal Sürecinde İstanbul'da Yaşanan Sosyal Ve Ahlakî Çözümle (1914-1922). *Tarih Dergisi*, (58), 87-129. , Tolga, Akay. Polis Mecmuası Verilerine Göre I. Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyetin İlk Yıllarına İstanbul'da Suç. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18, 127-155. Ilbeyi, Özer. (2003). Mütareke Ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü Ve Toplumsal Yaşam.

⁵⁶⁴ Bozkurt, A. (2014). *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*. Atatürk Araştırma Merkezi., s.44.

⁵⁶⁵ Türkmen, Zekeriya. İstanbul'un işgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2002, 18.53: 319-372.

Savaş ve işgal yıllarında yaşanan gelişmeler her ne kadar sadece askerî olaylar gibi görünse de sosyal ve ekonomik birçok soruna da yol açmıştır. Yaşanan bu sorunların darüleytamlara etkisi de olumsuz olmuştur.

4.1.1. Siyasi Gelişmeler-İttihat ve Terakki'nin Tasfiyesi

Bilindiği üzere, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmış, 1 Kasım 1918'de İttihat Terakki delegeleri olağanüstü toplanarak takip eden günlerde yapılacakları görüşmüşlerdi. Alınan kararlardan biri de kongrenin dördüncü gününde İttihat Terakki'nin 10 kişilik tepe kadrosu dışında kimsenin haberinin olmadığı Enver, Cemal, Talat paşalar ile İstanbul Polis Müdürü Azmi ve Vali Bahattin Şakir'in yurt dışına kaçışlarıydı. Nitekim ertesi gece 2 Kasım 1918'de bu 5 kişi bir Alman denizaltısı ile gizlice yurdu terk ettiler. Bu arada Meclis, savaş şartlarından çıkılmasıyla birlikte 10 Ekim 1918'de tekrar çalışmaya başlamıştı. İttihatçı liderlerin kaçışları ortaya çıkınca Meclis de çetin kavgalara sahne olmuştu. Özellikle azınlıklara mensup mebuslar işgalcilerden aldıkları güvenle daha bir pervasız hareket etmeye başlamışlar bu da mecliste gerilimlere neden olmuştu. Bu gerilimler yaşanırken Bağdat Mebusu Fuat Bey bir önerge verdi. Bu önergede; Meclis içinde bir soruşturma komisyonu kurulması ve İttihatçı kabinenin sorgulanması istenmekteydi. Önerge kabul edildi ve 5. Şube adıyla bir komisyon kuruldu.⁵⁶⁶ İttihat ve Terakki'nin sorgulanması ve yargılanması için kurulan bu komisyon yurt içinde kalan İttihatçı kabineyi sorgulamaya başladı ve 9 Kasım 1918'de ilk olarak Sadrazam Said Halim Paşa'yla (İstanbul'daki Bebek yalısını Darüleytamlara hediye eden isim) başlayan sorgulamalar 19 Aralık 1918'de İaşe Nazırı Kara Kemal (I. Dünya Savaşı yıllarında Darüleytam Umum ve İaşe müdürü) ile sona ermiştir. Fakat sorgulamaların netice vermesine fırsat verilmemiştir. 5. Şube 30 gün çalışmış, son toplantı 19 Aralık 1918 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Abdullah Azmi Efendinin başkanlığındaki bu komisyon dağılarak suçlu görülenler Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk edilmişlerdir. 21 Aralık 1918 tarihli oturumda İttihatçı üyelerin çoğunluğundan faydalanılarak meclis feshedilmiştir. Böylece ülke 1 yıl 22 gün sürecek meclissiz döneme girecekti, meclis'in bir sonraki açılışı 12 Ocak 1920'de gerçekleşecekti. Meclisin bu şekilde feshedilmesi üzerine devreye İngilizler girmiş ve 30 Ocak 1919'dan itibaren

⁵⁶⁶ Osman S. Kocahanoğlu, *İttihat ve Terakkinin Sorgulanması ve Yargılanması*, İstanbul: Temel Yayınları, 1998, s. 42.

İttihatçılar ile ilgili ilk tutuklamalar başlamıştır.⁵⁶⁷ Tutuklananlar (bugün İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak kullanılan) Bekirağa Bölüğü'ne konulmuştur. Padişah Vahdettin tutuklamalara biraz mesafeli durmaya başlamış, bazı kararnameleri anayasaya aykırı bulduğu için geri çevirmiştir. Bunun üzerine İngilizler kontrolü iyice ele alarak ve Sadrazam Tefvik Paşa'yı azlettirerek yerine Damat Ferit'i sadrazam yapmışlardır. İttihatçi düşmanı olan Damat Ferit İttihatçıların kökünü kazıma konusunda herkesle işbirliğine hazırды. 1 Şubat 1919 da tüm mal varlığına el koyulan parti için, tutuklamaların ikinci evresi de 10 Mart 1919'da başlamıştır. Bu tutuklamaların arkasından Divan-ı Harbi Örfi kurulmuş ve bazıları idamla sonuçlanan İttihatçıların asıl yargılama süreci böyle başlamıştı. Mahkûmiyet kararı verilenler ise Malta adasına götürülmüştü. Yalnız İttihat ve Terakki'nin değil tüm parti icraatlarının da tehlikeli görüldüğü bu dönem darüleytamlar en çok yolsuzluk iddialarıyla gündeme geldi. Özellikle İttihat ve Terakki mensubu kişilerin savaş suçlusu ilan edilmesiyle devam eden bu süreçte İttihat ve Terakki uygulaması icraati sayılabilecek darüleytamların da yolsuzluk suçlamalarıyla itibar kaybettiği söylenebilir. Özellikle İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin kurumda idarecilik yapmış olmaları Darüleytamların yolsuzluk suçlamalarıyla anılan kurumlar olmasına neden oldu. Savaş döneminde İttihat ve Terakki'nin uyguladığı istibdat ve medya sansürü nedeniyle bu suçlamalar açıktan tartışılamamıştı. Ancak işgal yıllarında İttihat ve Terakki uygulamalarının en fazla eleştirilen ve tartışılan yılları olmuştur.

Özellikle Umum İaşe Müdürlüğü'yle ilgili yargılamalarda adı geçen bazı darüleytam müdürleri de yargılananlar arasındaydı. Daha önce darüleytamlarla ilgili yolsuzluk soruşturmalarında hesap memuru ve ambar memuru gibi alt kademe memurlarla ilgili soruşturma örneklerine rastlanırken İttihat ve Terakki mensuplarının yargılanmaları döneminde mahkeme edilenler darüleytam genel müdürleri ve şube müdürleriydi. Bununla ilgili en önemli örneklerden biri Ermeni tehcirinde suçlu görülen ve idam edilen Yozgat Kaymakamı Kemal Bey ve yargılanan darüleytam müdürü Şevki Efendi'dir.⁵⁶⁸ İttihat ve Terakki mensubu ve üyeleriyle ilgili en yoğun mahkeme kararlarının verildiği bu dönemin Yozgat için önemli bir yeri vardı. Yozgat Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in Ermeni tehciri sırasındaki muamelelerinden dolayı sorumlu tutularak yargılandığı

⁵⁶⁷ Aksoy, A. Ş. (2008). *İttihat ve Terakki*. Nokta Kitap, s.37.

⁵⁶⁸ BOA, Ş. O. 232/31.

ve idam edildiği sürecin darüleytam müdürüyle ilgisi verilen mahkeme kararıyla aynı zamanda gerçekleşmesi birbiriyle bağlantılı olduğunu düşündürmüştür. Yozgat'taki darüleytamlarda Ermeni yetimlerinin de bulunduğu düşünüldüğünde bu ihtimal kuvvetlidir.⁵⁶⁹ Yozgat Darüleytam Müdürü Şevki Efendi hakkında Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif dairesinin aldığı karara göre gerekenin yapılması ve neticenin bildirilmesi üzerine; Şevki Efendi'nin vazifesinde ihmalden dolayı takdim edilen mazbata sonucu ve şurayı devlet kararıyla mahkeme edilmemiştir.⁵⁷⁰

Bu yargılamalarda darüleytamları doğrudan etkileyen en önemli husus darüleytama dönüştürülen yabancı ve azınlık mülkleri ve Ermeni yetimlerinin iadesi meseleleridir.

4.1.2. Yabancı ve Azınlık Mallarının İadesi

Savaştığı devletlerin, kendi topraklarındaki bina, müessese, taşınmaz eşya ve mülklerini yine kamu yararına olmak koşuluyla devralmasının önünü açan bu karar ateşkes kararından sonra Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran mesele haline geldi. Yalnız kendi mallarının değil, tehcirden dönen Ermeni ve Rum vatandaşların da hakkını misliyle almak adına faaliyetlerde bulunan işgalci devletler uluslararası kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin prestiji adına da büyük bir propaganda başlattılar. Ermeni mülklerinin ve eşyalarının Osmanlı Devleti tarafından alıkonulduğu gerçeği üzerine başlayan bu bedel ödetme sürecinde, işgalci devletler ve azınlık işbirlikçileri tarafından görmezden gelinen en önemli gerçek; savaş döneminde Ermeni ve Rum yetimlerin de iâşelerinin Osmanlı Devleti tarafından karşılandığı gerçeğidir.⁵⁷¹ Diyarbakır, Van, Bitlis, Antep, Elazığ, Kayseri, Talas, Erzincan, Ermeni yetimler için Darüleytam açılan şehirlerdir. Darüleytam namına el konulan binaların, şahsi menfaatler ya da şahsi bir zimmete geçirme zannıyla süratle geri alınması, mütareke sürecini zorlaştıran önemli hususlardan biridir. İsnad edilen bu suçlamanın altında; tıpkı tehcir sırasında yapılan kötü muameleler gibi, yabancı ve azınlık mallarına el koyma işleminin de bazı şahsi inisiyatifleri beraberinde getirmesindendir.⁵⁷²

⁵⁶⁹ BOA, MF. MKT. 1237/23 (12 Ocak 1919), BOA, DH. ŞFR. 63/178.

⁵⁷⁰ BOA, Ş. D. 232/31.

⁵⁷¹ BOA, DH. ŞFR. 96/269.

⁵⁷² Eroğlu, T. (2008). *Tehcirden Milli Mücadele'ye Ermeni malları (1915-1922)*, Aslan, Z., ve Güveloğlu, G. K. (2016). *Ermeni Emval-I Metrukelerine Dair Alınan Kararlar Ve Ermeni Cemaati İle İlişkiler (1923-*

Savaş ve işgal sonucu sosyal ve toplumsal düzenin ortadan kalktığı zaman dilimlerinde faaliyet gösteren darüleytamlar yalnızca Mondros Mütarekesi'yle değil daha öncesinde birçok yerde işgallerle tanışmıştı. Doğu'da Rus ilerleyişi ve işgali buradaki faaliyetleri doğrudan etkilemiş ve talebelerin daha güvenli bölgelere sevk edilmelerine neden olmuştu. Yine Ortadoğu'da ve Hicaz bölgesinin savaş sonunda kaybedilmesi de yabancı işgaliyle sonuçlanmış ve zaten ordu komutanlıklarınca yürütülen faaliyetler bu şekilde sonlanmıştır. Ancak bu defa söz konusu olan işgal farklıydı. Devletin merkezinin ateşkesin hemen sonrasında yaşanan gelişmelerle işgal edilmesi, 5 ay öncesinde faaliyet alanını daraltarak İstanbul'a taşıyan Darüleytam Müdüriyeti'nin faaliyetlerini engelledi. Bunun en belirgin unsuru da yabancı ve azınlık binalarının boşaltılmasına dair emirdir. Bu şekilde bir gecede boşaltılmak zorunda kalan binalarla binlerce talebe dışarıda kalmış ve işgal yüzünü çok kısa bir zamanda acı bir şekilde göstermiştir. Dönemin Darüleytam Umum Müdürü Selahaddin Bey'in (Öksüzcü) girişimleri sonucu İstanbul'daki saray, kasr, yalı gibi değerli binalar padişah Vahdettin'in izni ile yetimlere tahsis edilmiş ve ortada kalan yetimler bu binalara yerleştirilmiştir. Aşağıda Selahaddin Bey'in desteğiyle o dönemde İstanbul'da darüleytam olarak hizmet vermiş olan binaların isimleri mevcuttur.

Tablo 55: İstanbul'da Darüleytam Olarak Hizmet Vermiş Olan Binalar

Bina Adı	Darüleytam Adı
Valide Bağ Kasrı	Üsküdar Valide bağ Kasrı Darüleytam Mektebi
Çağlayan Kasrı, Beykoz Yalısı	Çağlayan Darüleytamı
Bebek Yalısı	Bebek Darüleytamı
Balmumcu Kasrı	Balmumcu Darüleytamı
Ortaköy Yalısı	

Kaynak: BOA. MF. EYT. 7/51.

İstanbul'un işgali ve Mondros Mütarekesinin maddelerinin tatbiki Ermeni yetimler ve yabancı mallarının iadesi hususunda yoğunlaştığından hali hazırda faaliyetlerine devam etmekte olan darüleytamların işgal yıllarındaki durumu arka planda kalmıştır. Bütün bu siyasi karmaşanın arkasında bunların idrakinden yoksun kimsesiz çocukların eğitim faaliyetleri zamanlarını nasıl geçirdikleri, savaş ortamından nasıl ve ne yönde etkilendikleriyle ilgili birçok ipucu yakalamak mümkündür.⁵⁷³

1938). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(33), 163-182., Güner, H. (2014). Ermenilerin Geride Bıraktığı Mallar Hakkında Yapılan İlk Düzenlemeler ve Emval-i Metruke Komisyonları.

⁵⁷³ BOA, BEO. 4663/349690.

Kuleli Mektebi'ndeki Ermeni eytamının, Beylerbeyi Sarayı müstemilatından olup Ermeni Darüleytamı ittihaz edilen binaya ve adem-i kifayeti takdirinde bir kısmının hükümetçe isticar ve ihzarı kabil olan Yeniköy'deki Raif Paşa Köşkü'ne nakilleri zımında İngiliz Siyasi Mümessilliği nezdinde teşebbüsatda bulunulmasıdır.⁵⁷⁴

Ermeni Darüleytamı olarak kullanılan Kuleli Mektebi mezkûr eytam için muktezi olup Beylerbeyi Sarayı Tevabii ile Yeniköy'deki Raif Paşa köşkü'nün Osmanlı eytamı ile Mekteb-i Harbiye talebesine tahsisi hakkında icra olunan teşebbüslerin İngiltere Fevkalade Komiserliği'nden telkin edilmiştir.

Mütarekenin imzalanmasından sonra; yabancı ve azınlıkların açtıkları sayısız davayla kişiler ve devlet kurumları mahkeme edilmiştir.⁵⁷⁵ Diğer taraftan binaların darüleytama dönüştürülmesi ile ilgili farklı iddialar da ortaya atılmıştır. Galata tüccarlarından Yorgi Nikola'ya ait makine, inşaat ve tamir işleri için kullanılan atölyenin Darüleytam Umum Müdürlüğü tarafından, Galata'da Kumkapı Han'ında ikamet eden Jong Moleus'tan zorla satın alındığı iddiasının doğru olmadığı ve zaman içinde binanın genişletildiği görülmüştür.⁵⁷⁶

9 Ağustos 1920 tarihinde Ortaköy'de kocasından miras kalan konağın tahliyesini isteyen Nevser Hanım'ın talebi üzerine yapılan tahkikatın sonucu da önemlidir. Yapılan tahkikatta konağın Ermeni Darüleytamı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.⁵⁷⁷

4.1.3. İşgal Yıllarında Sosyal ve İdari Hayat ve Darüleytamlara Yansıması

İşgal yıllarında darüleytamlarda yaşanan sosyal ve iktisadi sıkıntıları anlamak için İstanbul'un işgal yıllarındaki genel durumunu anlamak gerekir. Ancak o zaman siyasi olarak büyük bir belirsizliğin devlet kurumlarına hangi yönde etki ettiği ölçülebilir.

İstanbul'un işgal yıllarıyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında en belirgin unsurun nüfus yapısındaki değişiklikler olduğu görülür. Rumeli topraklarından Anadolu topraklarından Kafkaslardan zaten devam edegelen göçe bir de Rusya'dan başlayan göç

⁵⁷⁴ BOA, BEO. 4669/350158.

⁵⁷⁵ BOA, MF. MKT. 1243/11 (10 Ağustos 1921); 1233/58 (18 Nisan 1918)

⁵⁷⁶ BOA, DH. UMVM. 159/6 (3 Nisan 1919).

⁵⁷⁷ BOA, DH. EUM. VRK. 23/109. (11 Temmuz 1920)

eklenmiş ve sayılar azımsanmayacak bir orana ulaşmıştır. Aşağıda 1920 yılına ait bir kaynakta İstanbul'a çeşitli sebeplerden dolayı gelen milletlerin sayıları mevcuttur.

Tablo 56: İstanbul'a Çeşitli Sebeplerden Dolayı Gelen Milletler

Millet	Sayı
Ermeniler	3.200
Rumlar	5000
Ruslar	65000
Türkler	27.755
Diğer	1000
Toplam	101.955

Kaynak: Anna Welles Brown, *İstanbul'da Yetimhaneler, İstanbul 1920*, İstanbul: Yurt Yayınları, 1995, s. 201.

Tablo 57: 1921 Yılında Müslüman ve Türk Mülteciler

Göçmen Hareketleri	Sayı
1912-1913'ten beri gelen Balkan Mültecileri	2000
1914 savaşı sırasında Doğu vilayetlerinden gelen mülteciler	2000
Mütareke dönemi Edirne, Bursa, İzmir ve Balıkesir'den gelen	20.480
Bulgaristan ve Yunanistan gibi çeşitli ülkelerden gelen	1275
1 Nisan 1921 tarihi itibarıyla toplam gelenler	27.755
1 Nisan 1921 tarihinden sonra	37.245
1 Ekim 1921 tarihi itibarıyla	65.000

Kaynak: Brown, Age. , s. 202.

İstanbul'da artan nüfusun darüleytamlara bakan yönüyle en belirgin özelliği, kaydedilen çocukların geldiği coğrafyanın yaşanan siyasi gelişmelerle paralellik göstermesidir. Özellikle Balkan Savaşlarından sonra bu bölgenin elden çıkmasıyla Rumeli'den gelen yetim çocukların sayılarındaki ve Çanakkale Savaşı'ndan sonra babasını kaybeden ve kimsesiz kalan özellikle Balıkesir, Bursa ve Edirne bölgelerinde darüleytam şubelerinin dolması sonucu İstanbul'a gönderilen çocukların sayılarındaki artış bunu göstermektedir.

Darüleytam'ların taşradaki faaliyetlerini sonlandırması ve İstanbul'da toplanmasından sonra hem bu sebepten hem de kimsesiz çocuk sayısının nüfusla beraber artmasına bağlı olarak darüleytamlar en dolu ve yoğun zamanlarını yaşadı. Bundan dolayı çoğu zaman kayıt kabul edilemezken hâlihazırda darüleytamlarda kayıtlı talebelerden yakınları olanlarının onlara teslim edilmesiyle ilgili girişimler yapıldığı görülmüştür. Hatta darüleytamların ıslahı ve yeniden tanzimi konusunda talebelerin kuruma alınma şartlarında daha sıkı denetimler yapılmıştır. Buna göre çocuğun; şehidin birinci dereceden

yakını olması (oğlu, kızı, kardeşi) ya da hayatta hiç kimsesinin olmaması durumu aranmıştır.

İstanbul'da ordu ve devlet müesseselerinin ihtiyacı olan ekmeklik, yemeklik hububatın temini ve icab eden yerlere sevki ile görevlendirilen İaşe Umum Müdürlüğü darüleytamların iaşesinden de sorumluydu. İaşe hususunda bütün yetkileri şahsında toplayan Kara Kemal'in Temmuz 1334'te kurumun nezarete(bakanlık) dönüşmesiyle yetkileri daha da genişlemiştir. Ekmeğin iki çeşit olarak üretildiği bu dönemde; kurum daha az maliyetle ekmekler üreterek halkın ulaşımını kolaylaştırmaya çalışmıştır. Tevziye ekmeği denilen bu ekmek serbest piyasadaki ekmekten farklı olarak daha koyu renkte olmasından dolayı Kara Kemal ekmeği olarak adlandırılmıştır. Buğday ve un fiyatlarının o tarihlerde en yüksek seviyelerine ulaşmış olması bu ekmeğin fiyatının bile sabit tutulmasına çok zor imkân vermiş, günlük sübvansiyon 20 bin lirayı bulmuştur.⁵⁷⁸

Aşağıda İstanbul'da belli başlı ürünlerin yıllara göre değişen fiyatlarını gösteren tablo bulunmaktadır.

Tablo 58: İstanbul'da Belli Başlı Ürünlerin Yıllara Göre Değişen Fiyatları

	1914	1915	1916	1917	1918	1919
Ekmek serbet	1.25	1.65	9.5	18	34	13
tevziye	-	-	1.6	2.5	2.5	-
Un	1.75	2.3	12	30	45	20
Makarna	3.0	4.5	24	65	90	38
Pirinç	3.0	5.0	20	45	92	45
Kahve	12.0	25.0	110	300	800	105
Çay	60	120	250	400	500	250
Yumurta(adet)	0.5	0.8	1.2	3	6	4.5
Süt	2.0	3.5	7	15	45	10
Sabun	7.0	12.6	20	53	140	70
Odun(çeki)	45	70	150	235	540	500

Kaynak: İstanbul Düyun-ı Umumiyye İdaresi, İaşe Teşkilatı.

İstanbul'un işgal yıllarıyla ilgili yapılan çalışmalara ikinci en önemli unsur fiyatların artmasına paralel olarak başlayan ekonomik buhrandır. İstanbul'un işgalle abluka altına alınmasından çok önce savaşın devam ettiği yıllarda bu buhran başlamış stoklar daha 1915'te tükenmiştir. Aralık 1915'te Almanlar'ın Sırbistan'ı işgal etmesiyle bazı ihtiyaç maddeleri, harp malzemesi ve mühimmat Almanya'dan gönderilmişse de bu ihtiyacı karşılar ölçüde olamamıştır. Bulgaristan'ın ateşkese razı olması, Osmanlı ile Almanya

⁵⁷⁸ Vedat Eldem, A.g.e., s. 4-5. , Sertel, S., ve Yedek, Ş. (2015). İttihat Ve Terakki'nin Küçük Efendisi: İaşe Naziri Kara Kemal Bey'in Hayati Ve Faaliyetleri. Tarih Okulu Dergisi, 8(24), 377-403.

arasındaki bağlantıyı koparmış, sonrasında Almanlar'ın ateşkesi kabul etmesiyle müttefiklerine o tarihe kadar olan tüm yardım ve destekler böylece son bulmuştur. Nihayet Mondros Mütarekesi'yle; ateşkes imzalandığını sanan Osmanlı Devleti için bir bedel ödeme süreci başlamıştır. Kasım 1918'den itibaren İstanbul'da başlayan işgal ateşksten çok, ağır bir barış antlaşması gibi planlandığından ekonomik yaptırımları da içerir. Mütareke maddelerinin uygulanmasında bir gerekçe aranmaksızın başlayan işgalle, savaş döneminde tek taraflı kaldırdığımız kapitülasyonların bedelinin ve savaşın tazmin edilmesinin yollarının arandığı görülmüştür. İlk olarak savaşın başlamasıyla beraber işgalci göçlerin terk ettikleri Osmanlı topraklarındaki malları, binalar, vakit kaybetmeden boşaltılarak geri alınmıştır. Bunlara azınlık milletlerin giderken bıraktıkları mülkler ve eşyalar da eklenmiştir. İstanbul'un işgal yılları bu binaların asıl sahiplerine verilmesine dair sayısız mahkeme ve taleplerle doludur.⁵⁷⁹ Darüleytamlara bakan yönüyle değerlendirildiğinde; terk edilen bu binaların çoğunluğunun darüleytama dönüştürülmesi ve böylece kira bedellerinin de olmaması söz konusuydu. Ancak İstanbul'un işgaliyle iade durumu söz konusu olunca binlerce çocuk bir gecede dışarıda kaldı. Yeni binaların bulunması, kiralanması darüleytamların zaten geciken ve tam olarak sağlanamayan istikakları düşünüldüğünde kurumu mali olarak zora sokan en önemli durum olmuştur.

İstanbul'daki fiyat artışı, binlerce çocuğun barındığı ve eğitim aldığı bu kurumların faaliyetlerini önemli oranda etkiledi. Yokluğun ve kıtlığın bugün küçük sayılan şeyleri dahi değerli kıldığı bu dönemde çorabı olanın ayakkabısının olmadığı, ayakkabısı olanın da çorabının olmadığı bir süreç yaşandı. Çocukların kaybolan eşyalarının yerine, yenilerinin verilemediği bu dönemde yine yetersiz beslenme sonucu çocukların ağızlarında görülen yaralarla ilgili belgelere rastlanmaktadır.⁵⁸⁰

Bu hususlar dikkate alınarak değerlendirildiğinde İaşe Müdürlüğü ile Darüleytam Umum Müdürlüğü arasında yapılan yazışmalar dikkat çeker. Ekmeğin özellikle tevziye ekmeği olmayıp darüleytamlar için fırınlarla anlaşıldığı, ekmeğin nereden ve ne zaman alınacağı, ekmeğin teslimi sırasında dikkat edilmesi gereken hususlar önemlidir. Pahalılığa ve ürünlerin teminindeki zorluğa rağmen Darüleytam şubelerine özel önem verildiği görülmüştür. Bu konuda dikkat çeken önemli ayrıntılardan bir tanesi Amerikan Muavenet

⁵⁷⁹ BOA, MF. EYT. 18/137.

⁵⁸⁰ BOA, MF-EYT, 3/58.

Cemiyeti tarafından yapılan ekmek yardımudur. Bununla ilgili belge 1921 yılına ait olup o dönemde faaliyet gösteren Darüleytamlarla ilgili bilgi edinmek mümkündür. Bu belgede Bebek, Ortaköy, Balmumcu, Çağlayan, İmrahor, Yedikule, Hastane, Validebağı ve Beykoz şubelerinin talebe sayısına göre ekmek ihtiyacının belirlendiği ve hangi fırından ne zaman alınacağını usulü belirlenmiştir. Ekmeğin naklinden ambara ulaşması ve sonrasındaki muameleye kadar yazıldığı bu belgenin tüm Darüleytam şubelerine gönderildiği anlaşılmıştır.⁵⁸¹

Şubelerden yapılan talepler, dönemin şartlarına ve imkânsızlıklarına rağmen geri çevrilmemiş, asgari düzeyde de olsa karşılanmaya çalışılmıştır. Etin miktarının artırılması ile ilgili talep bu şekilde değerlendirilmiştir. Etin miktarı, haftalık üretim oranı, alınan yağın kalitesinin kontrol edilmesine dikkat edilmesi bunun göstergesidir.

Tüm ihtimam ve kimsesiz çocukların iâşesinin sağlanmasına yönelik tedbirlere rağmen Darüleytamların kapanmasında ekonomik nedenler başta gelir. Binaların kira bedeli, fiyatların artışı, mağlubiyetin ekonomik bedeli özellikle bir eğitim yuvası da olan Darüleytamların idamesini imkânsız hale getirdi. Savaş yıllarında ödenek yokluğundan kaynaklanan darüleytamlardaki çocukların iâşesiyle ilgili ordudan ve seferberlik tahsisatından karşılanan geçim çoğu zaman yeterli olmamıştır. Savaş döneminde askerin ekmeğini bölüştüğü, ordunun erzakını paylaştığı birçok darüleytam vardır.

4.1.4. Darüleytamlarda Türk-Alman İttifakı'nın Sonu

I. Dünya Savaşı'yla birlikte Osmanlı devleti'nin siyasi, kültürel, sosyal alanda büyük bir etki alanına girdiği Almanya'yla özellikle Bulgaristan'ın ateşkese razı olmasıyla beraber kabul ettiği yükümlülükler gereği bağlantı koptu. Almanya'dan Osmanlı'ya, Osmanlı'dan da Almanya'ya giden mal, yardım, silah, mühimmat, hububat, Bulgaristan üzerinden yapıldığından bu bölgedeki kontrolün kaybedilmesi sonrasındaki gelişmelere büyük bir etki yarattı. Trakya ve İstanbul, Yunanistan üzerinden gelebilecek saldırılara açık kalmıştı. Dönemin hükümeti İttihat ve Terakki bu dönemde ateşkes için girişimlerde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. Aynı

⁵⁸¹ BOA, MF. EYT. 16/25.

tarihlerde müttefik kuvvetlerin Batı cephesinde Alman siperlerine girmeleriyle ve Amerika'nın savaşa girmesiyle lehlerine gelişen durum daha da ileri bir hal aldı.⁵⁸²

Savaşı sona erdiren ateşkeslerin devletler tarafından imzalanmasından sonra müttefik devletlerin birbirleriyle ilişkilerini kesen ateşkes maddelerine rastlanmaktadır. Özellikle Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Osmanlı topraklarında hangi sebeple olursa olsun bulunan Almanya vatandaşlarının bu bölgeyi terk etmesi istenmiştir. Birçok konuda darüleytamlarda görev yapan Alman muallim, ustabaşı, mühendis ve doktorun çalıştıkları şubelerden ayrılmak ve darüleytamlardaki görevlerini bırakmak zorunda kaldığı düşünüldüğünde bu konu sadece İstanbul'daki darüleytamlar için geçerli değildir. Nitekim belgelerden takip edildiği üzere taşradaki Darüleytamlarla ilgili yapılan yazışmalarda Alman muallimlerin konu edildiği görülmüştür.⁵⁸³ Özellikle Alman muallimlerle ilgili dikkat çeken uygulama; İstanbul'a güvenli bir şekilde gidebilmelerine dair verilecek seyahat izini veya pasaportuyla ilgili işlemlerde kolaylık sağlanmasıyla ilgili referanstır. İşgalci devletlerin bu sayede, savaş dönemi boyunca Osmanlı topraklarında etki alanını genişleten Almanya'yı saf dışı bırakmaya çalıştıkları söylenebilir. Bu tabii yalnızca darüleytamları değil, Osmanlı topraklarındaki Alman misyoner grupları da etkiledi. Yine belgelerden Osmanlı topraklarında bulunan Alman misyonerlerin ülkelerine dönmeleri için bir mühlet tanındığı görülmüştür. Ancak, Alman misyonerlerin Amerikalılar gelmeden gitmeleri, kimsesiz kadın ve çocukların himayesiz kalmalarına neden olacağından bu bir soruna neden olmuştur. The Times gazetesinin yakından ilgilendiği konu, Ermeni çocuklarının bakımıyla uğraşan, körler ve öksüzler için kullanılan Alman Hastanelerinin ve sığınaklarının kapanmaya mecbur edildiğinden bahsetmiş bu misyonerlerin gidişinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan nüfusunda yeni muhtaçların oluşmasına neden olacağını ifade etmiştir. Bu yardım faaliyetlerinin sorumluluğunu üstlenecek yeni bir kuvvet bölgeye ulaşmadan, bu misyonerlerin çekilmesinden doğacak sıkıntılardan korktuklarını ifade eden Lord Bryce bu geri çekilişin ertelenmesi önerisinde bulunmuştur. Alman misyonerlerin bundan sonraki

⁵⁸² Sonat, R. Bir Alman Heyetinin Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Ve İran'daki Faaliyetleri Ve Düşündürdükleri: Müttefiklikten Ayırmaya Giden Yola Dair Önemli Bir Değerlendirme. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(67), 503-527. Akandere, O. Enver Paşa' nın Avrupa Cephelerine Türk Birliklerini Gönderme Kararına Alman Komutanlarının Yaklaşımları. *Atatürk Yolu Dergisi*, (67), 1-23.

⁵⁸³ BOA, DH. EUM. 27/16.

durumları ile ilgili kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte Amerika'nın Ermeni mültecilerin korunması hususunda faaliyetleri söz konusudur. Bu amaçla Alman Yetimhanesi, Amerikan Yardım Ünitesi'ne çevrilmiştir. Buna benzer birçok Alman hastane ve yetimhaneleri Amerikan yardım heyetlerinin eline geçmiştir.⁵⁸⁴

Birinci Dünya Savaşı XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Amasya'da faaliyet gösteren Atabey Çiftliği'nin ve burada yaşayan Protestan misyonerlerin kaderlerine en fazla tesir eden hadiselerden biridir. Savaşın sonu bir anlamda Osmanlı-Almanya ittifakının da sonuydu. Bu aynı zamanda Almanlar'ın, Osmanlı Devleti ile ittifak ilişkisinden kaynaklanan ve nüfuz kazanmakta işlerini daima kolaylaştıran müsamahanın da son bulması anlamına gelmekteydi. Bunun tabi bir sonucu olarak Amasya'daki Alman kolonisi güç kaybetmiş, misyonerlerin faaliyetleri de zayıflamaya başlamıştır.⁵⁸⁵

Alman Protestan misyonerliğinin öne çıkan şahsiyetleri hakkında yapılan çalışmalardan anladığımız kadarıyla her şeye rağmen çiftlik, 1940'lı yıllara kadar Alman misyonerlerin tasarrufunda kalmıştır.

4.1.5. Ermeni Yetimlerin Teslimi

Tehcirden sonra Ermeni yetimlerle ilgili ilk başvuru uygulama; Ermeni yetimlerin darüleytama yerleştirilmeleri ve İslam aileleri nezdinde baktırılmalarıydı.⁵⁸⁶ Mütareke sürecinin Osmanlı Devleti adına Ermeni yetimler meselesi üzerine yoğunlaşmasının en önemli nedenlerinden biri de bu uygulama olmuştur. Ermeni yetimlerin zorla İslamlaştırıldığı ile ilgili iddialarla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti'nin mütareke yılları, bu iddianın nasıl boyutlara ulaştığı ve nasıl suistimal edildiğiyle ilgili örneklerle doludur.

Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesi gereği değerlendirilen Ermeni yetimlerle ilgili Emniyet Müdürlüğünden hazırlanan hülasada darüleytamlarda bulunan Ermeniler ve bunlar hakkında ne şekilde muamele yapıldığı sorulmuştur. Hazırlanan bu hülasanın devamında Mondros Mütarekesi'nin 4. ve 19. Maddelerinin uygulanmasına dair emir

⁵⁸⁴ Dilârâ Uslu, "The Times Gazetesi' ne Göre Dünya Savaşı Sonunda Ermeni Mülteciler Meselesi ", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* Yıl : 2013 Cilt :11 Sayı :2: 441-452

⁵⁸⁵ Hadi Belge; "Alman Kolonyal Politikaları ve Protestan Misyonerliği İçin Bir Örnek: Amasya Atabey Çiftliği (1879 – 1919)" *Journal of History Studies*, Volume 10 Issue 8, p. 49-75, s.69, November 2018,

⁵⁸⁶ BOA, DH. ŞFR. 68/95.

bulunmaktadır. Bilindiği gibi Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesi “savaş esirleri” maddesidir. Emniyet Müdürlüğünden ilgili yerlere gönderilecek hülasa aşağıdadır:

“Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Müdiriyeti

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ile düvel-i İtilaflıyye arasında fî 30 Teşrin-i Evvel sene 34 tarihinde münakid mütârekenamenin nezaret-i celileye taalluk eden 4. ve 19. Maddelerinin suver-i icraiyyesi hakkında müdiriyet-i aciziyece şimdiye kadar icra edilmiş olan muamelat hulasaten ber vech-i ati arz olunur:

“Mütarekenamenin 4. Maddesinde ‘İtilaf hükûmâtına mensub üserâ-yı harbiye ile Ermeni üserâ ve mevkûfinin İstanbul’da cem’ ve bilâ kayd u şart itilaf hukümetlerine teslim olunacağı tasrih edilmektedir. Bu maddede bila kayd u şart teslim veyahud tahliyeleri mevzu-ı bahs olan Ermenilerin Kafkas cebhesinde harben esir alınanlar ile cürm-i siyâsi ile maznun olarak memalik-i Osmaniye’nin cihat-ı muhtelifesinde hal-i mevkûfiyetde bulundurulan veyahud ber karar-ı idari ile şuraya buraya sevk edilmiş olan kimselerden ibaret bulunduğu Hariciyye Nezaret-i Celilesinden alınan fî 4 Kanun-ı Evvel sene 34 tarih ve 1271/12480 numarolu tezkirede işar kılınmıştır. Ermeni üserâ-yı harbiyyesi Harbiye Nezaret-i celilesince malum ve tahliyeleri nezaret-i müşarun ileyhaya aid bulunduğundan bunlar hakkında nezaret-i müşarun ileyhaya işar-ı keyfiyet edilmesi fî 7 Kanun-ı Evvel sene 34 tarih ve (boş bırakılmış) numarolu tezkire ile hariciye nezaret-i celilesine bildirilmiştir. Cürm-i siyasi ile maznun olarak hal-i mevkûfiyetde bulundurulan eşhasın derhal tahliye edilmeleri lüzumu da fî 5 Kanun-ı evvel sene 34 tarihinde vilâyât ve elviye-i gayr-ı mülhakaya tamim olunmuş ve 21 Teşrin-i Evvel sene 34 tarihinde ve İslam aileleriyle müessesat-ı resmiye ve hususiyede bulunan Ermeni eytam ve kız ve kadınlarının akriba ve veliler yine bulunmadığı takdirde reis-i ruhanilerine teslimleri lüzumu da keza fî 21 Teşrin-i Evvel sene 34 ve 18 ve 22 Kanun-ı Sani sene 35 tarihlerinde icab edenlere tamimen tebliğ ve işar olunmuştur.”⁵⁸⁷

Bu esirler özellikle savaş dönemindeki komitacılık faaliyetleri sebebiyle yakalanıp tutuklananlar olduğu gibi, çeşitli kurumlarda dağınık halde bulunan Ermeni yetimlerin de esir olarak kabul edildiği görülmüştür. Hülasanın bir örneğinin de Darüleytam Umum Müdürlüğü’ne gönderilmiş olması muhakkaktır. Çünkü İstanbul’daki darüleytam

⁵⁸⁷ HR.SYS. 2564/1

şubelerinin muhtemelen bu h lasaya cevap olarak bünyelerindeki Ermeni yetimlerin isim ve yaşları, nereden geldiklerini gösterir bir cetvel hazırladıkları görülmüştür. Ermeni olup da 18 şubat 1919 tarihine kadar sevk edilen talebeyi gösterir cetvel de aşağıda görülmektedir .

Tablo 59: 18 şubat 1919 Tarihine Kadar Sevk Edilen Ermeni Talebeleri Gösterir Cetvel

Numarası	İsmi	Gönderildiği yer	Sevk tarihi	Memleketi	Sınıfı
167	Hicran	Beyoğlu şubesi	31 Eyl. 1335	Kayseri	4
170	Mehmet	Beyoğlu şubesi	31 Eyl. 1919	Gerek	1
172	Rıfat	Beyoğlu şubesi	31 Eyl. 1919		1
174	Mahmut	Beyoğlu şubesi	31 Eyl. 1919	şarlı	2
177	Hayri	Beyoğlu şubesi	31 Eyl. 1919	Aksaray	1
178	Ahed	Beyoğlu şubesi	31 Eyl. 1919	Hakkari	1
179	s.....	Beyoğlu şubesi	31 Eyl. 1919	Talay	1
180	Cezair	Beyoğlu şubesi	31 Eyl. 1919	Talay	1
209	Fadile	Amcasına ... Teslim Edildi	6 Kasım 1919		1
171	Ali	Beyoğlu şubesi	9 Kasım 1919	ulukişla	2
209	Hasan	Beyoğlu şubesi	6 Kasım 1919	Kayseri	2
115	Nazım	Beyoğlu şubesi	6 Kasım 1919	Kayseri	4
134	Hamid	Kuruçeşme Ermeni Papazı	27 Kasım 1919	Hakkari	4
85	Sıdkı	Kuruçeşme Ermeni Papazı	28 Kasım 1919	Diyarbakır	4
94	İsmail	Polis Müdür. Um.	14 Aralık 1918	Maraş	4
129	Mustafa	Polis Müdür. Um.	12 şubat 1919		4
312	Hayri	Polis Müdür. Um.	17 şubat 1919	Aksaray	1
377	Mustafa	Polis Müdür. Um.	12 şubat 1919	Erzurum	1
380	Mehmed	Polis Müdür. Um.	12 şubat 1919	Maraş	1

Kaynak: BOA, MF. EYT. 11/11 (19 şubat 1919) (Talebe-i Behiyye Cetveli).

Belgede dikkat çeken husus Ermeni oldukları kesinleşmiş ve teslim edilecekler listesinde olmalarına rağmen ocukların Müslüman isimleriyle kayıtlarının yapılmış olmasıdır. Bazı belgelerde Ermeni yetim çocuklar için asıl isimleri nam-ı diğer olarak yazılmasına rağmen bu belgede bu ifadeye rastlanmamaktadır.

Darüleytamlardaki Ermeni yetimlerin tespit edilmesinden sonraki süreç Ermeni yetimlerin polis m d riyetlerine teslim edilme süreciydi. Ancak bu çocuklardan bazıları hüviyetini saklamış, gitmeye rıza göstermemiş, ya da Ermeni olduğu sanılarak teslim edilmiştir. Ermeni yetimler meselesi mütareke sürecinde çok tartışılan ve birçok çalışma yapılan bir konu olmakla beraber darüleytamlar konusu bu meseleye başka bir açıdan ışık tutmaktadır. Dolayısıyla Ermeni yetimlerin teslimi ve darüleytamlar ilişkisi önemlidir. Ermeni talebelerin teslimi sırasında özellikle talebelerden ihtida etmiş olanlarla ilgili büyük problemler yaşandı. İlgili belgelerde meselenin sıklıkla beyan edilmiş olması yani ihtida etmiş olsalar bile Ermeni yetimlerin teslim edilecek olması bu durumdaki talebenin

az olmadığıının en büyük kanıtı şubelerin bu talebelerin de teslim edilecekler içinde olup olmadığını sıklıkla sormalarından anlaşılmaktadır.⁵⁸⁸ Daha öncede belirtildiği gibi Ermeni yetimlerin tüm darüleytamlardan toplanılmasına dair süreçte yalnız İstanbul'daki darüleytamlar değil tüm Osmanlı coğrafyasındaki darüleytamlar da vardı. İstanbul yalnızca teslim yeri olarak belirlenmişti (Mondros Mütarekesi 4. madde). Mütareke imzalandığında taşradan tam anlamıyla sevk henüz gerçekleşmediği için mütarekenin imzalanmasından sonra bu defa Ermeni yetimlerin sevkini zorunlu hale gelmesi taşradan İstanbul'a sevk kararını ayrı bir boyuta taşıdı. Ermeni yetimler darüleytamlarda, bu tarihe kadar karışık olarak bulunmakla beraber, taşrada çoğunluğu Ermenilerden oluşan yetimhaneler (Adana, Antep, Maraş, Kayseri, vb.) de vardı. Mütarekeden hemen sonra İstanbul'a sevkleri istenen Ermeni yetimler gruplar halinde ya da tek olarak bir memur nezaretinde sevk edilmişlerdir. Ermenilerin İstanbul'a sevk edilmeleri sırasında hem hüviyetlerinin tespit edilmesi, hem de kimliği hakkında hiçbir malumat edinilememiş kimsesiz çocukların hüviyetlerinin tespit edilmesi sırasında zorluklar yaşanmıştır. Hatta Kayseri'den İstanbul'a nakledilen ve Haydarpaşa İstasyonu'nda Ermeniler tarafından alınarak Balıkpazarı Kilisesi'ne götürülen Kayseri Darüleytamı öğrencilerinin tamamı Ermeni yetimler olarak anlaşıldığından Ermeni yetkililerce teslim alınmıştır. Bunun üzerine harekete geçen Darüleytam Müdüriyeti Bebek Darüleytamı'na bir yazı göndererek daha önce aynı darüleytamdan gelen şubedeki çocuklardan bu çocukları tanıyan olup olmadığını sormuştur. Aynı zamanda muallim ve müstahdemden de bu çocukları tanıyanlar hakkında bilgi istemiştir.⁵⁸⁹

Belgeye aynı zamanda bu Darüleytam'da (Kayseri) bulunan talebeleri gösterir cetvelin de eklendiği anlaşılmaktadır. İsimleri yazılı bu çocukların Müslüman olanlarının kimler olduğu, mahallesi, köyü ve çocuğu hangi suretle tanıdığı, babası, anası ve hayatta olup olmadığıyla ilgili bilgi almak istemiştir. Burada özellikle bu çocuklarla ilgili Ermeni olduklarıyla ilgili iddianın belgelerle ispatlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. İşgal dönemi İstanbul'un üzerindeki düşman devletlerin artan istibdatı düşünüldüğünde böyle bir durumun aksinin ispatlanmasının zorluğu düşünülebilir.⁵⁹⁰ Kayseri'den sevk edilen bu

⁵⁸⁸ BOA, DH. ŞFR. 96/303.

⁵⁸⁹ BOA, MF. EYT. 19/98.

⁵⁹⁰ 1962 yılında Fransa'dan gelen Ermeni çift şu açıklamayı yapmıştır: “Efendim, bizim çocuğumuz 15 yaşında tifo oldu ve çok ağır bir hastalık geçirdi. Annem de “Bu çocuk kurtulursa ben gerçeği aileme anlatacağım” diye bir adak yaptı ve oğlumuz kurtuldu. Annem hepimizi topladı ve dedi ki “Beni babanız-

çocuklardan Ermeni olduğu iddiasıyla kilisede alıkonan bazı çocukların bu şekilde yapılan tahkikat sonucu Ermeni olmadığı anlaşılmış ve tekrar geri alınabilmiştir. Bu şekilde Sivas'a bağlı Enderesli Kadiroğlu Şerif isimli çocuk ancak 6 ay sonra teslim alınabilmiştir.⁵⁹¹ Diğer bir örnek Bebek Darüleytamı'ndan Ermeni olmasından şüphelenilerek alınan 342 numaralı Mehmed Efendi'dir. Bu çocuğun da 14 Şubat 1921 tarihinde ancak teslim alındığı görülmüştür.⁵⁹²

4.2. İşgal Yılları Darüleytam Şubeleri ve Faaliyetleri

Belgelerden anlaşıldığı üzere darüleytamın hangi şehirde ya da bölgede bulunursa bulunsun kayıt edilen çocuklar başka yerlerden nakledilmişti. Bu özellikle savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin sosyal açıdan durumu ile ilgili önemli ipuçları verir. Bunlardan en önemlisi muhakkak ki göçlerin açtığı sosyal problemlerdir. 1919 yılı Şubat-Temmuz ayları arasında darüleytama yapılan kayıtlara bakıldığında yurt sınırlarından ve sınırların dışından yetim çocukların darüleytama kabul edildikleri görülür.

Tablo 60: 1919 Yılı Şubat- Temmuz Ayları Arasında Darüleytama Kabul Edilen Çocukların Memleketi ve Yaşları

Çocuğun Adı	Memleketi	Yaşı
Şehit Hasan oğlu Cemal	Rumeli Dobra	X
Mehmed Bin Osman	Maraş	8
Şehit Hüseyin oğlu Hasan	Erzurum	13
Tahir oğlu Bahaddin	İstanbul	12
Hüseyin	Koyunhisar	9
Ali	Koyunhisar	7
Mustafa bin İsmail	Erzincan	8

babamız da orada Marsilya'daki Ermeni yurdundan aldı ve evlendi. Ben orada yetiştirildim. Ama aslında ben Ermeni değil Türk'üm. Çünkü I.Dünya Savaşında Yugoslavya'dan göçen bir aileyiz. Benim bir abim vardı; Sabri. Bir kardeşim vardı. Ben küçüktüm. Sonra Fransız konsolosluğu bir takım çocukları Ermeni'dir diye alarak Fransa'ya kaçırdı ve beni de bir Ermeni okuluna koydular. Ben de orada kimseye bir şey söyleyemedim. Senelerce bu sırrı gönlümde taşıdım ama şimdi size açıklıyorum" Bknz. Ferhunde Özbay, "1911-1922 yıllarında Anadolu'nun Kimsesiz Kız Çocukları", Savaş Çocukları, Öksüzler ve Yetimler, Editör: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul 2003, s.111-112.

⁵⁹¹ BOA, MF. EYT. 12/172.

⁵⁹² BOA, MF. EYT. 17/1021.

Ali bin Mehmed	Romanya	X
Raşit bin Mehmed	Romanya	X

Kaynak: BOA, MF. EYT. 13/32; MF. EYT. 11/77. , MF. EYT. 11/82.

Çocukların darüleytama kabulü ile ilgili durumlarına bakıldığında önemli ayrıntılar ortaya çıkmaktadır. Şehit Hüseyin oğlu Hasan'ın ebeveynlerinin Ermeniler tarafından katl edilmiş olduğu belirtilmekte iken 16 Temmuz 1919 tarihinde kayıtları yapılan Ali Bin Mehmet, Raşit Bin Mehmet'in ise sokaklardan toplananlar arasında olduğu belirtilmiştir.⁵⁹³

1921 Yılına ait belgede İstanbul'daki darüleytam şubelerinin; Bebek, Balmumcu, Çağlayan, Kâğıthane, Beykoz, Validebağı, Haydarpaşa, Ortaköy ve Yedikule Darüleytamı olduğu tespit edilmiştir.⁵⁹⁴

Anadolu'da işgalin son yılları bir taraftan İstanbul Hükümeti üzerindeki baskının arttığı bir taraftan da milli mücadele hareketinin güç kazandığı yıllardı. Bu dönem darüleytam faaliyetlerinden özellikle eğitim faaliyetlerine bakıldığında tüm siyasi gelişmelerden bağımsız bir durumla karşılaşılır. Haziran 1921 yılı yaz tatilinin başlamasıyla beraber darüleytam şubeleri arasında görülen seviye farklılığı sorunu gündene getirilmiş ve bu durumun ortadan kalkması amacıyla sınavların, günlük programların yer aldığı bir yaz tatili programı yapılmıştır. Öncelikle bu seviye farklılığının öğrencinin kabiliyetlerinden, öğretmenin bunu ölçmede kullandığı farklı usullerden, eğitim müfredatının kuvvetinin farklı derecede olmasından kaynaklanabileceğine vurgu yapılmış neticenin anlaşılması için en yararlı tedbire başvurulduğu ifade edilmiştir. Alınan kararlar ve uygulamalar şöyledir:

1. 15 Haziran 1921 Çarşamba günü 1. ve 2. Sınıf talebelerin elde etikleri kazanımların incelenmesi de dahil olmak üzere her şubeden mezun olan talebeler al el usul sınava tabii olacaklardır.
2. Talebelerin terfi'i ve tahsilleri sonrası hak kazandıkları tasdiknameyi, hak edip etmediklerine oluşturulan mümeyyiz heyeti tarafından verilecek numaralarla karar verilecektir.

⁵⁹³ MF. EYT. 11/82, 13/77.

⁵⁹⁴ BOA, B.A.D.H / UM 16-4 / 1-35 (27 MART 1921).

3. Her şubede 1. sınıftan 6. sınıfa kadar olan talebenin kazanımları teşkil olunan mümeyyiz heyeti tarafından incelenecektir.

Bu şekilde belirlenen kurallar dâhilinde yapılması istenen imtihanları tatbik etmek için oluşturulan heyete mümeyyiz heyeti adı verilmiştir. Aşağıda mümeyyiz heyeti ve görev yerlerinin gösteren bir tablo bulunmaktadır.

Tablo: 62 1921 Senesi Yıl Sonu İmtihanları Tetkik Heyeti

Mekteb	1.Sınıf Mümeyyizeleri	2.Sınıf Mümeyyizeleri	3.Sınıf Mümeyyizeleri	4.Sınıf Mümeyyizeleri	5.Sınıf Mümeyyizeleri
Ortaköy	Şerafeddin	Osman	Salih	Ziya	İsmail Hakkı
Bebek	Kemal	Naci	Melahat	Cevat	Ziya
Çağlayan	Ayşe	Seyide	Pakize	Hadice	Mualla
İmrahor	Ali	Sırrı	İsmail Hakkı	Numan	Mualla
Balmumcu	Salih	Hakkı	Rıfat	Hamdi Şükrü	Hayri
Çağlayan	Salih	Nimet	Şeref	Huriye	...

Kaynak: BOA. MF. EYT. 18/83.

Alınan karar göre; mümeyyiz ve mümeyyizeler görev yerlerinde belirlenen saatlerde şubelerde hazır bulunmaya mecburdurlar. Hazır bulunmazlarsa vazifeye devam edilmemiş gibi telakki edilecek ve bu gibiler hakkında Ahkam-ı Nizamiye tatbik edilecektir. Heyetin iâşesi vazife yaptıkları şube idarelerince temin olunacağı gibi kendi mektebelerindeki vazifeleri mekteb idareleri tarafından muallim ve muslihalarla gördürülecektir. Bunların mensub oldukları şubelerde bulunmadıkları günler kayıt altına alınmayacaktır. Mümeyyiz ve mümeyyizeliğe gidecek muallim ve muslihalar mekteb avanslarından vapur, tramvay ücreti verilecektir. Muayene günlerinde bizzat heyetle görüşerek gelmemiş olanların isimlerini tezkire ile Müdüriyet-i Umumiye'ye bildirecektir. Bu heyet vazifeye Çağlayan şubesinde başlayacak ve İmrahor, Balmumcu, Ortaköy, Bebek, Validebağı şubelerine muayene günlerinde gidecekler ve talebeleri büyük bir ciddiyetle her dersten ayrı ayrı muayene ederek ale-l usul cetvellere işleyecek ve bu cetvelleri tasdik ederek mekteb müdürüne teslim edeceklerdir. Ayrıca heyet tedrisatın hangi kitaptan yapılacağını ve derslerin bilinip bilinmediğini cedvelin mahsus yerine işleyecektir. Tedkik ve imtihan günleri ve ders grupları aşağıdaki gibi belirlenmiş imtihan saati olarak saat 10 belirlenmiştir.

Tablo 61: Darüleytam Şubeleri Ders Gruplarının Tedkik ve İmtihan Günleri

Şube	1.Grub Dersleri	2.Grub Dersleri	3.Grub Dersleri	4.Grub Dersleri
Çağlayan	15 Haziran 1327 Çarşamba	22 Haziran 1327 Çarşamba	29 Haziran 1327 Çarşamba	6 Temmuz 1327 Çarşamba
İmrahor	16 Haziran 1327 Perşembe	23 Haziran 1327 Perşembe	30 Haziran 1327 Perşembe	7 Temmuz 1327 Perşembe
Balmumcu	18 Haziran 1327 Cumartesi	25 Haziran 1327 Cumartesi	2 Temmuz 1327 Cumartesi	9 Temmuz 1327 Cumartesi
Ortaköy	19 Haziran 1327 Pazar	27 Haziran 1327 Pazartesi	3 Temmuz 1327 Pazar	10 Temmuz 1327 Pazar
Bebek	20 Haziran 1327 Pazartesi	28 Haziran 1327 Salı	4 Temmuz 1327 Pazartesi	11 Temmuz 1327 Pazartesi
Validebağı	21 Haziran 1327 Salı	21 Haziran 1327 Salı	5 Temmuz 1327 Salı	12 Temmuz 1327 Salı

Dersler 4 grup olarak ayrılmış her bir grup dersi 1 gün arayla diğer şubelere sırasıyla tatbik edilmiştir. Hafta sonları da sınav yapılmış her şube için bu sınav programı 21 gün sürmüştür.

Tablo 62: Darüleytam Şubeleri 3 ve 5. Sınıfların Ders Grupları

1. Grup	Kuran-ı Kerim	Malumat-ı Diniye	Müşahabat-ı Ahlakiye	İdare-i Beyniye	
2. Grup	Türkçe ⁵⁹⁵				
3. Grup	Hesab	Hendese	Eşya Dersleri	Ziraat	Dikiş
4. Grup	Tarih	Coğrafya	Resim	El işleri ⁵⁹⁶	

1. ve 2.sınıf talebeleri grub teşkilatına dahil değil edilmemiş, bunların kazanımlarını ölçmek için görevli heyetin şubeye giderek ve şubelerde 1 ve 2.sınıfların talebelerini genel derslerden bir günde (yani her hafta bir günde) muayene edecekleri bildirilmiştir.

6.sınıf talebesinin imtihanları genel ibtidai mektepleri talimatnamesine göre hususi olarak belirlenmiştir. Buna göre sınav tarihleri şöyledir:

⁵⁹⁵ Kıraat, ..., tahrir, imla, yazı

⁵⁹⁶ Kız mekteplerinde hususi bir programa uygun olarak talim edilen ...işleri vesair sanat işleridir

Tablo 63: 1921 Senesi Darüleytam 6. Sınıf Talebelerinin Yıl Sonu Sınav Tarihleri

Bebek	15 Haziran Çarşamba	Kuran-ı Kerim	Malumat-ı Diniye	Müşahibat-ı Ahlakiye	Malumat-ı Sıhhiye	
Validebağı	16 Haziran Perşembe	Kuran-ı Kerim	Malumat-ı Diniye	Müşahibat-ı Ahlakiye	Malumat-ı Sıhhiye	İdare-i Beyniye
Balmumcu	18 Haziran Cumartesi	Kuran-ı Kerim	Malumat-ı Diniye	Müşahibat-ı Ahlakiye	Malumat-ı sıhhiye	
Çağlayan	19 Haziran Pazar	Kuran-ı Kerim	Malumat-ı Diniye	Müşahibat-ı Ahlakiye	Malumat-ı Sıhhiye	
Bebek	20 Haziran Pazartesi	Tarih ve Coğrafya				
Validebağı	21 Haziran Salı	Tarih ve Coğrafya				
Çağlayan	22 Haziran Çarşamba	Tarih ve Coğrafya				
Balmumcu	23 Haziran Perşembe	Tarih ve Coğrafya				
Bebek	25 Haziran Cumartesi	Hesab ve Hendese				
Çağlayan	26 Haziran Pazar	Hesab ve Hendese				
Validebağı	27 Haziran Pazartesi	Hesab ve Hendese				
Balmumcu	28 Haziran Salı	Hesab ve Hendese				
Çağlayan	29 Haziran Çarşamba	Türkçe ⁵⁹⁷				
Validebağı	30 Haziran Perşembe	Türkçe				
Bebek	2 Temmuz Cumartesi	Türkçe				
	3 Temmuz Pazar	Türkçe				

21 gün sürecek olan sınavlar boyunca şubelerin uygulayacağı günlük program da belirlenmiş bu programdan Yedikule Darüleytam şubesi ayrı tutulmuştur. Sabah 7:00'dan akşam 9:30'a kadar süren bu program aşağıdadır.

⁵⁹⁷ Kıraat, tahrir, ..., kavaid, imla, yazı

Tablo 64: Darüleytam Şubeleri Günlük Programı

M	S	
7:00	8:00	Uykudan Kalkıp Gitmek, Tuvalet
8:00	9:00	Bahçede Terbiye-i Bedeniye
9:00	10:30	Kahvaltı
10:00	11:00	Doktor Vizitesi?
11:00	1:00	Bahçe İşleri (Kız Şubelerinde El İşleri)
1:00	2:30	Teneffüs, ...ve Namaz
2:30	6:00	Serbest Meşâgil (Kız Şubelerinde Büyük Kızlar Olduğu Takdirde El İşleriyle İştigal Ederler)
6:00	7:20	Muntazam Oyunlar ve...
7:20	9:30	Yemek ve Namaz
9:30	7:00	Uyku

Bu ve diğer sınav programları İstanbul'un savaş ve işgal yıllarında darüleytamların eğitim faaliyetlerine dair önemli bilgiler içermesi bakımından önemlidir.

İstanbul'da bulunan darüleytamlar işgal yıllarında da öğrenci alımına devam etmiştir.13 Ağustos 1922'de atma ve Nuriye isimlik iki kız çocuğu için Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti bir talepte bulunmuş ve çocuklar darüleytama kabul edilmiştir.⁵⁹⁸

4.1.6. Bebek Darüleytamı

Bebek Darüleytamı işgal yıllarında bir bölümü Ortaköy'deki Hatice Sultan Sarayı'na, bir kısmı da Sait Halim Pasa Yalısı'na nakledilmiştir ve bu haliyle Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar faaliyet göstermiştir. Bebek Darüleytamı'yla ilgili belgeler eğitimden, sağlığa, Ermeni yetimler meselesinden, öğretmenlerin gece nöbetine kadar çeşitlilik arz eder. İşgal Dönemi yıllarında Bebek Darüleytamı diğer darüleytamlara göre daha zengin bir arşive sahiptir. Bebek Darüleytam belgeleri işgal yıllarında darüleytamların durumu ile ilgili eğitim, sağlık, güvenlik gibi birçok konuda bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Bu gelişmelerden biri de darüleytamların ilk müdürü olan İsmail Mahir Efendi'nin ölünce Bebek'teki darüleytamın bahçesine gömülmesi nedeniyle yaşanmıştır. İstanbul'un işgali üzerine bu binaya işgal güçleri tarafından el konulunca İsmail Mahir Efendi'nin mezarı buradan alınarak Bebek mezarlığına taşınmıştır.⁵⁹⁹

Bebek Darüleytamı'na ait arşiv belgelerinden genel müdürlükle yapılan yazışmalar incelendiğinde Bebek Darüleytamı'na İstanbul şubeleri içinde bir merkez şube gibi muamele edildiğini gösterir. Genel Müdürlük'ten yapılan birçok tebligat Bebek

⁵⁹⁸ BCA 272 0 11 İskân 16. 62.7.

⁵⁹⁹ M. Rauf İnan, "İsmail Mahir Efendi'nin Fikirleri", Köy ve Eğitim, sayı: 10 (Aralık 1954), s. 6;

Darüleytamı'na hitaben yazıldığı gibi, yeni öğrenci kayıdı ve yapılan nakillerde ilk başvuru şube Bebek Darüleytam'ı olmuştur. Taşradan nakillerin başlamasıyla beraber sevk edilen talebeler diğer darüleytamlara bu şubeden nakledilmiştir.⁶⁰⁰ Örneğin; Edirne Darüleytamı'nın talebesinden Ömer Ali Efendi'nin Maraş'taki sanayi mektebine gitmek için İstanbul'a geldiği ancak Maraş'a gidecek parası olmadığı için İstanbul'da sefaletle düşmemesi için yakın zamanda gönderilecek talebe ile birlikte Edirne'ye sevk edilmesi ve Edirne'de sanayi mektebine gönderilmesi hususunda izin istenmiştir. Bu talebe gibi sevk durumlarında Bebek Darüleytamı'nın bir bekleme şubesi olduğu görülmektedir.⁶⁰¹ Taşra Darüleytam'larının kapatılarak talebelerin İstanbul'a sevk edilmelerinden sonra Bebek Darüleytamı'na Samsun Darüleytamı'ndan 10 erkek çocuğu kayd için gönderilmiştir. Yine taşradan sevk edilen talebelerden 8 yaşındaki Maraş Darüleytamı öğrencisi Osman misafir olarak Beyoğlu Darüleytamı'nda bulunurken hastalanarak Şişli Etfal Hastanesi'nde tedavi görmüş ve sağlığına kavuşunca Bebek Darüleytamı'na 191 numara ile kaydedilmiştir.⁶⁰²

Şubeye sevklerin yanında yeni kayıtlar da devam etmiştir. Özellikle işgal yıllarında önemli bir sorun haline gelen sokak çocukları meselesi darüleytamlara da yansımıştır. Aşağıda Temmuz 1919'da kaydedilen öğrencilerin isimleri ve memleketyleri bulunmaktadır. Belgenin deeminde daha önceki tecrübelerden yola çıkarak, çocukların sokaklardan toplanmış olmaları nedeniyle genel durumlarının daima nezaret altında tutulması da tavsiye edilmiştir.

Tablo 65: 16 Temmuz 1919 Yılında Bebek Darüleytamı'na Kaydedilen Sokak Çocukları

Ali bin Mehmed	Romanya	522
Reşid bin Mehmed	Romanya	521
Celal bin Bekir	Konya	523
Hamza bin Abdulaziz	...	524

Kaynak: MF. EYT.11/82,13/77.

⁶⁰⁰ Arşivde bu konu ile ilgili birçok kayıt olmakla beraber BOA, MF. EYT. 11/33. BOA, MF. EYT. 11/37. BOA MF. EYT. 17/108

⁶⁰¹ MF. EYT. 13-167 (7 Ağustos 1335 Talebe Edirne'ye gönderilinceye kadar kafele ile beraber misafir olarak tıbbiye dâhil edilmiştir. MF. EYT 14-50, 31 Ağustos,1919).

⁶⁰² BOA.MF.EYT. 11-77.

12 Temmuz 1919 yılına ait Bebek Darüleytamı'ndan Genel Müdürlüğe gönderilen 2 öğretmen tayin edilmesine dair belgede şubenin mevcudunun 510 olduğu belirtilmiştir. Hâlihazırda 11 öğretmen bulunduğu ve bu sayının peyderpey artmakta olan talebe sayısına yetmeyeceği için bir an evvel öğretmen tayini lüzumu belirtilmiştir.⁶⁰³ Buradan da anlaşılacağı gibi şube, gerek sevklerden gerek yeni kayıtlardan dolayı oldukça kalabalıktır. Daha sonraki yıllara ait bazı resmi kayıtlardan hem talabe mevcuduna dair bilgilere hem de işgal yıllarında İstanbul'da darüleytamların durumuna dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Bunlardan biri şubelerdeki rutin muayene kayıtlarıdır. 7 Ağustos 1920 tarihinde hazırlanan muayene cetvelinde Bebek Darüleytamı'nda bulunan 434 çocuğun muayenelerinin yapıldığı, 2 çocuğun da hastanede oldukları kaydedilmiştir.⁶⁰⁴

Tablo 66: Bebek Şubesine Ait Vukuat Raporu

Durum	Adet
Bünyesi iyi olanlar	272
Zayıf	88
Çok Zayıf	19
Kolik... bünyesi iyi	17
Kolik... bünyesi Zayıf	8
Kolik...nevbeleri?	6
Kalb	4
Egzema	5
Göz Hastalığı	6
Fıtık	2
Öksürme?	1
Uyuz	3
...	4
Toplam Çocuk Sayısı	434
Hastanede	2

Kaynak: BOA, MF. EYT. 16/145 (7 Ağustos 1920).

İlgili tablo incelendiğinde en önemli sorunun yetersiz beslenmekten kaynaklanan zayıflık olduğu görülür. Bunun üzerine Bebek Darüleytamı tarafından çocuklara verilmek üzere balık yağı talep edilmiş bunun üzerine Hardarpaşa Darüleytam Hastanesi tarafından talebin görüşülmesi için bir heyet oluşturulmuştur. Oluşturulan bu heyetin (Encümen-i Etibba) Darüleytamlara balıkyağı alınmasıyla ilgili karar vermek üzere inceleme yaptığı anlaşılmaktadır. Havaların soğumasıyla beraber bazı şubelerden yapılan müracaat üzerine, yağın etkisi, kullanımı ile ilgili bir toplantı yapılmış toplantıya darüleytam doktorlarının da iştirak etmesi istenmiştir.⁶⁰⁵ 19 Ocak 1921 tarihli toplantı kararında çok

⁶⁰³ BOA, MF.EYT. 13-91(12 Temmuz 1919).

⁶⁰⁴ Bknz. Tablo. 16, s.78.

⁶⁰⁵ BOA, MF. EYT. 19/81.

miktarda satın alınmadan evvel çocukların bu yağı hazmedip edemeyeceklerinin tecrübe edilmesi, toptan satın alınması ekonomik olacağından yağın çeşidi ve özelliklerinin belirlenmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁰⁶ Çok miktarda satın alımından evvel çocukların, balıkyağıyla tedaviye muhtaç olanların isimleri ve buna ne kadar balıkyağına ihtiyaç olduğunun bir cetvele kaydedilerek gösterilmesi durumu hakkında Bebek Darüleytamı'ndan bilgi istenmiştir.⁶⁰⁷

İşgal yıllarına ait belgeler incelendiğinde savaş sonunda yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntıların arasında darüleytam öğrencilerinin günlük hayatlarına devam etmeleri adına büyük bir çaba sarfedildiği görülür. İşgal yıllarında temel besin kaynaklarına ulaşım hususunda ciddi sorunlar yaşandığı bilinmekel beraber var olan ürünlerin de kalitesinde büyük bir düşüş yaşanmaya başlamıştı. Bunlardan en önemlisi kaliteli ekmeğe ulaşma sorunudur. Aşağıda işgal yıllarına ait bu belgede bebek darüleytam talebeleri için temin edilecek ekmek ile ilgili hususlar yer almaktadır. Buna göre bu işi üstlenen müteahhitle yapılan mukavelename gönderilmiş ve bu analaşma hükümlerine dikkat ederek ekmeğin teslim alınması istenmiştir.⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ BOA, MF. EYT. 19/81; 17/39.

⁶⁰⁷ BOA, MF. EYT 17/89 (Bazı şubelerden balık yağı talep edilmesi üzerine; mevsimi olmaması, çocukların hazmetmesinin henüz anlaşılmadığı gibi nedenlerden dolayı bu kadar kısa zamanda bu kadar yağın temin edilemeyecek olmasından dolayı öncelikle tedaviye muhtaç olanların belirlenmesi, günlük tüketim miktarına kadar balık yağının ihtiyaç olduğunun bir cetvel oluşturarak gösterilmesi öncelikle yağın kullanımını çocukların üstlerindeki etkisini takip etmek amacıyla birkaç kilo balık yağıyla başlanması ve sonuçlarının raporla bildirilmesi ve şube doktoru tarafından onaylanmasına dair 19 Ocak 1921' Bebek Darüleytamına gönderilen yazı)

⁶⁰⁸ MF.EYT 19-127

Bebek Zekur Darüleytamı Müdüriyet-i Behiyyesine

1337 senesi Kanunievvel ibtidasından Şubat gâyesine kadar şubenize yevmi 350 kilodan 450 kiloya kadar ber-vech-i zir şerâit dairesinde ekmek i'tası Bebek'teki fırından verilmek üzere Bebek'te Hamam sokağında 4 numarada Aleksi'??? Taahhüd etmiştir.

1. İşbu ekmek şehir emaneti muayyen olan ikinci nev' ekmek olup fiyatı şehir-emanetince tayin edilmekte olan narh fiyatından 20 para tezyiliyledir. Ekmek her gün kabl-el zevâl saat 11'e kadar soğumuş olarak nakliyesi Darüleytama ait olmak üzere ba'del-vezn şubeye teslim olunacaktır.
2. Ekmek hamur olmayıp mukavele şeraitine mutabıkı hakkında ihtilaf zühuru takdirinde mekteb idaresince mektebin mensub olduğu belediye dâhilindeki fırınlardan en az 2 fırından celb edilerek verilen ekmek mukayese olunacak
3. Müteahhid ekmek vermediği veya verdiği ekmek şeraite uygun olmadığı takdirde vaziyet bir zabt varakasıyla tesbit edilmek şartıyla mekteb idaresi temin-i idare için müteahhid hesabına şikâyetle bulunduğu takdirde meşeriden ekmek mübayaa edecektir.
4. Bâlada muharrer şerait dairesinde ekmek alınması ve müteahhid günü gününe teslim makbuzunun i'tası ve müteahhid şeraite muvafık ekmek vermeyipte meşari'den ekmek mübayaa olduğu takdirde ve bu hal bir hafta devam eylediği surette bakiye-i müddet için başkasıyla mukavele etmek üzere keyfiyetin derhal merkeze iş'arı beyan ve tavsiye olunur efendim

7 Kanunievvel 1337 (7 Aralık 1921)

19 Ocak 1921 tarihinde Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Bebek Darüleytamı'na gönderilen yazıda öğretmenlerin izinleri ile ilgili duruma açıklık getirilmiş, Ekim 1920- Haziran 1921 tarihi aralığında derslerin tamamlanması istenmiş ve her üç ayda bir hazırlanan bir cetvelle rapor edilmesi istenmiştir. Bunun yanında her dersin öğretmeni tarafından müfredatın duvara asılması istenmiştir.⁶⁰⁹

Özellikle mütareke yıllarına ait sorunların darüleytamlara yansımalarını da görmek mümkündür. Bebek darüleytamından Ermeni olduğu iddiasıyla alınan bir öğrencinin

⁶⁰⁹ BOA. MF.EYT 17-81 (19 Ocak 1921).

tekrar iadesi bunlardan biridir.⁶¹⁰ Bebek darüleytamında kayıtlı 342 numaralı Mehmet efendinin aslen Ermeni olmasından şüphelenilerek dosyasının acilen gönderilmesi 16 Şubat 1919 tarihinde Darüleytam Müdürlüğü'nden Bebek Darüleytamı'na gönderilen yazıda Ermeni etfâlin rızalarına bakılmayarak derhal polis merkezlerine gönderilmeleri emrolunmuştur.⁶¹¹

1 Mart 1921 yılına ait belgede Bebek Darüleytamı'ndan firar eden çocuklarla ilgili bilgi vardır. Firar eden talebelerin bazıları bulunup mekteplerine teslim edilmiş velileri nezdine iltica edenler velilerine iade edilmiş ancak bazı çocuklar hakkında hiçbir kayda rastlanamamıştır. Durumlarıyla ilgili bu gelişmeden müdürlüğün haberdar edilmemesinden dolayı bulunurlarsa ya da ailelerine teslim edilirlerse veyahut mektebe tekrar alınırlarsa polis ile beraber dosyalara bilgileri ilave edilerek saklanması konusunda dikkatli olunması istenmiştir.⁶¹²

Savaş ve işgal her ne kadar ülkenin en önemli gündemiyse de darüleytamlarda kalan çocukların elde olan kaynaklarla sağlıklarının savaş şartlarında da korunmaya çalışıldığı görülmektedir. Darüleytam hastanesinin belirlediği kriterlere göre tanzim edilen et tüketimi kriteri haftada 3 defa günlük 200 gram üzerinden karalaştırılmıştır.⁶¹³ 8 Nisan 1919 tarihli Bebek Darüleytamı'na gönderilen belgede de darüleytamlara hangi şartlarda ve özelliklerde et alınacağı ile ilgili kararlar şöyledir: Alınacak et erkek veya karaman ve birinci mal olacak, katiyen hastalıklı, soluk ve bayat olmayacak ve soğuduktan sonra bütün olarak teslim edilecek ve parça kabul edilmeyecek, kesilmiş hayvanlar Levazım Müdüriyeti tarafından damga edilecek, şubelere gelen et her halde tabib tarafından muayene olunacak, öğretmen ve doktor eşliğinde etler teslim alınacaktır.⁶¹⁴

İşgal döneminde talebelerin eğitim, sosyal ve sevki gerektiren durumlarda darüleytam dışına çıktıkları zamanlardaki tedbirlerin daha da arttığı görülmüştür. Özellikle bu dönemde yaşanan firar, kaçırılma ve talebenin hüviyeti ile ilgili şüphe olduğu gerekçesiyle yapılan baskılar arttığından bu tedbirler daha iyi anlaşılabilir. Bebek darüleytamı bulunduğu konum dolayısıyla ortak sosyal ve kültürel faaliyetlerde de

⁶¹⁰ BOA MF.EYT 17-102.

⁶¹¹ BOA MF EYT 17-102, 14 Şubat 1918.

⁶¹² BOA MF.EYT 17/108.

⁶¹³ BOA, MF. EYT. 11/37.

⁶¹⁴ BOA. MF. EYT. 11/115.(8 Nisan 1919).

talebelere durak olmuştur. Bu örneklerden biri de 1921 yılına ait bir müsamere sırasında gerçekleşmiştir. Müsamerede görevli Balmumcu ve Beykoz Darüleytam şubelerine kayıtlı toplam 47 talebenin 2 gün boyunca misafir olacağı Bebek Darüleytamı durumdan haberdar edilerek gerekli hazırlıkları yapması tebliğ edilmiştir. Yol masraflarından, talebelerin yapacağı yolculuk detaylarına, kılık kıyafetten refakat edecek muallimlere kadar her ayrıntı belirlenmiştir. Belge aşağıdadır:

Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyesi

Tahrirat Müdüriyeti

Bebek Darüleytamı Müdüriyet-i Behiyyesine

İzzetlü efendim

Beykoz Muzikasıyla şubenize mensub 4 zeybek çocuğun cumartesi günü Tepebaşı Kışlık Tiyatrosunda Şişli-Feriköy Cemaat-ı İslamiyesi tarafından verilecek müsamerede isbat-ı vücud eylemeleri müdüriyet-i umumiyece kararlaştırılmış olduğundan bu babda şubenize ittihazi lazım gelen tedabir ber-vech-i ati beyan olunur:

1. Muzıka talebesi 40 kişiden ibaret olarak Cumartesi günü sabah Beykozda kahvaltıyı ettikten sonra Bebek'e gelecek ve öğle yemeğini Bebek'te yiyeceği gibi akşam yemeğini de keza Bebek'te yiyecek ve gece mektebinizde yatarak Pazar günü kahvaltısını da şubenizde yiyecektir. Bu suretle Beykoz şubesinde Cumartesi gününe ait öğle ve akşam yemekleriyle Pazar sabahı kahvaltısı idhal edilmeyecek ve buna mukabil şubeniz ...sinden ilave olunacaktır.
2. Muzıka talebesi Cumartesi şubenizde öğle ve akşam yemeğini yedikten sonra saat 1'de Tepebaşı Tiyatrosunda isbat-ı vücud etmiş olacaktır. Bunlarla beraber bir muallim refakatinde Bebek'te 4 zeybek talebesi milli elbiseleri ve güzelce devşirilmiş ve bir paket yapılmış olduğu halde ma' teferruat nezdlerinde olarak Tepebaşı Tiyatrosuna gönderileceği gibi Balmumcu şubesinde 6 Zeybek talebe dahi keza aynı surette elbiselerini paket yaparak ve muallim Nazım bey refakatinde olarak saat 1'de Tiyaroda bulunacaklardır. Çocukların vücudları, üstleri, başları, iç çamaşırları çok temiz ve ayakkabıları boyanmış olacaktır.
3. Gündüzki müsamere biter bitmez muzıka muallimi bir ve diğer iki muallim refakatinde on zeybek çocukla muzıka talebesi Tramvayla Bebek'e avdet edecek ve akşam yemeğini burada yedikten sonra tekrar Tepebaşına dönecek ve saat 8'de mutlaka tiyatroda olacaklardır.

4. Gündüz müsameresiyle gece müsameresi arasında Bebek'e azimet ve avdet esnasında alat-ı musikiyenin ve elbiselerin kaybolmaması muallim tarafından temin edilecektir. Ve icab ederse beraber getirtilip götürülecektir.
5. Gece müsameresi hitamından sonra keza bütün çocuklar muallimleriyle beraber tramvayla Bebek'e avdet edecek ve geceyi orada geçirecek ve sabah kahvaltısı da yine orada yedikten sonra mekteblerine avdet eyleyeceklerdir.
6. Talebeye ait mesailin hüsn-ı suretle tanzimine dikkat olunarak...verilmemesine suret-i mahsusada celb nazar-ı dikkat eylerim. Beykoz gelecek talebe muallimleriyle beraber 40 kişidir. Balmumcudan gelip yalnız akşam yemeğiyle Pazar sabahı kahvaltısı yiyecek talebelerde muallimleriyle beraber 7 kişidir.
7. Gece müsameresinin hitamından sonra bütün çocuklar muallimleriyle beraber tramvayla Bebek'e avdet edecek ve geceyi orada geçirerek sabah kahvaltısını da Bebekte yedikten sonra mekteblerine avdet eyleyeceklerdir. Bu para Feriköy-Şişli Cemiyet-İ Hayriye-İ İslamiyesi Reisi Avukat Ramiz Beyden ale-l usül makbuz mukabilinde teslim olunacağı gibi bil-umum masarır-ı seferiye dahi muma-ileyhten tesviye kılınacaktır.
8. Gece Balmumcu ve Beykoza dönmek çocukların sıhhati nokta-i nazardan mümkün olamayacağı cihetiyle Bebekte kalmaları bil-ihtirar müdüriyet-i umumiyece kabul edilmiş olduğundan bu nokta-i nazar dikkate alınarak lazım gelen tertibatın Bebek şubesinde icra edileceğinden ümidvarım.
9. Beykoz ve Balmumcu şubelerine malumat verilmiştir

Bâlada münderic mevaddın tamamı tatbiki tavsiye olunur efendim

15 Kanunievvel 1337

1921 yılına ait kayıtlarda 470 erkek çocuk, 95 memur ve müstahdem sayısı bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶¹⁵ 30 Temmuz 1921 tarihinde yine Genel Müdürlük'ten Bebek Darüleytamı'na gönderilen yazıda işgal döneminde darüleytamların eğitim ve sosyal faaliyetlerinin devam ettirildiğine dair önemli ayrıntılar vardır. Özellikle bu sosyal faaliyetin Amerika müesseseleriyle beraber tertip edilmiş olamsı da döneme dair önemli bilgilerden biridir. Belgede; şubeden Karadeniz sahilinde düzenlenen Amerika kampına

⁶¹⁵ Kıranlar, agt, s. 95.

dâhil olunmaları istenmiş, talebelerin sevkinden yanında getirecekleri kıyafetlere kadari kampta gösterecekleri hal ve tavırlardan namazlarını aksatmamalarına kadar tüm hususlar ayrıntılarıyla maddelenmiştir. Belge aşağıdadır.⁶¹⁶

Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyesi

Tahrirat Müdüriyeti

Bebek Daruleytam Müdüriyet-i Behiyyesine

İzzetlü efendim

Şubenizden 50 çocuğun bahr-ı siyah sahilindeki Kilyos nam mevkide müessis Amerika kampında iki ay müddetle bulunması müdüriyet-i umumiye ile cemiyet-i mezkure katib-i umumiliği arasında kararlaştırılmıştır. Bu çocukların emr-i sevk ve idaresi muallimlerinizden Şevki beye tevdi' edildiğinden ber-vech-i zir izahatta muma-ileyhe tebliğ ve idaresine ait vezaifin hemen rü'yet ve tesviyesi muktezidir.

1. Kampa gidecek çocukların yaşı 14 yahud daha yukarı olmalıdır.
2. Bu çocukların tam'el-sıhha oldukları, kâffe-i..ve imrazdan sâim bulundukları mekteb tabibi makamından ba-rapor bildirilecektir.
3. İzci elbisesini lâbis olacak her çocuk beraberinde bu eşyayı bulunduracaktır.
Aded
1 Don
1 Kısa Pantolon
1 Deniz Donu
2 Mendil
1 Havlu
4. Bu eşya izci çantasına vaz' edilecek, çanta bulunmadığı takdirde, aynı renkten olmak üzere tedarik edilecek, bir bohçaya konulacak simid şeklinde sarılacak olan ohçayı sarıyere kadar talebe arkasında taşıyacaktır.
5. 1 Ağustos 1337 pazartesi günü talebe ile Şevki bey kabl-el zevâl saat 8:30'da mektebde bulunacak Ahmed Beyin mektebe vürudunda mua-ileyhin tarif ve izahatına göre yola çıkacaktır.
6. Talebenin Sarıyere kadar olan azimet ve avdet vapur ücreti mekteb idaresi tarafından tesviye olunacaktır.
7. Muallim Şevki Bey kampda, talebenin ağabeylik teşkilatını azami surette tatbik edecek ve umum-ı talebenin kampda cereyan eden bütün vukuatını saati saatine kayd ve tesbit eyleyecektir.
8. Muallim Şevki Bey kampda, talebenin kâffe-i hususatını ne yediğini ne öğrendiğini ne yaptığı hergün günlük raporla makamınıza bildirecektir. Bu raporların kampdan hergün muntazaman irsali mümkün olmadığı takdirde muallim-i muma-ileyh tanzim edeceği raporları

⁶¹⁶ MF.EYT 18-136

avdetinde verecek ve bu raporlar bir de 20 Ağustos tarihine kadar umumiyeeye takdim edilecektir.

9. Kampa hareketten bir gün evvel talebe mektebde vezn edileceği gibi avdetde de tartılacak ve keyfiyet muvazzahen mütalaanamede izah olunacaktır.
10. Kampta kamp müdürünün idaresi ve emirleri ifa edilmekle beraber secayâ-yı milliyemizin güzel numuneleriyle Amerikalıların iyi intibâları husule getirmeye çalışılacaktır.
11. Kamp hududundan harice çıkılmaması lüzumu ve kamp müdüriyetinden tebliğ edilecek kâffe-i evâmîr hergün muntazaman ve harfiyen talebeye tebliğ ve telkin edilecektir.
12. Talebe her zaman mektebde olduğu gibi vezaif-i diniyesini kampdada ihmal etmeyecektir. Çocuklar bu vakitte kamp programına da hâlel getirilmemek şartıyla namaz kılmaları temin olunacaktır.

13. geçen sene Amerikalılar efkârında bırakılan hüsn-ı tesirin bu sene takviye ve âlâsı matlub olduğundan çocuklarımızın göstereceği yeni kabiliyetlerle muallim beyin ibraz edeceği hüsn-ı idarenin intizamını Amerikalıların takdir-kar azalarının celbedileceğini ümid ederim

30 Temmuz 1337 (30 Temmuz 1921)

4.1.7. Çağlayan Darüleytamı

Bu darüleytam yabancı devletlerin tahliye ettiği mevcut darüleytam binalarından çıkarılan çocuklar için doğan ihtiyaç üzerine oluşturulmuştur.⁶¹⁷

İstanbul'da Kâğıthane deresi kenarında bulunan Lale Devri'nin ünlü sarayının yerinde Sultan Abdülaziz devrinde inşa edilen, günümüzde Kâğıthane Belediye binası olarak kullanılan saray yapısı, İstanbul'un işgali yıllarında Çağlayan Darüleytamı adıyla yetimhaneye dönüşmüş ve 1928'e kadar hizmet vermiştir.

Darüleytamının girişinde, *“Darüleytam millet ve Devlet-i Osmaniye'nin saadet ve selameti namına ifna-ı hayat eden fedakâr İslam ve Türk şehitlerinin evlat-ı yetimlerine mahsus şefkat ve terbiye müessesesi”* yazmaktaydı.⁶¹⁸ Aynı ifadeler; Balmumcu, Beykoz (Kâğıthane), İmrahor, Bebek, Ortaköy, Validebağ, Çağlayan Darüleytamları'nda da bulunmaktadır.

⁶¹⁷ İzzettin As, a.g.t., s.217.

⁶¹⁸ Taht-I Himaye-i Mufahhama-İ Hazret Hilafet-Penahi-İ Azamîde Darüleytam Çağlayan Kız Subesi, yy. ty. s. 1, 'den aktaran: Kıranlar, agt., s. 52.(ifadenin darüleytam girişlerinde yazdığına dair bilgi Bknz: Nazan Maksudyân, Ottoman Children and Youth during World War I.

Tablo 67: Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyesi, Çağlayan Darüleytamı'na Ait Muayene Cüzdanı

Şube İsmi	Çağlayan
Tarih ve Mahall-i Viladeti	1328 Selanik
Memleketi	Selanik
Mektebe Duhülü	29 Temmuz 1335
Aşı Tarihleri	-
Pederinin İsmi ve Sanatı	Bahri

Kaynak: BOA. MF. EYT. 16/149 (30 Mart 1920).

“İşbu cüzdan mekteb tabibleri tarafından bizzat selefden halefe devr olunmak üzere muhafaza edilecek ve şakirdin muhtelif zamandaki hastalıklarını muntazaman ihtiva edecektir. Hastaneye i'zamu icab eden talebe hakkında cüzdan mündericâtından malumat verilerek çocuğun ahval-i sabıka-i sıhhiyesi bildirelecektir.

Şakirdin şubeden diğer şubeye nakli sırasında cüzdan da beraber gönderilecektir.”

Tablo 68: Nakil Sırasında Taşıdığı Cüzdan

Şakirdin Ölçmek	Boylarını	Bu hususu cihaz mevcut olmadığı halde duvara yapıştırılan ve (300) cm'ye taksim edilen 40-5 cm arzında bir kağıd şerit vasıtasıyla icra olunur. Şeridin taksimatına 70 cm'den sonra başlamak lazımdır. Aynı derecat bizzat duvar üzerine işaret olunabilir. Boyu ölçüsü fes ve kundurlara çıkarıldıktan sonra alınır
Şakirdin (ağırlık)	veznleri	Bir baskül vasıtasıyla alınır. Vezn esnasında fes ve kundurlara ceket ve yelek çıkarılır.
Muhit-i ...mesahası		Bu hususu cihaz mevcut olmadığı takdirde adi bir mesaha şeridi ile zefir ve şehik ⁶¹⁹ zamanlarında ayrı ayrı ölçülür. Her ikisi cm olarak deftere kayd edilir.
Cild ve cild-i ...		Her nevi keller? İle sarı ve gayrı-sarı cild hastalıkları kayd olunur
Ağız, dişler, burun ve...		Âriz ve âmik muayene edilerek çürük dişlerine ...kayd olunur
Göz ve kuvve-i bâsıra⁶²⁰		Remed ⁶²¹ ve...si gibi sarı ve gayrı-sarı göz hastalıkları kayd olunduğu gibi hürûfu (30) cm'den kıraat edemeyenler kasirü'l-basir add olunur.
Kulak ve sâmi'a		Her nevi silanlar? kayd olunur. Ve her kulağın kuvve-i sâmi'ası kuvvetli duyumu ile konuşmayı her kulağın (8) metreden işitmesi lazımdır
Teşkilat-ı izam (kemikler?)		Her nevi veya husus-i gibi inhırafat ve sû-i teşkilat ve kemik ve mufassal veremleri kayd olunur.
Sû-i teşkilat		Bil-cümle âza ve aksam-ı bedeninin ahval-i tıbbiye-i teşrihiyesindeki noksanlar ve ahval-ı marızası kayd olunur. bunlardan riyâzat-ı bedeniyyeye gayr-ı müsaid olanlar suret-i mahsusada işaret edilir ve fitik nazar-ı dikkate alınır.
Ahval-ı sıhhiye-i hâzıra		Muayene-i umumiye neticesinde bünye (3) bölüme ayrılır. Bunlara (3, 2, 1) rakamları işaret edilecektir ki “1” âla, “2” vasat, “3” ednâ demek olacaktır. hâl-i tagaddisi ⁶²² tam, cild ve yüz rengi makbul, bil-cümle uyûb-ı uzviyyesi ve imraz-ı bünyeveyesi musavven olanlar “1”, vücudun neşv u nümâsı ile az mütenasib ise “2”, isti'dad-ı imraz, noksan tagaddi, hasâfet-i levn ibrâz edenler “3” numara ile işaret edilirler.
Kuvve-i Müdrike (zihin sağlığı)		Muallimin müşahedatına ve tabibin ayrıca muayenesine göre kayd edilir

⁶¹⁹ Hıçkırıkla ses çıkarmak hıçkırıkla nefes vermek.

⁶²⁰ Görme duyusu.

⁶²¹ Göz iltihabı.

⁶²² Beslenmesi, gıda hâli

İhtar (hafıza?)	Birinci umumi muayene çocuğun mektebe vürudunda icra edilerek işbu cüzdanın hâne-i mahsusları doldurulacak ve ikinci umumi muayene ertesi sene içinde yapılmış bulunacaktır. Bir sene küsuru bir sene add edilir. Aradan geçen zaman zarfındaki müşahadat, hanelerine işaret edilir.
1.Muayene	
Muayene tarihi	30 Mart 1336
Yaş	8
Boy	110
Siklet	23
Muhit-i sadr	6/62
Cild ve cild-i m..	Başında kolik...t vardır
Ağız diş ...	İyidir
Göz ve kuvve-i bâsıra	İyidir
Kulak ve kuvve-i sami'a	İyidir
Teşkilat-ı azime	İyidir
Sû-i teşkilat	Yoktur
Ahval-ı sıhhiye-i sabıka	geçirmiştir
Muallimin işaretine göre kuvve-i Mudrike	-
...azimeye muhtac olup olmadığı	-
Çocuğun 6 ay zarfında geçirdiği hastalıklar	-

Kaynak: BOA, MF. EYT. 16/149.

Çağlayan Darüleytamı'na ait muayene cüzdanından çocuğun ismi ve cinsiyeti hakkında bilgi yoktur. Çağlayan da bir İnas darüleytamı bulunmakta beraber bir cetvelde 'şakird' ifadesinden ve boylarının ölçülürken fesin çıkarılması tebligatından erkek olduğu anlaşılmıştır. Bu da darüleytamın bir de erkek şubesi olabileceğini göstermiştir. Çünkü erkek çocukları eğitim alma yaşındaysa kız çocukları ile aynı şubede bulunmuyordu. Bu cetvelde görüldüğü üzere erkek çocuklarının yaşı 8'dir.

Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi'nde tedavi görmekte iken elbisesinin tutuşması sonucu yanarak vefat eden Çağlayan İnas Darüleytamı öğrencisi yedi yaşındaki Müzeyyen bu şubenin öğrencisiydi. Kayıtlardan hastalığının çeşidini bulmak zor olsa da bir tahminde bulunmak mümkündür. Buna göre en fazla müptela olunan durum uyuz ve bit vakalarıydı.⁶²³

Çağlayan Darüleytamı'yla ilgili özellikle hastane kayıtlarından bilgi edinmek mümkündür. Haydarpaşa Darüleytam hastanesinde tedavi gören 409 numaralı Salih'in Çağlayan ana sınıfı etfalinden olduğu beyanı bunlardan biridir. Temmuz 1918 yılına ait olan bu belgede; sağlığına kavuşarak hastaneden ayrılan Salih isimli çocuğun, elbiselerinin kaybolması üzerine buradan sorumlu olanlar tazmin ettirilmesi ve Salih'in

⁶²³ BOA, MF. EYT. 13/57; 17/62; 16/43.

tekrar giydirilerek, şubesine gönderilmesi bildirilmektedir. Belgenin devamında bu olayın sık yaşanıyor olmasından şikâyet dile getirilmiştir.⁶²⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere belge ve çizelgelerde sadece Çağlayan İnas Darüleytamı olarak görülen bu şubenin ana sınıfı ve erkek şubesi olduğu muhakkaktır. Yine bir hastane belgesinde bu şubeyle ilgili şöyle bir ayrıntı vardır: “3 Mart 1920 tarihinde mübtela olduğu akciğer iltihabı hastalığından vefat eden 481 numaralı Halil Âdem’in vefatı” bildirilirken çocuk Çağlayan İnas Darüleytamı talebesinden şeklinde ifade edilmiştir. Bu durumda bu talebenin Ana Mektebi talebelerinden olabileceği⁶²⁵ gibi yaşının tespit edilememesinden dolayı bir erkek şubesinin de varlığını göstermektedir. Nitekim farklı şubeler olsa da bağlı oldukları ana şube Çağlayan İnas Darüleytamı şeklinde yer almıştır. Mütareke dönemi İstanbul darüleytamlarıyla ilgili önemli kaynaklardan birisi olan Anna Wellwes Brown’a ait “İstanbul’da Yetimhaneler” eseri de bu şubeden Çağlayan Kızlar Yetimhanesi olarak bahsetmekte ve 32 küçük erkek çocuğunun da burada bulunduğu yer alamaktadır.⁶²⁶

Eserde Çağlayan Darüleytamı’ndan şu şekilde bahsedilmektedir:

*“Kâğıthane vadisi üzerinde, imrahor erkekler yetimhanesinin yakınındadır. Açık hava oyunları için iyi olanaklara sahip bu binanın daha önceleri padişah sarayı olduğundan çok büyük salonları var, bu salonlar kapalı salon oyunları için kullanılıyor. Bu kurumda 510 kız ve 132 küçük erkek çocuğu barınıyor.”*⁶²⁷

İşgal dönemindeki yabancı devlet uygulamalarından biri de seyahat için vize uygulamasıydı. Manastır’dan İstanbul’a gelirken pasaportu Fransız diploması memurlarınca vize verilmediği bahanesiyle Sinekli’de (Silivri) trenden indirilen Çağlayan Sarayı Darüleytamı Müdiresi Hatice Hanım’ın İstanbul’a gelebilmesi için gerekli işlemin yapılması istenmiştir.⁶²⁸ O dönem emniyet raporlarına yansıyan bu

⁶²⁴ BOA, MF. EYT. 13/66. (6 Temmuz 1919) “...Çağlayan Ana Sınıfı etfalinden 409 numaralı Salih hastanenizde kesb-i ifâkat ederek şubesine iade edilmiş ise de hastanede bulunduğu esnada hârici elbisesinin ziya’a uğradığı anlaşılmış olduğundan bir çift eski kundura bir çift çorap bir ...ve bir fanilas, bir üst fanilas ve bir siyah paltodan ibaret olan harici elbisesinin ziya’ına sebebiyet verenlere tazmin ettirilerek tekrar hastaneye iade edilen Salih’e giydirildikten sonra şubesine gönderilmesi ve elbise ziya’ı meselesine artık nihayet verilmesi ve gayib olanların mutlaka alakadarlarına tazmin ettirilmesi ittihazı tavsiye olunur efendim”

⁶²⁵ BOA, MF. EYT. 16/82.

⁶²⁶ Anna Welles Brown, A.g.e.246.

⁶²⁷ Brown, A.g.e. s. 246.

⁶²⁸ BOA, DH. EUM. SSM.47/43

olaydan bu darüleytamın bayan müdüresi olduğu anlaşılmıştır. 1924 yılında Kâğıthanede bulunan Çağlayan Darüleytamı'nın bataklıklar arasında bulunması sebebiyle Zincirlikuyu'daki Yusuf İzzetin Köşklere nakledilmesi kararı alınmış ve taşınmıştır.⁶²⁹

Çağlayan Darüleytamı'nın önemli özelliklerinden biri de Safiye Ayla'nın yetiştiği darüleytam olmasıdır.⁶³⁰

4.1.8. Beykoz Darüleytamı

1916 yıllarına ait kayıtlarda Beykoz Darüleytamı'nın “*Eski Bahriye Mektebi*” olarak anılan binada faaliyet gösterdiği bulunmaktadır. Ancak bu dönemle ilgili talebe ve hizmetli sayılarına dair bilgi mevcut değildir. Beykoz Darüleytamı asıl adıyla da müsemma olan Beykoz Kasrı olarak da bilinen, Kavalalı Mehmet ve Sait Paşalar tarafından Kasr-ı Mecidiye ismiyle 200 dönüm arazi üzerine kurulmuştur. Ancak erkek talebeler için bahriye mektebi binasının tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Daha sonra içinde bulunan trahomlu talebelerin fazla sayıda olması nedeniyle darüleytamın bahriye mektebi binası “*Trahom Mektebi*”ne dönüştürülmüştür. Bu tarihten sonra Beykoz Darüleytamı

⁶²⁹ 30-18-1-1, 9/26-8 Sayı 531 Dosya 203/241, 9/5/1924

⁶³⁰ “*Cumhuriyet döneminin en tanınmış Türk kadın sanatçılarından olan Safiye Ayla Mısırlı Hicazîzade Hafız Abdullah Bey'in kızıdır. Safiye Ayla henüz doğmadan Abdullah Bey vefat etmiştir. Annesini de henüz üç yaşındayken kaybeden Safiye Ayla kimsesiz kalınca Sadabad Sarayı olarak inşa edilmiş Kâğıthane'deki Çağlayan Darüleytamı'na verilmiştir. İlkokulu bu kurumda bitirdikten sonra I. dönem Bursa milletvekilliği yapan Şeyh Servet Efendi tarafından evlat edinildi ve Bursa Muallim Mektebi'ne kaydoldu. 1932'de İstanbul Vali Yardımcısı Nuri Bey'in evinde verilen bir davette, Atatürk'ün huzurunda ilk kez şarkı söyledi ve kendisinin en beğendiği seslerden biri oldu. 1950'de besteci Şerif Muhittin Targan ile evlendi. Başta, açılışından itibaren İstanbul Radyosu olmak üzere Türkiye radyolarında sayısız konser verdi, beşyüzden fazla plak doldurdu. Büyük beğeni toplayan sesiyle ünü yurt sınırlarını aştı. Safiye Ayla'nın Çağlayan Darüleytamı yılları, işgal yıllarına rastlamaktadır. Çağlayan sarayının İstanbul'un fiili işgali sırasında darüleyama çevrilmesiyle özellikle kız çocuklarına ait bir şube olarak teşekkül ettirilmişti. 1924 yılına kadar faaliyet gösterdiği bilindiğinden Safiye Ayla'nın darüleytamdan ayrıldığı tarihler darüleytamın taşındığı tarihlerdir. 13 yaşında olduğu tahmin edilen Safiye Ayla bu tarihten sonra Darüleytam öğrencilerinin sınavla hak kazanarak girdiği Darülmuaalimata kaydolmuştur*”.

Anadolu'dan gelen trahomdan muzdarip çocukların aynı zamanda tedavi de gördüğü bir hastane hüviyetine bürünmüştür.⁶³¹ Bu durum kayıtlara şu şekilde geçmiştir:

“İstanbul Darüleytamların da Trahom denen göz hastalıklarından dolayı vaktiyle muayene yapılmış (793) talebe, 13 müstahdem ve 3 muallimin bu hastalıkla malul olduğu görülmüş, bunların heyet-i umumiyesinin Beykoz darüleytamına nakledilmek üzere teşebbüsatda bulunulmuştur. Beykoz darüleytamındaki sağlıklı talebeler diğer Darüleytamlara taksim edilmiş, diğer darüleytamlardaki hasta talebeler de bu Darüleytam'a getirilmiş. Kız Darüleytamlarından mevcut hastaların nakli de yapılmaktadır. Çünkü diğer darüleytamlar nakil için kadro müsait değildir. Mevcut 150 ye iblağ etmek suretiyle İstanbul'da bulunan sanat ve sin itibariyle bu Darüleytam'a verilmesi lazım gelen talebeyi Bigados Darüleytamına naklederek Beykoz Darüleytamının bir kısmı da bu trahomlu kızlara tahsis ediyoruz ve bunlar buradaki müessesatın fahtı tedavisinde olmak üzeredir. Bundan hariç olarak üzere ahvallı sıhhiye nokta-i nazarından İstanbul'da mevcut olan 2000 Darüleytam talebesinden 11 tane de veremli talebe vardır. Beykoz Darüleytamının maarif vekâletinden ayrılışından sonra sıhhiye ve muavenet vekâletine geçtiği anlaşılmıştır.”⁶³²

Babasının 1. Dünya savaşında şehit olmasından dolayı kız kardeşleriyle Samsun Darüleytamına yerleşen Hasan İzzetin (Dinamo) taşradaki darüleytamların İstanbul'a nakledilmesinden sonra Beykoz Darüleytamı'na yerleşmiştir. Savaş ve işgal yıllarına dair hatıralarını daha sonra yazdığı “Kutsal İsyan” kitabında anlatan Dinamo, Şehzadebaşı baskınıyla aynı gün Beykoz Darüleytamı'nda yaşanan baskından söz etmiştir.⁶³³

1921 yılına ait ders ve imtihan cetvellerinde Beykoz Darüleytamı bulunmamaktadır.

⁶³¹ Özer, S. (2014). Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)., Özkaya, H. (2016). Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 20(2), 77-84.

⁶³² Refik Saydam, “Trachoma”, *Türk Hijyen ve Tecrübe Biyoloji Dergisi* c.10, s. 3, Akın Matbaası Ankara 1950, s.311-322. https://www.journalagent.com/turkhijyen/pdfs/THDBD_10_3_281_464.pdf

⁶³³ “16 Mart 1920 Salı günü İngiliz askerleri tarafından kurşun yağmuruna tutulmuş minicik çocuklar Tokat bahçesine doğru koşuşarak canlarını zor kurtarmışlardır. Kışla içindeki yağ tenekeleri ve sair erzak süngülenerek delik deşik edip yenmez hale getirilmiş, aynı gün Şehzadebaşı Karakolu da basılmıştır”

4.1.9. Balmumcu Darüleytamı

Emlak-ı Hakaniyeden'dir. II. Abdülhamid zamanında çiftlik veliaht Mehmet Reşad Efendi'ye tahsis edilmiştir. II. Meşrutiyet'de V.Mehmet tahta çıktıktan sonra Balmumcu Çiftliğini halka mesire olarak açtırmıştır. 1918 yılında Sultan Reşad'ın ölümünden sonra Balmumcu Çiftliği ve Kasrı Saniye Sultan'a verilmiştir.

Kasrın işgal yıllarında İngiliz Generali Harrinton ve General Franklin'in işgaline uğradığı bilinmektedir.⁶³⁴ 1923'te savaşta şehit düşenlerin çocukları için açılan Balmumcu Darüleytamına 25 Mart 1925 tarihinde Ufak Köşk adı verilen daire de tahsis edilmiştir.⁶³⁵ Bu karar, saraylar komisyonu ile yapılan toplantı sonucunda, darüleytamlara ihtiyacı olan binaların tahsis edilmesi kararından sonra verilmiştir.⁶³⁶ 1928'de lağvedilmiştir.

Balmumcu Darüleytamı, yetim erkek çocukları için Yıldız semtinde tesis edilmiş 300 kapasiteli bir şubeydi. Şubedeki çocukların yaşları 4 ile 16 arasında değişmekteydi. Bununla birlikte şubede toplam çalışan sayısı da 65 kadardı.⁶³⁷

Tablo 69: Balmumcu Darüleytamı Yıllara Talebe Sayısı

Yıl	Talebe Sayısı	Memur ve Müstahdem Sayısı
1925	472	-
1921	300	65
1923-1924	472	-

Kaynak: Kıranlar, age, s.228.

4.1.10. Ortaköy Darüleytamı

İngilizlere ait Ortaköy Darüleytamı savaş sırasında düşman devletlerin müesseselerine el koyma kararından sonra içinde bulunan Ermeni yetimlerle birlikte devralınmıştır. İçindeki yetimlerin vilayet darüleytamına nakledildiği bilgisi olmakla beraber Ortaköy Darüleytamı ile bilgiler daha çok işgal yıllarına aittir. Daha çok Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi hasta talebe listesi içinde gördüğümüz Ortaköy Darüleytamı bu yıllarda Ortaköy Yalısı'nda hizmet vermekteydi. Mondros Mütarekesiyle İstanbul'un fiili işgali

⁶³⁴ BOA HR. İM 89/71 (Belge; Balmumcu kasrına darüleytam saatiyle verilmiş olan su bedelinin Darüleytam bütçesinden ödenmesine imkân olamadığından İngilizlerin kullandığı söz konusu su bedelinin kendileri tarafından ödenip ödenmeyeceğinin münasip bir dille sorulmasını içermektedir)

⁶³⁵ BCA 13 19 14, 203-30

⁶³⁶ BCA 13 20 6 122/27

⁶³⁷ Yasemin Okur, A.g.t., s. 54; Anna Welles Brown, A.g.e., s. 245; As,s.218.

aynı zamanda birçok güvenlik zafiyetini de beraberinde getirmiş, İstanbul'da asayişin bozulduğu emniyete intikal eden olayların arttığı bu dönem darüleytamlar da çeşitli olaylarla gündeme gelmiştir. 4 Temmuz 1337 tarihli tezkirede Ortaköy Darüleytamı'nda gece bazı kimseler tarafından tahribat yapıldığı bildirilmekteydi.⁶³⁸ Yine aynı şubenin İngiliz zabitleri tarafından silah ve cephane depolandığı şüphesiyle aranması da emniyet raporlarına yansımıştır.

Tablo 70: Ortaköy Darüleytamının Yıllara Göre Talebe Sayıları

	Ortaköy Erkek Şubesi	Ortaköy Kız Şubesi
Ekim 1921	420	
1925	700	
1923-1924	678	454

Kaynak: Kıranlar, age. s.95, 228.

Haydarpaşa darüleytam hastanesinin Aralık 1922 yılına ait aşağıdaki tablosunda Ortaköy darüleytam talebesinden 1 çocuğun vefatı kayıtlara geçmiştir.tablo aşağıdadır.

Tablo 71: Haydarpaşa Darüleytam Hastanesinin Hasta Tablesi

Tıb Mevaddı 1338 senesi Eylül ayının Duhûl ve Hurûc Cedvelidir							
Tarih		Mualecât-ı Dahiliye		Muâlecat-ı Hariciye		Tâyinât-ı Yevmiye	
Şubat	Şehr-i sabıkadan mürur	Duhûl	Yekûn	Hurûc	Vefât	Şehr-i âtiye mürur	Mûlahazat
Bebek	24	10	34	10		24	
Ortaköy	9	5	14	2	1	11	
Balmumcu	1	1	2			2	
Beykoz	13	11	24	19		5	
Yedikule	5		5	3		2	
İmrahor Zekûr	24	8	32	18		14	
Çağlayan	33	21	54	8		46	
Validebağı	15	5	20	8		12	
Müdüriyet-i Umumiyyeden	3		3			3	
Müstahdimin	1	1	2	2			
Yekûn	128	63	190	70	1	119	

Kaynak: MF. EYT.20/53

⁶³⁸ BOA, DH. İ. UM. EK. 122/72 (7 Temmuz 1921)

4.1.11. Validebağ Darüleytamı

İşgal yıllarında trohomlu çocuklara hizmet veren bir darüleytam olmakla beraber tedavilerinin de yapıldığı bir merkezdi. Özellikle işgal sırasında yaşanan bir olay darüleytamda hemşirelerin de görev yaptığını göstermektedir. Bu olay Beyoğlu Balıkpazarı Ermeni Kilisesi Papazı Shak ile Galata Ermeni Kilisesi'nde Ermeni muharrir komisyon kâtibi Çakıryan'ın iki İngiliz subayla beraber Üsküdar Validebağ Kasrı Darüleytam mektebi kızlar bölümünden iki hemşireyi alıp götürdüklerine dair arşiv kayıdır. ⁶³⁹ 1 Ocak 1918 tarihli bu belge mütareke evrakı olarak kaydedilmiştir.

31 Mayıs 1919 yılına ait Haydarpaşa Darüleytamı'nda tedavi gören Validebağ Darüleytam Şubesine kayıtlı 12 kız çocuğu bulunduğu kayıtlarda görülmektedir. Darüleytam Müdüriyeti tarafından 1 Haziran 1919 tarihinde hastane başhekimliğine gönderilen belgede 8 kız çocuğuna bit tedavisi uygulanması ve tedavi sonrası Validebağ Darüleytamı'na gönderilmeleri istenmektedir. ⁶⁴⁰

Tablo 72: Haydarpaşa Darüleytamında Tedavi Gören Validebağ Darüleytam Talebeleri

İsmi	Pederi	Memleketi	Hastalığı	Yaşı
Havva	İbrahim	Erzurum	Bit	14
Leman	Ahmed	Trabzon	Bit	14
Hayriye	Ahmed	Kayseri	Bit	10
Şerife	Ahmed	Kayseri	Bit	8
Saadet	İsmail	...	Bit	15
Hasena	Bekir	Kayseri	Bit	10
Sultan	Eşref	Bayburt	Bit	13
Hanife	..	Gümüşhane	Bit	13

“Bu çocuklar bu akşam hamama sokulup tamamen temizlendirilecek sonra boş yataklara yatırılacaktır. Yarın sabah Validebağına telefon edilerek ve boyları telefonda bildirilerek birer kat temiz çamaşır ve elbise ve büyüklere başörtü ve potiş? getirilecek ve hastane elbisesi çıkarılıp yeni getirilen elbise giydirilecek ve sonra Validebağı şubesine gönderileceklerdir”⁶⁴¹

Validebağ İnas Darüleytamı'nın kurucu müdürü Fazıl Bey olmakla beraber beş yıl kadar burada eşi Dürdane Hanım'la burada bulunan yetimlere hizmet vermişlerdir. Daha sonra

⁶³⁹ BOA, HR. SYS. 2705/5.

⁶⁴⁰ BOA, MF.EYT 12-86 (1 Haziran 1919).

⁶⁴¹ BOA, MF.EYT 12-86 (1 Haziran 1919).

Kazım Nami (Duru) Bey müdür olarak görev yapmışlardır. Dönemin tarihçilerinin verdiği bilgilere göre hem kız hem erkek öğrencilerden oluşan darüleytamda öğrenciler ayrı sınıflarda eğitim görmekteydiler. 1925 tarihinde mili emlaktan Atatürk'ün emri ve iradesiyle o zamanın Milli Eğitim Bakanı Necati Bey'in gayretleriyle Validebağı Maarif Vekâleti'ne armağan edilmiştir.⁶⁴² Cumhuriyetin ilanından sonra şehir yatı mektebine dönüştürülen Validebağ Darüleytamı, 1927 yılına kadar okul özelliğini korumuş ve cumhuriyetin ilanıyla farklı bir misyon elde etmiştir.⁶⁴³

4.1.12. Kâğıthane İmrahor (Emir-i Ahur) Darüleytamı

1919 yılına ait bir kayıta Kâğıthane Zekur Darüleytamında bulunan Ali isimli çocuğun darüleytama kabul edildiği tahkikat varakası ve darüleytamdan ayrılışını gösterir belgeler bir aradadır. Amcası “İraklı Mehmed çavuşun biraderinin oğlu olduğu ve kendisi infâk ve iâşeye muktedir olduğu bir daha Darul'leytama kayd ettirmeyeceğini” belirterek çocuğun kaydını almıştır. Belgeye göre Ali'nin 8 Temmuz 1916 yılında darüleytama kabul edildiği 1919 yılında da ayrıldığı anlaşılmaktadır.darüleytama yerleştğinde 7 yaşında olan Ali, 10 yaşında darüleytamdan ayrılmıştır.1916 senesine ait varakada babasını asker olduğu kayd edilmiş olduğu halde 1919 senesinde Ali'nin amcası tarafından teslim alınmış olması babasının şehit olduğu ihtimalini güçlendirmiştir.⁶⁴⁴

Aşağıda Kağıthane Darüleytamı'na ait 15 Ağustos 1920 tarihli muayene cetveli bulunmaktadır. Bu muayeneler Haydarpaşa Darüleytam Hastanesinden gelen doktorlar tarafından yapılmış olan genel kontrollerden biridir.

Tablo 73: Kağıthane İmrahor (Emir-i Ahur) Darüleytamı Talebesinin 15 Ağustos 1336 Muayene-İ Sıhhiyeleri Neticesini Gösteren Defter

Numarası	İsmi	Tevellüdü	Sikleti (kilo)	Ahval-ı hazır-ı sıhhiyesi
87	Halid	325	28	İyidir
93	Mustafa	326	26	İyi kolik...
95	Şükrü	326	25	İyi
96	Ahmed	326	25	Zayıf
97	İrfan	323	26,5	İyi
100	Mehmed	323	34	İyi
102	Osman	323	33,5	İyi
147	Rahmi	323	28	Zayıf

⁶⁴² Ş. Turan, Validebağı Öğretmenler Kampüsü, *İstanbul Eğitim ve Kültür Dergisi*, 1.2(2011), s. 71.

⁶⁴³ Turan, agm. s..71

⁶⁴⁴ BOA, MF. EYT 11-20

191	Ahmed	324	30	İyi
199	Fehmi	322	31	İyi
200	Ahmed	322	58	İyi
		İkinci sınıf		
1	Ali	317	41	İyi
4	Vehbi	322	43	Zayıf
5	Akif	322	46,5	İyi
13	...	323	34,5	İyi
25	Ferid	324	29,5	Zayıf
26	Ziya	325	24	Çok zayıf
28	Ali	325	28	Zayıf
29	Hasan	324	34	İyi
30	İsmail	324	32	İyi
31	Fehmi	326	33	İyi
32	Ahmed Sırrı	324	26	Zayıf
33	Hasan	325	32	İyi
34	Abdulkadir	325	28	Zayıf
35	Mehmed	326	28	İyi
36	Mehmed	327	25	İyi
	Şevket	326	28	iyi
	Yusuf Ziya	327	26,5	İyi kolik..
	Rıza	326	26	İyi
	Hamid	324	30	Zayıf
	Ferhad	325	24	İyi
	Mehmed Ali	323	37	İyi
	Ali Cemal	326	23,5	Çok zayıf
	Bayram	325	24,5	Zayıf
	İbrahim	326	29,5	İyi kolik..
	Cafer	325	30	İyi
	Osman	326	25	Çok zayıf
	Hayati	323	32,5	Çok zayıf
	Sami	324	28	İyi
	Nuri	323	27	Zayıf kolik...
	Niyazi	327	26,5	İyi
	İsmail	325	34	İyi
	Muhyiddin	324	28,5	İyi sol ayağı ?..etmiştir
	Cemal	325	25	Zayıf
		Birinci Sınıf 1.şube		
11	Hasan	325	27	İyi
12	Ahmed	324	27	Zayıf kolik..
16	Mustafa	323	27	Zayıf
19	İbrahim	327	25,5	İyi kolik...
48	Ali	328	22,5	Zayıf
64	İbrahim	325	26,5	Çok zayıf
66	Mehmed	327	28	İyi
72	Ferid	325	26	İyi
74	Mehmed	324	29,5	İyikolik..
81	Hasan	324	32,5	İyi
90	Bekir	328	25	İyi
99	Osman	324	29	İyi
104	Mehmed	326	27,5	Haydarpaşada tedavide
208	Osman	327	27	İyi
209	Orhan	328	22	İyi
210	Şemseddin	329	25	İyi

211	Abdulcebbar	328	27	İyi
212	Beşir	327	25	İyi, kolik..kalb
222	Seyfeddin	327	33	İyi, kolik..
223	Hüseyin	326	18	Zayıf
Mukayyid talebe 199 dur 15 Ağustos 1336				

Kaynak: BOA, MF. EYT. 17/62. (15 Ağustos 1920)

15 Ağustos 1920 yılına ait olan bu belgede 64 talebe muayene edilmiştir. Talebeler 7- 15 yaşları arasındadır. Üçüncü, ikinci ve birinci sınıf öğrencileri oldukları belirtilmiş olmakla beraber dördüncü sınıf öğrencilerinin bulunmaması muayenenin yapıldığı sırada darüleytamda olmadıklarını göstermektedir. Bu durumda bu talebelerin çeşitli sanayii kollarında çalışmakta oldukları söylenebilir. Genel durumuna bakıldığında durum sıklıkla zayıflık ve kolik⁶⁴⁵ olarak tanımlanmıştır. Talebelerin yalnızca yarısı iyi durumdadır. Bir talebe de Haydarpaşa Hastanesinde tedavi altındadır.

4.1.13. Hardarpaşa Darüleytam Hastanesi

1919 Senesine ait bir belgede “*şuheda-yı askeriye'nin yetim kalan çocukları için küşad edilmiş olan Haydarpaşa Darüleytamı Hastanesinin*” ifadesinden bu hastanenin darüleytam bünyesinde olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴⁶

İlk başhekimisi Hasan Ferit (Cansever) Bey'in⁶⁴⁷ gayretleriyle 1919 yılında faaliyete başlayan Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi Osmanlı Devleti'nin en zor zamanlarına tanık oldu. Savaş ve mağlubiyetin hemen ardından başlayan işgal ve göç siyasi birçok sonucu doğurduğu gibi İstanbul'un içine düştüğü ekonomik ve sosyal buhranı bu kurum

⁶⁴⁵ Kramp tarzında ağrı

⁶⁴⁶ BOA, MF. EYT. 13/141.

⁶⁴⁷ Hasan Ferit Cansever (d. 1891, İstanbul – ö. 20 Haziran 1969, İstanbul), fikir adamı, tıp doktoru ve yazar. Türk Ocakları'nın kurucularından ve genel sekreterlerindendir. Anadolu'da sıtma ile savaş mücadelesinin öncülerindedir. 1944 Türkçülük Davası'nda yargılanıp beraat etmiştir. Mimar ve şehirçi Turgut Cansever'in babasıdır. 1914'te Tıbbiye'den mezun oldu. 1. Dünya Savaşı'nda Sina Cephesi'ndeki Hilâli Ahmer Hastanesi'nde başhekim olarak görevlendirildi. Haydarpaşa'da Dârü'l-Eytâm Merkez Hastahanesi'ni kurarak başhekimliğini yürüttü. 1919'da Darüleytam Hastanesi başhekimliğinden ve İstanbul'dan ayrıldı, Milli Mücadele sırasında Antalya'ya İl Sağlık Müdürü olarak tayin edildi. Bir buçuk yıl sonra Kayseri Zincidere'de kurulan Darüleytam müdürlüğüne getirildi; ardından Adana Hükümet Tabipliği ve Hükümet Hastanesi başhekimliğine tayin edildi. Gerek Antalya'da gerekse Adana'da, o dönemin en önemli ve öldürücü hastalığı olan sıtma ile savaştı, başarılı sonuçlar aldı. Son yıllarını serbest hekimlik ve gıda araştırmaları yaparak İstanbul'da geçiren Cansever 20 Haziran 1969 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetti. S arı Tehlike (1924), Ocak Mesaisi Hakkında 1927 Kurultayına Arz Edilen Tekliflerim (1927), Tevrat'a Nazaran Yakın Şark'ta Yamyamlık (1952), Gıda Tarihi ve Modern Gıda Bilgisi (6 cildi) Türkçülük Nedir (1959). Bknz:)Türk Milliyetçiliği Tarihinde Büyük Kavga İlhan E. Darendelioğlu Burak Y. 3.Baskı İstanbul 1994 s.121-124, Türkiye'de Kim Kimdir? Dr. Abdullah Nebioğlu, Nebioğlu Y. İstanbul 1961 s.720, Türk Sağı Sözlüğü Hüdavendigar Onur Burak Y. İstanbul 2001 s.125.

belgelerinden de görmek mümkündür. İstanbul da işgal döneminde fiyatların % 400 arttığı düşünüldüğünde çocukların iaşelerini sağlamak, ilaç temin etmek, onlara hiç değilse bir kat elbise giydirebilmenin zorluğu daha iyi anlaşılabilir. Tüm bu imkânsızlıklara rağmen çocuklara ihtimam gösterilmesinin en önemli örneklerini veren Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi bu yönüyle günümüzdeki birçok sosyal devlet uygulamasına kendi içinde önemli örnekler sunar.

Bu döneme ait kaynaklar incelendiğinde bu kurumun; hasta çocukların tedavi edildiği bir hastane olmanın yanında, hastanenin idari heyeti tarafından diğer darüleytam şubelerinin sağlık faaliyetlerinin denetlendiği, gerekli durumlarda tavsiyelerin yapıldığı ve kurum personelinin soruşturulmasının talep edildiği bir kurum olduğunu göstermiştir.

4.1.13.1. Darüleytam Şubelerinin Sağlık Faaliyetlerinin Denetlemesi

Merkezden yani İstanbul'dan yurttaki tüm darüleytam şubelerine gönderilen yazı, emir ve belgelerden darüleytam şubelerinin muhtemel durumlara hazırlık yapması, karantina uygulaması hakkında bilgi, salgın hastalık durumlarında yapılacak uygulamaları içeren belgelerden şubelerin merkezden yönlendirildiği görülmektedir. Bu durum Haydarpaşa Darüleytam hastanesinin darüleytamların genel sağlık faaliyetlerinden sorumlu olduğunu göstermektedir. Bu durum özellikle bu döneme dair kısıtlı bilgilerin olduğu taşradaki darüleytamların lağvedilmeden önceki faaliyetleri hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

Darüleytamların genel sağlık faaliyetleriyle ilgili en önemli uygulama her darüleytam talebesi için muayene-i tıbbiye cüzdanının oluşturulmasıydı. Bu cüzdan; çocuğun fiziki özelliklerden, hafızasının kuvvetine, aşılardan, geçirdiği hastalıklara kadar her şeyi öğrenmenin mümkün olduğu bir cüzdandır. Çocukla birlikte gittiği her yere taşınan bu bilgiler devamlı güncellenmekteydi. Darüleytam doktorları tarafından hazırlanan ve belirtilen kriterler doğrultusunda doldurulan bu cüzdanlarla hem kurumun sağlık faaliyetleri denetlenmiş hem de çeşitli istatistikler oluşturarak sık rastlanan rahatsızlık ya da vukuatlara çözüm yolları aranmıştır. Her bir şubenin darüleytam umum müdürlüğüne

göndermiş olduğu bu muayene cetveli yine Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi Baştabipliği tarafından değerlendirilmekteydi.⁶⁴⁸

Darüleytam talebesinin sıhhat cetveli ay ay kaydedilmiş, başında yara var mı, gözünün durumu, uyuz hastalığı, kulak iç ve dış hastalıkları var mı, zayıf mı, kilolu mu gibi sorulara cevap veren bir cetvel hazırlanmıştır. Diğer kısımda yine ay ay çocuğun boyunun uzunluğunu gösteren çizelge ile yıl içinde ne kadar uzadığını gösteren bilgiler mevcuttur. Ayrıca kilosunu gösteren sıklet cetveli hemen altında yer almaktadır. Darüleytam şubeleri doktorları tarafından tutulan bu kayıtlar belirli aralıklarla genel müdürlüğe gönderilmiş ve Haydarpaşa Darüleytam hastanesinin bilgilerine sunulmuştur. Aşağıdaki tabloda Kâğıthane İmrahor Darüleytamından Haydarpaşa Darüleytam Hastanesine gönderilen talebelerin durumlarını gösteren muayene cetveli gösterilmiştir.

Tablo 74: Haydarpaşa Darüleytam Hastanesine Sevk Edilen Öğrenciler

Numarası	İsmi	Tevellüdü	Sikleti	Ahval-i Hazira-i Sıhhiyesi
87	Halid	11	28	İyidir
93	Mustafa	12	26	İyi kolik
96	Ahmed	12	25	Zayıf
97	İrfan	9	26,5	İyi
192	Mehmed	8	25,5	Zayıf
225	Onur	8	22,5	Zayıf, terkofis
101	Ali Osman	9	26	İyi, iltihap
111	Ali	10	28	İyi, uyuz
103	Mehmed	9	23	Haydarpaşa'da
132	Süleyman	9	28,5	İyi, sol gözünde
215	Osman	10	25	Çok zayıf
	Muhuddin	8	28,5	İyi, sol ayağı
177	Salih	11	21,5	Haydarpaşa'da
212	Deşir	9	25	İyi, kolik, kalp
258	Seyfettin	9	22	İyi

Kaynak: BOA, MF. EYT. 17-62.(Belgenin aslı 400 çocukla ilgili bilgiler içermekle beraber yukarıdaki tablo her yaş grubundan alınan bir örnektir)

Öğrencilerin numarası, yaşı, kilosu, ahval-i sıhhiyesi bu cetvelde mevcuttur. Genel durumlarının ve ahval-i sıhhiyelerini iyi, zayıf, vasat şeklinde belirtilmiş olmakla beraber vücudundaki belirgin yara izleri de cetvelde belirtilmiştir. Mekteplerde sıklıkla görülen bazı durumlar umum müdürlüğün şubeleri ikaz etmesine belli durumlarda yaptırım uygulamasına neden olmaktaydı. Oluşturulan bu cetveller umum müdürlüğüne belirli aralıklarla gönderilmiş, geciktiren şubeler ikaz edilmiştir.⁶⁴⁹ Cetvellerden edinilen

⁶⁴⁸ BOA, MF. EYT. 11-4.

⁶⁴⁹ BOA, MF. EYT. 18/52.

malumat üzerine bazı şubelerin ikaz edildiği görülmektedir. Uyuz vakalarının çokluğu nedeniyle uyarılan Çağlayan Darüleytamı'nda, hamamının kullanılmadığı anlaşılmış ve bu minvalde uyuz vakalarının sonlandırılmadan çocukların nizamının temin edilemeyeceği ifade edilmiştir.⁶⁵⁰ Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi tarafından, mekteplerde uyuz ve bit mücadelesi için tedrisata ara verilmesi ve her şube için bir heyet-i sıhhiye oluşturulması istenmiştir. Bu heyet kurum muallimlerinden oluşturularak bu mücadeleye memur kılınmışlardır.⁶⁵¹

Uyuz ve bit problemi en çok karşılaşılan sağlık problemi olmakla beraber bulaşıcı olması ayrı bir problemi ortaya çıkarıyordu. Talebelerin hamama götürülmesinden, yatak takımlarına kadar değiştirildiği hamam çıkışında talebelere yeni elbiselerin hazır edildiği anlaşılmıştır. Bu ve benzer uygulamalara rağmen mekteplerde en çok rastlanan vakaların uyuz ve bit vakaları olduğu görülür. Her darüleytama ait olan ve Haydarpaşa Darüleytamı'na gönderilen muayene cetvellerinde ve Haydarpaşa'da tedavi gören talebelerin hastalık nedenlerinde uyuz ve bite bağlı rahatsızlıklara sıklıkla rastlanmaktadır. Kâğıthane İmrahor Darüleytamı, Balmumcu Darüleytamı ve Validebağ Darüleytamına ait muayene cetvellerinde öğrencilerin bazılarının Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi'nde ilgili hastalıklarından dolayı tedavi altında olduğu görülmüştür.⁶⁵²

4.1.13.2. Darüleytam Talebelerinin Tedavisi

Darüleytamlar'da hasta çocukların tedavi edilmesinde izlenen yol hastane başhekimliği ve Darüleytam Müdüriyeti arasındaki yazışmayla başlamaktaydı. Tedavi talebiyle müdüriyete bildirilen hasta çocuk bir yazıyla hastaneye gönderilmiştir.⁶⁵³ Aşağıda bir örneği bulunan bu belgede görüleceği gibi önce çocuğun ismi geldiği şube ve hastalığı belirtilmiştir.

⁶⁵⁰ BOA, MF. EYT. 11/6.

⁶⁵¹ BOA, MF. EYT. 10/55.

⁶⁵² BOA, MF. EYT. 13/57; 17/62; 16/43.

⁶⁵³ BOA, MF. EYT. 12/70.

Haydar Paşa Hastahanesi Ser-Tabâbet-i Behiyyesine
İzzetlü Efendim
Polis müdüriyetinden vürud eden Hacer ... Çağlayan Darüleytamına kayd ve kabûl edilmiş ve mezbure gözlerinden muzdarip olduğundan tedavi için hastanenize gönderilmiş olmakla kesb-i afiyet edince dâr-ı mezkûra iadesi lüzumu beyan olunur Efendim
26 Mayıs 1335
Müdür-ı Umumi namına Muavin

Haydarpaşa Hastanesi yalnızca İstanbul'daki talebeler için değil bulunduğu şehirde yeterli ölçüde tedavi olamayan tüm Darüleytam talebelerinin de sevk edildiği bir hastaneydi. Aşağıdaki tabloda Haydarpaşa Darüleytam hastanesinde gün itibariyle tutulan talebelerin sayılarını gösteren cetvel bulunmaktadır. Bu cetvelde; 1919 yılında başta İstanbul'daki Darüleytam şubeleri olmak üzere yurdun çeşitli yerlerindeki Darüleytam şubelerinden gelen Darüleytam öğrencilerini görmek mümkündür.

Tablo 75: Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi Günlük Cetvel

	Kız	Erkek	Yekûn
Validebağ	12	-	12
Bebek	-	23	23
Ortaköy	-	13	13
Balmumcu	-	11	11
Çağlayan	33	13	56
Kâğıthane Zekûr	-	2	2
Yedikule	-	6	6
Edirne	-	1	1
Niğde	1	2	3
Sekül?	-	-	-
Merzifon	2	1	3
Aşair ve Muhacirin Müdüriyetinde	12	4	16
...saireden gelen			4
TOPLAM			127

Kaynak: BOA, MF. EYT. 12/96.

Yukarıdaki tablo hastanedeki kalan talebelerin çeşitliliğiyle ilgili bilgi verir. Aynı tarihlerde taşradan nakil işlemleri de devam ettiğinden listede yer alan İstanbul dışındaki talebelerin hasta olarak Haydarpaşa Hastanesi'ne sevk edildiği anlaşılmaktadır. Darüleytam talebelerinin İstanbul'a sevkleri sırasında hasta olanların da herhangi bir şubeye kayıt olmadan Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi'ne sevk edildikleri bilinmektedir. Yukarıdaki talebelerin bu durumda olması da muhtemeldir. Hastaneye sevk edilecek her bir öğrenci için hazırlan bir belge ile sevk gerçekleşmiş, belgede

talebelerin yaşları, numaraları, babasının adı, talebenin adı, yaşı ve geldiği mektebi bulunmakla beraber hastalıklarıyla ilgili bir malumat yoktur. Örnek olarak Mardin ve Diyarbakır'dan sevk edilen hasta talebeler verilebilir. Sevkedilen 27 talebenin hasta olarak nasıl bu kadar uzun bir yolu geldikleri ve ne şartlarda yolculuk yaptıklarıyla ilgili bir bilgi olmamakla beraber çocukların yaşları 9-14 arasındadır.

Tablo 76: Diyarbakır ve Mardin Talebesinden Hastaneye Gönderilenler

Pederinin ismi	Numarası	İsmi	Mektebi	Yaşı	Mektebi
Mehmed	452	Muhyiddin	Malazgird	13	
Hasan	399	Cemal	Bitlis	10	
Hasan	397	Abdullatif	Bitlis	14	
Ahmed	417	Davud	Mardin	14	
Ahmed	417	Ferruh	Bitlis	13	
Cebrail	96	Fahri	Diyarbakır	14	
Şakir	17	Ömer	Van	14	
Ahmed	283	...	Van	13	
Ali	57	Osman	Van	12	
Hurşid	107	İbrahim	Van	11	
İbrahim	358	Abdullatif	Van	12	
Nureddin	38	İhsan	Van	-	
Abdullah	124	Mustafa	Van	11	
...	463	Hüseyin	Van	11	
Mustafa	381	Sıtkı	Diyarbakır	12	
...	382	Cemil	Bitlis	12	
Asakir	383	Kamil	Ardış	9	
Abdullah	384	Mehmed	Diyarbakır	9	
Ahmed	385	Nusret	Van	9	
Raşid	386	Şefik	Van Diyarbakır	10	
Celil	389	Üveys	Van	13	
Şerif	390	İsmail	Van	14	
Derviş	391	Mehmed Emin	Van	14	
Mehmed	392	Halil	Ahlat	10	
...	393	Cemil	Palo	12	
Mustafa	394	Danyal	Erdeş	9	
Yusuf	395	İsmail	Van, Mardin	10	

Kaynak: BOA, MF, EYT. 10/12.

Bu belgeden de anlaşılacağı gibi tüm darüleytamların İstanbul'da toplandığı 1919 tarihinden sonra, darüleytamlardaki mevcut öğrenci sayısında da büyük artış oldu. Sağlık faaliyetleri konusunda oldukça ağır bir yükü kaldırmaya çalışan Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi'de bu aşırı kalabalıktan nasibini almıştır. Baştabiplik tarafından şubelere gönderilen bir yazıyla hastaneye talebe gönderilmeden önce bildirilmesi, hastane koşullarının belli bir nizama göre tanzim edildiğinden hastalığın çeşidinin de haber

verilmesi istenmiştir. Acil durumlar istisna olmak üzere boş yatak olup olmadığının sorulması tavsiye edilmiştir.⁶⁵⁴

Haydarpaşa Darüleytamı kayıtlarında en sık raporlardan biri de haftalık sayım sonucu yapılan istatistiktir. Oluşturulan tablo ile yatan çocuk sayısı şubelere ve hastalığın çeşidine göre kaydedilmiştir. Buna göre bir sonuca ulaşılmaya çalışıldığı düşünülebilir. Oluşturulan tablolara bakıldığında bile şube ile ilgili bir yargıya ulaşmak mümkün görünmektedir. Nitekim tutulan bu kayıtlar sonucu Bebek Darüleytamı'nda kırık çıkık vakalarına sıkça rastlanması üzerine darüleytam şubesinde tahkikat yapıldığı görülmüş, bunun nedeni ile ilgili izahat istenmiştir. Aynı şubenin firar eden çocukları müdürlüğe haber vermemiş olması da firarların nedeninin dayak olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.⁶⁵⁵ Tahkikatın akabinde Bebek Darüleytamı'na gönderilen bir yazıyla çocukların kesinlikle dövülmemesi ve sorumluların şediden cezalandırılacağına dair bir ikaz dikkat çekmektedir.⁶⁵⁶ Yine tutulan bu istatistik sonucu bir darüleytam şubesinde uyuz ve bit vakalarının çokluğu dikkat çekmiş yine yapılan tahkikat sonucunda mektebin hamamının bozuk olduğu ve talebelerin uzun zamandır banyo yapamadığı anlaşılmıştır.⁶⁵⁷ Sorumlulardan bir an önce tamiratın yapılmasına dair emir ve beraberinde durumla ilgili bilgi alınmak istenmesi de bunun yalnızca bir ikazdan ibaret olmadığını göstermiştir.

4.1.13.3. Haydarpaşa Darüleytam Hastanenin Tedbire Yönelik Faaliyetleri

Sağlık faaliyetleri düşünüldüğünde tedavinin yanı sıra şüphesiz koruyucu tedbirler de önemlidir. Çocukları hasta etmemek ve sağlıklarını korumak adına yapılan bu faaliyetler yine savaş dönemi olduğu düşünüldüğünde oldukça dikkat çekmektedir. Bu tedbirler bazen salgın bir hastalıktan çocukları koruma şeklinde kendini gösterirken bazen de besin takviyesi şeklinde görülmüştür.

Hastanede yatan talebelerin hastalığa karşı daha iyi korunması lüzumu üzerine Haydarpaşa Darüleytamı'nda yatan hasta talebeler için alınan bir karar o dönem şartları düşünüldüğünde dikkat çekicidir. İstanbul'da görülen kolera vakası sebebiyle bir heyet-i

⁶⁵⁴ BOA, MF. EYT. 11/130.(14 Nisan 1919).

⁶⁵⁵ BOA, MF. EYT. 17/108.

⁶⁵⁶ BOA, MF. EYT. 17/93 (17 Şubat 1921)

⁶⁵⁷ BOA, MF. EYT. 11/6.

sıhhiye oluşturmak lüzumu görülmüş buna binaen hastaneye; hasta talebeler için içme suyu taşımak fikrinde karar kırılmıştır. Buna göre içme suyu hastaneye alınan demirbaş listesine kaydedilen damacanalara vasıtasıyla olacaktır. Bu damacanalara her biri için dörder yüz kuruş ödenmiş ve 20 adet damacana temin edilmiştir. Bu damacanalara Validebağ Darüleytamı'na ait arabalardan birinin su nakli için her an hazır bulunmasıyla taşınması şeklinde kararlaştırılmıştır.⁶⁵⁸ Bu kararın İstanbul'daki kolera salgını sonrasında Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi'nde heyet-i sıhhiyenin hazır bulunduğu toplantı sonrası alındığı görülmektedir.⁶⁵⁹

Haydarpaşa Darüleytamı belgeleri arasında özellikle dönemin ekonomik şartlarının yetimler üzerindeki etkilerini görmek adına önemli bilgiler içerir. Bunlardan en önemlilerinden biri de hastanede kalınan süre boyunca hastane elbisesi giyilmesi nedeniyle tedavi için gelen çocukların gelirken getirdikleri eşyaların taburcu olurken kaybolduğunun anlaşılmasıdır. Özellikle harici elbiseler için (çorap, pantolon, ayakkabı) sıklıkla yaşanan bu durum bir takım tedbirleri de beraberinde getirmiştir. Tedavi için gelen çocukların üzerindeki elbiseler tek tek deftere kaydedilmiştir. Bu defterden bir örnek aşağıdadır:

Tablo 77: Bebek Darüleytamı'ndan Gönderilen Talebelerin Üzerlerindeki Elbise Miktarını Mübeyyin Defter ⁶⁶⁰

Numara	Adı	Ceket	Pantolon	Don	Fanila	Fistan	Çorap	Ayakkabı
281	Fahri	Yün ceket	Yün	1	1	-	1	1
274	Âgah	//	//	1	1	-	-	-
316	Osman	//	//	1	-	1	1	-
129	İrfan	//	//	1	1	-	1	-
278	Hüseyin	//	//	1	-	1	-	1
172	Hasan	//	//	1	1	-	1	-
174	Ahmed	//	//	1	1	-	-	1
185	Tevfik	//	//	1	1	-	-	-
260	Receb	//	//	1	1	-	1	-
264	Abdullah	//	//	1	1	-	-	-
233	Mustafa	//	//	1	1	-	1	-
370	Mehmed	//	//	1	1	-	1	1
417	Beşir	//	//	1	1	-	1	-
226	Reşad	//	//	1	1	-	1	1
183	Nusret	//	//	1	1	-	1	-

⁶⁵⁸ BOA, MF. EYT. 14/20.

⁶⁵⁹ BOA, MF. EYT. 14/02 (14 Ağustos 1335, 14 Ağustos 1919).

⁶⁶⁰ BOA, MF. EYT. 13/66.

428	Mehmed İlyas	//	//	1	1	-	1	1
380	Hasan	Keten ceket	Keten	1	-	1	1	1
148	Şuayb	//	//	1	-	1	1	1
475	Mehmed Ali	Yün ceket	Yün	1	-	1	1	1
455	Osman	//	//	1	-	1	1	1
354	Ali	Keten ceket	Keten	1	-	1	1	1
484	Hüseyin	Yün ceket	Yün	1	-	1	1	1
502	Hüseyin	//	//	1	-	1	1	1
-	Ömer	//	//	1	1	-	-	-
Yekûn		29	29	30	21	9	23	15

Kaynak: BOA, MF. EYT. 13/80.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde hastaneye tedavi için gönderilen 21 talebenin 15'inde ayakkabı olduğu görülmektedir. Ceket, pantolon, don, fanila, fistan, çorap ve ayakkabı olarak belirlenen elbiseerin hepsine birden sahip olan çocuk yoktur. Çorap ve ayakkabıya aynı anda sahip olan çocuklar olduğu gibi, hem çorapsız hem ayakkabısız çocuklar da vardır. Bu çocukların aynı şubede olması elbiselerin eşit olarak paylaştırılmadığı anlamına gelebilir. Ancak bu şubeye gelmeden önce çocukların başka şubelerden buraya sevk edildikleri düşünüldüğünde daha önce kaldığı darüleytamda elbiselerin üzerine zimmetlendiği düşünülebilir.

Darüleytam talebelerinin dışarı çıkmalarının dahi sıhhatleri ve terbiyeleri bakımından sakıncalı görülmesine tüm ihtimam ve tedbirlere rağmen bazı acı olayların yaşanmasının önüne geçilememiştir. Olayın gerçekleştiği yer; Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi'dir. Çağlayan Kız Darüleytamı talebesi Müzeyyen isimli 7 yaşındaki kız çocuğunun hastanede tedavi altındayken elbisesinin tutuşup yanması sonucu vefat etmesine binaen, bir tahkikat komisyonu oluşturulmuş Müzeyyen isimli kız çocuğunun ölümünden sebep olan kazadan, vazife yerlerinde bulunmayarak ilk yardımı yapamayan doktor sorumlu tutulup cezalandırılmıştır. Sorumlu tutulan diğer kişiler koğuş hemşireleriydi. Mesul olan doktor, koğuş hemşiresi, koğuş hademesinin idareten cezalandırılmasının uygun görülmesi karara bağlanmıştır.⁶⁶¹ Sağlıklı olarak darüleytamlara kaydedilen talebelerin bu hallerinin devam etmesi adına yapılan faaliyetlere rağmen ölüm olaylarına da rastlanmaktadır. Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi'nde tedavi gören ve vefat eden

⁶⁶¹ BOA, MF. EYT. 17/38.

çocuklara baktığımızda en önemli nedenin akciğer iltihabı olduğu görülmüştür. Vefat eden talebelerle ilgili kayıtlara Darüleytamların İstanbul'a naklinden sonraki süreçte ulaşmak daha kolaydır. Ancak darüleytamların taşrada faaliyet gösterdiği yıllarda hastalanan ve vefat eden talebelerle ilgili bilgi oldukça azdır.

Tablo 78: Tıb Mevaddı 1338 senesi Temmuz Duhül ve Hurüc Cedvelidir

Tarih		Mualecât-ı Dâhiliye		Muâlecat-ı Hariciye		Tâyinât-ı Yevmiye	
Şubat	Şehr-i sabıkadan mürûr	Duhûl	Yekûn	Hurûc	Vefât	Şehr-i âtiye mürur	Mülâhazat
Bebek	16	23	39	11		28	
Ortaköy	5	5	10	3		7	
Balmumcu	3	2	5	4		1	
Beykoz	13	15	28	20		8	
Yedikule	7	5	12	7		5	
İmrahor Zekûr	7	16	23	10		13	
Çağlayan	31	8	39	10		29	
Validebağı	14	8	22	4		18	
Müdüriyet-i Umumiyeden	3	5	8			8	
Müstahdimin	2	2	4	3		1	
Yekûn	101	89	190	72		118	

Kaynak: BOA, MF, EYT. 20/37.

4.3. Cumhuriyet Dönemi Darüleytamlar

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık son 10 yılına tanıklık eden bu kurum İstanbul'da ve taşrada, kalan son parçalarıyla varlığını cumhuriyet döneminin ilk yıllarına dek devam ettirmiştir. Önce yeni darüleytam açılması ile ilgili vilayetlerden gelen talepler reddedilmiş sonra da bazı darüleytamlar birleştirme şeklinde küçültülmüştür. Memleketin muhtelif yerlerinde bulunan darüleytamların merkezden idaresi ve teftişinin kabil olamayacağı sebebiyle vilayet şubelerinin birçoğunda ortaya çıkan bu durum âdem-i intizam şeklinde olacağından kötüleşmesinin önüne geçilemeyeceğine dair kanaat, darüleytamların beklenen gayeyi elde edemediği yönündedir. Ne var ki, savaş hukukuyla yabancılardan devralınan yetimhanelerin sayısı 100'ü geçtiği halde bunlardan ancak 65'i tahsis edilen gelirler sayesinde ayakta kalabilmiştir. Yabancı darüleytamların devralındıktan sonraki masrafları vilayet hususi bütçelerine gönderilen havalenamelerle karşılanmaya çalışılmış ancak bu yeterli olmamıştır.⁶⁶²

⁶⁶² BOA, DH, UMVM. 70/1 (20 Mayıs 1915).

Darüleytamların kapanmadan önce yaşadığı ekonomik sıkıntıyı birçok arşiv belgesinde görmek mümkündür. Bunlardan bir tanesi de 19 Aralık 1921 tarihine aittir. Darüleytam Umum Müdürlüğü'yle Mâliye nezâreti Düyûn-ı Umûmiye ve Muamelât-ı Nakdiye Müdüriyet'i arasındaki yazışmalardan ibaret bu dilekçe 14 bin lira olarak söz verilen ancak 9000 lira olarak ödenen ve bir müddetden beri de 1500 lira kırpılarak en sonunda da 5000'er lira ancak ödenen tahsisatla ilgilidir. Dönemin Darüleytam Müdürü Selahattin (Öksüzcü) Bey tarafından yazıldığı anlaşılan bu dilekçe duygusal yönü ağır basan bazı gerçeklikleri ortaya koymuştur:

“Geçen haftada 14 bin liralık ihtiyâca mukâbil hazine-i mâliyeden 9 bin liralık te'diyesine söz verilmiş ve bununla idâre-i maslahat edilmesine elden geldiğini ifade edilmiştir. Yettiği kadar çalışılmakta bulunmuş ise de bir müddetten beri bu miktardan dahi 1500 lira kırpılmakta olduktan başka son haftalar dahi 4'er bin lira noksasıyla 5'er bin lira olarak tesviye kılınmıştır.

Ma'lum-ı devletleri olduğu üzere binlerce çocuğu ihtivâ eden darüleytamların ihtiyâcı, ihtiyâcat-ı sairenin hiçbirisiyle kâbil-i kıyas olamayacak derecede mühim ve hayâtidir. Hazine-i devletten te'diye olunan parada doğrudan doğruya yetimler için ber-mûceb-i kanun toplanılmakta bulunan fakat ahvâl-i mâliye mûcebince maliye hazinesine girip çıkması ikitizâ eden akçeden ibârettir.

Kuvvet-i lâ-yemût idâreye ancak tekâbül eden ve Nezaret âidesince artık muntazaman te'diyesi defâlarca kararlaştırılıp âcizilerine tefhim edilen bu 9 bin lira te'diye olunmadıkça dünya ve ahretteki bütün mukaddesât nâmına kasem ettirmekle –çocukların öldürülmeden– idâreye imkânları yoktur. Soğukların icrâ-yı hükme başladığı şu sırada titreyen, bozulan, fakat asla şikâyet etmeksizin ölümü bekleyen çocuklar karşısında tahammül eylemek ve bu çocukları bir kere daha hak-pây-ı sâmilere arz etmemek en kalpsiz insanlar için dahi kâbil olamayacağına itimâd buyurulmasını ricâ eylerim.

Devletin nasıl elim bir müzâyaka-yı mâliye içinde bulunduğunu bilmek ve kemâliyle takdir etmekle beraber perişan ve gariban Türk vatanının çâr-aktârına mensub binlerce yetimi yaşatabilmek için artık tenzil ve tenkise tahammülü olmayan –ve bu günkü şerâite göre yalnız İstanbul'da İtfâ-yı harik teşkilatına bile

tekâbül edemeyecek kadar bulunan—bu ehemmiyetsiz meblağın devâir-i âidesince—arzu edildiği takdirde—herhalde muntazaan tesviyesi kâbil olacağı kanâatini perverde eylemekteyim.

Binâenaleyh bizim sâadetimiz için ölen insanların son bir güzârı ve milletin ahd-ı karibde anâsır-ı fedâkârî olan binlerce yetim nâmına Maliye Nazırı Efendi hazretleri nezdinde lütfen teşebbüsât-ı kat'îyye ve müsmirede bulunularak kışlık tedârikat için bir defâya mahsus olmak üzere derhal 15 bin liranın tesviyesiyle beraber 9 bin lira haftalığın fîmâ-ba'd muntazaman te'diyesi esbâbının istikmâlîni inâyet buyurulmasını son dercede bir ihtâr ile zât-ı âsafîlerinden itirhâm eylerim ol-bâbda emr u ferman hazret-i veliyyü'lemrindir (14 Kânunievvel 1337).”⁶⁶³

Bu dönem maddi kaynak arayışı belgelerde sıklıkla karşımıza çıkar. Bunlardan bir tanesi 1921 yılına ait Harbiye Nezareti'ne yapılan bir taleptir. Askeri mekteplerdeki asker yetimlerine darüleytam için toplanan yardımdan hisse verilmesi için yapılan bu başvuru aşağıdadır:

“Mekatib-i Askeriye talebesinin bir kısm-ı mühimini teşkil eden eytam-ı şühedâ-yı askeriye'nin iâşeleri oldukça eyi tanzim edilebilmiş ise de elbise, ayakkabı ve iç çamaşırlarıyla sair ihtiyacatı hasebü'l-hâl kâfi derecede temin olunamamakda ve bundan maada hafta başlarında zaruret-i mübrimelerine karşı bir mikdar harclık itası şiar-ı atıfet iken buna da imkân bulunamamakda olduğu ve hâlbuki Darul Eytam için bir çok iane toplatdırılarak eytam-ı saireye bi'n-nisbe pek güzel bakıldığı hâlde şühedâ-yı askeriye'nin ağıuş-ı şefkât-kârî-i millet (silik) vedi'a kalan eytamına bakılamaması muvafık olmayacağı beyanıyla cem edilen ianatdan mekatib-i askeriyede hal-i tahsilde bulunan eytam-ı askeriye için de bir hissenin tefrik ve tahsis olunması ve sailinin istikmali mekatib-i askeriye müfettiş-i umumiliğinden alınan tezkirede işar olunmuş ve suret-i maruzaya nazaran ifa-yı icabı merhun-ı lutf u inayet-i samiyeye-i fehîmaneleri bulunmuş olmağla ol babda emr u ferman hazret-i men lehül emrindir. Fî 2 Mayıs sene 337) ”⁶⁶⁴

Kavram olarak ‘yetimhane’ yerine de kullanıldığından, kuruluşundan kapanma tarihine kadar “darüleytam” olarak isimlendirilen yetimhanelerden ve benzer yapılardan ayırmak zordur. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti dönemi darüleytamları denildiğinde karşımıza,

⁶⁶³ BOA.MF.EYT. 28/14.

⁶⁶⁴ Belgenin aslı için bkz: EK-3

Maarif, Dahiliye ve Sıhhiye Nezaretleri'ne bağılı darüleytamlar ortaya çıkar. Hatta Kazım Karabekir Paşa'nın kurduğı Harbiye Nezareti'ne bağılı olan darüleytamlar da vardı. Bu döneme eklenecek diğeri bir darüleytam yapılanması varlıklı kişilerin özel teşebbüsle kurdukları darüleytamlardır.⁶⁶⁵

Tablo 79: 1925 Yılı Darüleytam Şubeleri ve Bağılı Oldukları İdari Yapılar

Darüleytam Müdüriyetine Bağılı Şubeler	Muavenet-i İctima Vekaletine Bağılı Şubeler	Mahalli İdarelere Bağılı Şubeler
Çağlayan	Çatalca	Sivas
Halıcıoğlu	Bigados	Konya
Balmumcu	İzmir	Diyarbakır
Tekfurdağı	Bursa	Erzurum
Validebağ	Trilye	Bolu
	Isparta	Gaziantep
	Adana	Balıkesir
	Elaziz	
	Amasya	
	Samsun	
	Trabzon	

Kaynak: Tablo, TBMM Zabıt Ceridesi, “Öksüz Yurtları Müdüriyeti Umumiyesinin 1340 Senesi Bütçesi Hakkında Kanun Lâyihası ve Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatası”, Cilt: 8, 21. İctima, 25.03.1340 kulanılarak hazırlanmıştır.

Darüleytam'ların kuruluşunda nasıl sosyal ve siyasi ortam etkili olduysa kapanmasında da benzer etkenler bulunur. 1922 yılında İstanbul Darüleytam'ları, İstanbul'un TBMM hükümetine teslim edilmesinden kapatılma kararına kadar olan süreci bir geçiş süreci olarak düşünmek mümkündür. Bu geçiş süreci cumhuriyetin kurulmasından sonra mevcut kurumların yeterli olmaması ve yeni kurulan rejimin yeni kurumlara olan ihtiyacıyla sona ermiştir. TBMM kuruluşunun ilk günlerinden itibaren devletin sosyal yönünün ağır bastığı bir faaliyet alanı buldu. Özellikle İstanbul darüleytamları bu alanda önemli çalışmaları olsa da yeterli değildi. Bu amaçla öncelikle yapılacak yardımların bir

⁶⁶⁵ Kıranlar, agt, s.217-226.

bakanlık bünyesinde toplanması için yeni kurulacak bakanlığa Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) adı verilmesi uygun görülmüştü. Fakat yapılan görüşme sırasında bazı vekiller meclisin devam meclisi olduğunu iddia ederek İstanbul'daki yapılanmanın devamını talep ettiler. “23 numaralı *Büyük Millet Meclisi İcrâ Vekillerinin Sûret-i İntihâbına Dâir Kanun*” ile “*Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti*” resmen kuruldu”.⁶⁶⁶

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti İstanbul darüleytamlarını ve Anadolu'da kalan diğer darüleytamları bünyesine almış kendi adına da darüleytamlar açmıştır. Böylece İstanbul Darüleytam'ları, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti Darüleytam'ları, Harbiye Nezareti tarafından açılan darüleytamlar, özel şahısların kurduğu darüleytamlar ve mahalli idareler tarafından kurulan darüleytamlar olmak üzere 5 çeşit darüleytam ortaya çıkmıştır.⁶⁶⁷

İlk iş olarak darüleytam namına sigara kâğıdı ve kibrit çıkarılarak müesseseye gelir oluşturma ile ilgili husus görüşülmüş ve bu hususta müracaat eden bazı kişilerin teklifleri tedkik edildiğinde, aynı zamanda Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesiyle Malulin-i Askeri Heyeti'nce de bu hususta teşebbüsde bulunduğu anlaşılmıştır. Üç müessese namına ayrı ayrı sigara kâğıdı ve kibrit markaları oluşturulduğu takdirde her birinin diğerine rekabet ederek üçünün de tam anlamıyla istifade etmesi mümkün olamayacağından üç müessese birleşerek munasib bir marka ile kibrit ve sigara kâğıdı çıkarılması uygun görülmüştür. Ma'lulin-i Askeriye Heyeti tarafından elde edilen gelirin üçe bölünmesinin uygun olacağı teklif edilmiştir.⁶⁶⁸

Osmanlı Devleti Darüleytam'larının son kalıntısı olan İstanbul Darüleytam'ları TBMM döneminde de geleneksel yapıyı devam ettirdiği ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu bilgiler talebelerin kabul şartları, Darülaceze Kurumu'ndan darüleytama yapılan geçişler, Darüleytam Müdürlüğü'nün sağlık ve güvenlik

⁶⁶⁶ Kanun ile kurulan on vekâlet şu şekilde isimlendirilmişti: Şeriye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye, İktisat (ticaret, sanayi, ziraat, orman ve maadin), Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rüsumat ve Defteri Hakani, Nafia, Dâhiliye (Emniyeti Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye ve Erkâm Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır. Bknz. Süleyman Tekir, Sıhhiye Ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu Ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930) , 2019, s.1303.

⁶⁶⁷ Kıranlar, age. s. 218-219.

⁶⁶⁸ DH.İ.UM. EK 123-74 (25 Muharrem 1341 ve 18 Şubat 1338, 18 Şubat, 1922).

faaliyetleri gibi hususlardır. ⁶⁶⁹ Bunlardan Osmanlı döneminde darüleytamlara hizmet veren Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi, TBMM Hükümeti döneminde de faaliyetlerine devam etmiştir. Bu durum Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi'nin; darüleytamların yerleri, isimleri ve yapısıyla ilgili değişikliklerin olduğu zamanlarda bile faaliyetlerinde değişme olmaksızın devam ettiğini gösterir. 1922 yılına ait aşağıdaki belge İstanbul darüleytamları ile ilgili önemli bilgiler sunar.

Tablo 80: Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi'nin Tıb Mevaddı 1338 senesi Ağustos Duhûl ve Hurûc Cedveli

Tarih		Mualecât-ı Dâhiliye		Muâlecat-ı Hariciye		Tâyinât-ı Yevmiye	
Şubat	Şehr-i sabıkadan mürur	Duhûl	Yekûn	Hurûc	Vefât	Şehr-i âtiye mürûr	Mülâhazat
Bebek	28	11	39	15		24	
Ortaköy	7	11	18	9		9	
Balmumcu	1	1	2	1		1	
Beykoz	8	23	31	18		13	
Yedikule	5	4	9	4		5	
İmrahor Zekûr	13	15	28	4		24	
Çağlayan	29	22	51	17	1	33	
Validebağı	18	3	21	6		15	
Müdüriyet-i Umumiyyeden	8		8	5		3	
Müstahdimin	1	4	5	4		1	
Yekûn	118	94	212	83	1	128	

Kaynak: BOA, MF, EYT. 20/37.

Darüleytam'ların sadece İstanbul'da faaliyet gösterdiği bu yıllarda hastanede yatan ve tedavi gören talebelerin de İstanbul şubelerinden müteşekkil olduğu görülür. Daha önce Osmanlı Devleti'nin dört bir yanından talebenin tedavi olduğu Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi'nin 1920'li yıllardaki hasta talebeleri İstanbul şubelerindeki talebelerd.

TBMM döneminde özellikle Ermeni yetimlerle ilgili meselelerin de devam ettiği görülmektedir. 25 Ocak 1922 tarihinde Müslüman kızların hanelerinden zorla alındıkları ve Hristiyan aileleri yanına hizmetçi olarak verildiklerine dair aratan şikâyetler üzerine yapılan tahkikat sonucu bu kızların bazılarının nakledildikleri bazılarının da şikâyetteki gibi Hristiyan aileleri yanına hizmetçi olarak verildikleri anlaşılmıştır.

⁶⁶⁹ Bknz.s.37

Bu duruma son verilmesi için şeyhülislam tarafından gönderilen müzekkire ve layiha suretleri meclis-i vükela kararıyla gönderilmiştir. Buna göre; hazırlanan bu cetvel ile sayılar bir kez daha belirtilerek alkoyma durumuna son verilmesi istenmiştir.

Tablo 81: Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye Tarafından Hazırlanan Cetvel

İstid'ânın Evrak Numaraları ve Târîhi	Müsted'i ve Müsted'iyelerin Esâmîsi	Mahall-i İkametleri	Alınan Çocuğun				İstid'ânın Hulasa-i Me'âli	Alınan Çocuğun el-Yevm Nerede Bulunduğu
			İsmi	Tevellüdi	Pederi	Validesi		
680 fi Mayıs 337	Hafıza Hanım	Şehremâne ti me'murelerinden olduğu	Süleyman		Cemîl	Hafıza	Mahdûmı merkûm Süleymân nâm çocuğun Kuleli Mekteb-i İ'dâdisinde iken bir sene mukaddem Hristiyanlara mahsûs serpuş ve boynunda salib bulunduğu hakkında	Adana'daki Ermeni Darü'l-Eytâmı
2 İstid'â 1285 fi Teşrîn-i Sânî sene 336	Fâtıma Lem'ân Hanım	Topkapu civârında Takyacı Mahallesi'nde 19 numaralı hânedâ sâkine	Nesîbe	1321	'Alî Kavvâs		Mezkûr hânedâ Ermenî yetîmi olduğu bahânesiyle beyne'l-mü'telifîn Zâbıtâ Müdiriyyeti tarafından alındığı beyânıyla bir an evvel istihlâsı hakkında	Mechûl bulunduğu ve müteffikîn zabıtası kuyudâtından anlaşılması muhtemel idiği

123 ve 1720 numarolu mükerrer iki kıt'a istid'â târihleri fi 29 Kânûn-ı Sâni sene 337 ve fi 15 Kânûn-ı Evvel sene 337	Ümmü Gülsûm Hânım	Şişlide Bulgar Çarşusunda 88 numarolu hânede mukîme merhûm Ahmed Fâ'ik Beg zevcesi	Lütfiye	1325	'Alî	Sa'ide	fi 25 Kânûn-ı Sâni sene 337 günü müsted'iyenin hânesinden muhtelit bir zabıta hey'eti tarafından (Ermenidir) diyerek cebren alınmıştır. Ve Ermeni olmadığı tahakkuk ettiği için Rum Patrikhânesi tarafından bâ makbûz Ermeni Patrikhânesine alınmıştır. Makbûz sûreti mevcûddur	el-Yevm Beşiktaş Köyiçi Rum Kızlar Yetimhanesinde (26) numeroda "Elni"? namıyla mukayyedir. Mü'essese-i mezkûre delâletiyle Rum hânelerinden birine hizmetçi olarak verilmesi de muhtemeldir.
---	-------------------	--	---------	------	------	--------	---	---

İstid'â 1800 fi 31 Kânûn-ı Evvel sene 337	Nazmî Beg	Şehzâdeba şında Kalenderh âne Mahallesi' nin Kogacılar caddesinde 105 numarolu hânede	Nûriye	Sinni 8	'Omer	Fâtıma	İzmit Fabrikası ustabaşlarından ve İzmit'in Çakı karyesi eşrâfından Dursun usta vâsıtasıyla evlâd-ı ma'neviye olarak ahz itdiği Batum'un İçkal'a nahiyesinin Magirt karyesi ahâlîsinden 'Ömer Çip? Oğlu 'Ömer kerîmesi Nûriye bint-i Fatıma'nın 337 senesi Martının 15'inci Salı günü ikâmet itmekde bulunduğ Kâdıköyünde Kuş dilinde Sepetçi Sokağı'nda 81 numarolu hânedan İngiliz ve Türk polisi memurlarıyla Ermeni tercümanı taraflarından Ermeni çocuğudur, deyü ahz eylediginden bir an evvel tahlisiyle tarafında iadesi hakkında	el-Yevm nerede bulunduğu mechûl. Çocuğun Müslime oldığına dâir sâhib-i istid'ânın tedarük itdiği vesâ'ikin bir kısmı İngiltere sefarethânesinde [Kaptin Kager]de bir kısmı da (Karoger) otellerinde [Kaptin de Feranyas] nezdinde olduğu istid'âsında mündericidir.
---	-----------	---	--------	------------	-------	--------	---	--

Kaynak: BEO 4704/352732.

Bu belgeden de anlaşılacağı gibi Osmanlı dönemi darüleytamlarla ilgili ekonomik sorunlar ve Ermeni yetimlerin teslimi sorunu TBMM hükümeti döneminde de devam etmiştir.

Mecliste darüleytamın en fazla gündemi teşkil eden sorunları, yolsuzluk iddialarıdır. Bu iddialar kurumun iyi yönetilemediğini gündeme etirmiş ve kurum için ayrılan kaynakların yetimler için kullanılmadığı iddialarını gündemde tutmuştur. Aslında darüleytam evrakı ile ilgili yapılacak kısa bir araştırmada bile bu iddiaların hep gündemde olduğu görülebilir. Farklı zamanlarda bu iddialarla muhakemeye neden olan darüleytam yöneticilerini görmek mümkündür. Aşağıda bununla ilgili derlenmiş bir tablo mevcuttur.

Tablo 82: Darüleytamlarla İlgili Çeşitli Muhakeme Bilgileri

Şube	Suç	İdari personel	Tarih
Balmumcu	Kötü ahlak	Muallim	03.03.1328
Beyrut	İdare edememe	Müdür	28.06.1332
Kadıköy	-	Hesap Memuru	16.11.1335
Urfa	Vazifeyi suistimal	Müdür	06.05.1335
Bahçecik Darüleytamı	Kurumu Zarara Uğratma	Müdür	26.06.1335
İttihat ve Terakki	Memuriyeti suistimal	Müdür	28.06.1335
Maraş	Zimmete Para Geçirme	Müdür	13.06.1337
Merzifon Darüleytamı	Darüleytam eşyasının çalınmasında ihmal	Müdür	14.06.1337
Genel Müdürlük	Mukavelenamelerde Suistimal	Müdür	20.08.1335
İzmit	Hesapta Açıklık	Depo Memuru	14.04."339
Edirne İttihat ve Terakki	Yüz Kızartıcı Suç	Muallim	09.10.1336
Ulukışla	Rüşvet Verme	Müdür	01.05.1337
Maraş	Suistimalat	Müdür	13.06.1337

Kaynak: MF. MKT. 1236/46 (16 Ekim 1918), 1234/95 (18 Temmuz 1918) 1227/22 (11 Haziran 1917), 1225/51 (21 Nisan 1917), 1229/7 (3 Eylül 1917), DH.ŞFR.531/86 (10 Eylül 1916), ŞD.2250/4, 232/43, DH.EUM.SSM 36/29, DH.EUM.23/118, DHİ.UM 19/1, 19/1 numaralı belgeler kullanılarak hazırlanmıştır.

Ekonomik nedenler, kurumun kendisinden beklenen gayeleri yerine getirememes, gibi nedenlerle; Darüleytamlar 10 Haziran 1926 tarihinde 931 sayılı “*Öksüz Yurtları Teskilatı Hakkındaki 2 Nisan 1333 Tarihli Kanunun İlga ve Mezkûr Yurtlar Hesabatının Tasfiyesine Dair Kanun*”adlı kanunla kapatılarak öğrencileri şehir yatı mekteplerineevredilmiştir.⁶⁷⁰

⁶⁷⁰ Hidayet Yavuz Nuhoğlu, “Darüleytam”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, s. 521.

SONUÇ

Darüleytamlar'a kaynak olabilecek türdeki sosyal devlet kurumlara XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlamak mümkündür. Bunlardan ilki ıslahhane denilen ve Tanzimat döneminde Mithad Paşa, tarafından öksüz ve yetimlerin eğitilmesi, korunması ve topluma kazandırılması düşüncesi ile açılan kurumlardır. Mithad Paşa Rumeli'de vali iken önce Niş'de (1863), sonra Rusçuk'ta (1864) ve Sofya'da Islahhane adıyla okullar açmıştır. Daha sonra bu okullar İstanbul başta olmak üzere diğer yerlerde de açılmıştır. Kimsesiz çocuklar, yaşlı ve muhtaçlar için XIX. yüzyılın sonlarında açılan kurumlardan biri de Darülacezedir ve sadece İstanbul'da açılmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki yetimler, ırk, mezhep ve din ayrımı gösterilmeksizin, devletin koruması altına alınmıştır. Bu durumda olan vatandaşların bir kısmı Darülaceze'ye yerleştirilmiş bir kısmı da bağlı oldukları cemaatlerin yetimhanelerine yerleştirilmiş ya da kendilerine tayin edilen güvenilir vasilere emanet edilmiştir. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren çok daha sıkıntılı bir sürece girmiştir. Bu süre zarfında girmiş olduğu savaşlardan yenilgiyle çıkması devleti ekonomik ve sosyal yönden etkilemiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin yaptığı savaşlarda çok sayıda kayıp verilmesi, açlık ve sefaletle maruz kalınması gibi sebeplerle öksüz ve yetim sayısının artması ve bu konularda hizmet veren Darülaceze'nin yetersiz kalması, özellikle şehit eş ve çocuklarının barındırılması için yeni çarelerin aranmasına sebep olmuştur. Darüleytamlar Balkan Savaşları'nın bir sonucu olduğu gibi kısa zamanda artarak tüm yurda yayılmasını mevcut siyasi ortamın daha kötüye gitmesiyle açıklayabiliriz. Balkan Savaşları'nın hemen ardından patlayan Birinci Dünya Savaşı, var olan bu kurumların yönetmeliklerinde de değişikliğe girilmesine neden olmuş daha özeli kapsayacak şekilde bir düzenlemeye gidilmiştir.

Darüleytamların kurulması fikri ilk kez 1334 (1918) yılı bütçesinde ifade edilmiştir. Bu kurumların kuruluş amacı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'yi terk eden İngiliz, Fransız ve İtalyanların boşalttıkları yurt ve mekteplerdeki sahipsiz kalan çocukları himaye altına almaktır. Boşaltılan mektep, yurt vb. binalar darüleytam haline getirilmiş ve savaşlar sebebiyle kimsesiz kalan çocuklar da İstanbul'da ve diğer bazı şehirlerde açılan bu kurumlara yerleştirilmiştir. Darüleytamlarla ilgili arşiv belgelerinin çoğunda bu konuyla ilgili düzenlemelere rastlamak mümkündür. Özellikle taşrayla olan yazışmalarda terkedilen bu binalara nasıl ve ne şekilde yerleşileceği tafsilatıyla anlatılmıştır. Bu

yazışmalarda dikkat çeken bina ve eşyalara el konulurken kamu yararının gözetilmesidir. Merkezden yapılan bildirilerde bina ve eşyaların kayıt altına alınması istenmiş, her türlü şahsi tahakkümden men edinilmiştir. 31 Aralık 1914'te İstanbul Kadıköy'de dört şube olarak açılan Darüleytamın ardından taşrada da Darüleytamlar açılmaya başlanmıştır. Gene belgelerden anlaşılabacağı üzere Darüleytam sadece yabancılara ait kurumlara yerleşerek kurulmamış yurdun birçok yerinde inşaat seferberliğine girişilmiştir. Arsa tahsisi masrafların tespiti kurumda görev alacak elemanların tayini ve öğrencilerin seçimiyle ilgili teferruatlı bilgilerin edinilmesinin mümkün olduğu Osmanlı arşiv belgelerinde özellikle en yoğun dönemin 1915 ve 1918 tarihleri arasında olduğu görülür. Bu tarihler aynı zamanda darüleytamların sayı bakımından da en fazla olduğu zamanlardır. Vilayet ve müstakil sancaklarda kurulmasına müsaade edilen bu yetim evleri, Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyyesi'nin izni ile açılmaya başlanmış olup 1917 yılında Darüleytam Talimatnamesiyle amaçları belirlenmiştir. Bu talimatnamede kurumların eğitim faaliyetleri de belirlenmiş ve müfredat ve teftiş işleri Maarif vekâletine bağlanmıştır. Nisan 1917'de İstanbul başta olmak üzere Edirne, Diyarbakır, Urfa, Bursa, Sivas, Maraş ve birçok Anadolu vilayetinde darüleytamlar açılmış, İstanbul hariç bu okulların sayıları 67'ye ulaşmıştır. Savaş yıllarında 40 bin yetim çocuğu açtığı Darüleytamlarla himaye etmiş olan Osmanlı Devleti bu kurumlarla sosyal devlet anlayışına farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin yıkılmadan önceki sosyal devlet uygulamaları, son dönem ekonomik sıkıntıların kurumlar üzerindeki etkisi, fiili işgal atındaki devletin kurumlarını ayakta tutma çabası, azınlıklar üzerinde yabancı baskısının en yoğun yaşandığı bu dönemde Ermeni yetimlerin durumu gibi önemli başlıkları darüleytamlar perspektifinden rahatlıkla cevaplayabiliriz.

Darüleytamlar; faaliyet gösterdiği süre içinde bir sosyal devlet kurumu olmaktan daha çok son dönem siyasi, sosyal, ekonomik ve birçok açıdan Osmanlı Devleti son dönemine ışık tutmaktadır. O dönem yayınlanan bir kanun tasarısı, "Müdafa-i din ve vatan ne kadar mukaddes ise, bu uğurda şehit olan veya malul kalanların evladını maddî ve manevî mahrumiyetlere mahkûm bırakmamak ve bunların millete bir vedia olduklarını daima düşünmek de o kadar mukaddes bir borçtur." demektedir. İşte, bu borcun ödenmesi gayesiyle Birinci Dünya Savaşı sırasında kimsesiz, yetim çocuklar için 'Darüleytamlar' kurulmuştur. İstanbul ve Anadolu'da sayısı 1918'de 80'i bulan bu kurumlar, sadece

yetimleri etrafta kol gezen ölümden kurtarıp barındırmak amacıyla değil, şehit çocuklarının, kimsesiz ve himayesiz yetimlerin, hatta sokaklarda başıboş dolaşan çocukların eğitimleriyle de bizzat ilgilenerek onları, vatana yararlı birer fert haline getirmek amacına gütmüştür. Bu kurumların işleyişini daha ayrıntılı değerlendirdiğimizde sadece himaye ile kalınmadığını bu çocuklar üzerinden bir gelecek temin edildiği görülür. Meslek edindirme, talim ve terbiye, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin birleştiği bu kurumlar o günün şartları elverdiği ölçüde en muhtaç ve mağdura ulaşmaya çalışmış bu sıralamada şehit çocukları ilk hedef olarak belirlenmiştir. Çocukların refahına yönelik tarihimizde atılan adımlar ve yürütülen projeler kapsamında sosyal tedbirlerden biri sayılabilecek darüleytamlar, özellikle kimsesiz çocukların devlet eliyle korunması, himayesi, eğitimi ve geleceğinin günümüzde de büyük bir problem olduğu düşünüldüğünde örnek alınabilecek uygulamalara ve ruha sahiptir. Osmanlı Devleti darüleytamların ihtiyaçlarının karşılanması için halktan herhangi bir yardım toplamamış ve bu kurumların tüm ihtiyaçlarını karşılama görevini kendisi üstlenmiştir. Savaşın uzaması ile ambarlardaki malzemelerin bitmesi, bunun yanında öğrenci sayısındaki artış Darüleytamlarda ki durumun kötüleşmemesi için yeni gelirler bulunması gerekmiştir. 1916 tarihli kabul edilen kanunla Evlad-ı Şüheda vergisi adı altında posta, telgraf, tütün ve işçi ücretleri belirli bir miktar arttırılmıştır. Bu gelirlerin yanında Darüleytamların gelirleri çeşitli devlet kurumlarından alınan yardımlar şeklinde oluşmuştur. Darüleytamlar özellikle savaşın beklenenden uzun sürmesi ile oluşan ekonomik sorunlar, kötü idare, yiyecek ve eşya teminin de zorlaşması sonucunda 2 Nisan 1917 tarihli bir kararla devletin himayesine alınmıştır. Darüleytamların özellikle eğitim yönü düşünülerek Darüleytam Umum Müdürlüğü Maarif Nezareti'ne bağlı hale getirilmiştir.

Darüleytamların en fazla ekonomik sıkıntı çektiği dönem şüphesiz kapandığı 1918 yılına rastlanmaktadır. Özellikle Mondros Ateşkesinden sonra işgalci güçlerin eski binalarına ve mülklerine yerleşmek istemeleri bu binaları yetimhane olarak kullanan kurumları çok zor durumda bıraktı. Birkaç gün içinde bu binaları terk etmek zorunda kalan yetimler için boş köşk ve sarayların yanında kiralık binalar ayrı bir giderin doğmasına neden oldu. Binalardaki yetimlerin de sayısının azaltılmaya çalışılması sorunu çözemedi. Taşradaki yetimhaneleri kapatmakla yetimleri merkez olan İstanbul'da toplamaya giden Osmanlı

Devleti en son müessesedeki öğrencileri Darüşşafaka ve Şehir Yatı Mekteplerine devrederek kapatılmıştır. Anadolu'daki darüleytamların ise TBMM Hükümeti'nin himayesinde savaş sonunda varlıklarının devam ettiği bilinmektedir.

Cumhuriyetin kurulması ile Ankara'da oluşan yeni hükümet, 5 Kânunuevvel 1338 (1922) tarihinde Darüleytamlar Talimatnamesi ile bu kurumlara sahip çıkmıştır. On bir maddeden oluşan bir talimatname ile Darüleytamların varidatı, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bütçesinden tahsis edilecek yardım ile yapılacak teberru ve belediye yardımlarına bağlanmıştır. Kurum yine şehit, muhacir ve mülteci, fakir evlatlarının barınma ve eğitim görevini üstlenmiştir. Darüleytamların işleyişi de yine bu talimatname ile belirlenmiştir. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Maarif Vekâleti'ne bağlanan darüleytamlar, varlıklarını değişik adlarla günümüze kadar devam ettirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BEO

420/315049, 3630/272207, 2737/205203, 4185/313812, 4201/315601, 4652/34886,
4663/349690, 4669/350158.

DH. EUM

8/37, 10/45, 11/21, 23/9, 23/109, 27/16, 47/43, 48/56, 52/59, 73/56, 74/25.

DH. EUM.AYŞ

4/31, 27/92.

DH. EUM.1.ŞB

11/7.

DH. EUM.3.ŞB

10/45.

DH. EUM.5.ŞB

20/48, 21/56, 30/51, 77/27.

DH. EUM.6.ŞB

18/60.

DH. EUM. ECB

21/63, 27/14.

DH.İD.EK

21/24, 25/92, 26/57, 35/94, 42/74, 110/3, 122/72, 123/51.

DH. EUM. SSM

29/76.

DH. İUM

1/25, 1/28, 1/46, 3/1, 5/1, 7/1, 17/1, 19/1, 19/16, 72/47, 78/106, 80/26, 117/39, 166/8,
4262/319627, 4263/319655.

DH.KM

17/7, 39/4, 40/21.

DH. MTV

7/69, 34/54, 212/25, 216/127, 223/72.

DH.ŞFR

8, 10/2, 13/397, 21/22, 49/184, 54/153, 54/282, 54/325, 55/43, 57/70, 57/194, 57/270,
58/23, 58/34, 59/50, 59/107, 59/150, 61/18, 61/20, 63/142, 63/178, 63/265, 64/67,
64/82, 64/84, 64/162, 64/184, 67/40, 68/63, 68/95, 69/165, 69/195, 70/137,
72/214, 72/215, 76/69, 76/206, 77/5, 75/271, 85/75, 93/36, 96/75, 96/76, 96/77,
96/96, 96/269, 96/303, 97/91, 102/132, 478/83, 478/89, 484/72, 491/21, 495/32,
501/119, 501/191, 505/10, 508/113, 518/23, 518/100, 519/3, 519/58, 529/96,
529/196, 531/44, 531/86, 532/15, 535/67, 536/63, 539/50, 545/10, 545/24, 547/24,
549/44, 549/144, 550/59, 550/87, 561/5, 561/84, 562/341, 565/111, 570/25,
579/139, 586/42, 590/30, 590/80, 590/86, 590/98, 601/108, 602/83, 602/803,
603/64, 609/21, 616/40, 617/32, 620/22, 629/86, 668/44, 678/62, 690/30,

DH. T.MK. M.

13/39, 25/76, 40/20.

DH.UMVM

1/30, 16/57, 17/10, 18/34, 19/5, 25/23, 35/5, 70/1, 70/5, 70/6, 70/7, 70/9, 70/16, 70/21,
70/25, 76/50, 86/7, 119/2, 119/13, 119/15, 119/23, 119/26, 133/51, 142/12,
142/66, 148/52, 158/61, 159/6.

DUIT

62/67, 63/22, 66/17, 68/74.

HR.SYS

2409/84, 2406/89, 2425/57, 2705/5, 2705/6.

İ. HB

174/1333, 174/1334

İ.MF

1317/S-6.

İ. MMS

174/1332.

MF.EYT

3/81, 4/10, 7/12, 7/51, 9/26, 9/34, 9/39, 9/57, 9/65, 9/79, 10/4, 10/11, 10/12, 10/55, 10/91,
11/4, 11/6, 11/19, 11/20, 11/23, 11/33, 11/37, 11/98, 11/115, 11/130, 12/53,
12/70, 12/86, 12/96, 12/172, 13/57, 13/66, 13/77, 13/80, 13/107, 13/124, 13/141,
14/3, 14/20, 16/25, 16/43, 16/82, 16/145, 16/149, 17/38, 17/39, 17/44, 17/62,
17/93, 17/108, 17/1021, 18/52, 18/137, 19/81, 19/98, 19/108, 19/116, 20/37,
118/3, 1204/11, 1205/69, 1207/52, 1207/55, 1210/60, 1212/80, 1229/29, 1229/46.

MF. MKT

9/26, 9/54, 12/2, 64/1, 81/2, 106/1, 107/53, 118/3, 123/20, 125/1, 134/70, 207/70, 228/85, 385/20, 449/6, 494/65, 520/4, 640/52, 657/25, 806/26, 1149/56, 1202/75, 1203/30, 1203/33, 1204/13, 1204/103, 1205/62, 1205/99, 1206/12, 1208/46, 1209/94, 1209/93, 1210/71, 1212/47, 1212/63, 1213/71, 1215/23, 1215/29, 1215/52, 1215/63, 1216/31, 1217/34, 1219/30, 1220/72, 1221/70, 1221/81, 1221/100, 1222/3, 1222/45, 1223/75, 1223/82, 1223/91, 1223/98, 1224/79, 1225/38, 1225/111, 1226/3, 1226/26, 1226/33, 1226/45, 1226/97, 1227/14, 1227/16, 1227/20, 1227/81, 1228/8, 1228/17, 1228/20, 1228/32, 1228/54, 1228/85, 1228/92, 1228/128, 1229/44, 1229/46, 1229/72, 1230/7, 1230/34, 1230/36, 1230/39, 1230/55, 1230/58, 1230/93, 1231/7, 1231/20, 1231/43, 1231/89, 1231/125, 1232/9, 1232/42, 1232/52, 1232/53, 1232/57, 1232/74, 1232/113, 1232/104, 1232/108, 1233/30, 1233/58, 1233/70, 1233/110, 1234/16, 1234/101, 1234/95, 1234/107, 1235/24, 1235/30, 1235/39, 1235/41, 1235/81, 1236/46, 1237/23, 1238/82, 1240/1109, 1242/21, 1243/11, 2216/19, 2221/140, 2273/63, 2302/58, 2380/16, 2852/4.

MK. MFT

1227/74.

ŞD

232/31, 2126/34, 2793/27, 2814/16, 3109/1684, 3109/1685, 3109/1687, 3109/1688, 3109/1689.

Y.PRK.UM

46/63, 49/38.

Kitaplar

Atalay B.(1973), *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, M.Y. Özbaş (çev.), İstanbul:Dizerkonca Matbaası.

- Brown A.W.(1995)”İstanbul’da Yetimhaneler”,İstanbul 1920,İstanbul:Yurt Yayınları
- Dölen E.(2014), İstanbul Darülfünunda Alman Müderrisler:1915-1918, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dündar F.(2001), *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskan Politikası: 1913-1918*,İstanbul:İletişim Yayınları.
- Eldem V.(1997), *Harb ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, , Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ener K. (1990), Tarih Boyunca Adana Ovasına Genel Bir Bakış, Adana.
- Girici, A. (1990) 1920 Adana Ermeni Mezalimi Hatıraları, Der. Yusuf Turan Günaydın, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2001.
- Halaçoğlu A.(1994), *Balkan Harbi Sırasında Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Karpat K. (2010), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat K.(2005), Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics, USA:University of Wisconsin Press.
- Kırbaç S.(2003), Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya’ya Gönderilen Darüleytam Öğrencileri. E. Gürsoy Naskali ve A. Koç(Ed.) *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler* içinde, İstanbul:Umut Yayıncılık,.87-103.
- Kocahanoğlu O.S.(1998), *İttihat ve Terakkinin Sorgulanması ve Yargılanması*, İstanbul:Temel Yayınları.
- Koç A.(2003), Öksüz ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka, E. Gürsoy Naskali ve A. Koç(Ed.) *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler* içinde, İstanbul:Umut Yayıncılık,.183-193.
- Onaran N.2013, *Osmanlı’da Ermeni ve Rum mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919): Emval-i Metrukenin Tasfiyesi*, İstanbul:Evrensel Yayın.

Onur O.(2004), *Edirne Hilal-i Ahmer ve Himaye-i Etfal Cemiyetleri: Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumları*, İstanbul: Dinç Matbaacılık.

Sakaoğlu N.(2003), *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sarıkaya M.(2011),*Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları

Yıldırım N. (1996), *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul: Darülaceze Vakfı

Ansiklopedi

Ayhan H veH. Maviş (1994), Dârüşşafaka. *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı

Nuhoğlu H.Y.(1993), “Darüleytam”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MBZC), C:1, 6 Aralık 1917, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1990.

Meclis-i Mebusan ve Maarif, Muallim, C.2, no:18, 15 Ocak 1918, s. 640-641.

Yayınlanmamış Tezler

Aytekin H.(2006),1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Çavdar Uslu F.(2007), Adana Ermenileri (1914–1918), *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Afyon:Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE.

Okur Y.(1996), Darüleytamlar, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Samsun:19 Mayıs Üniversitesi SBE.

Özen İ.(2001), II: Meşrutiyet’e Kadar Islahhaneler ve Dârulaceze, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara :Ankara Üniversitesi SBE.

Sabah İ.(2013), Çanakkale Savaşlarının Eğitim Kurumuna Etkisi (1915-1916), *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, EBE.

Yaktı Ö.(2008), 1908-1913 Arası Dönemde Osmanlı Devleti'nde Kurulan Yatılı Okullar ve Özellikleri; *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Adana:Çukurova Üniversitesi SBE.

Süreli Yayınlar

Atuf N.(1918), Bizde Darüleytamlar, *Türk Yurdu Dergisi*, 1/1., 151-165

Aydın M.(2008), İttihat ve Terakki'ye Yönelik İstanbul Basınında Yer Alan Bazı Yolsuzluk İddiaları; *Turkish Studies*, 3.7., 696-706

Bakar B. (2005), Mondros Mütarekesi'nden Sonra Yaşanan Önemli Bir Problem: Türk ve Ermeni Yetimleri Sorunu, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 21.62.569-589.

Canan İ.(1991), Vakıfların Çocuğun Korunmasına Yönelik Fonksiyonel Yapıları, *Aile ve Toplum Dergisi*, 1.2.1-7

Canyas H. ve F.O. Canyas(2012), Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlerin Kültürel Alandaki Faaliyetleri, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 17.31.55-75

Çanlı M.(2007), Balkanlardan Muğla'ya Göç ve Sosyo-Ekonomik Değişim, *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa İncelemeleri Dergisi*, 3.12.49-67

Demir F.(2012), Çalışma Hayatında Çocukların Korunması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 Özel Sayı, 547-577.

Demir A.(2012), Tarihten Günümüze Çocuk Hakları, *International Journal Of Early Childhood Education Research*, 1.3, 37-47.

Eken G.(2013), Erzincan Darüleytamına Dair Bazı Bilgiler, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14.1., 123-133.

- Esin T.(2015), Savaş,Tehcir,Ütopya: Darüleytamların Yükselişi ve Çözülüşü, *Toplumsal Tarih Dergisi*,21.258.,66-77
- Karal Akgün S.(1994), Ord. Prof. Enver Ziya Karalın Yapıtları ve Yaşam Öyküsü, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5.5., 535-555.
- Karataş Ö.(2014), Kafkas Göçünün Mağdurları, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 11.42, 121-130.
- Karataş Z.(2015), Sosyal Hizmet Tarihi; Osmanlı Devleti’nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1.1.,3-15
- Köksal H.(2008), Çocukluk, Değişen Dünya ve Tarih Öğretiminden Beklentiler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,1.4.,388-396.
- Kıranlar S. ve A. Soydan(2005), Köyün Modernleştirilmesine Dair Bir Uygulama ve Bir Proje: Kimsesiz Köy Çocuklarının Köyde Eğitimi, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 4.8., 93-113.
- Kamer T.(2012), Balkan Savaşları ve Darüleytamlar, *Türk Yurdu Dergisi*,101.303,1-15.
- Kurt B.(2013), Modernleşen Sanayiye Ayak Uydurmak: Osmanlı Irak’ında Kurulan Sanayi Mektepleri, *History Studies*, 5.3.151-173.
- Kuzucu K.(2006), Osmanlı’dan Cumhuriyete Mimari ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler Bağlamında Sivas Kongresi Binasının Tarihçesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 10.37., 103-125.
- Maksudyen N. (2014), Mavi Kep ve Pelerin: Cihan Harbi Yıllarında Almanya’da Osmanlı Yetimleri, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 20.243, 22-27.
- Marttin V.(2011), Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 2.5., 14-30.

- Marttin V.(2012), Aşâir Ve Muhâcirîn Müdîriyyet-I Umûmiyyesi Teşkilât Tarihi (1914–1922), Doktora Tezi, Ankara.
- Sarısaman S.(2000), Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Osmanlı Genç Dernekleri, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 10.11., 339-501.
- Selçuk M.(2015), Harb-i Umumi, Eğitim ve Toplum: Bir Neslin Yok Oluşu, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi [Çanakkale Muharebeleri 100. Yıl Özel Sayısı]*, 13.18., 465-505.
- Şafak N.(2013), Darüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*,1.2.,261-283.
- Özbek N.(1999), İkinci Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-i Ali, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 31.182, 11-20.
- Özbek N.(2002), Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 25.92. 7- 33.
- Özkan S.(2007), Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytami, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,2.19.,211-229.
- Öztürk F. ve G. Öztürk (2007), Okul Öncesi Eğitimde Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi Dersine Yönelik İlk Çalışmalar:Ana Mektebi Öğretmenleri İçin Bir Kitap Örneği, *İlköğretim Dergisi*, 6.1.,144–153
- Turan Ş.(2011), Validebağı Öğretmenler Kampüsü, *İstanbul Eğitim ve Kültür Dergisi*,1.2.,70-71.
- Uslu D.(2013), The Times Gazetesi'ne Göre Dünya Savaşı Sonunda Ermeni Mülteciler Meselesi, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,11.2.,441-452.
- Ulu C.(2013), I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul’da Yaşanan Sosyal ve Ahlaki Çözülme 1914-1922, *Tarih Dergisi*, 43.58- 2, 87-129.

Ünal V.(2012),Osmanlının Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36. 2.1-27.

Yıldırım S.(2012), Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8.16.

Yıldız H.(2010), II. Abdülhamid Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Açılan Yetimhaneler ve Vali Mehmed Halid Bey'in Vilayette Misyonerliği Önleme Çabaları, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6.14.,103-118.

Kongrede Sunulan Yayınlar

Selvi H.(2003), Ermeşe Manastırı ve Ermeni Olaylarındaki Yeri, ASAM Ermeni Araştırmaları 2.1.Türkiye Kongresi Bildirileri,1-10,

Kieser H.L.(2006), Iskanlanmış Barış Doğu Vilâyetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.404-406.

Seyfeli C.(2007), Ermeni Kilisesi'nde Katoğikosluk: Ahtamar Katoğikosluğu(1871-1894), Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri, Ankara: ASAM-EREN, 2. 721-736.

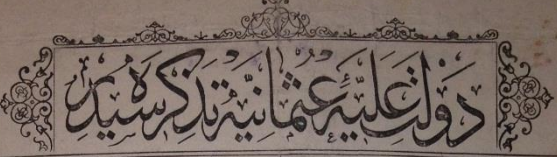
EKLER

Ek 1: Darülaceze’den Darüleytam’a Kaydedilen Talebeye Ait Tahkikat Varakası

[illegible]

Ek 2: Darüleytam Talebesine Ait Tezkire-i Osmaniye

اسم و شهرت	پدری اسمیله	والده سی اسمیله	تاریخ و محل ولادت	ملتی	صنعت و صفت و خدمت و انتخاب صلاحیتی	متاهل و زوجہ سی متعدد اولوب اولدینی	درجات و ستوف عسکریہ سی
عبدالله	عبدالله	عبدالله	۱۲۷۰	عربی			

اشکالی				سجل نفوسه قید اولئان محلی			
بوی	کوز	سیما	علامت قارقه یا نه	ولایت	قضاسی	مجاہ و قریہ سی	زقانی نومرو
				عربی	عربی	عربی	۸

بالآده اسم و شهرت و حال و صفتی محرد اولان **عبدالله** دولت علیہ تک تابعیتی حائر اولوب
 اول صورتله جریده نفوسده مقید اولدیغنی مشعر اشبو تذکره اعطا قلندی **۱۲۷۰**

[illegible]

Ek 4: Darüleytam Talebesine Ait Aşî Takdiknamesi

دَوْلَتِ عَلِيّهٔ عُثمَانِیّهٔ تَرَكْمَنَسْتَانِ

اسم و شهرت	پدری اسمیه محل اقامتی	والده سی اسمیه محل اقامتی	تاریخ و محل ولادت	ملتی	صنعت و خدمت و انتخاب صلاحیتی	متاهل و زوجیه سی منعقد اولوب اولدینی	درجات و ستوف عسکریه سی
عبدالله	عبدالله	عبدالله	۱۲۷۶	عرب			

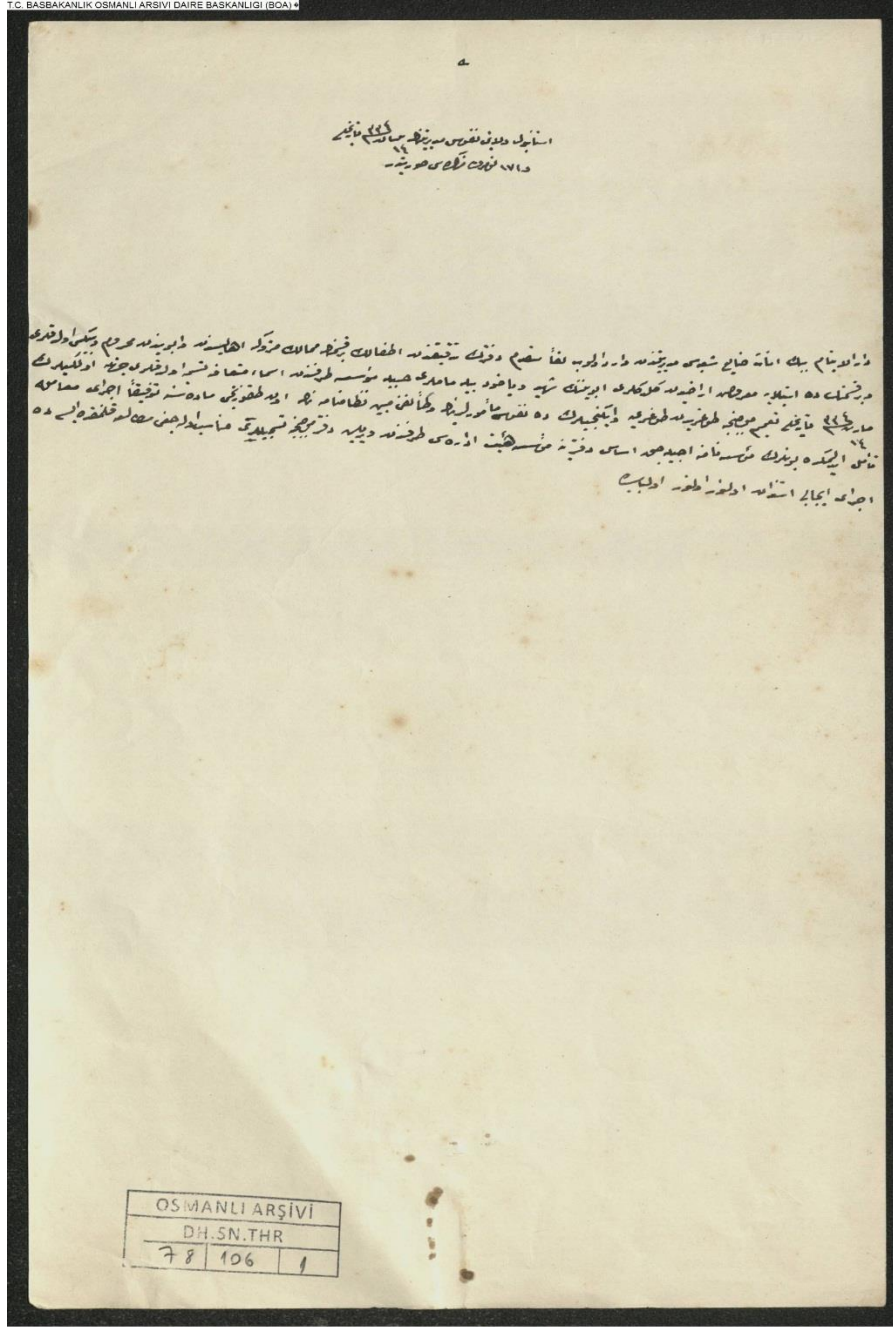
اشکالی				سجل نفوسه قید اولئان محلی			
بوی	کوز	سیما	علامت قارقه ثابته	ولایتی	قضاسی	محله و قریه سی	زقاعی

بالآده اسم و شهرت و حال وصفی محرر اولان **عبدالله** دولت علیه نیک تابعیتی حائر اولوب
اول صورتله جریده نفوسده مقید اولدینی مشعر اشبو تذکره اعطا قلندی **۱۲۷۶**

دَارُ الْعِلْمِ

رِضَا رِئِیس

**Ek 5: Saint Joseph Yetimhanesinde ve Bebek Yetimhanesinde Bulunan Talebelerin
Darüleytam Defterlerine Tescili**

DH.SN.THR.00078.00106.001

Ek 7: Talatiye Şubesinden Adana'ya Firar Eden Talebelerin Kaydı

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

س

الخلافة العثمانية

الوزارة الداخلية

سردار شعبة

عدد ٧٨١٧

صه نام دیگر عوایب ٤١٩
علی : کفره ٤٤٠
عمانه : آینه ٤١٩

ایضا مرتدین و غیره از میان طایفه شجره طایفه سده اولوب ساخته و تبقه انحصار طایفه
فراستجه بولند قاری اناده ما- شایر ترنده در دست اولین بالاده ایسی حر- اوج خوش فکری
تحقیقات ارجحیه کوره معمله مقفیه انفا و دفعه اول- و محلی ضابطه نه نیام ایدلکاری اسکینه افضیه
نفسکند با تحریکات اشعار و فنی بیانیه استو فکریه کجی سب مدیریت والدین نفییم قف

٨٧١٨

48 / 56 / 1

OSMANLI ARSIVI
DH.EUM.2.Şb
48 56

DH.EUM.2.Şb.00048.00056.001

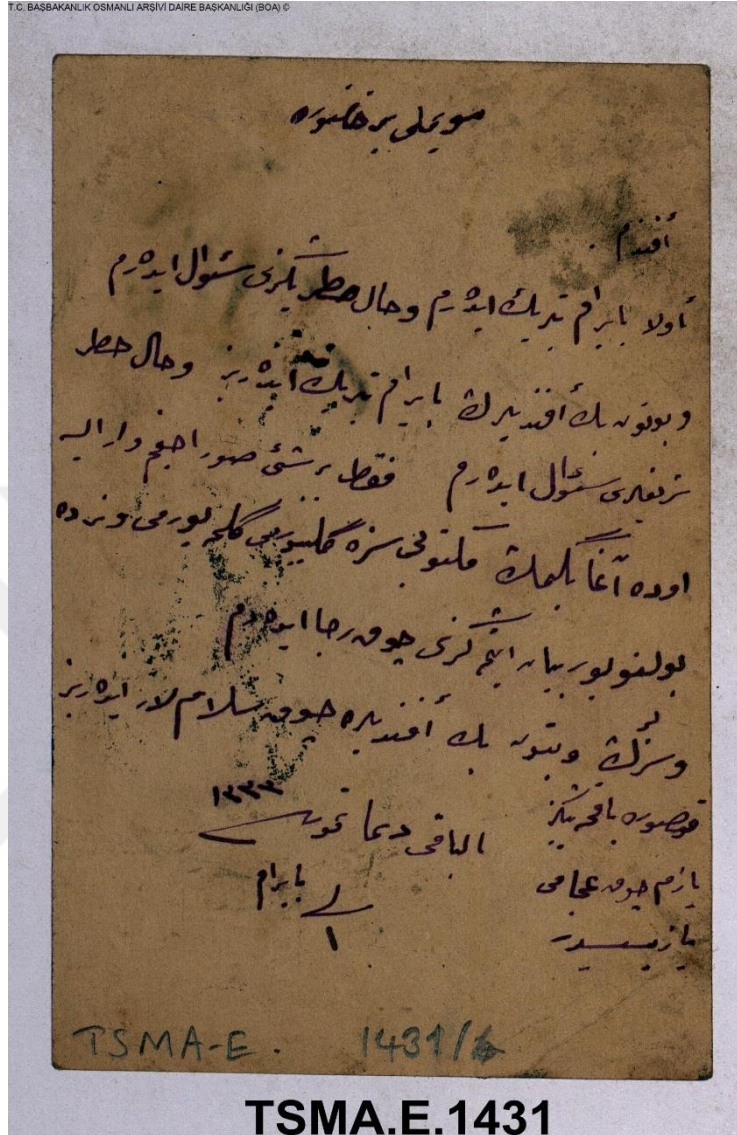
Ek 8: Hamit (Aga) Sertbaş'a Ait Samsun Darüleytam Kulübündeki, Türk İdman Cemiyetleri İttifakı Onaylı Lisans, 1924

Ek 9: Sürmene Leyli Darüleytamı

Ek 11: Konya Darüleytam Talebesinin Yazdığı Mektup 2

Ek 12: Zincidere Darüleytamı

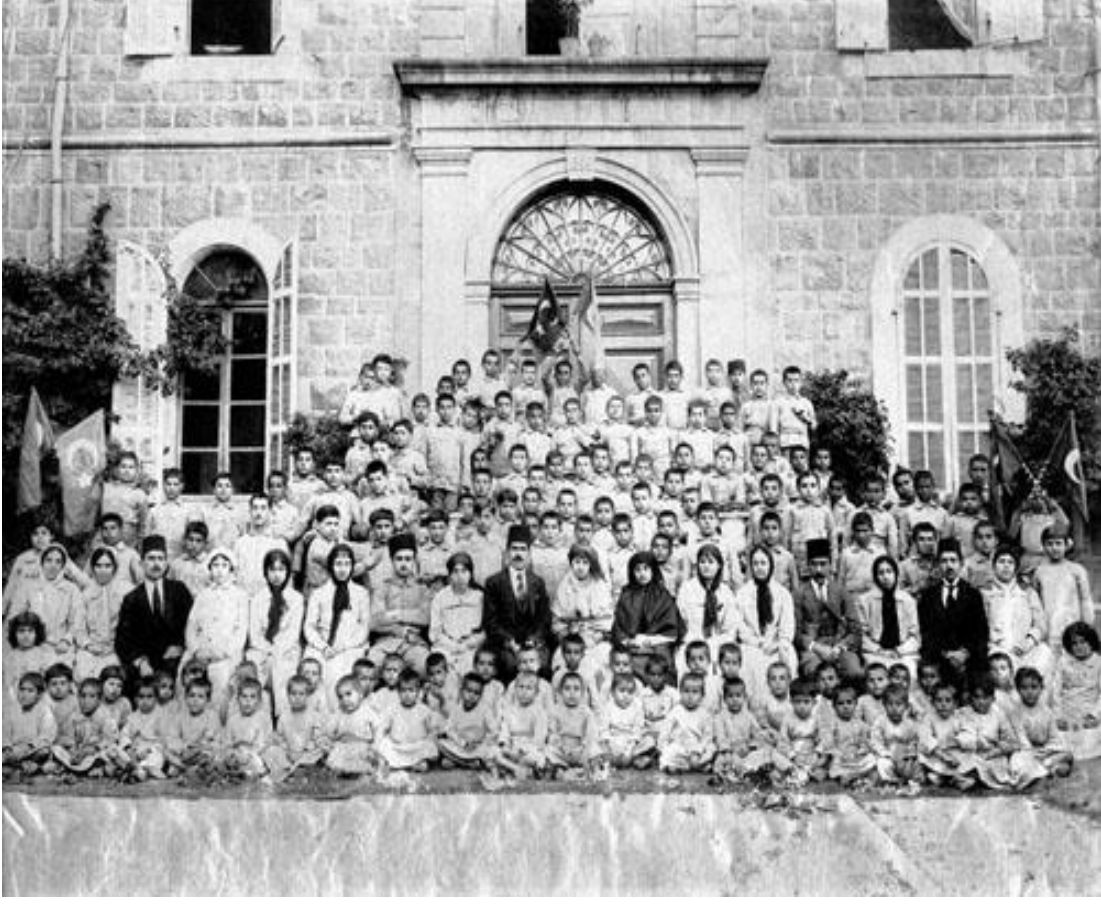
Ek 13: Adana Darüleytâmı Beden Eğitimi Talimi

Ek 14: Adana Darüleytâmı Beden Eğitimi Talimi

Ek 15: Ayn Tura Yetimhanesi

Tahkikat Komisyonunun 8 Eylül 1336 tarihli Kararı Suretidir

Darüleytam Haydarpaşa hastanesinin 7.koğuşunda taht-ı tedavide iken elbisesi tutuşarak bilahare vefat eden Çağlayan İnas Darüleytamı talebesinden Müzeyyen isimindeki kız çocuğunun suret-i ihtirakına ve bu babda icra kılınan tahkikata dair müdüriyet-i umumiye canib-i alisinden komisyonumuzca 17 Kanunisani 1336 tarih ve 18 numaralı tedrisat ve teftişat müdüriyeti müzekkiresi ve merbut evrak-ı tahkika mütalaa ve tedkik olundu. gerek evrak-ı müzekkireye ve gerek komisyonca icab edenlerin tekrar ahz edilmiş ifadelerine nazaren mezburenin tamamıyla bir kaza eseri olarak elbisesi tutuştuğu ve bu ihtirak neticesinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Bu kazanın vuku’u müstelzim aşikar bir eser-i ihmal ve tesbite tesadüf edilemedi. Vakı’anın zühurunda mezkur koğuş hemşiresi Zehra Hanımın yine kendi taht-ı mezuliyetinde ve 7.koğuşa mutavassıl bulunan 8.koğuşda vazifesine meşgul bulunması ve koğuş hademesi Nazmiye hanımın da hastanenin yemeğini getirmek üzere kısa bir müddet için matbaha gitmiş olması hasebiyle kendileri bu esnada vukua gelmiş bulunan kazadan mes’ul tutulamayacakları ancak gerek mezbure Müzeyyenin can havliyle çıkardığı feryadların gerek aynı koğuşdaki çocukların bu hadise münasebetiyle vukua getirdikleri hallerin Zehra Hanımın nazar-ı dikkatini celb etmemesi ve hademe Nazmiye hanımı kısa bir müddet için matbaha gönderdiği halde her ihtimali nazar-ı dikkate almayarak koğuşu yalnız bırakması keyfiyeti her halde şayan-ı...ında olmak itibariyle muma-ielyhanın bu cihettetn idareten cezalandırılması icab edeceği tabiidir. Nöbetçi Tabiblerine gelince Fuad bey Celal beyin kendisine malumat vermeyerek Validebağı’na gitmiş olduğu ve kendisinin Celal beyin hastanede bulunup bulunmadığından malumati olmadığı ve Celal beyde muma-ileyhe bir saat için vekalet tevdi’ ederek Validebağı’na azimet ettiğini ifade eylemektedirler. Muma-ileyhumadan hangisinin ifadesi doğru olur

ise olsun Fuad beyin o sırada Celal beyin hastanede bulunmadığından haberdar olması icab eder. Zirâ yanan kızın müdâvat olmasını nöbetinin hitam bulduğu bir zamanda muma-ileyh yapmıştır. Celal beyin bu esnada hastanede olmuş olsa idi bit'tabi' ona göre malumat verilmesi iktiza eder. Ve o dahi tedavide hazır bulunurdu. Binaenaleyh Fuad beyin nöbeti hitam bulmuş olsa bile hastaneyi doktorsuz bırakıp gitmesi ve Celal beyin de Fuad beye bir saat müddetle vekalet tevdi' ettiğini ifade eylediği halde iki saat sonra hastaneye gelmiş olması ve bir mecburiyet-i kat'ie olmadığı halde nöbeti sırasında hastaneden ayrılması doğru olamayacağı tabiidir. Binaenaleyh muma-ileyhumanın vazifelerini hakkıyla ifa ve usü-ı mer'ie ahkamına uygun hareket etmediklerinden dolayı iadereten cezalandırılmaları ve işbu hareketleri sebebiyle kazanın vukua geldiği iddiası varid olduğu anlaşılmıştır.

15 Teşrinievvel 1336

ÖZGEÇMİŞ

İlköğretim ve lise öğrenimi Samsun ilinde, lisans eğitimini Dumlupınar Üniversitesi Tarih bölümünde, yüksek lisans eğitimini ise aynı üniversitenin Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Ana Bilim Dalı'nda tamamlamıştır. Doktora eğitimini Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda sürdüren yazar, evli ve üç çocuk annesidir.

